АЛА-ТОО

[illegible] ЧЫГА ТУРГАН АДАБИЙ-КӨРКӨМ ЖАНА КООМДУК-САЯСИЙ ЖУРНАЛ

КЫРГЫЗСТАН ЖАЗУУЧУЛАР СОЮЗУ МЕНЕН МАДАНИЯТ МИНИСТЕРСТВОСУНУН ОРГАНЫ

№ 1

ЯНВАРЬ

1987

1955-жылдан бери чыгат.

[illegible] 1937 [illegible]

МАЗМУНУ

СОВЕТ ПОЭЗИЯСЫНДА

Владимир ЛУГОВСКОЙ. Күн чыгыш, ыр . . . 3
Василий ФЕДОРОВ. [illegible] ырлар . . . 4
Николай РЫЛЕНКОВ. [illegible] ырлар . . . 5
Борис ОЛЕЙНИК. [illegible], ыр . . . 5
Максим ТАНК. [illegible] ырлар . . . 6
Мустай КАРИМ. [illegible], ыр . . . 7
Эркин ВАХИДОВ. [illegible] ырлар . . . 8
[illegible] ИСМАИЛ. [illegible], ыр . . . 9

Төлөгөн КАСЫМБЕКОВ. [illegible] . . . 11
Кубанычбек АДАМАЛИЕВ. Ырлар . . . 23
Эрнис ТУРСУНОВ. Ата журт, [illegible]

ЖАШ КАЛЕМ

Абдималик МАТИСАКОВ. Ак корган, повесть . . . 53

ИСКУССТВО

Күмүш ДҮЙШЕМБИЕВА. Кыргыз операсынын башаты . . . 118

АДАБИЙ СЫН, АДАБИЙ ТААНУУ

Мырзабек ТОЛОМУШЕВ. Учурдагы милдеттер ([illegible]) . . . 143
Мүңдүк МАМЫРОВ. Эпостун байыркы [illegible] . . . 154

★

«АЛА-ТОО»
ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-
ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ И ОБЩЕСТВЕННО-
ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
ОРГАН СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ КИРГИЗИИ
И МИНИСТЕРСТВА КУЛЬТУРЫ
КИРГИЗСКОЙ ССР

★

Башкы редактордун орун басары Каныбек **ЭДИЛБАЕВ.**

РЕДАКЦИЯЛЫК КОЛЛЕГИЯ: Майрамкан **АБЫЛКАСЫМОВА**, Баг… **АЛАГУШОВ**, Шүкүрбек **БЕЙШЕНАЛИЕВ**, Өскөн **ДАНИКЕЕВ**, … **ЖАНГАЗИЕВ**, Эсентур **КЫЛЫЧЕВ** (жооптуу секретарь), Акбар **РЫС…ЛОВ**, Саткын **САСЫКБАЕВ**, Асанбек **СТАМОВ**, Абас **СЫРЫМБЕ…**, Кымбатбек **УКАЕВ**, Темиркул **ҮМӨТАЛИЕВ**, Сүйүнбай **ЭРАЛИЕВ**, А…ганы **ЭРКЕБАЕВ.**

Техн. редактор Н. Кузиненко. Корректор З. Мамбетса…

«АЛА-ТОО» БАСМАСЫ

Кол жазмалар кайтарылып берилбейт

Редакциянын адреси: 720301. ГСП. Фрунзе ш., Киров көчөсү, 205. Телефондор: Б… редактор — 26-49-95; Башкы редактордун орун басары — 26-40-16; Жооптуу с…тарь — 26-55-12; Бөлүмдөр — 22-38-29; 22-18-94.

Терүүгө 30. 10. 1986-ж. берилди. Басууга 11. 12. 1986-ж. кол коюлду. Кагазы типо… № 3, форматы 70×108[1]/16. 13,65 усл. кр.-отт. Бардыгы 10 басма табак. 12,… пр… Учеттук табак 15,8. Заказ 2774. Д—01265. Тиражы 61000. Баасы 70 т. Инд. …73…

720301. ГСП. Фрунзе, типография издательства ЦК Компартии Киргизии, проспект Дзержинского, № 45.

© Издательство «Ала-Тоо» 1987 г.

Владимир Луговской

Орус акыны

Совет поэзиясынан

Күн чыгыш

Жаз шамалы сокгондо
    Күн чыгышка камынгын
Кызгалдагы ыргалган
    Өзү сындуу жалындын.
Тракторчулар түн ичи
    талаада от жагышкан,
Бабыргандар караңгы
    коктудан үн салышкан.
Бет алдыңда тар жолдор,
    же кең жолдор жатышсын,
Жаз шамалы сокгондо
    кун чыгышка ашыккын!

Аппак сүттөй кайнаган
    анда бактар көбүрөт,
…атып калган ылайдан
    койдун изи көрүнөт.
…ндан көрүп чөл кумун,
    талаалардын тулаңын,
…рта берет ансайын
    жер көрүүгө кумарың.
…нда көк ай шыңгырайт
    окшоп ийри кылычка.
…аз шамалы сокгондо
    ашыккын күн чыгышка!

…аңы көчүп баргандар
    жыгач үйгө жайланат,
…убалдагы сааттар
    ыргак менен айланат.
…нда алп дабан агарат
    көккө башын жеткирип.
…ңгуюктун четинде
    чөөлөр ыйлайт эчкирип.
…т бүлбүлдөп көрүнөт
    …те талаада, алыста.
…ашыл соксо жаз жели
    күн чыгышка барышка!

Бирөө эмеспи өмүрүң —
    ашыкпастан турбагын.
Шыпкай ичип бошоткун
    өмүрүңдүн кумганын.
Ар дайрадан, булактан
    ал кумганга куюлган.
Чаңкоо окшош талаага
    аптап каптап кубулган.
Алга, алга умтулгун
    тоо суусундай ташып чын,
Жаз шамалы сокгондо
    күн чыгышка ашыккын!

Улуу тоолор турушат
    тийген күндөн нурданып,
Эртең менен эң сергек
    жымжырттыкка чулганып.
Ал тоолорго сак көңүл
    талаада күү чалышкан
Тракторлор үнү да
    жетип турат алыстан.
Жаш буудайлар жапжашыл
    жерди жарып чыгышса,
Жаз шамалы сокгондо
    ашыккын күн чыгышка!

Достор кечте кийизде
    олтурганын көрөсүң,
Дарак үнүн угушат,
    дал ошол үн — мөн өзүм.
Мен — машина отумун
    тоонун койнун жарыткан.
Мен дүңгүрөк дабышмын
    капчыгайды жаңырткан.
Бекер өзүм убада
    бербегенмин досторго
Чыгышка учуп жетем дөп
    жаз шамалы сокгондо.

АЛА-ТОО

АЙ САЙЫН ЧЫГА ТУРГАН АДАБИЙ-КӨРКӨМ ЖАНА КООМДУК-САЯСИЙ ЖУРНАЛ

КЫРГЫЗСТАН ЖАЗУУЧУЛАР СОЮЗУ МЕНЕН МАДАНИЯТ МИНИСТЕРСТВОСУНУН ОРГАНЫ

№ 2

ФЕВРАЛЬ

1987

1931-жылдан бери чыгат.

МАЗМУНУ

Касым КАИМОВ. Беттешүү, аңгеме . . 3
Жапаркул АЛЫБАЕВ. Сатиралык саптар . . 13
Асанбек СТАМОВ. Кандан бүткөн, жандан бүткөн үч мээрим, повесть-легенда 16
Жээнбай МАМБЕТАЛИЕВ. Ырлар 56
Ильгиз ГИЛЬЯЗЕТДИНОВ. Күүнүн сыры, повесть 60

◆

ЖАШ КАЛЕМ

Шайлообек ДҮЙШЕЕВ. Ырлар 98
Манап АЛИЕВ. Ырлар 100
Мусакун САТЫБАЛДИЕВ. Ырлар 102
Таңатар КАШЕНОВ. Ырлар 103

◆

ОЧЕРК, ПУБЛИЦИСТИКА

Таш МИЯШЕВ. Аталар жолу, документалдуу баян 104

◆

Жазуучу Саткын Сасыкбаев 80 жашта

Жапар СААТОВ. Кажардуу калемгер . . 131
Саткын САСЫКБАЕВ. Камбар-Атанын азаматтары 135

◆

АДАБИЙ СЫН, АДАБИЯТ ТААНУУ

Абибилла ПАЗЫЛОВ. Көркөм котормого чыгармачылык мамиле (Талкууну улантабыз) 145
Советбек БАЙГАЗИЕВ. Адабиятыбыздын карлыгачы 149

ГБ Киргизской ССР
1987

Шайлообек Дүйшеев

Ырлар

Казак талаасына

Ээн талаа эрмен өскөн
эмес жер... элдер өткөн
жол дүйнө жомогусуң
жолоочу кербен өткөн.

Куу талаа куурай өскөн,
кум эмес... куунап өскөн
кут дүйнө күрманысың
курчалып буудай өскөн.

«Сары Арка» санжырасың,
сайраган домбурасың,
сай эмес сан кылымсың
сактаган жан мурасын.

Өмүрдү карай өмүр
өгөлүп далай өмүр
өөдө-ылдый өтсө дагы
өзүңсүң Абай өмүр.

Айгайлап күлүк чапсан
ат эмес үмүт тапкан,
акактай көк алдында
алтынсың күйүп жаткан.

Жаркынсың чөл өңүндөй,
жакынсың жөлөгүмдөй.
тарыхың ырларымдай,
тагдырым өлөңүңдөй.

Кененсиң кененидигиң
көрүү эмес — тереңдигиң,
казактай артың калың,
кыргыздай терең күнүң...

Кумурсканын монологу

«Кың» эткен үн чыгарбай
үнүң жок кечке сенин,
иштейсиң күн чыгардан
күн баткан кезге чейин.

Бирөөлөр чабат атын
үмүтүң үзгөн белден,
ташыңды талашасың
чагылган түшкөн жерден.

Талаалар куюн урган
отуңду жулат колдон,
ыргытат буюмундай
ыраакка кулайт жолдор...

Өргүйсүң, кеч келесиң,
өкүргүн күтпөйт күнүң,
өксүйсүң, тепселесиң,
өлөсүң... бүтпөйт жүгүң.

Күз жылат булуттардан,
ой басат көңүлүңдү,
уюктан уюктарга
ташыйсың өмүрүңдү.

Короонун ичи менен
теректер күүңө айланган,
бейкуттук кишилерге
бейкүнөө жүргөн жандан!

Бейкуттук аарыларга
бал тарткан балаң өскүр!
бул дүйнөң-аары жалаң,
жалаң биз жана чөп, гүл...

Мекен

Ас тарткан өмүр кеңиир
зуусуз өмүр суз го?..
зүнө учкан эр-үй,
зүндөн учкан кыз-жол...

Ошол ү...—отуң, демиң,
ошол жол-айдоолоруң,
жулун...дей боз үйлөрүң,
...өктөй жайлоолоруң.

Үкүттөр айла жоктой,
үнүндөй кайран ал төр,
кок эткен карга жокто
караанын кандай айкөл!

Алдымда жатат ашууң
агарып канжыгадай,
калган сай, аккан шаарым
айтамбы санжыраңды?

Аккан сай, калган шаарым
арманым, азабым ыр,
сактоого дарман барбы
айлыңдын тазалыгын?

Даң салып балаң келет,
даректай жаңырышың
даяай жыл кандай керек
дайрадай агылышым.

Өзгөндөй балаң келет,
өкүнбөй өз төрүңдө,
өсүшүм кандай керек
чөп болуп чөптөрүңдө...

Көч

Кеттик алыс жылдыз учкан изди кууп,
кечмеликтен үйгө чейин сан кылым...
Келет кимдер? Келебизби биз мурун,
кездешүүнүн балким өзү айрылуу?..

Дайра кечсең талдын үнү угулган
аңылдаган айталаалар айланбаш,
көчмөндөрдүн көзү тиктейт кылыйган,
чырагдандай күйөт белде балбал таш.

Жылгаларга житип бара жаткан көч
жылкылардын кишенеши армандай,
өзөк өрттөп өз өңүнөн азган сөз
түшкөн чыйыр кар өзөнгө жаагандай.

Кайран элим караңгыда ысымың
карегимди жарып чыккан дарагың,
өз төрүңдүн билгин деген ысыгын,
өзгө күндүн көргүн деген шамалын.

Алдас уруп түтөйт көктө чагылган,
жамгыр сиңген чөптөр өсөт иңирде,
көз жаш болуп агат бир от айылдан,
көкүрөктө жанат бир жол билинбей.

Кеттик алыс жылдыз учкан изди кууп,
кечмеликтен үйгө чейин көп кечүү...
Келет кимдер?.. Келебизби биз мурун,
айрылуунун балким өзү кездешүү?..

Арабадагы ыр

Араба. Талаада кеч,
араба талаа кезет,
кыңылдап ырдайт, ырдайт
кыйшайган арабакеч:

«...өзөндүн ташы калды,
өмүрдүн азы калды,
оо кудай чөп деп жүрүп
өмүрүм ташыганбы?

4*

Таш Мияшев

Аталар жолу

ДОКУМЕНТАЛДУУ БАЯН

ОЧЕРК, ПУБЛИЦИСТИКА

Тажибай таң агарып келатканда эле ойгонду. Ал бүгүн ра[illegible] борборуна бармак болучу.

Кечинде чарчап-чаалыгып Таш-Булундан эл жата келген. Түндө[illegible] тынч уктаганданбы, көңүлү сергек ойгонду. Ал аялынын [illegible] бышылдап уктап жатышкан эки уулуна эңкейе берип, алмак-салмак экөөнүн чекелеринен сүйүп турду да, анан шарт эшикке чыгып кетти.

Жайдын толукшуган маалы эле. Бирок негедир аба бүгүн мээлүүн тартып, тээ Кара-Кой тараптан күрпүлдөп агып жаткан суунун [illegible]кинине аралаш серүүн жел леп-леп согот. Дарактан даракка учуп конушкан куштар түркүн үн салышып безешет.

Бүгүн өз үйүнүн алдында көңүлү көтөрүңкү бойдон айланага сук[illegible] танып карап турду. Мына ушул бир тыным убакыттын ичинде анын өзүнүн туулуп өскөн жери Кыргыз-Ата жүрөгүнө кандай [illegible] жакын, дилине ого бетер ысык сезилип кетти. Кечээ эле буерге кел[illegible]ген эркиндик заман тууралуу эстеди. Азыр эл да, жер да жаңыр[illegible]ды. Мурда байлар ээлеп келген жер, суу бүгүн элдики, колхоз[illegible]дуку. Бак-дарактар да, жер-суу да эркин өсүп жаткандай сезил[illegible]. Айыл турмушун терметкен адамдар, ал гана турсун тиги Кара-Кой тоолору да жаңырып кеткенсиди. «Атаганат, бул жаңы заман мурдараак кайда жүргөн экен?» деген ой башына кылт этти. Азыр ал өз жеринин ар бир дарагын кучактагысы келип, анын таң менен кошо ойгонгон парандаларын колуна бирден кондуруп бапестеп бөпөлөп эркелеткиси келди. Мына ушул таттуу кыялда термелип ал азга турду. Анан гана атын токууга киришти.

—Мынчалык эртелеп эмне атыңызды токуп жатасыз? — деген үндөн улам Токтокандын эшик алдында турганын көрдү.

— Районго барам, байбиче, — деди атынын жал-куйругун тарап, — камчыны алып чыкчы.

— Нанүштө кылып алсаңыз, чай коюп койдум, — деп Токтокан кыңырылды.

— Азыр эгин кампаниясы. Чоңдор бир жакка чыгып кетелекте конторунан жолугуп калайын. Анан чайды чайканадан ичермин, — деп Тажибай үзөңгүгө бут койду.

— Кайра бүгүн үйгө келесизби? — деди Токтокан камчыны коомай сунуп, — же дагы ошондон ары жоголуп кетесизби?

— Жок, байбиче. Райондон ары Таш-Булакка кетем. Жакында кайра келем. Жоголуп кетпейм, — деп Тажибай атын теминип жөнөй берди. Эртен мененки мамыр-жумур тынчтыкты бузган жол боюндагы

[1]) Журналдык вариант.

[illegible] короосундагы иттердин үргөнү гана болбосо айылда кый[illegible] [illegible] да эле. Же болбосо анда-санда короздор чакырышып кана[illegible] [illegible] дубалдын кырынан көрүнүп жатышты. Айрым гана [illegible] мор[illegible]унан түтүн булаганы көзгө чалдыгат. Айыл мамыр[illegible] [illegible]тыктын кучагында жаткан мезгил. Жол ээн.

Кер кашка ат кечээ алыс жолдон келсе да түн бою сууп табына [illegible] калгандай басканы чыйрак. Кулактарын тикийтип Көтөрмөнүн үстүндөгү өз ээсинин таңкы таттуу кыялын бузгусу келбей жумшак алып баратты. Анын жүрүштүүлүгү жана ус[illegible] [illegible] Тажибайга көптөн бери жагат. Ошондуктан, чарбада [illegible] жакшы деп аталган аттарга да алмаштырылбай келатат. Кичи[illegible] [illegible] түшө бергенде күн батыш тараптагы камыштар шуулдап, [illegible] арасындагы балыр сууларында бакалардын чардаганы туш-туш[illegible] [illegible] шоокум таратып жаткан эле. Тажибай мына ушул кы[illegible] [illegible] бою камыш басып турган ээн аймак жөнүндө ойго чөмүлө [illegible]

Анан бул сүрдүү шуулдаган камыш арасында эчен жолу түнөгө[illegible] [illegible]теди. Анда революция, Ленин, большевик, колхоз тууралуу аңыз [illegible] арасы[illegible]на эми гана жеткен мезгил эмес беле? Жаңы замандын [illegible] кимди болсо да нары кооптонтуп, нары таң калтырбай койгон [illegible] Кулак укпаган жаңы сөздөр ар кандай жорулуп да жатты. [illegible]нүнсеи болсо да бизге окшогондорго жакшы күн келет экен» деп ке[illegible] [illegible]лер сүйүнүшсө, байлар менен манаптар ал жаңылыктарды уккусу [illegible] желкелери курушту.

Мына ошондо өз айлында биринчилерден болуп Бажа уулу Тажи[illegible] Совет бийлигин жактап чыкты. Анын себеби эмне эле? Ооба, ата[illegible] [illegible] экөө Кызыл-Кыяга барганда атына уйкаш бир кулагын ат тиш[illegible] [illegible] Тажибайдан уккандары анын делебесин козгогон эмес беле? [illegible] «Агам жакшы эле мени ошоякка алып барган экен» деген кыялы анын [illegible] кийин деле эчен келип, эчен кетти. Андай болбогондо Та[illegible] [illegible] жаңы замандын кабарын мынчалык тез түшүнө алат беле, же [illegible] кабар анын жүрөгүнө мынчалык тез орной алат беле? Ошондук[illegible] [illegible]бы ал башка жаштардан озунуп жаңы заман тууралуу үй-үйлөргө [illegible]түрүп үгүт таратты.

Мурда он башы, элүү башы болуп жүрүп, анан адегенде эле ай[illegible] Советине төрага болду. Тажибайдын кедей-кембагалдарга кылган [illegible] өзгөрдү. Кийин колхоз курулушу жөнүндө сөз чындыкка айланды. Мурдагы бай-манаптардын колунда мүңкүрөгөн кедейлер бара-бара өздөрүн эркин сезишти. Ошондо бай балдары Тажибай[illegible] [illegible]лөрдүн изин жоюуну көздөштү. Аларды куугунтуктады, колу[illegible] [illegible] тийгендерин аябады. Ыгы келгенин өлтүрдү, көбүн кыйнап уруп-согуп кордоду. Убактынча болсо да ал кара ниеттерден сактануу керек болду. Мына ошондо алар түнү башка жактарга бекинишип, өз [illegible]лөрүнөн безип түнөп жүрүштү. Андай мезгилде Тажибай эчен жолу ушул камыш арасында чиркейге таланып бекинип жатты. Эчен жолу жаш жубайы, балдары, туугандары менен «камыш ээси» камандан качып кутулушту.

...Мына эми айылдагы турмуш биротоло өзгөрдү. Совет өкмөтүнүн жаркыраган жаңы күндөрү адамдарга эркиндик, теңдик алып келип жатты. Карачы, кечээ эле байлардын дүрбөгөн малы батпай ээлеп жаткан жайыттар, эгин, тамеки айдалуучу аянттар бүгүн капайым элдин мүлкүнө айланып калды. Акырындап айылга мурда кулак угуп, көз көрбөгөн тракторлор келе баштады. Алар эми буурсун менен тайыз айдалган жерлерди өзүнүн өткүр соколору менен жана булкунган күч-кубаты менен тереңдетип айдап, бат эле ийге келтирип дыңдарды, чымдарды бузуп оодарып жатышат.

Качандыр бир мезгилдерде мына бул шуулдаган сүрдүү камыштардын орду да элге пайдалуу эгин жайга айланар бекен? Анын аздактарында канча жылдап пайдасыз жаткан жерлер адамдарга баш

нйпп түшүм берүүчү, жемиш берүүчү аймак болуп
Тажибай кыялданган калыбында эртең мененки шамалга жа
ооп-төгүлүп жаткан камыштарга көз чаптырып өтүп б
тээ терениңде азуусун кайраган камандардын бар
Дагы башка толуп жаткан жаныбарлардын мекени болу
камыштуу жердин эртеңкиси жөнүндө бир топко чейин ою
рай албады.

Эски-Ноокат селосу менен Көтөрмө колхозунун арал
деле алыс эмес. Бүгүн Тажибай райондук жетекчилер
ненки иштин башталар маалына чейин жетип маселен
анан кайрадан Таш-Булакка бармак болчу. Таш-Булакта быш
эрте бышкан. Колдо болгон колхоздун күчүнүн жарымы
мына ошол эгин талааларында. Оруп-жыйноо башталганы
ма болуп калган. Эгинди жанчууга унаа жетишпейт, к
да мүчүлүштүк бар. Мындан бир топ күн мурда райкому
секретары Фёдор Михайлович менен бирге Таш-Булак ады
дырып жүргөндө эгиндин болумдуулугун көрүп секретарь
адам бөлүү, унаа бөлүү жагына убада берген болучу. Бүгүн
районго оаратат.

Тажибай минген ат Аскер комиссариаты жайгашкан
алдына жете бергенде кандайдыр кулагын тикчийте башын б
гүп алды. Ошол замат Тажибай да ортосуна кызыл түстөгү
кадалган дарбазага жакын келип токтогон автомашинаны
Аскер формачан адам кабинадан ыргып түшүп тез-тез басып
каалганы ача ичкериге кирип кетти. «Эртелеп шашылганына
болсун» деп ойлоду ал. Бирок, ишке эрте келген аскер тартиби
адамдарды Тажибай жакшы көрүүчү. Колхоз курулушунда жа
гекти уюштурууда ушундай тартиптин керектигин, ага качан
жетише тургандыгын өзүнчө ойлоп да, аракет кылып да жүр
Ал ички чөнтөгүнөн капкактуу саатын алып тогузга али эрте
дигин көрдү.

Партиянын райондук комитетинин имараты асман мелжиген
терлин арасында болучу. Тажибай аерге жете берип четки бир
ке атын байлады да, камчысын бүктөп оң жак өтүгүнүн кончуна
тарып коюп кууш жол менен райкомдун кенсесине кадам таш
Кабыл алуучу бөлмөдө эч ким жок болгондуктан Тажибай рай
дун биринчи секретарынын кабинетинин эшигин акырын ачып
Секретарь өзү жалгыз отуруптур. Анын колунда телефондун тр
сы. Кимгедир салмактуу сүйлөп, кайра кимдиндир үнүн угуп жа
сыды.

— Мүмкүнбү?

Тажибаи калпагын колуна алган боюнча каалганы жарым-жа
лаи ачып токтоп туруп калды.

Секретарь башын өйдө көтөрүп, эшик алдында турган
таанып колхоз жетекчисин көрдү да, кирүүгө уруксат берге
ги менен бош сол колун акырын өзүнө карата шилтеп койду.
ал ордунан тура калып сүйлөшүүсүн улантты. Тажибай рай
секретары менен кол алыша анын маңдайына келип олтурду.
де жөнөкөй, кичи пейил көрүнгөн Фёдор Михайловичтин бү
каш-кабагына Тажибай бир аз таң калды. Ал эмнегедир азыр
дуу көрүнүп калыптыр. Уйкудан калган кишидей түрү бар.
түнүлүп, ичинде кандайдыр чыйралуу, кыжырдануу бардай,
дир бирөөгө кекенгендей басым менен сүйлөп жатты.

— Ошондой, так ошондой! Адамдарды алып саат онго м
келгиле!

Секретардын акыркы үнү олуттуу да, салмактуу да чыкты

— Саламатсызбы, Федор Михайлович!

— Ушундай, Тажибай Бажаевич! — деди ал алик алып, ань
дагыдан да олуттуу, мурдагыдан да маданияттуу.

Тажибай болсо Фёдор Михайловичтен жаңылык күтүп немедей кабагына бир секундага сырдуу тиктеп калды. Секретарь бул жетекчисинин али эч нерсе уга электигин, абалга түшүнбөй турганын эми гана ойлоду көрүнөт. Мурдагыдан саал жумшара түшүп:

— Ушундай, — деди ал Тажибайга түз карап. — Германия бизге кол салыптыр. Уруш башталыптыр.

Бул сөздөрдү аябаган салмак менен айтты. Ал Фёдор Михайловичтин кыймылын ээрчий карап, анын айткандарына чала түшүнгөн болуп олтурду.

Фёдор Михайлович баягыдан дагы олтуттуургак сүйлөп кирди:

— Тажибай Бажаевич, ошентип немецтик баскынчылар биздин Советтер Союзунун чек арасын бузуп, согуш ачып кирип келишиптир. Согуштун эмне экендигин жакшы түшүнүү зарыл. Ал жөнүндө бүгүн райондун борборунда митинг болот. Мына ошондо сиз да чыгып сүйлөйсүз.

— Менби? — деп Тажибай ордунан саал козголду. «Эмне деп сүйлөймүн?» дегиси келди. Бирок ал сөздү айтпады.

— Ооба, сиз! — деди секретарь. — Райондон чыккан биринчи аксакалсыз, биринчи колхоз жетекчисисиз. Биз согуштун эмне экенин элге түшүндүрүшүбүз керек да. Андан кийин өз колхозуңузга барып дагы митинг өткөрөсүз.

Баягы эле калыбында Тажибай башын ийкеп макул болду. Ангыча райондук Аскер комиссариаты баш болгон үч-төрт киши кабинетке кирүүгө уруксат сураганын кабыл алуу бөлмөсүндөгү кыз билдирди.

— Анда сиз, Тажибай Бажаевич, саат онго чейин ушул жерде болуп туруңуз. Митингеге катышасыз, — деди Фёдор Михайлович.

Тажибай райкомдун биринчи секретарынын кабинетинен чыгып, кабыл алуу бөлмөсүндөгү кызды жал-жал карап бирдеме сурагысы келди да, кайра үнчүкпастан эшикке тез чыгып кетти. Ал илкий басып теректер арасындагы кууш жол менен атын байлаган тарапка барды. Согуш жөнүндө ойлогон ою чар жайыт боюнча. Анын кандайча башталгандыгын көз алдына келтире албады. Antiken менен бара-бара бул суук кабар жүрөгүн үшүткөнсүп, боюн саал калтырак басканспы дүкүйүп кетти. Жаңы заман нуруна бөлөнүшүп бир кишидей ынтымакта эмгектенип жаткан бейпил күн эми гана келген турганда дагы эмне деген кулакка жат кабар угулду? Эл башына дагы кандай мүшкүл түшөт? Тажибай каерде турганын унутту. Кимдир бирөө ирет жаман сөз менен тилдеп да алгансыды. Жылдызы төргө түшкөнсүп маанайы пастады.

Саалдан кийин гана бул көрүнүшүн кимдир бирөө сезип койгондой жа атайын байкап карап тургансып, ал эки жагына элеңдеп көз салды. Ал турган жерге жакын эч ким жок эле. Анан ал өзүн токтотуп айланага назар салды. Азыр ага райондун борборундагы ары-бери өтүп жаткан адамдар күндөгүдөй эмес башкача көрүнүп кеткенсиди. Кээ бирөөнүн башына оор иш түшкөнсүп кабагы салыңкы, аны жер араң эле көтөргөндөй салмак менен басып баратышты. Дагы бирөөнүн эч нерсе менен иши жоктой көрүнүшү башкача. «Уруш жөнүндө укпаса керек булар, — деп ойлоду, анан ал: — Ылайым укпай эле коюшса экен. Бул жердегилерде ошондой канча жаштар бар. Алар эми гана бойго жетип, көкүректөрүндө сүйүү сезими пайда болуп, ашыктыктан жүздөрү албырып турганда бул суук кабарды укпай эле коюшса экен!»

Тажибай ордунан жылып максатсыз эле ары басып баратып бир маалда атынын жанына барып калыптыр. Терекке байланып турган кер кашка аттын кулагы да ушул «уруш» деген суук кабарды угуп калгандай боюн бош таштап турат. Ал өз ээсин таанып, ага боору ачып, аны аяп, өзү да муңкүрөп жаткандай кулактары салыңкы, жал-куйругу жүдөө тарта түшкөнсүптүр. Тажибайдын кө-

зүнө ошондой көрүнгөн аты экөө бирин-бири аягансышып жаткансышты. Өзүнүн көптөн берки колхоз келечеги күрөгүндөгү эртенки максаттарын бул суук кабар [illegible] келаткансып азыр кыялсыз, максатсыз, көөдөнү бош [illegible] Анан ага кимдир бирөө: «Эй, белиңди бекем байла! Бул эл башына түшкөн мүшкүлдү эл өзү көтөрөт. Эл деген ким? Ал — сен. [illegible] сенден куралат. Душман алдында калтыраба, тизе бүкпө [illegible] лардын сөзүн эсте. Кайраттуу бол!» — дегенсиди. А[illegible] жогору көтөрдү.

Райондун борборунун көчөлөрүнүн түш тарабынан [illegible] бөйдү. Кош дөңгөлөктүү арабалар кыйчылдап ары-бери өтүп [illegible] Эсептелүү гана мекемелердин жетекчилерине берилген [illegible] машиналары ар кайсы көчөдөн көрүндү. Элдин кый[illegible] саал чыйралган калыбында кап-кара мурутун бир жанып [illegible] хоз жетекчиси. Бирок, анын көз алдына өз колхозунун гана адам[illegible] ры эмес бүткүл райондогу адамдар элестеп, алар бул уруш [illegible] оор кабарды кантип угуп, анын салмагын кантип көтөрө [illegible] тургандыктарын ойлобой коё албады. Азыр эле өзү [illegible] тыктын отуна жүздөрү тамылжыган улан, кыз тууралуу [illegible] лоду. Алардын сүйүүсүн эч кимге эч качан буздургусу келбеди [illegible] экөө ажырабай жашаса экен» деп ойлоду. Артына кылчая [illegible] Асман мелжиген теректердин алдында эми алар көрүнбө[illegible] башка жакка кетишиптир. «Деги бул суук кабарды угушса [illegible] Эмнегедир Тажибай ушинтип ойлой берди. Мындай жаштар өз кол[illegible] хозунда көп. Алардын кээ бирлери Таш-Булакта. Азыр [illegible] бир карыштан келген Таш-Булактын оолжуган эгини көйкөлүп [illegible] нө элестеди. Мандайынан тер төгүшкөн азамат эркек-аялдардын жаркыраган ороктору көрүндү. Кырмандардагы обо-добо болуп үй[illegible] үлгөн кызыл дан, аны каптарга жүктөп алып бараткан [illegible] көз алдына тартылды. Уландар менен кыздардын иш [illegible] шаншып ырдаган ырлары даана угулду:

Орок бир оруп, боо байлап,
Ооруду менин билегим.
Он эки жылдан бер жакка,
Он келбеди тилегим.

Бул элдик ырды ар бир орокчу улан ырдаганын эстеди Тажибай. Кандайдыр бир шоокум Тажибайды селт эттирди. Ал эми өзү[illegible] бай түп терекке жөлөнүп жалгыз тургандыгын көрдү. «Жок, жок мен эмнеге минтем? Бүткүл өлкөбүздө мага окшогон миллиондогон адамдардын башына бул күн келип турбайбы. Эгерде ар бир адам ушул азыркы мага окшоп тунжурап акылынан адашып, жалган кыялдарга чөмүлө берсе кандай болот? Азыр бел байлачу, кайрат кылуучу күн келип олтурат. Андан көрө митингде эмнелерди сүйлөйм?» — деп өзүн өзү токтотту.

Тажибай эми ошол кайраттанган калыбында ары басты. Анан ал, албетте, Аскер комиссариатынын, райкомдун жетекчилеринин сөз сүйлөй тургандыгын, мына ошолорго кулак түрүп, түшүнө билип, анан өзү да чыгып сүйлөй аларлыгына ишенди. Эми баягы көнүмүш токтоо калыбында жай басып баратты.

Ал күнкү митингеге райондун борборунун мекемелеринен, үюмдарынан, ага жакын турган кыштактардан келген адамдар көп катышышты. Партиянын райкомунун биринчи секретары совет эли үчүн эң оор болгон жана алдыда дагы оорчулуктар боло турган немецтик-фашисттик баскынчылар баштаган согуш маселесине токтолду.

Германия, анын башында турган Гитлер жөнүндө айтты. Европадагы канча мамлекеттерди басып алып, тынчтык тууралуу биз менен келишими бар болсо да аны бузуп капысынан кол салып киргенин, анын көп аскери, көп куралы бар экендигин кыскача баяндады. Согуштун алгачкы күндөрүнөн тартып эле совет эли бирдиктүүлүк, каар-

…менен өз жерин, өз элин коргоп жаткандыгын, Кызыл …душмандарга сокку уруп жаткандыгын айтты. Андан кийин …партиянын, Совет өкмөтүнүн жана бүткүл эмгекчилердин ал… турган милдеттерге токтолду. Согуш ачкандарга каргыш ай… …эми мындан ары адамдардын көрөгөч боло тургандыгына, …эмгектене тургандыгына, большевиктер партиясынын айла… …тыгыз баш кошо тургандыгына, ошентип немецтик бас… …сокку ура тургандыгына митингенин катышуучуларын …жана аларды чакырды.

…ошол митингде райондогу колхоздоштуруу ишине активдүү …жана райондо алгачкы уюшулган колхозго председатель …иштеп жаткан Тажибай Бажаевге да сөз берилди. Адатта …актуу, кыска сүйлөп көнгөн Тажибай бул жолу да кыска сүйлө… …партиянын райкомунун секретарынын, Аскер комиссариатынын …комсомолдун өкүлдөрүнүн чыгып сүйлөгөн сөздөрүн кунт коюп …угуп олтурган болуучу. Мына ошолордон туйганын өз билге… …байланыштырып, жүрөгүнө жеткен бул кабар тууралуу кошум… …сүйлөдү. Ал согушчандарга наалат айтты. Тынч эмгектенип …элибиздин коогага салган душмандар менен мындан ары тай… …күрөшө тургандыгын билдирди. Ошондой эле эми тылды …доого, партия менен өкмөт кандай милдеттерди тапшырса аны ат… …даяр экендигин билдирди.

Митинг түшкө жакын аяктады. Тажибай эми райкомдон эгин …жыйноого жардам сурап келгендигин унутуп койгон кишидей …өз колхозун көздөй жолго түштү.

* * *

Кер кашка ат Эски-Ноокат селосунан чыгып Кыргыз-Ата тарапка өр тартып бара жатты. Ал кулактарын шалпайта басыгын оор ташта… …ган сайын Тажибайга теңдешсиз жүктү көтөрүп бара жаткандай се… …зилип, алдындагы атына аёо сезими пайда болду. Өзүнүн боюндагы бүгүнкү суук кабардын оор салмагы ого бетер кошумча болгонсуду. Ошондуктан ал атынын басыгына коюп «чү» да дебей, теминбей да ба… …ратты. Митингеде укkандарын жол үстүндө кайра-кайра жадында тал… …. Баягы секретардын кабинетинде отуруп согуш тууралуу алгачкы …ук…анын, аны айылдагы бай балдарынын жааттaшып урушканына, чабышканына салыштырганына эми өзүн ыксыз сезип кетти. Кер кашка ат болсо бутун оор таштап баратты. Бая эртелеп ушул жол менен келе жаткандагы бак-дарактардагы безеленип сайрап жаткан паран… …лардын карааны азыр көрүнбөгөнсүйт. Алар бүтүндөй алыс жактар… …га дуу коюп көздөн кайым болуп учуп кеткенсишип айлана тынч. Жалгыз гана ала канат сагызган жол бетиндеги карамтыл жерлер… …ге коно калып, кайра тез учуп андан ары шакылыктап ойкуп-кай… …кып суук кабарды алда кайда, кимдир бирөөлөргө жеткиргени шашып жаткансыйт. «Азыр Чоң энемдин жомогундагыдай мунун ти… …лин билген бирөө бар бекен? Эгерде бар болгондо согуш жөнүндө айтып берер беле?» деген ой көңүлүнө кылт эте түшүп сагызганды ээрчий карап, анан ал оюн кайра тез эле унутуп койду.

Көтөрмөнүн батыш жагындагы камыштуу саздак жер ого бетер шуулдап, бийик камыштар жерди көздөй жапырыла келип, анын арасындагы жапайы жаныбарлар азуусун кайрап, кандайдыр ошол тарапты күндөгүдөн да сүрдүү көрсөтүшкөнсүйт. Тажибай азыр ка… …мыш тууралуу эртең мененкисиндей ойлогусу, кыялдангысы келбе… …ди. Бет алдын тиктеп бараткан калыбын бузбады. Тээ Кара-Койдун тоолорунда бая таптакыр булуттун карааны жок болсо, эми чокулар үстүндө түрмөктөлгөн карамтыл булуттар туш тараптан чогулуп, жайдын толукшуган мезгилинде да чагылган чартылдаганы турган… …сыды. Мына ушундай тунжураган кыялда бара жаткан Тажибай Бак… …жалга жеткенин сезбей калган эле.

Көтөрмөнүн чакан адырынын уландысында жол үстүндө жалгыз гана үй бар. Ал шуулдаган камыштуу жердин чыгыш тарабындагы дөбөчөгө салынган. Жалпы жонунан бул жерди Көтөрмө деп атаса да ушул үйдүн тушу «Бакмал» дешет. Эски-Ноокат селосу аркылуу Оштон, Кызыл-Кыядан, Көк-Жар тараптан келгендер Көтөрмөгө тишип, анан Кашкалдак, Кыргыз-Ата, Шанкол, Көк-Бел ж... өтүп кетишет.

— Ассалоому, алейкум, райис аке! Кандай, жакшысызбы? ... соосузбу? — деген үндөн Тажибайдын кыялы үзүлүп кетти. Э...

Ат үстүндөгү кызыл жүздүү адам камчысы билегине илинип он колун Тажибайга сунду. Мунун Бакмалдын бозосуна тоюп ... жаткандыгына Тажибай дароо түшүндү. «Атаганат, мен уккан ... бар сага жеткен эмес экен, эгер жетип да калса кантээр элең?» деген кыялда Тажибай анын саламын суз алик алды.

— Райис аке, Бакмалдын бозосу бүгүн башкача чыгыптыр. ж... рүнүз эле, — деп ал Тажибайга мурдатан теңтуш немедей атын ... мине оолжуду.

— Жок, ырахмат сизге, — деди кыска жооп берип Тажибай. — Бар... албайм, зарыл жумушум бар.

— Аа билдим, сиз бизди тоготпойсуз да... Сиз райиссиз да...

Оолжуган неме ошентти да атынын жылоосун тарта өз жолуна түштү. Анан ал саал арылап көчө жанырта ырдап кирди:

Эй, бозону ичет төрдөгү,
Бозоруп жатат көрдөгү...

Андан аркысын Тажибай укканы жок. Бул ким? Кайсы бир жердеги... мурда бир-эки жолу көргөндөй болгон. Коңшулаш колхоздун бир активи... сөрөйү болуу керек. Анан Тажибай жол үстүндөгү Бакмалдын үйү та... рапка көз салды.

Бозо даамын эңседи. Ушул азыр барып кабаттап эки-үч кесе... жуткусу келди. Атынын тизгинин жыя тартып жол үстүнө бура бери... кайра токтоду. «Митингечи? Митингечи?» деген ой жадына келди. Көптөн бери бозо иче электигин эстеди. Ооба, Шанкол... Муса экөө бир жолу Бакмалга түшүшкөн эле. Андан бери кыйла жыл болду. Муса экөө райондун борборунан райисполкомдун сесс... сынан кайтып келатышып Бакмалдын бозосун ичишкен. Экөө тең се... лолук Советтин председателдери эле. Ошондо алар бир кездеги жаш... тык күндөрүн эстеп, жер, суу реформасында экөө тең комиссия... мүчө болушкандыктарын кеп кылышкан. Рысбаев Дыйкандын жаңы эле уюшулган Жаңы-Ноокат районунан райисполкомдун председате... болуп кеткендигин айтышып, ага барып учурашып келүүнү макулда... шышкан.

Ушуларды ойлоп баратып ал Көтөрмөгө бурулганын гана сезди. Алыстан уста Ташбайдын имараты көрүндү. Уста Ташбайдын үч бөлмөлүү үйү бар эле. Мына ошол имараттын бир бөлмөсүн колхозго контора кылып алышкан. Тажибай мына ошол үйгө жакындай берип атынын жылоосун тартты. Ары жактан уста Ташбай чыга келип райистин атын алып шыптагы устундун учуна чылбырдан байлады да, анан артына бурулду. Тажибайдын суз тартып турганын көрүп эмне дешин билбей кайпастады.

— Бир чайнек чай кайнаттырын, уста аке? — деди Тажибай.

— Нанүштө кыла элек көрүнөсүн? Районго бардын беле?

— Райондон келатам. Чайханага кирүүгө чоло болбоду.

— Э, райис десе... Колхоз иши деп жүрүп...

— Уста аке, ишибиз жаман, — деди Тажибай үшкүрүнүп.

— Ээ, балам, көп кейибе, жаман иш дегенин жакшырат. Мына жаман заман кетти эле, жакшы заман келди. Байлар жоголуп, кедейлер мөминтип жыргап жатабыз. Быйыл эгиниң жакшы деп угам,

... бир жолу айткансың. Келеркиге андан да жакшы болот. ... колхозуң оңолот. Баарыбыз оңолобуз.

— Көп башка жакта, уста аке.

— Айтчы, балам, башка жагын кандай?

— Герман бизге кол салыптыр.

— Кол салыптыр?

— Ооба, уруш башталыптыр.

Уста Ташбай бул айткандарга дароо түшүнө бербеди. Ошондуктан ... уккандарына кайдыгерлене райистин бет маңдайына өттү.

«Бая мен өңдүү бул да түшүнбөй, урушка баа бербей жатат окшойт» — деди. Бир азга өзүн-өзү токтотуп, анан жай түшүндүрө сүйлөөгө аракет кылды.

Ангыча уста Ташбайдын бакылдаган үнү кайра угулду.

— Ээ, райис, урушту көрбөй жүрөбүзбү... «Урушканга болушпа, калсын кийин уятка» дептир. Эсиндеби? Баягы Найып өлгөн жылы Сасыкбайдын балдары менен Досандын балдарынын урушун? Биринин башын бири жарып, биринин эсин экинчиси оодарып урушуп эле кийин революция, Совет өкмөтү ушул колхоз келет дегенде өзү ... карашып, ал турсун биригип тууган болуп калышты го. Анан Досан... Мамыт, Бөжөк аларга Сасыкбайдын Бөрүбайы кошулуп басмачы болуп чыга келишти. Силерге окшогон активдерди өлтүргөнгө чейин барышып, колдорун канга боёшушту.

— Аныңыз ырас, уста аке.

— Ырас болсо, анан эмне тунжурайсың?

— Бул уруштун эмне экенин билесизби? Курал жарактуу, болот танкалуу жоо келатат. Биздин СССРди басып келатат. Чек арадагы жерди өрттөп, сууну канга боёп келатат. Алаамат болуп жатат. Согуш деген болуп жатат.

— Согушпу? Уруш дебединби?

— Экөө тең эле бир эмеспи... Болуптур согуш эле дейличи...

Уста Ташбай эми сакалын сылап мостоё түштү. Ал баятан бери уруш дегенди эки адамдын мушташканын, ага-ини же өзү айткандай ... балдарынын бири-бири менен колдоруна бакан алып чабышканын эстеп турган эле. Эми ал мал талашкан, жер талашкан урушту түк эсинен чыгарып кандайдыр ааламат болуп жаткандыгын түшүнгүсү келди. Уста Ташбай адамгерчиликтүү ак көңүл адам. Анын бирөөгө жамандык ойлобогон мүнөзүн Тажибай билет. Ар кандай жаңылыкка бат түшүнөт. Сөзгө уста. Бирөөлөргө акыл-насыят айтса жаңы замандын келишин айкалыштырып, бүгүнкү иш, талап жөнүндө сөзсүз кошумчалайт. Санжыраны көп уккан адам. Өз элинин өткөн чагына көз чаптыргысы келет. Бирок билими жоктугунанбы, тарыхты олуп-чолуп айтып калат. Азыр болсо уккан алааматка акыл-бою жетпеген калыбында сестейип тура берди. Тажибай болсо тээ Батыш жактагы кызгымтыл адырлардын этегиндеги Таш-Булак жакты карап олтурган эле. Анын көзүнө көйкөлгөн эгин талаалары кайра-кайра элестеп жаткан.

— Райис, эми эмне болот? — деп уста Ташбай акырын коогалуу үнү менен Тажибайдын жанына дагы жакын келип олтурду.

— Согуш башталганда эмне болмок эле?

Райис баягы эле калыбында унчукту. Бирок, ал мындан ары эмне болорун өзү да бүдөмүк билет болучу. Бая гана райондун борборундагы митингде сүйлөгөн сөздөрдү ыргап, алар аркылуу согуштун эмне экендигин көкүрөгүндө болушунча чечмелеп алган. Ошондуктан карыяга кыска жооп берип унчукпай койду. Мындай учурда унчукпай коюу да болбостугун Тажибай кайра жадына түшүрдү.

— Эмне болмок эле? — деп баягы айтканын кайталады да, сакалын мыкчый кармап олтурган уста Ташбайга аёолуу карап сөзүн улады. — Согуш деген согуш. Душман деген душман. Ок өтпөс болот танкаларын алкынтып жерибизди тепсеп, элибизди мүңкүрөтүп коюу-

ну ойлоп келе жаткан душмандарга жол коюп, кол куушуруп калат белек? Баарыбыз барабыз. Бизди басып ки... канкорлор менен өчүгүшүп күрөшөбүз. Биздин да аларга каршы ... каларыбыз, аэропландарыбыз бар. Кызыл аскерлерибиз бар.

Кандайдыр кайрат байлагансыган райистин сөзү карыянын ... не жага бердиби ал жандана түштү:

— Туура айтасың, райис. Ал канкорлордун жазасын берет. Ата бабаларыбыздын арбагы колдойт. Манас атабыздын арбагы ... дойт.

— Баракелде, — деди Тажибай бир аз шердене түшүп, — уста аке, куду Манастагы Бакайга окшоп кеттиңиз, ырас айтасыз. Эми тиги мектептеги Мурат мугалимди чакырып келиңиз. Атланыңыз.

— Куп, райис. Сиздин атты эле минс коёюнбу?

— Ошентиңиз.

Уста Ташбай атланып кеткенден кийин Тажибай конторага кирди. Контор дегенде чакан бөлмөнүн төр жагында олдоксон жасалган столдун үстүнө кызыл чыт жабылып коюлган. Стол үстүндө карасыя челек, анын жанында кызыл сап калемсап, бир-эки ... рат. Эки-үч олтургуч бери жакта. Башка эчтеке жок. Бөлмөнүн тегиз эмес шыбалган дубалы акталган. Анын төр жагында Лениндин портрети илинип турат. Тажибай конторага кирип дароо эле столго отура кеткен жок. Эки колун артына алып ары-бери басты. Анан атасынын сөзүн эстеп колдорун аркасынан дароо ала койду. Ооба. Бажа ушул Кыргыз-Ата айлындагы кедей-дыйкандардын туу-баштуу адамдарынын бири. Өзүнө жетерлик оокаты бар, ортточо жашаган адам. Тажибай тун баласы болгондуктан ага көп сер расап салчу. Жашынан адамгерчиликке үйрөттү. Чынчыл болууну айтты. Башка бирөөлөрчөсүнөн уулун алчактатып көп эркелетпеди. «Иште, балам, иштегенден эч жерин кемип калбайт. Адал иштеп тапканын да адал болот». Кээде Тажибай атасынан уккандарын иниси Ажибайга кайталап айтып калуучу. Бир жолу отун араалап жатып эки бир тууган чокулаша түшүштү. Жалакайлык кылган Ажибай тескери карап отуруп алды. Тажибай инисинин мандайына өттү да, эки колун аркасына алып «насыят» айта баштады.

— Атам айтканды укпадың беле? Иштегенден, кыйналгандан эч жерин кемип калбайт. Кылганын бирөө үчүн болсо, үйрөнгөнүн өзүнө жакшы. Тур, эми ишти бүтүрөлү, жалкоолук кылба, — деп жатканда атасы артынан келип анын айткандарын угуп турган болучу.

— Тажибайым туура айтат. Тур балам, иштеп көн, — деген атасы. Анан Тажибайга ыраазы болгон түр менен карап: — Айткандарың го туура, балам, бирок, колуңду кайчылаштыра аркана албай жүргүн. Андайды текеберлер кылат. Көпкөн адамдардын көрүнүшү ал. Сен антпе. Эч качан антпе. Андай колун артына алып жүргөндөрдү адамдар жактырбайт. Алардын эл, жерге кусуру тийет.

Мына азыр кокусунан колун артына ала койгон Тажибайдын оюна атасынын ошондогу сөзү кылт этип түшө калды.

Арадан аз убакыт өтпөй эле уста Ташбай менен Мурат мугалим жетип келишти. Мурат жаш кезинде комсомол болуп, анан большевиктер партиясынын катарына өтүп, айылдагы өзү теңдүү жаштардын арасында билимдүү да, активдүү да болуп эл башкарып, Совет бийлигинин зан-закондорун мурдараак билип, аларды элге түшүндүрүп жүргөн чыйрак неме. Анан ал ликбезде окуп келди. Аны ким да болсо «Мурат мугалим» деп ысмына ысым кошуп айтышчу. Колхоз курулушунда эл арасында аябай үгүт-насаатты жүргүзгөн. Кийин мектеп ачууга катышты. Жергиликтүү басмачылар аны канча жолу артынан түшүп күм-жам кылып коюшка аракет кылышты. Бирок, Тажибай өңдүү эле ал да үйүнө түнөбөй, изин жашырып кээде райондун борборуна барып, кээде камыш арасына жатып келип жүрүп кутулуп кетти. Тажибайдан жашы бир аз кичүү. Тажибай көп

...ага ишенет, акылдашат. Азыр да мугалим. Мектептеги жана колхоздогу коммунисттердин партиялык уюмуна жетекчилик кылат.

— Ассалоому алейкум, Тажибай аке. Бу иш ... жаман ... деп Мурат райис менен кол алышты.

— Иш жаман болуптур деп кабак бүркөгөндөн эмне чыгат эле? ... деп уктум. Андан көрө митингге даярданалы. Мен азыр райондон келдим. Андан чоң жыйын болду. Адамдар согуш ачкандарга каргыш айтышат. Райондун жетекчилери мыйдан аркы аткара турган жерде... мага түшүндүрдү. Уполномочен да жиберебиз дешти. Ал келип ... Анан колхоздо митинг өткөрөбүз.

— Абдан жакшы болот.

— Ошол бизге кол салган Герман кайсы жерде болду экен? Сенин мектебинде карта барбы? Ошондон көрөлүчү? Жана уста акени сага жибергенде жадымдан чыгып калыптыр. Эми алдырбасак болбойт.

— Карта да бар. Андан көрө глобусту алып келейинби?

— Анда ошону алып келгиле.

Глобустан Германиянын кайсы жерде экендигин Мурат көрсөтүп берди. Биздин СССР менен алардын ортосундагы мамлекеттерди санады.

— Бу кысталактарга ушунчалык алыста турган бизге кол салууга эмне себеп болду экен? — деп уста Ташбай башын чайкады.

— Себеби эле ач көздүк да. Бүткүл дүйнөгө үстөмдүк кылам дептир Гитлер, — деди Тажибай.

— Ач көздүгү туура. Алар дүйнөнүн бардыгына үстөмдүк кылууга умтулган, өздөрүн ак сөөк санаган эл болот. Алардын башында Гитлер деген турат.

Мурат мугалимдин айткандарын Тажибай да, Ташбай да кунт коюп угушту. Мурат чынында эле ал экөөнө караганда көбүрөөк билет болучу.

— Курал-жарагы да көп, — деди Мурат. — Бул согушка алар мурдатан эле даярданып жүрүшкөн. Биздин өлкө менен тынчтыкта жашоо жөнүндө, бири-бирине согуш ачып кол салбоо тууралуу да макулдашкан жагы бар. Бирок...

— Андай макулдашкан болсо сөзүнө турбаптыр да лабизи жоктор, — деп уста Ташбай ачууланды.

— Ээ, аксакал, — деди Мурат, — антты бузуп жүзү каралык менен күн көргөн адамдар дүйнөдө азбы? Мына өзүбүздүн эле жердеги Сасыкбайдын, анан башка деле байлардын балдарын алып көрөлүчү. Кечээ Совет бийлигинен кабар келген мезгилде алар басмачы болуп жаңы заманга каршы чыгышкан. Бир гана айыл активдерин, большевиктерди гана эмес, өзүнүн эн жакын туугандарын да аяшкан жок. Басмачылар ошол өздөрү өлтүргөн, өздөрү малын талаган адамдардын гана душманы эмес, бүткүл Совет өкмөтүнүн жана жаңы замандын душманы эмеспи.

Бул салыштыруусу ыксызыраак болуп калгандыгын сезе койгон Мурат эми буларды башка сөзгө алаксыткысы келди.

— Айтса, райис, митингени ким ачат? — деп Тажибайга бурулду.

— Мурат мугалим ачат.

— Райондон уполномочен келсе ошого сөз беребизби?

— Жок, сен өзүн мугалимсин, өзүн сөзгө чеберсин. Партиялык уюмдун секретарысын. Анан моминтип өзүнүн башындай болгон эле ийме-чийме немеден Германдын каерде тургандыгын, биздин каерде турганыбызды сөөмөйүн менен сайып көрсөтүп жатпайсынбы? Мына ушуларды элге да айтып бересин да, — деп уста Ташбай Тажибайдын сөзүн кубаттады.

Ошол күнү колхоз конторунун бет алдындагы уста Ташбайдын чакан короосунда адамдар аттуу-жөө болуп келип жатышты. Алар-

дын көпчүлүгү согуш деген кабарды угушуп, сестей[illegible] чөмүлсө, көбү кайдыгер эле олтурушат. Антсе да адамдар[illegible] сында күбүр-шыбыр көп. Баягы контораныи төрүнде [illegible] дө кызыл чыт жабылган столду эшик алдына алып чыгы[illegible] турган [illegible] отургучка Тажибай райис менен Мурат большевик, бирөө [illegible] уполномочен комсомол жигит олтурушат.

Эл топтолуп болгондон кийин Мурат митингени ачты. [illegible] райо[illegible] бир топко бул согуштун эмнелигин, Германиянын кандай [illegible] мамле[illegible] экендигин алынын жетишинче элге түшүндүрдү. Кийин упол[illegible] жигит сүйлөдү.

— Ушундай, агайиндер — деп Тажибай салмактуу сүйлөп эл[illegible] рылды. — Душман деген душман. Эми биз башыбызды жерге [illegible] мүнкүрөп олтуруп калбайбыз. Биз эми алар менен күрөшө[illegible] Колубузга курал алып бетме-бет келишебиз. Эл душмандары [illegible] мачыларды талкалап жок кылгандай эле Германиянын жоокер[illegible] да жок кылабыз. Бүгүн мен райондо болуп келдим... Эч жерде кол[illegible] иши аксабасын, эч киминер көнүлүнөрдү алагды кылбагыла!

Дагы эки үч колхозчулар чыгып сүйлөштү. Сөзгө уста Таш[illegible] бай чыкты.

— Угушума караганда күн батышта кызыл кыргын болуп жа[illegible] тыптыр. Биз кыргыз эли атабыз Бакайдын, Манастын аттарын ат[illegible] жоо бетине аттанабыз. Мен согушка баруучуларга ушуну айта[illegible] Совет элибиз душманды сөзсүз женет. Ал үчүн көлдөй толкуп чыгышыбыз керек. Ошол көлдүн бир тамчысы болгон Көтөрмө кол[illegible] хозунун эли да дайым даяр. Мен өзүм карылыгыма карабай ишке чыгам. Бүгүн эле Таш-Булакка барып кырманга иштейм. Тажибай райис айтпадыбы? Кызыл аскерлерге эгин керек болот деп. Биз эгинди ошолорго көп даярдап беребиз. Элбиз, журтпуз, Ыйык жери[illegible] бизди душмандан тазалайбыз!..

* * *

— Айтчы, балам, бул эмне деген алаамат жөнүндө сөз кылып жатасынар? — деди атасы Тажибай аттан түшүп эшик алдына келер менен.

— Күн батышта уруш башталыптыр, ата, — деди Тажибай чар пая кырына көчүк басып. — Германия мамлекети бизге кол салып-тыр. Айыгышкан согуш башталыптыр.

— А, жараткан биздикилерге күч-кубат бер, — деди атасы күн ба-тышты карап, — кыбыла тараптан келишиптирби?

— Ооба, — деди Тажибай.

Уулунун кыймылын ээрчий карап Бажа үндөбөй олтурду. Өз ичинде бирдемелерди күбүрөп жатты. Тажибай атасынын жараткан-га жалына «биздикилерге күч-кубат бер, душмандын тилеги таш капсын, элдин-журттун бактысына кол салгандар онбосун» деп ди-линде тилек кылып жатканын түшүндү. Атасы башка эч нерсе сурабады. Тажибай да унчукпады.

Эртеси эртелеп Таш-Булакка жөнөдү. «Кырманчыларга кол ка-быш кыласыз!» — деп Маман Асанбай уулун кошо ала кетти. Ма-мандын үйү Кыргыз-Атанын оозуна жакын жерде. Маман өзү сыр-тынан жоош көрүнгөн орто бойлуу адам. Тажибайдан жашы жо-гору. Анын ырчылыгы бар. Көнүлү көтөрүнкү боло калганда кой де-генге болбой ырдап кирет. Айрым бир учурларда бирөөлөр сура-нып жалбарса да ырдабай коёт.

— Кээде жалынып-жалбарсак ооз ачпай коёсун, а кээде өзүн эле ырдап киресин да, деги токтобой аягын чоёсун, — деп тентушта-ры айтса:

— Силер ырдын баркын билбейсинер, — дечү Маман. — Ыр де-ген жүрөктөн чыгат да, жүрөктү козгойт. А силер...

— А биз го биз. Кээде кыз-келиндер жалынса да ырдабай каласын...

— Кыз-келиндердин баары эле ырдын кадырын биле бербейт.

— Олда, Маман, баарынан да сенин ырың кымбат?!

— Мына, мына, эми баасын билдиңер, — дейт анда Маман жандап.

— Дайыма эле билип жүрөбүз.

— Жок, бир Тажибай райистен башканар анча эле барктай койбойсунар мени, — деп калчу Маман тентуштарына. — Ал киши мени дайыма ээрчитип алат.

— Ооба, ошентет.

— Тажибай райис ырды уга билет. Барктай билет.

— Болуптур эми. Ал кишинин үйлөнүү тоюндагы ырынды айтып берчи.

— «Ак Сардалдиби?»

— И ошону... Кана төкчү бир...

Маман тентуштарынын көнүлүн калтырбай «Ак Сардал» деген ырын ырдап кирчү.

Тажибай менен Маман эми дагы ээрчишип Эски-Ноокаттын базарынан коон-дарбызга эки куржундун төрт көзүн толтурушуп Таш-Булак адырына бет алышып баратышат. Тажибай түн бою чала уктаган. Кичине көзү илинип кетсе эле өрт, түтүн аралаш жерге түш келип, кылычтар жаркылдап, ок атылып, бир алааматка аралашат. Көзүн ачып согуш жөнүндө ойлойт. Ар кандай нерселер башына келип уйгу-туйгу болот. Тан атарда гана кичине уктаган. Эртелеп көргөн түштөрүн топтоп эсине салалбай койду. Түштү ар кимге эле айта бербөө жөнүндөгү атасынын эскерткени дайыма жадында. «Бирөөлөргө, айрыкча жаштарга түшүндү айтпа, балам? Эгер жаман түш көрсөң аны ичинде алып жүрүп унут. Же кайырчыны көрсөң садага берип кой. Садага бергендин зыяны жок»,— деген атасы. Бул айтылган ата сөзүн эстеп ал ээн жолдо ат үстүндө үргүлөп кетип баратат. Бир оокумда көзүн ачып артына кылчая карады. Маман ичинен кынылдап ырдап келаткансыйт.

— Кана, эмесе, Маман аке, — деди Тажибай артына кылчая бир жак үзөнгүсүн бутунун башына бош илип,—узун жолду кыскартыныз.

— «Ак Сардалдиби?»

— Ошону, — деди Тажибай. Мамандын бул ырынын көп жерин Тажибай жатка билет. Өзү үйлөнүп жатканда Маман ушул ырын ырдаган. Андан кийин да канча жолу укту. Баары бир уккусу келе берет.

Маман тамагын кыра жөтөлүп алып белгилүү обону менен ырын жай баштады. Маман ырын бүткөндө алар кичинекей белеске чыгып калган эле. Тажибай ат үстүндө муюп келаткан. Ал Маманды мурдагыдай: «Балли, балли!» — деп коштогон да жок. «Согуш тууралуу орокчулар укту бекен?» деп ойлоп баратты.

— Булар али угуша электир! — деди Маман Тажибайдын эмне ойлоп келатканын биле койгонсуп.

— Жаман сөз жатпайт дептир, — деп Тажибай жай жооп берди.

— Айтууда алардын күчү көп дешет го. Жинденген немелер бейм?

— Күчү көп үчүн канча өлкөнү басып өтүп, анан бизге кол салып олтурбайбы...

— Биздикилерчи?

— Бизде күч жок дейсинби? Улуу Октябрь социалисттик революциясы убагында канча ички, тышкы душмандарды жене алдык? Германияны да женебиз. Биздин кызыл аскерлер да күчтүү...

— Оозуна май, райис....

Ангыча алар орокчулардын ордосуна жетип келишти. Орокчулар чеп алачыктарына бөлүнүшүп түш маалында эс алып жатышкан экен. Четтеги кырманда моло таш сүйрөгөн эки өгүз токтоп турат

Кырманчыларга жардамдашып жүрүшкөн эки бала жүгүрүп келип аттарды жылоолошуп куржундарды түшүрүштү. Райистин келгенин көрүшүп ар кайсы чөп алачыктардан чыга келген эркектер кол алышып саламдашып жатышты.

— Жакшы убакта жетип келипбиз, кана баарыңар чогулгула. Коон-дарбызды союп жегиле, — деп Тажибай камчысын сүйрөгөн бойдон ашпоздор олтурган чонураак алачыктын оозу жакка көчүк басты.

Коон-дарбызды угушкан кыз-келиндер дуу этип заматта чогулушту. Эшпай кырман жактан кечигип келип саламдашты. Ал колхоздун ар кандай ишин аткарган элпек адам. Кышкысын ат багат, жаз алды менен беш-алты эшегине үрөн жүктөп адырларга ташыйт. Эми кырманда иштеп жатат. Эгин сапырылып, кызыл үйүлгөндө аны жүктөп дан тапшыруу пунктуна жөнөйт.

— Кана, алгыла, райис алып келген коондон, — деп Эшпай өзү биринчи болуп тилинген коонго кол узатты — Көрүнүшү жаман эмес.

— Бал кошконбу, пай-пай, — деди узун моюн кара жигит көздөрүн жүлжүйтө бир тилим коонду шимип.

— Коон-дарбыз го келиптир. А жардамчылар качан келишер экен? — деп алачыктын четинде олтурган сары келин чоолжуду. — Баарынан да бизге ошолор келсе экен.

— Келбейт, жардамчылар.

Тажибай кесе сүйлөдү.

— Ии, райис аке? Эмне болду? Катуу убада берди райком дебединиз беле? — деп баягы сары келин дагы кер какшык сүйлөдү.

— Силер уккан жоксуңарбы? — деди Маман. Анан тигилерден жооп күтпөй эле: — Согуш башталыптыр...

— Согуш....

— Ал эмне деген согуш экен?

— Угуп тургула эмесе...

Тажибай жай сүйлөп согуш маанисин түшүндүрдү. Бардыгы ан-тан болуп калышты. Бул суук кабарды билише элек болучу. Чынында эле бул адырга атайлап бирөө келбесе кимден угушмак? Тажибайдын айткандарын кунт коюп тыншап олтурушту.

— «Эр жигит эл четинде, жоо бетинде» дептир. Элимди жоодон коргогону мен барам, — деди бирөө.

Тажибай тааныш үндөн улам иниси Ажибайды кылчак карады. Ажибай бул жерде араба айдайт. Тажибай азыр эмне деш керек эле? Бир азга унчукпай туруп калды. «Барышы керек да. Сөзсүз барат да» деди ичинен. Ангыча узун моюн жигит ордунан турду.

— Арабакеч Ажибай барса мен да барам, — деди ал атаандашкансып.

— Эй, Рахман! — деди Маман, — мен барам десең эле бар дейкойбойт. Өкмөт өзү айтат...

— Айтса да, айтпаса да мен барам, — деди ал саал кыжырдангандай, — душмандын сазайын берүү керекпи? Керек.

Тажибай аларга ыраазы болуп үндөбөй олтурду. «Бул азырынча экөө, ал эми эл арасында мындай ак жүрөктөр канчалык көп! Каапыр душман жазасын алат го бизден» деп ойлоду. Анан ар бир аял-эркектин жүзүн көз алдынан өткөрдү. Алардын кандайдыр кайрат толгон денелерин көргөнсүдү. Өзү да чыйралып, демденип ордунан турду.

• • •

1942-жыл жакындап келатты. Көтөрмө колхозу согуштун алгачкы жылынын пландарын кеч болсо да орундатты. Бирок дан тапшыруу он үч тогоол келгенге дейре созулду. Бул убакытка чейин колхоздон ондогон уландар аскерге жөнөп кетишти. Алардын катарында Ажибай да жоо бетине аттанды. Таш-Булактын эгинин оруп-жыюу кеч

сугуна чейин калды. Аял-эркек бел байлашып иштешип жашты.

Улам убакыт өткөн сайын согуш кабары да эл арасына даана тарап, фашисттик Германия тууралуу түшүнүк арта берди. Фронтко жөнөп кеткендерден алгачкы каттар да келе баштады. Колхозго келген уполномочендер, аскер Комиссариатынын өкүлдөрү улуу Ата Мекендик согуш темасында аңгемелерди, лекцияларды өткөрүп жүрүштү. Тез-тез эле арабаларга олтурушуп райондун борборун көздөй бараткан эркектер көбөйдү. Туш тараптагы айыл үйлөрдөн фронтко узатуулар күчөдү. Ажибай инисин аскер катарына узаткандан кийин да Тажибай Көтөрмө колхозунан ким фронтко жөнөсө өзү кошо райондун борборуна чейин барып жүрдү. 1942-жылдын алгачкы кыш айларында аскерге адам көп алынды. Ошол жылы кар лапылдап жаап турганда Маман ырчыга да чакыруу кагазы келди. Кечкисин анын үйүндө Тажибай баш болгон колхоз активдери, тууган-уруктары чогулушту. Канчалык кайрат кылганы менен Маман ичи үйгү-түйгү болуп өскөн жерин, элин, теӊ курбуларын, үй-бүлөсүн кыя албай олтурду. Теңтуштары жаалап, аларга колхоз активдери кошулушуп «Ак Сардалды» ырдатышты.

Эртеси Эски-Ноокатка чейин Тажибай узатканы кошо барды. Маман туугандары, үй-бүлөсү менен эки ат чегилген арабада. Тажибай болсо өзүнүн кер кашкасын минип барды. Кычыраган кышкы суукта аскер Комиссариатынын короосунда көпкө жүрүштү. Түшкө жакын гана он чакты араба аскерге жөнөгөндөрдү алып Кызыл Кыяны көздөй жол тартты. Аскерге жөнөгөндөрдүн арасынан Тажибай баягында райкомго келип согуштун алгачкы кабарын уккандагы велосипедчен кубалашып ойношуп келип теректердин арасында кыналыша сүйлөшүшкөн эки жашты тааныды.

Тажибай Ноокатка аскерге узатууга келген сайын аларды эсине салчу. Жаңы жыл алдында иниси Ажибайды фронтко жөнөткөндө да эмнегедир эле ошол эки жаш тууралуу ойлоно берген болучу. Мына бүгүн аларды көрдү. Ошол замат анын жүрөгүнүн башы түз куйгандай ачыша түштү. «Атаганат, булар бөлүнүшөт экен да. Бири-бирин сагынышат эми...». Бул кыял кылт этип башына келди. Жакында эле алыскы сапарга аттанткан иниси Ажибайдын элеси көз алдына тартылды. Сүйүү жөнүндө кыялданды. Ооба. Ажибай жаңы эле үйлөнбөдү беле? Азыр болсо өз инисин ойлоп, анан бул экөөнүн бир кездеги махабат отуна тамылжыган өндөрүн азыр кайрадан көргүсү келди. Бирок, бүгүн өндөрүнөн андай жадыраган күлкүлөрү билинбейт. Санааркаган абалда жүрүшөт.

Арабалар кычырап жөнөй бергенде кыз жигитин жандай басып арабага түшөрүндө мойнуна асыла кетти. Кыздын: «Сапаш, тез кайтып кел! Мени күттүрбө! Түбөлүккө сеникимин!» — деген нары аянычтуу, нары кусалуу сөздөрүн укту. Эки жашты аяп кетти. Эгер мүмкүн болсо, колунан келсе ушул сүйүшкөн эки жашты ажыратпастыгын ойлоду Тажибай. Сүйүүнүн тазалыгын, ыйыктыгын дагы бир жолу эстеди ал. «Канча жаштар сүйгөнүнөн ажырап кетип жатышат экен?» деп шыбырады. Өзүн алда кандай сезди. Эл башына түшкөн бул мүшкүлгө калкагар тоо болуп көкүрөгүн тоскусу келди. Адамдардын ыйык сүйүүсүн сактагысы келди. Ошол ой менен ошол күнү ал райкомго келди.

— Албетте, сиз патриотсуз, — деди райкомдун секретары Фёдор Михайлович бет мандайында олтуруп өз оюн айткан колхоз жетекчисине. — Кимибиз болсок да фронтко баруубуз керек. Бирок, тылды чыңдап, тылдын фронтун жүргүзүү да бүгүнкү эң олуттуу маселе. Өзүңүз айткандай, айылда адамдар аз калды. Эми аялдар, өспүрүм балдар, анан карыялар менен иштейбиз. Колхоз ишин аксатпай фронтко дан, нан, жылуу кийим-кече жана башка зарыл нерселерди өрүүбүз керек. Жолдош Сталин тылды чыңдагыла деп жатат.

Демилгечи, уюштуруучу жетекчилер фронтко алынбасын ... ме келди. Сиз брон менен тылда каласыз.

— Мен элеби? — деп Тажибай ордунан комдонуп алды.

— Сиз... Анан сизге окшогон уюштуруучу жетекчилерден ... бир тобу бар... Эми мындан ары тылдын фронтуна күч ...

Секретарь акыркы сөзүн жылмайып туруп айтты. ... жылмаюусу суз эле. Мурдагыга караганда аз эле ... дөгү кылыды качып, арыктап кетиптир. Түйшүк тарткан ичинде калып турат. Түн бою кабинетинде уйкусуз олтуруп чыккан түрүн Тажибай жакшы билет. Өзү да көргөн, башкалардан да ... Бир районду башкаруу оңой болбосо керек. Анын үстүнө ... адам жөнөтүү, партия менен өкмөт талап кылган көп ... аткаруу канчалык оор? Райкомдун конторунан чыгып келатып ... бай ушуларды ойлоду.

Ошентип Тажибай колуна брон алды. Колхоз иши улам ... дап кыйын боло берди. Бел кылган уландар айылда чанда гана ... ды. Баягы Таш Булактагы узун моюн Рахман өзү айткандай фронтко биринчилерден болуп жөнөп кеткен. Кечээ андан кат келиптир. «... линград жакка жөнөтүп жатат» деп катын аяктаптыр. Атасы ... га келип Тажибайга окутуп кетти.

Ошол жылы кышында райкомдун кезектеги бюросунда Муса менен Тажибай бирге болду. Муса ал мезгилде Ворошилов атындагы колхоздун председатели болучу. Эки чарбанын эки жетекчисинен башка да көп адамдар катышышты. Башкы маселе фронтко жардам берүү болду. Партиянын Ош обкомунун секретары бюрого катышып, учурдагы зарыл маселелерди айтты.

Обкомдун секретары Оштогу «Гайрат» артелинде болгон жалпы чогулушта артелдин мүчөсү Файзахуновдун сөзүн бюрого катышкандарга окуп берди. Файзахуновдун сөзү мындайча эле:

«Кыргыз элине өзүнүн улуттук Жумушчу-Дыйкан Кызыл Армиясынын бөлүгүн түзүү үчүн улуу ишеним көрсөтүлүп олтурат. Алар колдоруна курал кармашып, биздин Родинабыздын көз карандысыздыгы эместиги, биздин Родинабыздын эркиндиги үчүн улуу Ата Мекендик согушка катышып, бир тууган Кызыл Армия менен бирге фашисттерге сокку беришет. Фашисттик баскынчыларды жеңүү үчүн биз эч нерсебизди аябайбыз. Кызыл Армиянын жеңишке ээ болушу үчүн бардык мүмкүн болгондорду беребиз. Эгер керек болсо даңктуу Родинабыз үчүн жаныбызды аябайбыз!»

— Азамат экен, — деп шыбырады Тажибай катарындагы отурган Мусага.

Обкомдун секретары андан ары бюрого катышкандарга 1941-жылдын 9-декабринде эле болуп өткөн чогулуштарда Ош шаарындагы 66 мекемеден фронтко жардамга 5473 сом чогулгандыгын айтты. Ал эми ошол эле жылдын 16-декабринде шаардагы ПАТтресттин Памир жол башкармасынын коллективдери өздөрүнүн айлык акыларынын 35—40 процент өлчөмүндө фронтко жардамга акча беришкенин айрыкча белгиледи. ПАТтресттин камсыздоо бөлүмүнүн начальниги Герценштейнин, склад башчысы Железняк, слесарь Капачев, Памир жол башкармасынан электрик Сотников, шофер Петрухин, инженер Пугин жана башка жолдоштордун патриоттуулугун айтты.

— Бул жолдоштордун аттарын эмне үчүн атап жатамын? — деди обкомдун секретары. — Сиздер райкомдун бюро мүчөлөрү бул жердеги бюрого катышып олтурушкан мекеме уюмдардын, колхоздордун жетекчилерин коммунистерге, райондун бүткүл эмгекчилерине мындай саамалыкты жеткирүүнүздөр зарыл. Демек, фронтко жардам берүүнү уюштуруу керек. Азык-түлүк, кийим-кече керек. Советтик Кызыл Армиянын күч-кубаттуулугун мындан ары чыңдап фашисттик баскынчыларды Мекенибиздин чегинен кууп чыгууга жетишүүбүз зарыл.

Андан кийин бюрого катышкандар конкреттүү тапшырмаларды

алышты.

Түнкү саат эки болуп калганда гана бюро аяктады. Тажибай менен Муса жол ката согуш темасында сүйлөшүп келишти. Көтөрмөгө келип Тажибайдын үйүнө түнөп калган Муса эртелеп өз колхозуна шашылыш жөнөп кетти.

• • •

Тажибай бюродо уккандарын, ал жерден алган тапшырмаларын адегенде активдерди чогултуп айтып берди. Ал жылы Кыргыз-Ата аймагында кыш катуу өкүм сүрүп турган. Колхоздогу зарыл жумуш эле күч аттарды багуу болучу. Анан арабаларды, соко шаймандарды ремонттоо жүрүп жаткан. Үрөн тазалоо кийинчерээк башталса да болот деп чечишкен. Тогуз тогоол аяктап келатат. Кар анчалык калын түшпөгөнү менен кара суук күнү-түнү күчүндө, фронтко жардамды уюштурууну элдин бардыгына, ар бир үйгө жеткирүү керек, кышкы суукта аларды кайсы жерге топтоп бул жөнүндө айтат? Андыктан Мурат баш болгон үч-төрт актив, Тажибай баш болгон дагы үчөө-төртөө айыл кыдырып ишти уюштурууга эртелеп конторага келишкен болучу.

Акылдашып айыл-үй өз ара бөлүштүрүлгөндөн кийин Мураттар жөнөп кетишкен эле. Тажибай конторанын оозуна чыга бергенде куржунун сүйрөп почточу чукул келип калды.

— Ассалоому алейкум, райис! — деп муздап эби кетип калган колун сунуп почточу Алым Тажибай менен шашып учурашты. Ал анан эмне кыларын билбей кайсалактап калды.

— Алеки салам! Кандай, кат-кабар барбы кеткендерден?

— Бар, — деп күнк этти почточу.

— Фронттон келген катты токтотпо. Тез жеткир ээлерине.

— Райис, — деп почточу алкымына бир нерсе тыгылгандай көздөрүн жалдыратты.

— Эмне?

— Кара кагаз....

— Кандай кара кагаз?

Тажибай кара кагаз жөнүндө мурда уккан эмес эле. Ошондуктанбы сестейип чочуп калды.

— Кандай кара кагаз? — деп суроосун кайталады.

— Билбейм, райис. Койчу ушул жумушунду. Экинчи кат-кабар алып келбейм...

— Айтчы, деги кимден? — деп Тажибаи аны демитти.

— Рахмандан... Ал согушта каза болуптур...

Жакында эле «Сталинград жакка баратабыз» деген катын атасы алып келип Тажибайга окутуп сүйүнүп, сүрдүгүп кайра кетпеди беле. Тажибай эмне дээрин билбей кайра конторага кайтты да олтургучка салмак менен олтуруп калды. Анын көзүнө Таш-Булакта бир тилим коонду колуна кармаган боюнча ордунан тура калып: «Мен согушка биринчи болуп барам. Душмандар менен күрөшөм. Алардын жазасын берем!» — деген узун моюн арык кара тору жигит элестеди. Кийин Эски-Ноокатта фронтко бараткан да: «Айтпадым беле, райис аке! Эми душмандар менен беттешкени баратам. Алардын кабыргасын кыйратабыз!» — деген эле. Мына эми ага ок жанылыптыр. Кантип? Өзү айтып кеткендей душмандан өч ала алдыбы? Кантип каза болду?

— Кара кагазга эмне деп жазылыптыр? — деди Тажибай оор улутунуп.

— Өлгөнү жазылыптыр да, — деди почточу.

— Алып келчи.

Тажибай көгүш конвертти ачып бетине тутту.

— Эми эмне кылабыз?

— Атасына кантип угузабыз?

Тажибай менен бара турган активдер да тунжурап калышты.

— Райис, өзүнүз барбасаныз болбойт, — деп печ[illegible] чымырап кеткенине чыдабай колдорун бири-бирине [illegible] ушалаган почточу жалооруду. — Эми мени кара жолтоо [illegible] мен куруп калгыр десе, кайдан жүрүп кат ташууга маакул [illegible] Айттым го эртенден баштап иштебейм...

— Эмне, сиз өлтүрүптүрсүзбү анын баласын? — деди [illegible] дан бирөө.

— Ошентсе да....

— Чогуу угузабыз, — деди Тажибай, — согуш деген согуш [illegible] төгүлбөй койбойт, өлүм болбой койбойт. А сиз, Алым, жанагы иш[illegible] бейм деген сөзүнүздү экинчи айтпаныз. Азыр бардык [illegible] түшүнүп [illegible] Сиз жакшылык кабар угузсаныз ыракмат айтып, анан мындай жа[illegible] кабарга наалат айтышмак беле? Антпениз.

— Ошентсе, да... — деп Алым көкүрөгүн печканын таб[illegible]

Ошол күнү Керим чалдын үй-бүлөсү азалуу болуш[illegible] алды өкүрүк менен ыйга толду. Ошол күнү батышта башталган [illegible] маттын алыскы Кыргыз-Ата жергесине жеткирген оор с[illegible]магы бир кары-жашка туюлду. Ооба, фронтко кеткендери бар үй-бүлө[illegible] дүн үрөйү учуп калды. Адегенде «согуш», «фронт» деген сөзд[illegible] маани бербей кеткендеринен кабар күтүп жүрүшкөндөр ушул бүгүн жакаларын кармашып жаратканга жалынышты.

— Мына, агайиндер, — деп Тажибай Керимдин үйүндө олтургандарга кайрылды. — Эр азамат уулубуздан минтип айрылып олтурабыз. Душмандын тажаал экендигин, ага бетме-бет келүү катаал экендигин дагы да терен түшүнүп олтурабыз. Большевиктер партиясы өлкөнүн башына түшкөн бул мүшкүлдү кайрат-күч, темирдей эрк, биримдик менен женилдетүү үчүн адамдарды, элди, бизди, бул олтурган сиздерди чакырып жатат. Биз фронтко, Кызыл Армияга жардам беришибиз керек.

Анан ал жакында райкомдун бюросунда обкомдун секретары катышканын, жер-жерлерде фронтко жардам үчүн адамдар айлыгынан, үй-мүлкүнөн берип жаткандыгын айтты. Андан кийин Кызыл Армиянын катарын толуктап фронтко дагы адамдарды жиберүү маселесин түшүндүрдү.

— Азыр фронтко нан да, кийим-кече да, акча да керек. Бүгүн, эртенден тартып активдер ар бир үйдө болобуз. Кызыл Армияга жардам берип, душманды тез арада женип, өлкөбүздө кайрадан тынчтык орнотуу парзы алдыбызда турат, агаиндер! — деди ал сөзүнүн аягында.

— Мен бир жаны тери тон берем, — деди айылдын этегиндеги кароолчу чал. — Уккан кабарга караганда ал жакта кыш оор, суук күч дешет го. Бир жоокер кийип алсын.

— Бирноопазым бар. Ошону сатып пулун берем.

— Мен жаны өтүк берем...

— Эки центнер өрүгүм бар. Баарын алгыла. Акча десенер базарга алып барып сатамын. Фронтко бербей кайда бермек элем?

— Ыракмат, агайиндер! — деп Тажибай корстон боло түштү. Рахмандын атасынын үйүнөн тарагандын эртеси колхоз конторуна колхозчулар өздөрү аттуу-жөө болушуп фронтко жардамга арнагандарын алышып келе башташты. Ар кимиси ар кандай буюмдарын, акчаларын, «ылайым эле биздникилерге күч-кубат болуп, аларды женишке шыктандырсын!» деген ак тилектери менен берип кетип жатышты. Тажибай өзү туулуп өскөн айылдын тааныш адамдарына алкышын айта ыраазы болуп олтурду. «Большевиктер партиясынын, Совет өкмөтүнүн айланасына тыгыз баш кошуу дегендин белгиси ушул болуш керек» деп болжолдоду ичинен ал.

Анан эмесечи, кечээ эле колхоздун курулушу жүрүп жаткан мезгилде ушул адамдардын көбү ар кандай ушак таратышкан байлардын, манаптардын үгүтүнөн кол үзө алышпай жүрбөдү беле. Ал тур-

колхоздуку болот экен деп өздөрүнүн малын өздөрү уурдашып жок кылышкан. Комсомолдорду куугунтукка алышкан. Кийин гана Совет бийлиги биротоло орноп, анын адамдарга жер-суу, эркиндик, укук бергенин өз көздөрү менен көрүшүп, анан колхозго кайрадан баш кошуп киришпедиби.

Тажибай ошондой олку-солку болуп жүргөн адамдар жөнүндө ушунча көп ойлоочу. Аларга өз учурунда эле катуу тийбей, түшүнүктөрүн жакшы сөз, жакшы мамиле менен түшүндүрүүгө аракеттенген. Азыр деле эмгектен качкандарды кээ бир оозунда иш бүтүргөн, кол учунда иштөөгө көнгөндөрдү кайра он жолго салуу жагын көп ойлойт.

Колхоз активдерине да ушуларды эскере тарбиялоого жолун баса айтат. «Адамга жакшылык кыла бер, мейли ал түшүнсүн, мейли түшүнбөсүн. Жакшылык кыла бер. Менин максатым ушул» деген Мукандын сөзүн унутпайт.

Кыргыз-Ата селолук Советинин карамагында бир топ чарба бар эле. Алар «Кызыл-Кетмен», «Правда», Сталин, Бауман атындагы жана Тажибай район болуп иштеген Көтөрмө колхозу болучу. Бул чарбалардын ичинен экономикасы улам өсүп жаткан Көтөрмө колхозу райондо көбүрөөк оозго алына баштаган. Айрыкча, фронт маалында мамлекетке эгин тапшыруу компаниясы бул чарбада маанилүү орунга көтөрүлдү. Тажибай эгиндин фронтко өтө зарыл экендигин ого бетер терең туюп, эгин оруп-жыюу мезгилинде өзү кырман башынан жылган жок. Иниси Ажибайдан суук кабар келгенде да Таш-Булакта эле. Ал 1942-жылдын жазга маалы болучу. Атасынан келген бала адегенде кабарды уста Ташбайга айтты. Ал кошуу аттарды такалап ошерде болучу. .

— Райис, айылга барбасак болбойт окшойт, — деди уста Ташбай башын жерге салып.

— Эмне кабар уста аке? — деп Тажибай чочулады. — Атам тынч бекен?

—Карылар ыйманы менен кетип, балдары аталап турса жакшы болбойт беле? Олдо жараткан ботом деп боздотпосо экен улгайгандарды, — деп аран сүйлөгөн уста көзүнүн жашын көрсөтпөскө тескери карап кетти.

— Айланайын жолборсумдан айрылган окшоймун...

Тажибай бир ирет күңгүрөп алып, атына шарт минди. Жолката үнчукпай жүрүп олтурду.

Бажа Ажибайынан кара кагаз келгенден кийин согушка наалат айтып, анын эмне шумдук экендигине дагы көзү жеткендей болду. Эми уулу Тажибайдын жүрүш-турушуна көз салып, «мындай кыйын кезен учурда кантээр экен, бул чын эле аскерге барбай калдыбы, же ушинтип жоошутуп туруп муну да алып кетеби? Атаганат, Ажибайым көзү ачык кетти. Жаш кетти, эмне көрдү эле? Жарыктыкка келди да курулай кетти. Пайпай, душманын менен жерге кир. Ушундай алааматты баштады ээ! Атаганат, атаганат...» деп өкүнүп да, өксүп да жүрдү.

Бир жолу ал жумуштан кеч келген Тажибайдын үстүнө кирип алахбал сурашып олтурду.

— Билем уулум, — деди ал Тажибайдын саал аза түшкөн өңүнө тигиле карап. — Оорчулук күндөр келип жатат. Партия менен өкмөтүн силерди бекеринен согушка жибербей койгон жоктур. Эми бул зор ишенимди актоо керек. Элдин-журттун башына мүшкүл түшүп турганда мен Ажибайдын өлүмүнө күйүнүп, сени согушка барбай калды деп сүйүнүп олтурганым жок. Эл катары барсан «Кырк жыл кыргын болсо бейажал чымын өлбөйт» дегендей кайтып келер элек. Эми балам заманына ак иште. Угушума караганда согуштагыларга дан керек, нан керек дешет. Ар кайсы жерден ууру-мууру-лар, каракчылар чыга калып жатат экен. Эгиндин башында өзүң

сөздөрүн ан... кандан баатым...

— Аталуу киши...

— А сиздин, атаңызчы? Ал киши барбы?

— Ата жытын сезбей калдым. «Ата» деген сөзду ж...
эле унуткамын.

Тажибай Мусаны жашынан билсе да эмгиче унчук... анан азыр атасын сурай койгонго өзүн ыңгайсыз сезип к...

— Атанын тарбиясын көрбөй калдым, — деди ангыча А...

— Ал киши качан каза болгон эле?

— Аны атып өлтүрүшкөн.

— Кимдер?

— Биздин Кош-Чанда Эшмурат ажы деген болгон. Ан... суусун кийин жер реформасында кедей кембагалдарга бөлүштү... Мына ошол Ажыга жамаатташ Шаимкул байдын эрке уул... зак мени кучактап жаткан убакта атамды атып койгон экен...

Тажибай Мусанын өңүнө кайрадан тигилди. Ал кандайдыр а... сын өлтүргөндөргө кыжырданып жаткан кебетени көргүсү кел... окшойт. Бирок Муса мурдагыдай эле салмак менен сөзүн улантты.

— Мен анда сегиз жашта экемин. Атама эркелеп анын кучагында олтурган болсом керек эле. Билем, кандайдыр катуу үндөн кулагы... туна түшүп, атамдын жылуу койнунан жерге кулап кеттим. Көздөрүмдү ачып эки жагыма элеңдесем бир колу менен көкүрөгүн баскан бойдон атам чалкасынан жатыптыр. Ак жегдеси кызыл канга боёло берди. Сакалынын дир-дир эткенин, көзү ачык бойдон жатканын гана бир көрдүм. Анан адамдар уу-чуу болушуп мени каякадыр көтөрүп ке... тишкен.

— Эмне үчүн атышкан экен атаңызды?

— Эмне үчүн болчу эле? Ал кезде байлар кутурушуп, кембагалдарды кемсинткениби, же атам алардын сөзүн кайрып койгонбу, билбейм. Апамдын айтуусуна караганда атам байлар менен тең тайлашып жүрчү экен.

— Атаңыздын тууган-уруктары бар беле? Алар үндөбөптүрбү?

— Алар да кийин Атазактан өч алышса керек. Ошентиптир. Ал заман ошондой экен да. Атазактын атасы Шаимкул кечээ кийин эле каза болду.

— Сиз бой жеткенден кийинби?

— Ооба. Мен Совет бийлигине кызмат кылып жүргөнүмдө эле.

— Шаимкулга кийин эч нерсе дебедиңизби?

— Деген жок. Жер төңкөрүш комиссиясына мүчө болуп жүргөмүндө да, заём помощто иштегенимде да ага унчукпадым. 1931-жылы Кош-Чан айыл Советине төрага болуп иштеп калдым. Ошондо...

Муса эмнегедир унчукпай калып, мыйыгынан жылмая кулуп, сары мык кагып кештеленген ээрдин кашын камчысынын сабы менен тык-тык урду.

— Анан? — деди Тажибай сөздүн аягын уккусу келип шашылган түрдө.

— Ошондо Шаимкулду үйгө мейманга чакырдым.
— Атаңызды өлтүргөн кишинин атасынбы?
— Куду өзүн.
— Кызык экен.
— Кызык.
— Келдиби чакырсаңыз!
— Келерин келди.
— Апанчы?
— Бул оюмду адегенде апама айтсам такыр жолотпой, мени сүтүмө тапшырам. Сенден үмүтүм ушул беле? Атаңды атып ...як жесир койгон, сени жетим кылган немелерди куттуу үйгө кир... мени ...избейм» деп жаа бою качты. Адамга жакшылык кылуу жөнүндө апама түшүндүрдүм. Көп шылтоолорду айттым. Акырында болуптур, балам, — деди апам. — Бирок мен ал бетпактын жүзүн тиктебейм. Мен үйдөн кетем. Менин жогумда келсе келсин.

Ошентип апам башка жакка кетип калды. Кийин үч күн үйгө келбей койду. Ага жалынып-жалбарып жүрүп таарынычын араң жаздым.

— Шаимкул өзү эле келдиби?

— Өзү эле келди. Кийин уксам «Мусанын бул чакырыгы мен үчүн ажал. Же өлтүрөт, же абакка айдатат. Ал өкмөттүн кишиси. Эмне кылам десе колунан келет. Күнүм бүтүп, суум түгөнгөнү ушул экен», — деп үй-бүлөсү менен коштошуп келиптир биздикине.

Муса башын чайкап күлдү.

— Аябай корккон экен да.

— Мен бой жетип эл аралай баштагандан эле: «Мына, Матибайдын уулу жетилди. Эми менден атасынын өчүн алат. Же менин өлүгүмдү Кош-Чандын бир чуңкурунан табасынар, же мени камагат», — деп тууган уругуна айтып кооптонуп жүрүптүр.

— Бир нерсени шылтоолоп чакырдыңызбы аны үйүңүзгө?

— Жөн гана. Айыл активдери Камчыбек, Сатимбай, Абдыкаар үчөө бир күнү үйгө келишип калды. Сөздөн сөз чыгып олтуруп Шаимкул эске түштү. «Мен аны силерге кошо мейман кылам» дедим. Алар «сеникине келе койбос бекен?» дешип күмөн санашты. Мен ишенимдүү адам жиберип жөн гана мейман болуп кетсин деген оюмду айттырдым. Ал менден коркуп жүргөнүн мурда уккамын. Сөзсүз келерине ишендим. Келбей да коё албайт болучу.

— Ырас айтасыз, Муса аке! Келбей коё алмак эмес экен.

— Токтонузчу, — деди Муса атынын жылоосун саал тарта, — бу сиз мени «аке» дейсиз. Жашыбызды сурүштүрбөдүк го.

— Мен 1903-жылы туулган экемин, — деди Тажибай.

— Ээ, анда сиз мага аке турбайсызбы? — деп Муса жандана түштү. — Мен 1907-жылы туулупмун.

— Айырмабыз аз эле экен.

— Болуптур, болуптур. Ошентип апам жүзүн көрбөйм деп башка жакка кетип калды. Бир убакта Шаимкул келди. Алыстан эле алдастаган түрү байкалды. Аны утурлай басып тосуп алып үйгө киргиздим. Өңүнөн каны кача түшүптүр. Төрдө олтурушкан айыл активдерин көрүп ого бетер чочулады. Эки жагына сарасап салып элеңдегенин, корккон сездирбеске аракет кылды. Биз болсо эч кандай шек билдирбей жөн-жай сүйлөшүп олтурдук. Жакшылап мейман кылып, сылык сүйлөп, өзүнө тийген устакандарын белине түйүп, анан жөнөттүм. Короодон аны узатып артыма кайрыларымда:

— Токточу ушерге, балам, — деди. Токтодум. Ал колундагы таягын жерге коё коюп кыбыланы карап чөктүшүп олтура калды да: «Оомийин, Муса балам, ылайым эмне тилесең жараткан ошонуңду берсин! Өмүрзаада кем болбо! Иштеген ишин ырбаж тапсын. Шейит кеткен атаңдын арбагы колдосун! Өкмөтүңдүн да иши алга кетсин!» — деп бата кылып жиберип, ордунан ыргып туруп

алдында карап турган активдер ал узап бергенде дуу [illegible] кетти. [illegible] бериштн.

— Оо, Муса, «Атанды өлтүргөнгө энеңди бер» [illegible] сапар чоң иш кылдың, — дешти беркилер.

— Ооба, ошондой болгон экен, — деди Тажибай [illegible] лыш жолго жетип калышып экөө эки жакка бөлүнүп кетишкен [illegible] Бир жолу Тажибай Муса жөнүндө атасына айтып берди.

— Андай болсо жакшы, — деди Бажа. — Баягы би[р] жылы [illegible] колдо бири-бирин атышып, эки жаат болушуп чатак чыкты [illegible] болучу. Ошолордун тукуму турбайбы. Атасын өлтүргөнл[ө]рдү [illegible] мейманчылаган акылы бар жакшы неме экен. Андайга баруу [illegible] кимдин колунан келе бербейт, балам. Ошол кишиден кол үзбө. [illegible] тошуп жүр. Акылдаш бол.

Тажибай колхоз ишине адам күчү, унаа күчү жетп[ей], активге ылайык бирөө табылбай түйшүк күчөгөндө атасынын с[ө]... медер тутуп, анын айткандарын көңүлүндө ылгар эле. Бир[өө]лөр кежирдик кылып каяша берсе, дагы бирөөлөр өз көмөчүнө [illegible] тартып колхоз мүлкүнө суук колун салса да, же жеке т[illegible] дын өзүнө душмандык кылып тишин кайраса да токтоо мүнөзү, [illegible] дамкайлыгы шашылбаган жүрүш-турушу менен мамиле кылып [illegible] ду. Албетте, ал учурда чарбага жетекчилик кылуу, адамдар мене[н] тил табышуу жагынан жөндөмдүүлүгү бар эле. Бирок өз [illegible] канааттанбай дагы жакшыраак, дагы олуттуураак келе б[ерчү].

Мына, Таш-Булакка өзү жалгыз баратып да Муса тууралуу [illegible] лоду. Ал тээ Ош жолунун боюнда Кара-Ташта эгин оруунун [illegible] Өгүнү райондун борборунан жолугушканда айткан. Ал жакта эги[н] жакшы болду деген. А быйыл Таш-Булактын эгини анчалык болбо[й] калды. Канткен менен адам күчү, ат күчү мурдагыдай эмес [illegible] Мүмкүндүгү болушунча айдалган аянттардын эгинин бир жа[гын] оруп жыйганча бир жагынан келемиштер ташып кетти. Келемиш[тер] эгинди сарегинен кыркып ушунчалык кынаптан жыйып ийинде[рин] толтуруп алгандыгын Тажибай өз көзү менен көргөндө гана ишенди.

Эгин тапшыруу Таш-Булак адырларынан ортолугу алтымыш [illegible] чакырым келген Кызыл-Кыя дан пунктуна жеткирилет. Ал жа[illegible] Көк-Жар аркылуу өтүп барат. Ал эми Эски-Ноокатка же колхозго [illegible] луучу эгин Вой-Вой капчыгайы аркылуу өтөт. Согуш учурунда[гы] качкан, бозгон адамдар каракчылык кылышып, Вой-Войдун кара [illegible] рен бодур таштарынын арасына бекинишип, жолдон өткөндөрдү [illegible] дөп-түндөп талап кетип жатышканы тууралуу көп сөз болу[illegible] Мындай каракчы наадандардын адамга жакшылыгы жок экендиги[н] замандын бир өңүрүн өрт каптап элге-журтка кыйынчылык бол[уп] жаткан мезгилде кара жанын багып, мыкаачылык менен күн [illegible] рүп жаткандыгын ким болсо да кыжырдануу менен айтышып [illegible] луучу.

Бул жер эмне үчүн Вой-Вой деп аталып калганын ар кандай с[өз] кылышкан. Мурда Эски-Ноокаттан бараткандар «Бел-Өрүктүн ка[п]чыгайы» дешсе, Кызыл-Кыя, Көк-Жар тараптан келаткандар «Жи[ла]ндын жылгалары» деп гана аташчу. Адегенде Мойдун басмачы[лары] баш кесерлери ушул бодур таштуу, кууш жылгалуу ийри-муйр[у] жолу бар, асма көпүрөлүү ээн жерден адамдарды тонор, [illegible] турушту. Ошондо бул крокодилдин албан тумшуктары, жоңдору о[ш]... шоп кыналышып катар жаткансыган күрөн адырлардын этеги[н] [illegible] «Каракчы кол» деп атай башташты. Кийинчерээк» Вой-Вой, ээ, [illegible] кантип өтөбүз?» дешсе, дагы бирөөлөр баш кесерлерден качы[п] [illegible] кеткендиктенби «Вой-Вой ошондо бир өлүмдөн калдым» [illegible] безилдешкенинен уламбы, бул ээн капчыгай «Вой-Вой», «Вой-Вой[дун] капчыгайы» деп аталып калган.

Вой-Войдун ичи жылан изиндей ийри-муйру сокмо жол эле. Ал бирде кууш капчыгайдын таманындагы боз үйдөй болгон кара кочкор таштыы айланып өтсө, дагы бирде жар боору менен, анан барып солкулдак көпүрөгө уланчу. Асрлерден өтүп баратышкан канча адамдын, канча унаанын башын жебеди каракчылар? Алардын көбү солкулдак көпүрө астына жашынышып, адамдарды тосуп алып, анын үрүп эсинен тандырып, өлтүргөнүн өлтүрүп колундагы барын алып кетип калышчу. Ошондуктан колхоз жетекчилери эгин ташыруу учурунда бул жерден жапмалап буудай ташуудан кооптонбой коюшкан эмес. Бирок баары бир райондун борбору тарапка эгин алып баруу керек эле.

1942-жылдын эрте күзүндө Тажибай Таш-Булактан кырмандагы кызыл буудайды беш эшеке жүктөнүп Эшбай эшекчиге дагы бир баланы кошуп Эски-Ноокатка жөнөтүштү.

— Эртерээк жөнөгүлө. Вой-Войдун ичинде күндүзү каракчылар чыга койбос. Эски-Ноокаттан кишилер келет деген да сөз бар, — деди Тажибай, — ал наадандардын кечке маал, түнү гана «жортуулга» чыгып жаткандыгын айтып жүрүшөт. А силерге катыла коюшпас.

— Жараткан жар болсун, эгинди эсен-аман жеткиргиле, — деп кырмандагы аксакалдардын бири бата берди.

— Жүр, иничек. Эр эле болсо экөөбүзгө тийип көрсүн ээ! Айда эшектерди, — деп Эшбай беш эшектин артынан колуна таягын алып колхоз кошуп берген он эки жашар балага дем берип, а өзү болсо анын караанын эш тутуп жолго чыкты. Таң эртен менен жөнөгөн алар акырындап жүрүп олтурушуп Жийдеге жетишип, анан Вой-Вой капчыгайына кирип келишти. Капчыгай ээн. Кара бодур таштары ар түрдүү эле. Айлананы кооптоно карап бара жаткан Эшбай ичинен «Жараткан өзүн сакта» дегени менен сыртынан элендеп келе жаткан жаш баланы коркутуп-үркүткүсү келбей аны-муну сүйлөп алаксытып жүрүп олтурду.

— Кана, жигит, бир ырдап койчу?—деди ал бир оокумда.

— Ыр билбейм да.

— Канчага чыктым дедиң эле? Он экиге ээ? О, он эки жашымда мен тойлордо ырдап жүрчүмүн. Анан бир жолу байдын козусун багып жүрсөм анын эрке балдары «ырыңды бизге да үйрөт» деп күнгөйгө келип алышыптыр. Ырдабай койсом аябай сабашып, эсимди оодарып кетишкен.

— Эмне деген ыр эле? Ошол ырыңызды айтып бересиңиз?

— О, жигит катуу жерден кармадың. Кана эстейинчи... Ырдаса ырдап берейин.

Эшбай эч качан ыр деле билчү эмес. Эптеп баланы да, өзүн да жооткотуп бул ээн капчыгайдан эсен соо өтүп кеткиси келген болучу.

Ангыча солкулдак көпүрөнүн башына келип калышты. Ошол замат куду жерден суурулуп чыккандай эки караан алардын бет алдында пайда болду. Бирөө таанып албасын дегени го тиштери ооругансып жаактарын чарчы менен таңып алышкан, ал экөө болуп тез кыймылдап эч нерсе айтпастан эле Эшбайды көк желкеге кандайдыр катуу нерсе менен бир коюп эсин оодарышты. Бакырып жиберген баланын оозун баса койгон дагы бирөө карылуу муздак кол аны эстен таныp калган Эшбайдын жанына көмөлөтө коюп, көчүккө бир тепти.

— Үнүңдү чыгарба. Болбосо тилиңди сууруп алам, — деп шыбыраган үн укту бала.

Андан башка эч кандай кыймыл аракет да болгон жок, үн да чыккады....

Күндүн ысыгы боруктуруп жибергенсип бир маалда энтигип көзүн ачкан Эшбай жол боюнда жатканын сезди. Ал өйдө боло коеюн деди эле желкеси таш бастырып койгондой оор. Кыймылдай албай жаны

чыга жаздап онтоп жиберди. Анан эптеп капталына оо-
лорду. Оор жүк үстүнөн басып тургансып ээгин жерден
кыңкыстап дагы онтоп ийди. Жанында көзүн жуумп кор... кошконун
түшүп жаткан бала Эшбайдын онтогонун угуп ыйламсырады.

— Аке, тирүүсүзбү?

— Балам, өзүң тирүүсүңбү? — деп шыбырап араң ...ле ке-
колун баланын мурусүнө койду Эшбай. Бала көзүн ...
денеси калтырап, коркуп бүжүрөп ордунан турду.

— Коркпо, коркпо, — деди Эшбай баланын кебетесин көрүп. Кы...
алаңдатып ачып-жумган бала:

— Аке, кан, — деди ал ый аралаш.

— Кана, каерде кан?

— Мойнуңуз кан...

Эшбай мойнун сыйпалады эле алаканы уюган кызыл канга тол...
түштү.

— Батчагарлар десе, желкеме темир менен урган экен. Пай
пай шилимди шылый чапмак болгон экен. Эшектер кана? Буудай
кана? Ата көрү батчагарлар....

Эшбай башын дурустап көтөрө албай кейип жатты.

— Эми ыйлаба, балам! Болор иш болуптур. Кел бери, колум...
тартып көрчү, — деди ал.

Эшбай баланын жардамы менен башын араң көтөрүп, бир колу
менен жерди чыканактап көзү караңгылаша бир азга туруп ка...
Анан ал кайраттанып күчүркөнө жер таяна ордунан турайын деди
эле бирок желкеси оорлошуп кайрадан олтурууга аргасыз болду. Ол-
турган калыбында башын эки жака олдоксон буруп оң колу менен
кан жайылган мойнун дагы сыйпалады.

— Эми, балам, тирүү калганыбызга сүйүнөлү. Менин сууга
түшүүгө алым жок. Сен көпүрөнүн алдына түшүп барып ...
суу алып кел, — деди ал кабагын тырыштыра онтолоп. — Коркпо, ал
наадандар бүерден алыстап кетишкендир. Эми кайтып келишпейт.

Эки жагын алаңдап караган бала баягы корккон калыбында Эш-
байды кылчак-кылчак тиктеп коюп сайдагы сууга түшүп кетти.
Ал эски допусуна толтура алып чыккан суу Эшбай жаткан жерге
жеткенче сарыгып куюлуп олтуруп түбүндө бир кочуштай гана калды.

— Желкеме, куй, балам, — деди Эшбай, — Ох, муздак экен, эми
дагы алып кел.

Бала кайрадан сууга түшүп барып тез эле кайтып келди. Эш-
бай желкесин жууп белиндеги чарчысын чечип бекемдеп таңды
да күч менен ордунан сенделе турду. Ушул учурда Вой-Войдув
аркы өйүзү тараптагы жолдон көпүрөгө жакындап калган адамдын
жалгыз карааны көрүндү.

— Бирөө келатат, аке, — деп бала дагы кооптонгонсуп аркы өйүз-
дөгү жол жакты көрсөттү.

— Бизге окшогон бирөөдүр да, — деп алып Эшбай кайрадан
сөзүн оңдоп сүйлөдү. — Бизге окшобой калсын. Мына, беш эшеги-
бизден, беш кап буудайыбыздан айрылып калбадыкпы. Эми райиске
эмне деп барабыз? Элге-журтка эмне дейбиз?

Бала жер карап үнчүкпады. Көк-Жар тараптан келаткан киши
солкулдак көпүрөдөн өтүп аларга жакындап калды.

— Бетом ээ, Эшбайсыңбы? — деп дөкүйгөн узун бойлуу киши
аларга чукул жетип үнүн көтөрүңкү чыгарды, — Булар ким десе?

— А сенчи? Каарсыңбы? Пай-пай, палваным, мурдараак эле кел-
сең болбойбу? Мынчалык жолубуз бирге экен.

Экөө кучакташа көрүшүп кетишти. Каар айылдагы адамдардын
арасында бой жагынан чоңу болучу. Ал узун бойлуу, алдуу-күчтүү
болгондуктан «палван» деп коюшар эле. Палван болуп аш-тойлордо
же күрөшкө чыкчу эмес. Бир гана колхоз ишин майын чы-
гара иштечү. Колхоз курулушу башталган мезгилде «Кызыл-Кетмен»

...туруп алтымыш-сексен адам каз катар туруп алып кетмен ...жер чаап үрө сепчү. Ошондо Каар бөлүнгөн жерин биринчи бүтүрүп, анан өзүнө жаккан кыздарга, келиндерге жардам берчү.

— Палван, эми мага да жардам бере гөр, — дешип далай келиндер каш серпчү. Мына бүгүн ал азып-тозуп арыктап, алдан-күчтөн тайып калгансыптыр. Колу-буту ого бетер узаргансып көрүндү Эшбайга.

— Бул азамат ким? Уулуңбу дейин десем сага окшобой турат.— деди Каар. Мостоюп турган баланын саал калтыраак баскан колун кысып кое бербей туруп.

— Бул азамат колхозчу. Тээ Көтөрмөнүн этегиндеги Турду тегирменчинин баласы болот. Атасы жумушчу батальонуна кеткен. ...ооба. сага окшоп ал да сен-соо келип калар, — деп Эшбай ...ны эркелете сүйлөдү. — Бул жигитке эми эле ырдап берейин дениңмд...

— Атың ким? — деп сурады аңгыча Каар.

— Тилек.

— О, абдан жакшы! Тилек... Тилек! Атаң бир тилек менен сенин атыңды койгон экен. А душмандар болсо женилет деп жатат. ...атаң келип калса тилеген тилегине жетет. А менин атымды ...карачы? Каар. Ка-ап дечи! Адамдын атын да жөнү жок коё берген болбойт го. Менин атам жөнөкөй жоош-момун неме экен. «Китептен чыкканын койгонмун да» деп кийин сурасам мага деле моюн бербейт. Эмне, китепке ошентип жазылып коюптурбу?». Мейли, эми атың жакшы экен. Өзүбүздүн инилерден болот турбайсыңбы. А сен эмне мойнуңду таңып, колу башың кан? Ким менен жоолаштыңар?

—Каракчылар менен, палван.

— Охо, аларыңдын карааны көрүнбөйт го, — деп ал айланага көз салды.

— Карааны өчтү алардын. Жөн эле өчпөстөн бул Тилек азамат ...(өө)...здүн эсибизди оодарып эшектерибизди, буудайларыбызды алып кетишпедиби. Эми колхозго эмне дейбиз? Өзүң, айтчы, палван.

— Ата көрү десе, тиякта фронтко дан керек болуп, нан керек болуп жатканда бул шүмшүктөрдүн кылганын карабайсыңбы. Колхозубуздун байлыгы кемип калган турбайбы. Атаганат десе, колго тийсе бир чайнап бир бир бүркөр элем, — деп өзүнүн азып-тозуп ...өчап чаалыгып келатканына карабастан кайраттанып койгону Эшбай менен анын жанында турган Тилекке эш болгонсуду.

«Мурдагыдай ал-күчү калбаптыр. Ошондой болсо да сөөлөтү бар эмеспи. Кап, мурдараак келип калганда каракчылар бизге жолой алышпас беле?» деп ойлоду Эшбай. Каар Тилектин допусуна алып келген суудан жутуп оозун аарчына жол четине олтура кетти. Өңү керсары тартып азып калыптыр. Шахтага иштеп жер алдына түшөт экен деп уккан эле Эшбай.

— Эми эмне кыласыңар? — деди Каар бир топтон кийин.

— Эмне кылмак элек? Колубуздан эчтеке келбейт.

— Аныңар туура, эми Таш-Булакка барып райиске, элге-журтка айткыла. Алар Көк-Жар тарапка кетишкен болсо мен көрөт элем. Жок, алар мына бул Вой-Войдун сайын бойлоп адырма-адыр ашып Төө-Моюн аркылуу Өзбекстанга өтүп кетишти. Андан көрө жолдон калбайлы, — деп Каар ордунан турду.

* * *

Колхоздогу фронтко, жумушчу батальонуна алынып кеткендерден калган эркектердин бөлүүсү эле Абдыкадыр Досбай уулу. Ал кээде активдерге аралашып кетсе, кээде орок оруп, алыш бай...лап суу сугарып иштей берчү. Быйыл болсо Тажибай аны Таш-Булакка кырманга алып келген. Мына бүгүн райондон чакыруу ка-

газын иш башына жеткиришти. Чакыруу кагазына жумушчу Батал... онуна баруу жазылыптыр.

— Силердн Кызыл-Кыяга алып барат болуш керек, — деди Тажи-бай, — Менин кулагым чалганына караганда шахтада иштейсиң...

— Андай болсо кана? — деп Абдыкадыр мостойду. — ... чакам да барып кабар алып турушат беле? Деги фронтко барып калсам болду эле.

— Шахтага түшүп иштеп, өлкөбүзгө зарыл болгон көмүр берүү да фронт, — деди Тажибай. — Бирок сенин бул айткандарың маа жакпай турат.

— Айланайын, райис аке! Бала-чакалуу болуп калдым. Жаш... гым келет.

— Кимдин жашагысы келбесин? — деп Тажибай бир ирет ачуу-ланып алды. — Бу сени дурус адам деген элем. Көрсө өз көмөчүнө... тарткандардан турбайсыңбы.

— Жок, Тажибай аке, кечиресиз. Андай ойлобоңуз.

— Ойлогудай сөз айтып жатпайсыңбы?

— Тирүү жан экенсиң да бул пенде.

— Ушул мезгил ар ким өз жанынын каркытын ойлочу күнбү? Бүткүл мамлекет, бүткүл эл бир жакадан баш, бир жеңден кол чыгарып душман менен күрөшүп жатканда...

Бир алды ачууланып алып кайра өзүн токтотуп, айылда бир... өскөн адамдын назарын сындыргысы келбеди. «Эмне Ажибайдын же Рахмандын жашагысы келбеди дейсиңби? Алар жөн гана дейсиңбү... манга моюн сунушуп, көкүрөктөрүн окко тосушуп берди... Сен үчүн, бүткүл эл биз, үй-бүлөсү, балдары үчүн курман болуп олтуру-рушат. Анан сен фронттон баш тартасың» деген оюн ооз учуна... кайтарды.

— Жети кабат жердин түбүн да көрөт экемин да.

— «Кара алтын» деп көмүрдү бекеринен кадырлабайт, — деди Та-жибай саал жоошуп. — Ушул тапта ал ого бетер зарыл болуп жат-пайбы. Фронтко дан, нан кандай керек болсо көмүр да ошондой керек болуп жатпайбы...

— Анда мага жакшы болот экен да. Бул жерде кырманга кы-зыл дан, ал жерде кара алтын үйөт экемин, — деп Абдыкадыр ра-истин кабагын карап туруп аны тамашага айландыргысы келип шер-дене сүйлөдү.

— Кызыл-Кыяга барарын менен кат жазып, кабар берип тур, жөнө бала-чакаң менен учурашып, анан районго келесиң,— деп Та-жибай да жумшарып чөнтөгүнөн кызыл отуз сомдук кагаздан үчтү суурул берди, — муну чай пулу кылып кет. Ал жерге барып көр. Эгерде оокат-азыктан кыйынчылык тартсан Кызыл-Кыяга Эшбайлар эгин алып барып турушат. Сенден дагы кабар алдырабыз.

— Ыракмат райис аке, — деди Абдыкадыр отуз сомдуктарды чөнтөгүнө салып жатып, — ушинтип бир адам үчүн да, бүт колхоз үчүн да камкордук кылганыңызга ыраазыбыз. Анан жанагы фронт-ко барбасам деген сөзүмдү кайра алдым. Оозумдан кокус чыгып кетти. Кечирим сурайм.

Өзүнүн ыраазылыгын айтып, анан кечирим сураган Абдыкадыр Таш-Булактан ошол күнү эле жөнөп кетти. Эми кырманга адам ке-рек. «Эшбай дагы эки күндөн кийин келет. Анан кырманга ыштейт. Абдыкадырдын ордуна дагы бир адам керек?» Тажибай ушинтип ойлоп ага турду да кырманды көздөй басты. Ал жыгач айрыны колуна алып, өзү эгин сапырууга киришейин деди эле, бирок ша-малдын жоктугунан колуна алган айрыны алачыкка жөлөп коюп туруп калды. Молотилин тарткан өгүздөрдү айдаган бала райистин кыймылынын баарын билип көрүп турган. Ал эми үнүн созду.

...шамал, балам ыйлады,
...шамал, суйлады.
...кырдай үйөлү,
...тоодой үйөлү,
...шамал,

Кел, шамал!
Жел канатын далданлатып сызып кел,
Бизди зарыктырбай учуп кел.
Тез кел!

— деди ал өгүз артынан кырман-... айлана. Ооба, шамал келбей тынып болуп айлана үп... тартып турду. Ушундай учурда кырманчылар шамалды чакырганын... уккан эле Тажибай.

Кырды кырдай ашып кел,
Кырманчыга шашып кел.
Айдар, айдар, ак айдар,
Айдар шамал бачым кел!

Баланын үнүнөн улам Тажибай куду шамалдын келатканын көрөйүн дегенсип кыр жакка көз салды. Ал жактан үч адамдын караанды көрүндү. Бирөөнүн бою шотурдай узун экен. Дагы бири кичине, ал балага окшоду.

— Шамал келди, шамал келди! — деп кубанды өгүз айдаган бала. Тажибай колуна айрыны алып кырмандын бир четиндеги сүйүлүп коюлган топон аралаш буудайды сапыра баштады. Шамал алсыз болсо да топондорун учуруп, кызыл дан чачылган шурулардай бадырап жерге түшүп жатты. Тажибай ансайын жыгач айрыны алтура созуп колтугун көкөлөтө кере серпип буудай сапырып, маңдайынан тер чача ишин уланта берди.

— Ассалоому алейкум!

— Кырман толсун!

Тажибай ишке кызып бая кырдан өзү көргөн үч кишинин кыр-манга жетип келгенин да сезбей калган эле. Ал салам айткан үндөн улам артына кылчая берип адегенде эле Эшбайды көрүп чочуп кетти.

— Эмне болдуңар?

— Каракчылар....

Эшбай күнөөлүү немедей башын салды эле мойну зыр эте түш-түү. Анан эрдин тиштеп, кабагын чытып, желкесин аёолоп кармап туруп калды. Тилек болсо көзүн жалдыратып Тажибайдан нары сүрдөгөн нары корккон мүнөздө Эшбайдын арт жагына өтүп дал-доосунда турду. Эмне деп айтарын билбеген Тажибай эми Каар-ды бир тиктеп алып бажырайып күлүп жиберди.

— Эй, эй, Каарсыңбы? Палван сен кайдан?

— Саламатсызбы, Тажибай аке. Бу раис кырман сапырып жатканы кандай?

— Өзүн эсен-соосуңбу? И, бир жолу кайтып келдиңби?

— Билбейм. бошотушту го...

— Жакшы иш болуптур. Буларга кайдан жолугуп калдың?

— Каракчылар буларыңызды тоноп кеткенден кийин. Каап, мурдараак келип калбаганымды айтыныз. Эми кейиген менен пай-да жок. Эшбай аке тирүү калыптыр. Ал бетбактар чанда гана адам-ды тирүү коюшат. Чамасы шашып калышкан көрүнөт? — деди Каар.

— Өлтүрөйүн деп эле чапкан экен желкеме, — деп Эшбай онтоду.

— Ал бетбактарга баары бир да, — деди Каар.

— Эшегинерди да, данды да алып кетишти дегилечи.

— Ошондой.

— Алар кайда кетишмек?

— Менин оюмча алар узап кетишти го. Мисалы, как эткен карга, кук эткен кузгуну жок Төө-Моюн аркылуу Каннбадам же Мархабада жактарга из жашырышат. Соода сатыгын да ошоояктарга жүргүзүшөт эмеспи.

ốn cuo

Ала Тоо

АЙ САЙЫН ЧЫГА ТУРГАН АДАБИЙ-КӨРКӨМ ЖАНА КООМДУК-САЯСИЙ ЖУРНАЛ

КЫРГЫЗСТАН ЖАЗУУЧУЛАР СОЮЗУ МЕНЕН МАДАНИЯТ МИНИСТЕРСТВОСУНУН ОРГАНЫ

МАЗМУНУ

БООРДОШ ЭЛДИН АДАБИЯТЫНАН: АРМЕНИЯ

Ованес ТУМАНЯН. «Соп-соп өгүз, баса көр!...», Ашуг Степаннос, ырлар . . . 3
Аветик ИСААКЯН. «Сално деген кең талаада майданда...», ыр 4
Геворг ЭМИН. Армян элине, Келечекке, ырлар 5
Паруйр СЕВАК. Жалгыз дарак, Жинди болдум, Ич күйүп, ырлар 6
Ованес ШИРАЗ. Эне, Армения ыры, «Мага айтты секин гүл бурак...», ырлар . . 7
Людвиг ДУРЯН. «Суктанбастан көпүрөдөн...», ыр 7
Размик ДАВОЯН. «Жер жарылат... Шүүдүрүмү көрүнбөйт...», Жер, ырлар . . . 8
Вардгес ПЕТРОСЯН. Түн ортосундагы маек, аңгеме 10
Грант МАТЕВОСЯН. Көк тиреген карт тоолор, аңгеме 16

КЫРГЫЗ ССРинин ЭЛ АКЫНЫ АБДРАСУЛ ТОКТОМУШЕВ 75 ЖАШТА

Абдрасул ТОКТОМУШЕВ. Жаңылып Шакеи, оңолду, ыр 39
Мааткасым САДЫКОВ. Алтын тоонун акыны 43

Шабданбай АБДЫРАМАНОВ. Домоктун кылычы, роман (уландысы) 48

АДАБИЙ МУРАС

Жусуп БАЛАСАГЫН. Кут даарытар илим . 108

ӨНӨР

Эркин БОРБИЕВ. Башкы каармандын шаабайы (Сүймөнкул Чокморов жөнүндө) . . . 121

ОЧЕРК, ПУБЛИЦИСТИКА

Юруслан ТОЙЧУБЕКОВ. Демейки күн, документалдуу аңгеме 135

АДАБИЙ СЫН, АДАБИЯТ ТААНУУ

Көңешбек АСАНАЛИЕВ. Кыяматка баруу . 149

Авторлор жөнүндө маалымат 160

ГБ Киргизской ССР
1987
имени В. И. Ленина

№ 7

ИЮЛЬ

1987

1931-жылдан бери чыгат

башт[illegible]. Алар бири-бирине [illegible] жүрүп мезгилдин учкулдугу тууралуу ой[illegible] жок болсо, бир кеп эле» де[illegible]нун уулу, небере, чөбөрөлөрдүн да так [illegible] нушуп, анан мөөрөп кириш[illegible]ын буттары да так ушундай эле чөптөрдү басып [illegible]

[illegible]ельденбратиха баары[illegible]е күн, ушул эле булуттар каалгый турганын [illegible] сүт такыр төмөндөп кетти. [illegible]ай болор экен? Ошо чүрпөлөрдүн ой-максаты [illegible]

Бир айдан соң өзү э[illegible] Сүйлөгөн сөзү, кийген кийими кандай болор [illegible] ичи тарлар токтошчу [illegible] шилтеп салып Рысбек шарт чуркап кетиси [illegible] [illegible] класстагы кезинде оромпой тээп Саматтан озуп [illegible] [illegible]п секирип кетти. Ошо мезгилге кур дегенде бир ке[illegible]

— Ай, Рыс[illegible]

[illegible] чакырып[illegible]ынча Рысбек эртең менен саат беште төшөктөн атып тура ка[illegible]

— [illegible]нан өзүнүн меймандап жүргөнү, анын эми үю да, фермасы да [illegible]

— эми эч кайда шашуунун кажети жок экени эсине түшүп [illegible] айча мейманчылап кетейин деди эле, бирок бир жума өтпөй [illegible] жума өткөн соң таптакыр чыдамы кетти. Балдарын сагынды, [illegible] ды, Мыльничиханын шанкылдаган күлкүсүн, Грауберихандын тудун [illegible] ды... «Ээ-эх, — деп улутунуп алды да эми фермага барбай эле жаны[illegible] жаны жерде жаңыча жашоону чечти. Болду, бүттү, фермадан башкасына [illegible] башкасына бүт макулмун...» деди өзүнө-өзү үйүнө камынып баратып. Р[illegible] айылы узатып чыкты. Бүт орден, медалдарын тагынып, майрамда [illegible] ошондо ал өзүн.

Туугандары да ошол шаңдуу, салтанаттуу сөөлөтүнөн жазбашын каалап[illegible] тып жатып кээ бири терезеден «Келем десеңер кабар бергиле — ба[illegible] алабыз» — дешсе, кээси: «Жетет эми, талаалап жүрдүң, эми айылыңа кел[illegible] бандын үйү ээн калбасын... Энең, бала чакаң менен келе бер биякка», [illegible] рок негедир алар анын мында келерине ишенишпесе да салтка таяп, [illegible] кырып жатышты.

Өз совхозуна Рысбек таң атаарда жетти. Үйдөгүлөр уктап жатканын те[illegible] тан көрдү. Анан кадамын жайлатып, нарытан жылтыраган ферма тарапты ка[illegible] Баргысы келди. Башын бир чулгуп алып, эрдин чүйрүп, дулдуюп туруп калды[illegible] дайдыр бир нерсе жетишпей турганын сезип, нары-бери басты да, ана[illegible] олтура калып, күрөктөй колдору менен башын мыкчыды. Жүрөк [illegible] дөнүн өрдөп чыкты. Үнкүйүп олтурган бойдон эми мындан ары эмне болору [illegible] луу ойлонду. Жашоо не болот? Кандай жолго түшөт? Атасы эсине түштү. Өм[illegible] оорудан арылбаган энеси көзүнө элестеди. Айдын талаадай кең сахна, анан [illegible] сахнадан ырдасам деген ыйык максаты жадына келди... Бир маалда [illegible] үтүрлап, кол башындай торгой пырр этип көккө учуп чыгып, ободон теребелди [illegible] дан ойготуп безеленип кирди. Ушу томуктай чымчык негедир сыйкыр [illegible] улуулуу бардай, түбөлүктүүдөй сезилип кетти... Рысбек өзүн аяп, эркеп кетти[illegible]

Кайың түбүндө келишкен бир эр азамат өз өчкиригин өзү басып, бу[illegible] турду. Төшүндөгү орден, медалдары аны сооротмусу келгендей бир ка[illegible] гырайт. Айдарым жел аны чачынан сылап, өзү болсо үшкүрүнүп, баш чайкайт.

Бир маалда те алыстан таң бейпилдигин как жарып, гудок үнү жаңы[illegible] тең мененки саанга чакырган гудок үнү... Рысбек эч нерсеге карабай, эч [illegible] лобой эле ферманы көздөй жөнөп берди... Шашып, аптыгып, ылдамдап бас[illegible] берди.

Мына ферма... Мына ушул үч ай ичинде жашарып, жакшырып кетип[illegible] лана-тегереги оңдолуп-түзөлүп, жолдор асфальтталып, шыбы менен мал алды[illegible] ланып, наркы короо ичинде эми гана саанга тизилген жаш кунаажындар ка[illegible] турушат.

Мыльничиха көрө коюп эле канатын жайып калды:

— Рысбечек, Рысбечек келди...

— Рысбечек, — бүткүл ферманын көңүлү жадырай түштү.

Ошентип ал фермага кайра келди. Ошентип анын адаттан тыш иши кади[illegible] нугуна түшүп, өз ирети менен тегерене берди.

Үч жылдан соң анын ысымын кайрадан оозго ала башташты. Анан Кыр[illegible] ССРинин Жогорку Советинин депутаттыгына төртүнчү жолу шайлашты. Эк[illegible] ирет Ленин орденин алууга татыктуу болду.

— «Менчик үйлардын да тукумун оңдоо керек, — деп ойлоду Рысбек куна[illegible] саан[illegible]ын журналына кол коюп жатып. — Мүмкүн, менчик чарбанын маселесин Ж[illegible] горку Советтин сессиясында көтөрүп чыгуу керектир. Көптөгөн экономикалык [illegible] социалдык маселелерди чечүүгө туура келет».

Жылдызы жымыңдаган түнкү асман аны кийиминен тешип өткөн ызгаар [illegible] лы м[illegible] тос[illegible] алды. Жымжырттыкка кулак төшөп, мына эми эле өтүп кеткен [illegible] боон кайра кайрылып, камыштын башын кайырып, эртең мененки шыбыргак кар[illegible] [illegible] жиберебн дегенсип, Рысбек саамга туңжурап тура калды.

...Эшик кыйч этти. Тоң тиштеп калган каалга чыйкылдап, барып ачылды...

Бороон [illegible]ар күчүн үрөп, үйдүн үстүнөн атырылып, [illegible]ым карагай зыңылдап, [illegible] надан кубанычтуу ышкырык чыгып, шамал да эң акыркы илеби менен чатыр[illegible] [illegible]ылып, терезени черткилегенине, ыраазы болгондой...

Эң четки үйдүн жарыгы өчтү.

Бороон боздоп барып, эмки кышка чейин биротоло жаны тынды.

Теребел биротоло тынч алды.

Кеңешбек Асаналиев

КЫЯМАТКА БАРУУ

Бул романдын «Акыр заман», ал эми орус тилинде «Плаха» (Плаха — өлүм жазасына тартылган адамдын башын алчу жер, орун) деп аталышы эле, чынын айтсак, сезимди дүркүрөткөн алаамат окуяларды эске келтирет. Ырас эле, эмне болуп кетти, өзү, өз эрки менен өлүм жазасына барууга адам башына кандай күн түштү, дегеле, бул өзү кайсы акыр заман, динде айтылып келген мистикалык кыямат-кайымбы же адамдар өз колу менен жаратып, кылдын учунда турган катастрофалык реалдуу кырдаалбы?

Айтор, эмнеси болсо да, Ч. Айтматов жараткан образдардын галереясы дагы бир жаңы адам менен, Авдий Каллистратов деген орус адамы менен толукталды. Бул киши өзүнүн түшүнүгү, дүйнөгө көз карашы боюнча динчил, болгондо да христиан, бирок ошого карабастан, ал Танабай менен Эдигейдин катарынан орун алды десек болот. Мындай деп айтыш жеңү жоктой, негизсиз айтылгандай угулушу мүмкүн. Себеби, Авдий Каллистратов баарыбызга маалым Танабайчылап колхоздун иши деп күйүп-бышпайт, же Эдигейчилеп чыгыштан батышка, батыштан чыгышка тынбай жүргөн поезддердин жолун тазалап өрткө келтирип жаналакатка түшпейт. Авдийдин жашоо-турмушу башка, тигил экөөнүкүнө такыр окшобогон, ал турмак жакындабаган шарттарда өтөт. Ал өзү чиркөөгө каршы айтылган сөздөрү үчүн, «жаңы кудай», «азыркы кудай» деген кайырдин ойпору үчүн диний окуу жайынан, семинариядан чыгып келген. Башкача айтканда, Авдийдин бар болгон күрөшү «азыркы кудай» идеясын туу көтөрүп, христиан окуусунун байыркы догмаларына каршы багытталган.

Башкасын айтпаганда деле, текши динсиздер менен атеисттер жашаган жерде буга окшогон далбе идеянын иш жүзүнө ашырылышына кымындай да шарт жок эле. Анын үстүнө, Авдий бир жагынан семинариядан куугунтукталып чыкса, экинчи жагынан ал, тагдыры ушундай экен, ичкичтердин жана наша чеккен баңгилердин чөйрөсүнө туш келди. Мына ушунун баарынан христиан окуусун «жаныртуу», «азыркы кудайды» издөө идеясы жаткан абсурд, баймаани дайдилик экени, эч кандай реалдуулукка негизделбегени ачыктан-ачык көрүнүп турат. Авдий Каллистратовдун көбөтө-кешпири, иштеген иши ушул болсо, анда ал кай жери менен, кандай касиет-сапаты менен кыргыз Танабайга, казак Эдигейге жакындашат да, алар менен бир катарга тура алат? Балким ушундан уламдыр, «Акыр заман» романынын айрым сынчылары Авдий Каллистратовду «жан-тени жок селекей» катарында мүнөздөштү. (Маселен, И. Шевелева «Молодая гвардия», № 12, 1986, Дм. Иванов «Огонек», № 2, 1987).

Деги, Авдий Каллистратов деген ким, ал эмнеси менен жазуучуну ушунчалык кызыктырды, ошондой эле «жан-тени жок селекет» болсо, романдын түйүндүү бор борунун бири болушка кандай негизи бар эле?

Адегенде автордун буга карата жекече мамилесин окуп көрөлү. «Литературная газетанын» кабарчысы И. Ришина менен болгон аңгемесинде жазуучу Авдий жөнүндө мындайча айтат: «Мен бу саам дин аркылуу адамга жол тапкым келди. Кудайга эмес, адамга! Романдагы бардык сызыктардын ичинен мен үчүн эң негизгиси албетте — Авдий, анын изденүүлөрү».

Көрүнүп тургандай, жазуучу бул жолу өзүнүн чыгармачылык оюн дал ушундай, Авдий Каллистратовдой, бир жагынан диндик чөйрөдөн куулуп-сүрүлүп жексур болгон, экинчи жагынан атеисттердин, кайыр-диндердин дүйнөсүнө батына албай, же тыякта, же быякта жок эки арада, романдын тили менен айтканда «тегирмен таштын» как ортосунда калган каарманга алып келип топтогон. Деги карап көрөлүчү, Авдий өзү ким? Диний семинариядагы окуулу Координатор атанын берген мүнөздөмөсү боюнча бул киши Кудай жөнүндөгү миңдеген жылдардан бери өкүм сүрүп келген диндик жол-жоболор менен эрежелерге аяарат [illegible] үчүн эле кудайдың дал өзүн жарып, жокко чыгарган, демек, официалдуу чиркөөдөн куулуп, биротоло андан кол үзгөн, кеткен неме. А эми, темирдей бекем атеизм дээрлик өкүм кыл

[illegible]

өлүмдөн, акыр замандан куткарып калчу бир гана Гришан экенин, бир эле ооз кечирим сөз экенин сонун эле түшүнөт. Гришанга кайрылып, кечирим сурап, бир эле ооз сөз — бул идеядан, ишенимден баш тартуу.

Ошентип, Авдийдин акыр заманга баратқан жолунда дилемма турду: же өмүр, же идея. Экөөнүн бирөө гана. Башкача чечим жок. Бул вердикт, бул акум Гришандыкы, ошондуктан аны өзгөртүүгө эч кимдин акысы жок. Гришан бул чөйрөнүн диктатору, бүткүл бийлик өз колунда. Авдийдин адамдык сапаты өзүнүн оппоненттерине жана түздөн-түз душмандарына салыштырып караганда, ошончолук бийик, таза экен, бир өмүрү кыл учунда турганда да, өз идеясынан, ишениминен баш тартпайт, тагдырына каз келген ушул азаптуу өлүмгө, акыр заманга идея үчүн, ишеним үчүн тайманбай барат. Бир ооз кечирим сөз айтпайт.

Ч. Айтматов сюжеттик ушул бурулушта библиялык символго, Иисус Назарянин менен Понтий Пилаттын сюжетине кайрылат. Жазуучунун баяны боюнча анда да бир ооз гана кечирим сөз болсо, акыр заманга бараткан адам өз өмүрүн сактап калмак экен. Бирок ал дагы ошол «кереметтүү» бир ооз сөздү айтпай, жайдын мээ кайнаткан ысыгында азап-тозоктуу өлүмгө барыптыр. Ал — библиянын каарманы Иисус Назарянин.

Бул жерде Авдий Каллистратов менен Иисус Назаряниндин образын катар коюу максаты ачык эле көрүнүп турат. Бирок реалдуу образ менен библиялык символду катар коюунун мааниси эмнеде, дегеле библиялык сюжетке кайрылуунун керкемдүк кажаты бар беле?

«ЛГ» газетасынын кабарчысы Ирина Ришинанын: «Акыр заманды» окуп жатып аргасыздан Достоевскийге — князь Мышкин, Алеша Карамазовго кайрыласың... А Пилат менен Иисус Назаряниниңиз Булгаковду эске сал[illegible] — деген суроосуна жазуучу мындайча жооп кайтарды: «...Ро[illegible] мандыжазып жатып, [illegible] ой жүгүртүп кеткен проблемаларга учурап калууга туура келди. Алар мен эле [illegible] муундар да кайры[illegible] эмес, [illegible] категориялар, бүт[illegible] ла турган түбөлүктүү [illegible] пес проблемалар. Албетте, мен Булгаков жөнүндө ойлонгондо Понтий Пилат менен Иешуа, а менде болсо Понтий Пилат менен Назарянин — бирдей [illegible] келип [illegible] бирдей эле адамдар деп гана ойлодум. Бирок сергек окурман мен[illegible] [illegible]

[illegible]

ар тарапта талдап келип, М. Булгаковдун чыгармасында «жаратканды̆н алдын ала көрөгөчтүгү жөнүндөгү идея», карапайым, социалдык күчтөрдүн бийликтин терең материалисттик идеясы менен алмаштырылганын, жазуучу дин тарабынан эмес, адабият тарабынан канондоштурулган образдарды пайдаланганын» бекем аргументтер менен ынанымдуу көрсөткөн (52 бет). Ошону менен бирге эле А. Зеркалов библиялык мотивдерди пайдаланууда гы М. Булгаков менен Ф. М. Достоевскийдин негизги айырмачылыктарын да таасын ачат.

Көрүнүп тургандай, өткөндүн улуу таж рыйбасы көркөм милдеттерди чечүүгө шайкеш келчү, ага кызмат кылчу библиялык сюжетке чыгармачыл мамиле жасоонун көп түрдүүлүгүн дегеле четке какпайт, тескерисинче, ырастайт, бекемдейт. Ушундан келип кайсы бир улуттук адабияттын аңызында библиялык образдарга ушунчалык үңүлүп кирген роман качандыр бир жаралууга мүмкүн беле деген акыйкат суроо койгубуз келет. Дал ушул маанидe, Ч. Айтматовдун «Акыр замен» романындагы библиялык кайрыктарга кайрылуу, бул анчейин курулай максат эмес, бул улуттук адабият өзүнүн көркөм жетилүүсүн толук аңдап, сезгенден кийин азыркы замандын эң курч жана татаал маселелерин сүрөттөөгө батынган учуру деп түшүнүү керек.

Андай болсо, Ч. Айтматовдун алдында М. Булгаковго караганда айырмалуу кандай маселе турду жана аны көркөм өздөштүргөндө библиялык сюжет кандай кызмат өтөдү, кеп ошондо. Маселен, М. Булгаков өзүнүн сатирасында фантасмогориялык окуяларды нукура реалисттик эпизоддор менен айкалыштырып, орус турмушун, орус чындыгын сүрөттөйт, жазуучунун курч, таамай берилген сүрөттөмөлөрүндө Понтий Пилаттын фигурасы маанилүү жана ачык-айкын көркөмдүк милдет аткарат. М. Булгаков өзүнүн баянында биринчи планга Понтий Пилатты алып чыгат. Мунун өз мааниси бар. Понтий Пилат менен Иешуа Га-Ноцринин ортосунда жаралган кырдаал-мамиле аркылуу жазуучу бийликтин ырайымсыз күчүн көрсөтүүнү максат кылган. Өлүм жазасына тартылган Иешуа Га-Ноцрини (ушундай болууга Понтий Пилат өзү себепкер) кайрадан сактап калууга эми Понтий Пилаттын өзүнүн күчү жетпейт. Анткени бийликтин «механизми» кыймылга келип, кайра чегинбес болуп жүрүп кеткен (аны кыймылга келтирген да Понтий Пилат өзү), эми аны эч ким, эч кандай күч токтото албайт. Римдик прокуратор Понтий Пилаттын өзүнүн да колунан келбейт. Ошентип, М. Булгаковдун романында библиялык сюжет аркылуу бийликтин «механизмин» көрсөтүүгө, өзү кыймылга келтирип, өзү токтото албай калган Понтий Пилаттын трагедиялуу абалын көрсөтүүгө багытталган. (Бул жөнүндө жогоруда көрсөтүлгөн А. Зеркаловдун макаласында кеңири жана аргументтүү айтылат).

Ал эми, Ч. Айтматовдун романында чы Жазуучу, баарынан мурда, биринчи планга Иисус Назарянинди алып чыгат. Анын Понтий Пилат менен болгон диалогу. Иисус Назарянин өзү айткандай, «от

менен сүүдөйт» карама-каршы эки идеялардын кагылышы. Понтий [illegible] бир гана максаты бар, [illegible] менен кантип болсо да Иисус Назарянинди баш ийдирүү, жыгуу, [illegible] акырында келип жазасынан [illegible] аргасыз кылуу. Дал ушул максат [illegible] Понтий Пилат тигил Иисус Назарянинди бүтүм кылынган өлүм жазасынан [illegible] нат, мындан кутулуунун шартын да [illegible] эле койт: идеядан баш тартуу. Бир [illegible] кечирим сөз.

Көрүнүп тургандай, библиялык сюжет реалдуу турмуштагы Авдий Каллистратовдун тагдырына тикеден-тике [illegible] алынган. Каармандын байыркы библиялык жана азыркы доордо [illegible] ронизм жашоо жөндөмү, [illegible] ге миң жылдар менен айырмаланган [illegible] өлчөмдөр менен бөө берүү жөндөмү, бул образдын мазмунуна жалпы адамзаттык философиялык доош киргизет.

Мындан карагандa, жүрүп бараткан поездден ыргытып жиберүү, бул өлүм жазасын ишке ашыруу, б. а. бул Авдийдин акыр замены. Бирок анын мындайча өлүшкө акысы жок, ал жоктон бар болуу керек. Авдийдин Гришан менен болгон күрөшү товардык поезддеги окуя менен бүтпөйт эле, ал өзүн жазалоочулар менен кайрадан кездешүүсү акыйкаттуу тагдыр болмок. Ушул маанидe өзкандагы жолугушуу — Авдий үчүн дал ушундай тагдыр. Иш өзүнөн-өзү ордунан чыкк[illegible] мындай кырдаал реалдуу турмушта сейрек кездешет. Чындык, адилеттик, ишеним деген ушул. Авдий бир кезде ал пайлинен жакшылык көздөп баргана түшүнбөй, тескерисинче, анын өзүн өлүм жазасына өкүм чыгарып, поездден ыргытып таштаган жанкечтилер эми өздөрү колго түшүп, закон алдында жооп берип тургандa, Авдий үчүн кандай өч алса өз эркинде эле. Бирок ал антпейт, кайрадан өзүн дал ушул жанкечти кылмышкерлердин катарына коюп, өзүн деле Мехач, Петрухалардын бириндей кылмышкер деп сезет. Бул эмне, жөн эле боорукердикпи, өз турмушунан, жашоосунан караманча аша кечкендикпи? Авдий түздөн-түз кылмышкер эмес, бирок кылмыштуу ишке алар менен бирге барган, бирге болгон, демек, кандайдыр бир даражада ал өзүн күнөкөр деп билет, ал дагы тигилерге окшоп, закон алдында жооп берүүнү туура деп түшүнөт. Бул анын адамдык уяттуулугу. Өзүнүн ар бир кыймылына, аракетине жооп берүү, күнөөсүн мойнуна ала билүү — уяттуу адамдын гана колунан келет. Уяттуу адам адилеттүүлүк үчүн акыр-аягына чейин барат.

Мына ошондуктан, Авдийдин үчүнчү салгылашуусу, Обер-Кандалов менен болгон салгылашуусу, бул анын күрөшүнүн жеткен кыл чокусу, эң акыркы барган кыямат жолу. Авдийдин өзүнчө эле жүрүп Обер-Кандаловго жолугушуу жөн эле конустук сыяктуу. Маселен, Гришанды ал өзү издеп барган, ал эми Обер-Кандалов менен бирге жүрүп, сайгактарды автомат менен кырып, анын кылмыштуу ишине күбө болушка эч кандай шарты да, максаты да жок болчу.

Жазуучунун сюжетти табийгы түрдө өнүктүрүү чеберчилиги ушул окуядан да [illegible] бир жолу ачык көрүнөт. Авдий өзүнүн [illegible] деген максатына, жашоосунун [illegible] доору башталарына. Инга Федоровнага жолуга албай келгенден кийин, [illegible] Обер-Кандалов менен кете [illegible] Ал бараткан иш ошончолук жырткычтык, ошончолук коркунучтуу экенин билбейт. Обер-Кандаловдордун жасаган ишин өз көзү менен көргөндө гана, адамдан уят-намыс, нарк-насил кеткенде, ал кандай жырткычтыкка барарын түшүнөт. Азыркы техниканын жеткен жери менен куралданган Обер-Кандаловдор жана алардын жумшагайдар жөн эле шашылыш түрдө убагында орундалбай калган «пландын» аткарып жаткан жок. Алар жаратылышына кыямат-кайым түшүрүп, анын табийгы жашоо законун бузуп жатышты, демек, аны, жаратылышты, адамзаттын өзүнө каршы конфликтиге түртүп жатты. Обер-Кандаловдун практицизми өзүнүн жыйынтыгын да алып келген ыгы боюнча Гришандын философиясы менен тутумдаш, теңтеш. Мына ошондуктан Авдийдин бул жолку күрөшү анын идея үчүн жүргүзүп келаткан күрөшүнүн табийгы уландысы, эпогейи.

Авдий ушул үчүнчү жолку адамдын жырткычтыгы менен кездешүүсүндө кене өлүмгө өзүнүн акыр заменына туш келет. Бул жолу анын кыямат жолу — кайра кайтпастын, кайтып келбестин жолу. Бирок ал өз идеясынан, ишениминен, «кудайынан» кайткан жок, «Кудайы» үчүн, б. а., адамдык тазалык, ыймандуулук, ишеним үчүн жан берди. Мына дал ушул ажар туруктуулугу үчүн, башка дүйнөнүн, башка ишенимдин адамы экенине карабастан, ал Танабай менен Эдигейдин рухий жатындашы сыяктуу Ч. Айтматов жараткан образдардын галереясынан орун алды деп жатабыз.

Авдийдин адамдык мамилелери жалаң эле Гришан, Обер-Кандалов сыяктуу адамдын жырткычтары менен гана чектелбейт. Анын Инга Федоровнага болгон сүйүүсү, балким, Танабайдын Бүбүшкө, Эдигейдин Зарипага жасаган мамилесиндей, сүйүүнүн кадыр-баркын баалаган, сүйүүнүн эмне экенин билип, сүйө билген адамдын бүтпөс зар-муңу, күткөн үмүтү, өзү айткандай, «тагдырындагы жаңы доор эле». Бирок бул «жаңы доор» башталбай калды. Анткени, Авдий жаратылышынан турмуш «сөндүрөгү». Ушул маанидe, романдагы Авдий жана Инга Федоровнанын линиясы жөн гана кызыктуулук, сюжеттик кыймыл-аракет, өнүгүш үчүн эмес, эң оболу, Авдийдин адамга болгон өтө назик мамилесин, сүйүүсүн, дегеле ушул турмуш «сөндүрөк» болуп көрүнгөн адамдын рухании дүйнөсүнүн байлыгын, ырайымдуулугун, адептүүлүгүн көрсөтүүгө багытталган.

Керсе, Авдийдин «сөндүрөк» идеясы, жашоодогу «сөндүрөк» кыймыл-аракеттери, айрым адабиятчыларга аны Ф. М. Достоевскийдин «Көк мээ» («Идиот») романындагы князь Мышкинге жакындаштырууга негиз берип жатат окшойт. Ф. М. Достоевскийдин романы орус тилинде «Идиот» деп аталат, аны которгон Б. Сагымбеков түп нускасынын маанисине бир беткей жакындатып «Көк мээ» деп эркиниреэк которуптур.

Ырасында «Идиот» деген сөздү чыгарманын наамына берүүдө, князь Мышкиндин образын мүнөздөөдө да (башка персонаждардын речинде) Ф. М. Достоевский «Идиот» деген түшүнүктү ал эрасында колдонулган «шашы, момун» («юродивый»), «бечара», «байкуш», «майып» («убогий»), «эпенди», «келесоо чалыш», «жазуу ачык, кереметтүү» («юродивый») түрүндө, ошондой эле, билими жок туруп, акылы менен даанышман болгон адамдарга карата айтылган байыркы китептин маанисинде пайдаланган. (Бул жөнүндө караңыз: В. Стериков «Роман Ф. М. Достоевского «Идиот», китепте: Ф. М. Достоевский «Идиот», М. 1983, 10 б.). Башкача айтканда, Мышкиндин образы аркылуу «сонун адамдын» оң кебете-кешпирин жаратууда автор «идиот» деген сөздүн ушул көп маанилүү жактарын толук камтыган. Ушул ыңгайда алып карасак, Ч. Айтматовдун романында кызыктуу окуякен деталь бар.

Үстүндө плашка менен панамадан башка эч тексеси жок Моюн-Кумдун талаасында апешке жыйнап жүрүп, көккөз Акбара карышкырга жолуккан Авдийдин бир бечара кебетесин автор: «Көргөноор эч тексиз жок шаардын идиот» деп мүнөздөйт. Ушундан кийинчерээк, Гришан өзүнүн оюна Авдийди тамыр кеңдүрө албай түңүлгөндөн кийин, аны «Сен бир жеткен идиот экенсиң» деп сөгөт. Дагы бир жолу, Инга Федоровна ооруканага, Авдийге келет. Авдий эч нерсеге байланышпаган, эч кандай ситуацияга да, кырдаалга да байланышпаган сүйүү сөздөрүн айтат. Бирок жүрөктөн, ички сезимден чыккан сөздөрдү айтат. Ушундай кылык-жоругу үчүн Авдий «бир гана идиот ушундайча шалпып кошу мүмкүн» эле деп мүнөздөлөт. Ч. Айтматов ушул эпизоддордо «идиот» деген сөздү Авдий Каллистратовдун адресине карата ар түрдүү жагдайда, ар түрдүү маанидe колдонуп жатышы кокустукпу же мында дагы өзүнчө коюлган көркөмдүк максат барбы! Жок, бул кокустук эмес. Авдий Каллистратов да князь Мышкинге окшоп өзүнүн чөйрөсүнөн ажырап, башка чөйрөгө батыша албаган бир бечара. Ал ошондой эле жүрөгү да, дили да таза, мээримдүү, жумшак, жамандыкка жакшылык кылган адам. Мына ушундай адамды Ч. Айтматов башкача турмуштук ситуацияга, башкача шартка туш келтирет. Болгондо да эң бир айосуз, жырткычтык кырдаалдарга.

Ушул үч эпизоддо, жырткыч карышкыр, жырткыч адам жана сүйгөн кыз менен болгон кездешүүлөрдө Авдийдин кебете-кешпири, сүйлөгөн сөздөрү, кылык-жоругу чыны менен «сөндүрөк» болуп сезилет. Бирок дал ушул эпизоддо анын адамдык ыймандуулугу, бүткүл жаркын ажары ачылат. Ошентип, Авдийдин образы аркылуу Ч. Айтматов турмуштун ар түрдүү шарттарында: мейли, мээримдүү кырдаалдарда (Пушкин музейиндеги концерт, Инга менен кездешүүлөр), мейли, башка түшкөн эң бир кыйын, кетээл учурларда (Гришан, Обер-Кандаловдор менен кармашуулар) ыймандуулукту таза сактаган (идея үчүн өлүмгө барса да) адамдын образын берүүнү көздөгөн. Дал ушул маанидe романдын образдын өзөгүндө түшүнүктүү кызмат аткарган көккөз Акбара карышкырга тенти[illegible]

Бул романды «ЛГ» газетасында талкуулоо учурунда анын көркөм структурасы кызуу талаштын чордонунда болду. Бир аз кечигип болсо да, ошол талашка кошулуп, ушул жагдайга байланыштуу аз ойлорумду ортого салгым келет. Романдын бир кыйла жерлерин «жакындаштырылган» бир шиптем, «катардагы репортаж» сыпатында баалаган В. Кожинов менен талашка чыгып, Г. Гачев, ошол айтылгандарга каршы чыгарманы «мистерия да, притча да, турмуш жана айбанаттар дүйнөсү да, философиялык диалог да, реалисттик повесть да» катышкан «синкреттик китеп» деп аныктады.

Менин оюмча, Г. Гачевдин мүнөздөмөсү анын оппонентине караганда алда канча акыйкат жана так болду. Бул жерде Г. Гачевди колдоп жаткан себебим, кайсы бир учурларда бул роман жөнүндөгү экөөбүздүн оюбуз бир жерден чыккандыгы үчүн гана эмес, аталган чыгарманын көркөм реалдуулугу ошондой болгондуктан болуп жатат. Г. Гачев айткан көркөм компоненттер романдын составында чындап эле бар. Анан калса, роман «репортажды» деле четке какпайт, өгөйлөбөйт. Көрсө, Ч. Айтматовдун жазуучулук феномени, чыгармачыл максатты жүзөгө ашырууда жана реализациялоодо XX кылымдын аягындагы реалисттик романдын жашоосуна тийиштүү бардык колго тийген жана зарыл көркөм каражаттарды колдонууга байланыштуу турбайбы. Анын көркөм ойлоо масштабы байыркы мифке да, азыркынын философиясына да бирдей жетет, ал кыргыз элинин эпосу менен дүйнөлүк адабияттын бийик реализмине бирдей кайрыла алат. Асыресе, бул роман эң соңку философиялык формула менен байыркы санат, психологиялык подтекст менен символика, «репортаж» менен библиянын кайрыктары жана башка көптөгөн нерселер бир бүтүн жандуу организм катары бир улуттук тамырдан көктөп чыккан көркөм универсализмдин ачык мисалы сыяктуу. Арийне, романда атамзамандан тартып бүгүнкү күнгө чейинки түрдүү пландагы жана «көп стадиялуу» көркөм факторлордун катышы мозаикалуулукка же болбосо бөлүндүүлүккө алып келбейт, бул жагдай романдын көркөм жаратылышын алдын ала аныктаган улуттук феномендин негизи болуп саналат.

А. Латынина менен Г. Гачев жогортодо эскертилген талкууда романдын өзгөчө структурасын «көркөмдүктүн көндүм эмес тиби» деп аныкташып, ушул өзгөчөлүктү «кармоого» жана түшүндүрүүгө, демек, негизги маселе боюнча кеңири сүйлөшүүгө чакыргандай болушту. Тилекке каршы, «Литературная газетадагы» ошол жалпысынан кызыктуу жана мазмундуу полемика айрым бир жеке, субъективдүү ой-пикирлерге азгырылуунун кесепетинен аталган маселеден четтеп кетти. Библиялык кайрыктарды «бузуу» жана «бурмалоо» боюнча өтө катуу сөздөр да айтылды. Албетте, түп нусканы мыкты билген С. Аверинцев, В. Кожинов менен романдагы библиялык реалийлеринин ишенимдүүлүгү жана тактыгы тууралуу талаш-тартышуу мен үчүн орунсуз болор эле. Бирок, эгер ушул роман бийик ис-

кусствонун нукура ... ралса, анда чыгарманын ... жетине «кийрилген» тышкары ... түп нусканын б... а. библиялык ... ыңгайынан эмес, романдын ... шарттаган жана аныктаган көр... га ылайык каралышы зарыл. Г... кан «айбандар эпосу» жазуучу... көм аң-сезиминде кандай се... ганын жана романдын көркөм... де кандайча катышканын ... мөйүнчө, мурунку семинарис... листратов же библиялык ... Ч. Айтматовго эмне үчүн көрө... анан эмне үчүн Бостон Үр... бай Нойгутовдун жазасы... нин түшүнүү мүмкүн эмес. ... колу...

«Акыр заман» романы бек... Акбара карышкырдын тагдыры... доодон башталып, анын өлүмү... түп жатткан жок. Моюн ... Калге чейин ал үч ирет ... Үч ирет тең ал белтүрүктөрүнөн ...

Акбаранын тагдырына түш ке... үч ирет мүшкүлгө бир... — анын эзелки душманы ... ушул канкорлук менен ... мурдагыдай, демейдегидей ... тен келатк... бо боюнча ... жөн эле, көптин баары ошон... жатканында. Азыр ... адам көккө... ранын укуу-туюму ... татаал тех... күчү менен эң бир ырайымсыздык... кырып-жоюп, жашаган жерин өрт... лүн көккө сапырып, кала берсе ... төрүн үңкүрүнөн уурдап, талаада ... талаадан, тоодо болсо тоодон ... жер калтырбай заманасын куурун... мат түшүрүп жатты.

Ч. Айтматов сүрөттөгөн Акбара ... Ташчайнар мындай караганда ... эле жырткычтардын закону мене... ган жөн эле карышкыр. Бирок автор... экөөнө бекеринен «Акбара», «Т... («акбар» араб тилинде «улуу») ... койбоптур. Ушунусуна караганда ... жөн эле карышкыр эмес.

Айрыкча Акбара. Ал кадимкидей ... караны, дос-душманды ажырата биле... кыт менен кайгыны, сүйүү менен ... рүүнү сезет, ал мурда көргөндөрүн ... ныйт», «эстеп» эсине түшүрөт, башка... көн кайгы-зарын айтып, кудайына ... Энеге жалынып сыйынат, айтор, ... эле адамга тиешелүү касиет-сапат ... куру эмес. Жазуучу Акбараны ... ушундайча «адамдаштырып», ... кылык-жоруктар менен сүрөттөйт. ... жада эпостук антропоморфизм ... реализмдин жаңы касиеттерин, ... белгилерин ачууга, адам менен жа... лыштын ортосундагы эзелтен ке... татаал байланыштардын, карама-... лыктуу кырдаалдардын жаңы социал... коомдук шарттардагы жаңы мази... көрсөткөн универсалдуу көркөм сөз ... жатына айланат.

Эпос жөнүндө айтканда, көп бул ... де, маселен, Манастын туруктуу эпи... теринин бири «көк жал» экенинде, ... болбосо, кыргыз эпосунда Чалкуйрук ... деген «адамча» сүйлөп, «адамча» ой... тулпарлардын, Сур-Э... кидей амалдуу, ... булмалуу эпикалык персонаждын ... экенинде эмес. Жазуучу эпостук сюж...

нүн жырткычтык закону менен жашаган кадимки реалдуу карышкыр эле эмес, ал баарынан мурда, белгилүү бир философиялык, адептик-руханий, психологиялык «жүк» көтөргөн азыркы романдын, азыркы эпостун жо...-жоболорунда жаратылган реалисттик образ.

«Акыр замен» романы жөнүндө жазган сынчылардын бөөрдыгы дээрлик Акбара карышкырга байланыштуу жазуучунун чыгармачылыгында «жаныбарлар» дүйнөсүнүн айрыкча мааниге ээ экенин белгилешет. Бул ырас. Эгерде көз жиберип байкасак, деле башынан бери Ч. Айтматовдун повесттеринде жана романдарында ар түрдүү куштардын, айбанаттардын сүрөттөлүшү бекеринен эмес экени, ушул көркөмдүк системанын келип чыгышынын жана эволюциясынын өзүнчө бир закон ченеми бар экени даана байкалат.

Аккуулар менен каркыралар, бугулар менен балыктар, Агүкүк менен Айрыкуйрук, жылкы менен төө, түлкү менен ит ж. б. лар Ч. Айтматовдун чыгармаларында ар түрдүү көркөмдүк-функционалдык маанини ишке ашырган жана ошондой эле, адамдар менен бир катар турган образдардын өзүнчө бир галереясы. Жаныбарлар дүйнөсүнүн ушул образдар галереясына эми көккөз Акбара өзүнүн нукура эпостук ... менен келип кошулду. Жаныбарлар дүйнөсү бул жазуучу үчүн анчейин улуттук жасалга-шекет, карандай экзотика эмес, ар түрдүү куш, ит, түлкү, өрдөк, сайгак, уугу ж. б. сүрөттөө натыйжасында автор адамдын турмушундагы не бир трагедиялык кагылыштарды жаңыча эстетикалык өлчөмдө көрсөтүүгө жетишет. Башкача айтканда, Ч. Айтматов үчүн «жаныбарлар дүйнөсү» сырттан кошулган сюжеттик элемент эмес, бул жазуучунун көркөм аң-сезиминде табийгы түрдө жашаган, улам күч алып өнүгүп отурган жандуу эстетикалык фактор. Анын эзелки булагы — улуу Сөз, улуу Эпос.

Жазуучунун бүтпөй калган (а балким бүткөндүр) «Кайрылып куштар келгиче» («Плач перелетной птицы») деген романы бар. Бизге азырынча өз убагында жарыяланган үзүндүсү гана белгилүү. Ошол үзүндү боюнча автор бул чыгармасында байыркы жоокерчилик мезгилиндеги кыргыз элинин тарыхый оор тагдырын сүрөттөөнү максат эткени ачык эле көрүнөт. Баарынан бөтөнчөлүгү, кыргыз элинин кандуу кырылыштарда өткөн турмушун сүрөттөгөн ушул романдын борбордук каарманы кандайдыр бир жоокер же эл коргогон атактуу баатыр эмес экен. Бизге белгилүү үзүндү боюнча романдын сюжеттик негизги чордонун, түйүнүн жаш өспүрүм Элеман, келечектеги улуу манасчы, сөз ээси түзмөк экен. Эмне үчүн байыркы кыргындуу окуяларды баяндаган чыгарманын баш каарманы — манасчы? Себеби, ошол тарыхый катаклизмдерди (басма сөз жокто) чагылтып, сактап калган элдин маданий, руханий байлыгы — «Манас» эпосу, ал эми ошол улуу сөздү коротпой муундан муунга, укумдан-тукумга өткөрүп, сактап келген инсан — Манасчы. Манасчы — сөз камкору, сөздүн даанышман сакчысы. Ч. Айтматовдун бүтпөй калган романында манасчынын ушундай образы реализацияланбай калганына өкүнбөй коюуга болбойт (автор бул идеясына кайрадан дагы кайрылар деген ишенич бизде деле бар). Бирок бир чындыкты өкүнбөй, кайталап айтууга болот. Ч. Айтматов жаш кезекте жараткан кайталангыс асыл заты «Жамийла» повестине нбаштап улуу Сөздүн, улуу эпостун салтын улантып, жөн гана улантып эмес, аны азыркы замандын бийик реализминин үлгүлөрү менен сугарып, көгөртүп, кайрадан жаңыртып, жаңы доордун эпосун жаратууну такай көздөп келатат. Ушул асыл максаттын ишке ашышынын дагы бир айкын далили — «Акыр заман» романы, Авдийдин, Бостондун, көккөз Акбаранын тагдыры.

К. АСАНАЛИЕВ

Ала Тоо

АЙ САЙЫН ЧЫГА ТУРГАН АДАБИЙ-КӨРКӨМ ЖАНА КООМДУК-САЯСИЙ ЖУРНАЛ

КЫРГЫЗСТАН ЖАЗУУЧУЛАР СОЮЗУ МЕНЕН МАДАНИЯТ МИНИСТРЛИГИНИН ОРГАНЫ

№ 8

АВГУСТ

1987

1931-жылдан бери чыгат

ГБ Киргизской ССР
1987

МАЗМУНУ

Кубатбек ЖУСУБАЛИЕВ. Күздүн акыркы күнү, повесть 3
Кудайберген ЖУМАНАЗАРОВ. Токтогулдун ыры 41
Шаршеналы АБДЫЛДАЕВ. Кайберен ээри, повесть 47

ДҮЙНӨЛҮК АДАБИЯТТАН

БАСЁ. Хоккулар 95

Шабданбай АБДЫРАМАНОВ. Домоктун кылычы, роман (аягы) 98

ЖАШ КАЛЕМ

Дубаш КАЛНАЗАРОВ. Абийирде калсын тазалык, ырлар 129

ӨНӨР

УЛУУ ОКТЯБРГА 70 ЖЫЛ

А. В. ЗАТАЕВИЧ — Улуттук музыканын жарчысы 132

ОЧЕРК, ПУБЛИЦИСТИКА

УЛУУ ОКТЯБРГА 70 ЖЫЛ

Виктор НИКСДОРФ. «Манастын» алгачкы изилдөөчүсү 137

ИЗДЕНҮҮ, ТАБЫЛГА, ЭСКЕРҮҮ

Сулайман КАЙЫПОВ. Катылып жаткан казына көп 142

АДАБИЙ СЫН, АДАБИЯТ ТААНУУ

РЕЦЕНЗИЯ

Бекташ ШАМШИЕВ. Көркөм дүйнөнү аңдаштырып 153
Абдыманап ЖАЛИЛОВ. Баалуу китеп . . 156
Садык ТИЛЛЕБАЕВ. Кыялдагы чындык . . 158
Чыныбай ТУРСУНБЕКОВ. Лирикалык каармандын концепциясы 159

Ала Тоо

[illegible]
жана [illegible] журнал
[illegible]
маданият министрлигинин органы

МАЗМУНУ

[illegible]

Нурлан ЖАРКЫНБАЙ. [illegible] (публицистикалык [illegible]) . . . 3

[illegible]

Турганбай СЫДЫКБЕКОВ. [illegible] . . . 7
[illegible] . . . 10
[illegible] . . . 12
[illegible] . . . 14
[illegible] . . . 21
[illegible] . . . 23
[illegible] . . . 46
[illegible]. Ырлар . . . 68
[illegible] . . . 70
Эгемберди ЭРМАТОВ. Ырлар . . . 116

ЖАШ ТАЛАНТ

Алик АКМАТАЛИЕВ. Ырлар . . . 118
Жапарбек АБДЫЛДАЕВ. [illegible] . . . 12[illegible]

[illegible]

[illegible]

Сарман АСАНБЕКОВ. [illegible] . . . 123
Калардын [illegible] . . . 138

ОЧЕРК, ПУБЛИЦИСТИКА

[illegible] ДОСБЕРГЕНОВ. [illegible] . . . 145

АДАБИЙ СЫН, АДАБИЯТ ТААНУУ

Осмон ИБРАИМОВ. [illegible]

ГБ Киргизской ССР
1987
имени Н. Г. Чернышевского

№ 9

СЕНТЯБРЬ

1987

1931-жылдан
бери чыгат

АДАБИЙ СЫН
АДАБИЯТ
ТААНУУ

Осмон Ибраимов

ӨР КАРАП ӨСКӨН ЧЫГАРМАЧЫЛЫК

Кыргыз ССРинин эл жазуучусу, белгилүү романчы Төлөгөн Касымбековдун чыгармачылык жолу улам өр талашып өсүп отурган сеңир сыяктуу. Анткени анын алгачкы «Кичинекей жылкычы» (1952) аңгемесинен «Келкел» тарыхый романына (1986) чейинки жолу чынында эле байсалдуу. Маселен, жазуучунун «Сынган кылычка» чейинки чыгармаларын ири масштабдагы эпикалык дастанга карата көрүлгөн ички даярдык, өтүлгөн этап катары карап, ал эми автордун эки ири тарыхый романын ошол тымызын даярдыктын, чымырканган чыгармачыл түйшүктүн закондуу берекеси, диалектикалык туундусу деп эсептеген адабиятчы анча деле аша чаппайт, көп деле оркойгон ката кетирбейт. Жазуучунун көркөмдүк-идеялык изденүүлөрүн, чыгармадан чыгармага чейинки баскан жолун, издеген багытын ичкертен иликтеп көргөн сынчы ошол алгачкы аңгемеден — а кездеги кыргыз аңгемелеринин арасында анчейин деле ажырап көрүнө албаган «Кичинекей жылкычыдан» — көп пландуу тарыхый романга чейин Т. Касымбеков аябагандай чыгармачылык түйшүк тартканын, өз жүзүн, өз почеркин табууга канчалык кыйынга турганын оңой эле байкайт. Өзүн-өзү табуу далалаты, алган теманын каршылыгын жеңүү процесси авторго аздыр-көптүр адабий ийгилик алып келген «Жетим», «Адам болгум келет» повесттеринде, «Алымкан» аттуу тарыхый драмада, атүгүл айтылуу «Сынган кылычтан» кийин жазылган «Жетилген курак» романында да мүнөздүүлүгүн алаканга салгандай ачык көрөт. Ошону менен бирге жазуучунун айрым чыгармалары бир катар ички-тышкы себептерге байланыштуу көркөмдүк-эстетикалык жактан анча деле көкөлөп кете албаганына, учурдагы адабий процесстин контекстинде аздыр-көптүр бөлүнүп көрүнбөгөнүнө да көзү жетет. Бирок мында таң калгыдай деле эч нерсе жок. Түпкүлүгүндө мындай көрүнүш көп жагынан алып караганда табийгы, закон ченемдүү: кондор менен жашайт, турмуштун өзү сынары миң кырлуу, миң сырлуу. Чыгармачылык да түз рельс менен тынбай сапар улап жүрүп отурган локомотив эмес. Буга мисал — Төлөгөн Касымбековдун чыгармачылыгы. Ошондо да бир жыйынтыкты алдын ала эле айтып коюуга болот, ал жыйынтык ушу: «Сынган кылыч» менен «Келкел» романы жеке эле Т. Касымбековдун жазуучулук таржымалында эмес, жалпы кыргыз прозасындагы этаптык маанидеги туундулар, калемгердин көп жылдык изденүүлөрүнүн, өзүн-өзү табуу аракетинин адилет жемиши, көрөсөн ийгилиги. Алдын ала айтылчу экинчи бир жыйынтык мындай: бул жазуучунун чыгармачылык жолу, көркөмдүк-эстетикалык өнүгүүсү 50—70-жылдардагы жалпы кыргыз реалисттик прозасынын ички закон ченемдери, көркөм эволюциясы менен тыгыз байланыштуу. Демек, Т. Касымбековдун чыгармачылыгын бүкүлү анализдөө иши алды менен анын биографиясынын айрым урунттуу жерлерин, жазуучулук жолунун кыскача элесин жана да кийинки чейрек кылымдагы кыргыз адабиятында түзүлгөн тарыхый-адабий кырдаалды кыскача эске салып өтүүнү талап кылат. Анда кепти ошондон баштайлы.

Жазуучунун туулуп-өскөн жери, өзү бир чыгармасында сүрөттөгөндөй, «туш-тарабы тармал токойлуу тоо, ортосунда кашкайган өзөн аккан, сайраган чымчык үнүнөн башка шоокум сезилбеген, жашаң чөп, жашыл адырлуу» Жаңы-Жол жакасы, андагы Ак-Жол айылы. Акыйкатта, жазуучунун туулуп-өскөн мекени кандайынан айтса да жараша турган, «Жетилген курак» романындагы бир кейипкер айткандай, «качып келип жан сактоо үчүн эмес, качып келип эркин жашап, ээн жатып өтчү» ажайып жер. Илгертен көчмөн жашаган көп сан кыргызга турак, алдагандай тарыхый окуяларга күбө болгон бул аймакта абалтан ар кандай уламыш, санжыралар ооздон-оозго көчүп айтылып, таамай кеп, татымдуу аңгеме баарынан жогору бааланат. Арийне, так ошол

тарыхына ... жазуучуга түгөнбөгөн
болочок ... эстетикалык туйгусун чыңап
болуп, Кыргыз мамлекеттик универ-
келип кирип, филология адистигин
өбөлгө түзгөнүн айта кеткен
... А бирок ага чейин Т. Касым-
... Кара-Жыгач айлын-
... районундагы орто мектепти бүтүп, эки
...-жылы ... болуп иштеп, дагы бир жыл
мугалим ... жооптуу катчы катары кыз-
советтик ... филология адистигине
... айтор, ... ан-сезимдүү түрдө, атайын
... эмес, ... 1957-жылдан
... менен келип окуйт. Кыргызокуупедмамбасында
... чейин ... кызматта, 1960-жылдан 1973-
жылга чейин «Ала-Тоо» журналында ре-
дакторлук ... жооптуу секретарь,
бөлүм башчы, ... редактор болуп иштейт. Кыс-
... башкы ... кызматы да кесиби да өнчөй адабият
... менен эртелеп байланышып, тез эле
... Төкөнүн бирден-бир жумушу-
... жазуучулук кесибине айланат...

...аканын баш жагында жазуучунун
... «... кылыч» романына чейинки (ро-
...ган ... 1960-жылдардын башында
... жазуучу чыгармаларын кайсы бир
... баштаган) ... масштабдагы эпикалык дас-
...ге чоң ... даярдык, жазуучулук мектеп,
...з карата ... катары караса болоор эле
...гөн этап ... айттым. Чындыгында да ар
...н ойду ... жазуучу турмушту, тарыхый мате-
...дай ... канчалык терең, канчалык кылдат
... да, ... тиешелүү адабий (профес-
...налдык) даярдыксыз дайыма эле ойдо-
...й деңгээлде реализациялай албайт.
...ыртан бери нечен ирет далилденип ке-
...кан бул айныксыз чындыктын Т. Касым-
...овдун калемгерлик касиетине да түздөн-
... катнашы бар.

1960-жылга чейинки жазылган чыгарма-
...ынын ичинен «Жетим», «Адам болгум
...ет», «Туулган жер» деген чакан аңгеме,
...есттер өзүнчө бөлүп каралууга арзыйт.
...лар ошол убактагы кыргыз прозасынын
... идеялык-проблемалык багытын
... алдыга тарткан, ошол жылдардагы эл
...урмушун, социалдык-тарыхый кырдаалды
...чагылдырган туундулар. Баса, алар кайсы
...проблемалар, кандай тенденциялар эле?

... менен алар: элдин социалдык, ма-
...й турмушундагы өзгөрүүлөр жана
...ондон келип чыккан рухий, моралдык
...б проблемалар. Маселен, 50-жылдардын
...этегинде башталып, дал азыркы учурга
...чейин интенсивдүү уланып жаткан айылдан
...шаарга миграция; жогорку билим алууга,
...орус тилин үйрөнүүгө бүт улуттук масш-
...табда умтулуу, ошого жараша эски фео-
...далдык көз караштардын, саркынды салт-
...наалардын күн санап кыйрашы. Же бол-
...босо Улуу Ата Мекендик согуштун көп жыл-
...дарга айыкпаган жарааты, моралдык-этика-
...лык сабагы. Жазуучунун «Жетим», «Адам
болгум келет» повесттери жана «Жетилген
...чак» романы барып-келип ушул темалар-
...дын ажатын ачат, ушул маселелерди негиз
...этет. Ошону менен бирге бул проблема-
...лар жеке Т. Касымбеков эмес, жалпы эле
... кийинки кыргыз адабиятындагы
...фундаменталдуу маселелер десек эч жа-

кирип, негизинен кенже балдар үчүн жа-
зылган. Алардын деңгээлдери ар кыл. Ми-
салы, азыр окуп чыккан кишиге «Жылкы-
чынын уулу» турмуш таасирлеринен жарал-
ганы менен көзгө көрүнөт. Ал эми «Токон
тоого баргада», «Кечээде» сыяктуу аңгеме-
лердин көбүнчө ойлон чыгарылганы, бел-
гилүү деңгээлде «балдарга ушинтип жазса
боло берет» деген жеңил ниеттин жетеги
менен жазылганы сезилет. Ошол кезде жа-
ралган аңгемелердин арасынан айрыкча
«Туулган жер» (1958) адабий туунду ка-
тары да, автордун ички ой-санааларын,
граждандык толгонууларын чагылдырган
көркөм документ катары көбүрөөк эсте ка-
лат.

Бул аңгемеде автобиографиялык элемент-
тер алаканга салгандай эле ачык: Тилеген
(Төлөгөн?!) аттуу каарман Сатыкул аттуу
илик-жарма иничегин тапканы, ал иничеги
али балапан бойдон болсо да, өз айлына
кетсем деп ак эткенден так этип жүргөнү.
Ата-конуш деген адам баласы үчүн кандай
ыйык экенине Тилегендин дагы бир ирет
көзү жеткени баяндалат. Аңгемеде ошол 50-
жылдардагы эл турмушунун элестери, ан-се-
зим деңгээли абдан колориттүү тартылат. Ал
бетте, аңгеме азыркы окурман үчүн кай бир
мааниде камтыган масштабы жагынан, Ме-
кен проблемасын чечмелөө жагынан өтө
деле терең, өтө деле өзгөчө эмес өңдөнүп
көрүнүшү мүмкүн, анткени өзү өскөн коло-
тунан үч-төрт чакырым алыс узаса эле:

> Капталга чыккан жекенмин,
> Караны миниэр бекемин.
> Каранын оозун чойдуруп,
> О-ой, калкыма качан кетемин, —

деп муңканыш, түпкүлүгүндө түшүнүктүү
эле сезим болсо да, азыркы контекстте айыр-
маланып көрүнүшкө, албетте, кудуретсиз.
Бирок маселенин экинчи жагы бар. Кант-
кен менен «Туулган жер» ошол кездеги
кыргыз прозасындагы жалпы интеллектуал-
дык деңгээлди, көркөм ситуацияны бир топ
таамай чагылдырган аңгеме. Кай мааниде?
Биринчиден, 50-жылдардын этегинде кыр-
гыз прозасы, жалпы эле төл адабиятыбыз
провинциалдык, «элеттик» ой жүгүртүүдөн
кол үзүп кетелек эле; жалпы элдик, а тү-
гүл адамзаттык мааниси бар маселелерге
кайрылуу али алдыда турган милдет бол-
чу. Экинчиден, жаңы муундун жазуучулары
жалпы союздук адабий процесстеги бир
тенденцияны — элүүнчү жылдардын адамы-
нын моралдык-этикалык маңызын, граж-
дандык умтулуштарын, рухий мартабасын
анализдөөнү анчалык туюна элек болчу.
Өткөн согуштун этикалык сабактары, өлкө-
дөгү жеке адамга сыйынуунун социалдык,
моралдык кесепеттери дале болсо адабият-
та чети оюлбай жаткан. Кыргыз прозасын-
да ушул тенденцияны алгач туюнган, жа-
ны, кенен масштабга алып чыккан Чыңгыз
Айтматов, анын «Жамийла» жана «Ботогөз
булак», «Саманчы жолу» повесттери эле.
Бул повесттер кыргыз адабиятынын жаңы
доорунун алгачкы, бараандуу саамалыктары
болду. Ошону менен бирге повесть жалпы
эле улуттук көркөм өнүгүүнүн өлчөөсүз жү-

кошкон жазуучулардын бири — Т. Касымбеков. Анын 1958-жылы жазылган «Жетим» жана 1959-жылы жазылган «Адам болгум келет» повесттери жазуучунун калемгер катары кадырессе катыгып, профессионалдык дурус камылга топтоп, ыкчам жетилип бараткандыгын кубаладу. «Жетим» повести баарыдан мурун бекем турмуштук негизи, көрүп отургандай жазгандай таамай тартылган реалисттик сүрөттөрү менен эсте калды. Турмуштук материалды майда-баратынан өйдө билүү, конкреттүү тил, сүрөттөөдөгү конкреттүүлүк чыгармага нукура реалисттик дурмөт берип, ой толугу менен жүзөгө ашты.

Көктөйүнөн жетим калган Көкө аттуу бала ачкалык, кордук эмне экенин эрте леп таанып, бала бойдон болсо да бу дүйнөдө боорукер, мээрбан адамдар бар экенине шек ура баштаган аёосуз акыбалга жетет. Асыресе, баланын личностундагы, психологиясындагы майышууну, эрте башталган деформацияны, купуя мунду жазуучу шашпай анализдейт, адам тагдырын ачып көрсөтүүдө даяр рецептерден, стереотип бүтүмдөрдөн оолак жүрөт. Деле «Жетимде» да, «Адам болгум келетте» да Т. Касымбеков өз чыгармаларынын түпкү идеялык милдет-максатын декларациялабайт, жарыя айтпайт, жыйынтык чыгарбайт, бүтүм жасашты окурмандын өзүнө коет.

«Адам болгум келет» Төлөгөн Касымбековдун повесть жанрындагы орчундуу саамалыгы. Чыгарма деле кыргыз повестинин 50—60-жылдардагы гүлдөп өсүшүнө өз үлүшүн кошкон, жаңы адамдын, элүүнчү жылдардын жаш адамынын элесин тартууда татыктуу кызмат өтөгөн повесть. Бул повесть бир касиети менен көңүлдү бурат, ал касиет — каармандын дүйнөсүндөгү өзгөрүүлөрдүн конкреттүү өбөлгө-механизмдерин ачуу, түк каарман үчүн «сүйлөп», тыянак чыгарбоо, чыгармадагы турмушту өз объективдүү закондору, табигый логикасы менен өнүктүрүү. Такай турмуш чындыгына ориентация жасоо, катаал объективдүүлүк Т. Касымбековду акыры реалист калемгер катары калыптандырды, чыгармачылык жолунда бөксөрбөс сүрөткөрдүк көрөңгө болуп берди. «Адам болгум келет» повестинин темасы — өспүрүмдөрдүн турмуштан өз жолун таап, өз граждандык позициясын аныктоо маселеси. Бул алтымышынчы жылдары кандай актуалдуу болсо, азыр да андагыдан кем эмес актуалдуу. Анткени жогорку окуу жайына өтүү керек! билим (диплом) алуу керек деген түпкүлүгүндө эң эле сонун идеяны кай бир ата-энелер өтө эле калпыс мааниде түшүнүп алышып, өспүрүмдөрдү азыр да өз ыктыяры менен эмес, зордоп, күч менен окууга жөнөтүшөт, ошентип кай бир учурда жаш адамдын тагдырына, өз жолун табышына жолтоо болушат. Бул маселе «Адам болгум келет» повестинде абдан таасын шөкөттөлгөн. Асыл (чыгарманын баш каарманы) атасынын тили менен адегенде «чоң окууга» тапшырып, ага өтпөй, андан соң айылында ар кандай «атка минер» иш табам деп, актив болом деп (атасынын айтканы менен болуп), бирок ага чаркы келбей, ортодо чайналат, ичинен илен-салан болот, айласыз абыгер чегет. Акыры өзүнө-өзү сын көз менен карап, турмушта атка минер эмес, адам болуу абзел экенине көзү жетет. Повесттин финалында Асылды «актив» ишинен бошоп, арына келип турган кульминациялык кырдаалда көрөбүз. «Токто, көрүшөбүз али! Мен өз ордумду табам. Мен өз ордумду бул тирүүчүлүктүн ак өзөгү — адилдиктен, бул тирүүчүлүктүн ак өзөгү — адилдиктен адал эмгектен табам»[1].

Т. Касымбековдун 50-жылдардагы чыгар... көзгө урунат. Ал эч качан бир эпикалык жанрда көпкө чейин көшөрө «отуруп» алгандай «таптап», аны амплуа кылбаптыр. Айтеме жазып адабият астанасын аттаса да, автор ал жанрда узакка кармалбаптыр, тез эле повестке өтүп, удаа-удаа «Жетим» менен «Адам болгум келетти» жазыптыр. Ал эми «Алымкан» аттуу тарыхый драма азырынча автордун бул жанрдагы жападан жалгыз дебюту. Андан кийин Т. Касымбеков «Сынган кылыч» тарыхый романын жаратты (1961-71). А бирок автор тарыхый тематикага көп отуруп калдым деп «чочуду» белем, 1976-жылы «Жетилген курак» наамдуу азыркы турмуштан алынып жазылган романын жарыялады. Кыскасы, жазуучунун чыгармачылык жолун серептей отуруп, анын эң эле «жактырбаган» нерсеси — амплуа, бир темага же жанрга кайра-кайра кайрылуу экенин байкайбыз. Ырас, анын кийинки жылдардагы чыгармачылык жолун карап отуруп, канткен менен Т. Касымбеков тарыхый темага көбүрөөк оол бараткандыгына, ушул багытта ири адабий саамалыктарды жаратып жатканына күбө болдук.

Сыягы, «Алымкан» драмасы — жазуучунун чыгармачылыгындагы өткөөл учурда жаралган туунду. Өткөөлдүгү ушу — эгер ушул теманын, ушул тарыхый материалдын каршылыгын жеңе албаганда, жаңы адабий стихияда өзүн эркин сезбегенде, балким, жазуучу дароо ири эпикалык полотного — «Сынган кылычка» кириңмек эмес, чакан драмадан көп пландуу тарыхый романга — кыргыз адабиятындагы «бузула элек дыңга» өтпөйт эле. Арийне, «Алымкан» адабий журтчулуктан жаман баа алган жок; драма боюнча телефильм тартылып, атайын сыйлыкка татыктуу болуп, айтор, чыгарма көз жаздымында калбады.

Драманын тарыхый негизин кыргыз элинин улуу демократ акыны Токтогул Сатылгановдун өмүрүнө байланышкан окуялар түзөт. Азыркыга чейин калк оозунда калып келаткан легенданы — Алымкан кыз менен болгон махабат драмасын автор негизинен тарыхый чындыкка такап, белгилүү биографиялык маалыматтардан алыстабай интерпретациялайт. Токтогул менен Алымкандын алгачкы жолукканы, анан Токон Кетмен-Төбөдөн кайрылып келип, куда түшөрдө сүйгөнү зордолуп күйөөгө кеткени, ошентип Алымкандан түбөлүк айрылганы жана акыркы ирет — сүргүндөн арып-ачып келип, артынан түшкөн куугундан изин жашырып жүргөндө алдан-күчтөн тайган Алымканга кокусунан кезиккени жөнүндөгү үч эпизод драмада үч көшөгөдө көрсөтүлөт.

Чыгарма композициялык жактан жөнөкөй уюшулган, а бирок автор алдына кой...

[illegible] негизги маселеси — улуу акындын ади... [illegible] заманда ак жеринен жапа чегип, [illegible] Алымкандан ажырагандыгын кашкайта [illegible] алган. Ырас, Токтогул, Алымкан, Ния... [illegible] сыяктуу негизги кейипкерлердин лич... [illegible] рухий психологиялык портреттери, [illegible] дүйнөлөрү, тилеги, каршы, мисалга [illegible] аз пунктирленип, жондотулуп гана [illegible]. Пьесада белгилүү чечимде өтүп [illegible] комментарийлөө бар, конфликттин чие... [illegible] процесси эмес, анын төк этэр на... [illegible] ры, тагдырга салган тамгалары [illegible] констатацияланат. Иши кылып [illegible] «Алымкан» белгилүү легенданы фрагментар... [illegible] планда чечмелейт, анда социалдык-[illegible] психологиялык анализ али жетишсиз (ай... [illegible] кооз репликаларды, узунураак моно... [illegible] лорду айтпаганда), окуяларды өрчүтүүдө эпизоддоштуруу үстөмдүк кылып, динамика көрүнбөйт.

Ошону менен катар «Алымканда» Т. Касымбеков үчүн өтө маанилүү бир принциалдуу чыгармачылык маселе ийгиликтүү чилди. Ал маселе — тарыхый материалдын каршылыгын жеңүү, ага ылайык стил..., көркөм каражаттарды табуу. Бул жазуучунун драмадагы башкы чыгармачылык жетишкендиги эле. Эми кезек мындан да кенен масштабдагы тарыхый материалга кайрылып, керек болсо эпикалык ири жанрларга бел байлоого шарт түзүлдү.

«Сынган кылычка» Т. Касымбеков 60-жылдардын башында киришти. Роман болжол менен он жылга жакын жазылды. Айрым үзүндүлөрү 1965-жылдан баштап «Ала-Тоо» журналына жарыяланып, биринчи үч бөлүгү 1966-жылы өзүнчө китеп болуп чыкты. Роман толугу менен 1971-жылы басылды, анан тез эле СССР элдеринин айрым тилдерине которулуп кетти.

Чыгармада XIX кылымдын экинчи жарымындагы түштүк кыргыздардын көп кырдуу турмушу, жалпы эле Фергана, Алай, Анжыян, Аксы багытындагы уруулардын көргөн күнү, ошол доордун саясий-социалдык кенен панорамасы тартылат. Жазуучу тандап алган тарыхый этап кыргыз элинин, жалпы эле Орто Азия калктарынын тарыхый өнүгүүсүндөгү өзгөчө этап, өтө динамикалуу мезгил десек жаңылбайбыз. Анткени территориялык-географиялык жайгашуусу жагынан Орто Азия түштүк тараптан Кытай, түндүк тараптан Россия өңдүү кубаттуу мамлекеттер менен чектелгендиктен, алар менен ар кандай саясий-экономикалык карым-катнаштарга кириши зарыл да, табигый да иш эле. Ошону менен бирге Россиядай кубаттуу капиталисттик держава үчүн Орто Азия стратегиялык жактан өтө маанилүү регион болгону, бул жерди өз саясий таасиринин астында кармап турууга катуу тырышканы айтпаса да белгилүү. А бирок ал кездеги кыргыздын эл тагдырын чечкен бектери, саясий-экономикалык билимден, дүйнөдөгү түзүлгөн геополитикалык кырдаалдан караманча кабары жок төбөлдөрү өз ара жаатташуудан, ыркы жоктуктан жыл санап ыдырап, айрым уруулар Кокон хандыгына биригишкени белгилүү. А бирок Кокондун өкүмдар феодалдары эл турмушун экономикалык, саясий жактан аз да болсо жакшыртууга жарамсыз эле, мансапкордук, эки жүздүүлүк, жүзү каралык, чыккан [illegible] турган [illegible] окуялардын [illegible] болуп турууту [illegible] уруу, жаат күүн кастащуунун [illegible] тан күн [illegible] [illegible] [illegible] Андай саясий [illegible], андай саясий [illegible] албетте [illegible] [illegible] роль [illegible]. Кыргыз элинин [illegible] [illegible] Россия аткарды.

Тарыхый [illegible] мындай татаал [illegible] үчүн панорамалуу [illegible] тарыхый [illegible] ички [illegible] [illegible] [illegible] албетте, өтө [illegible] чыгармачылык [illegible]. Ар кандай заман, социалдык шарт [illegible] жараша адам [illegible] калыптанат, тарыхый материализмдин негиз салуучуларынын бири К. Маркс белгилегендей «Сущность человека не есть абстракт, присущий отдельному индивиду. В своей действительности она есть совокупность всех общественных отношений». Демек, замандын [illegible] диалектикасын көркөм сүрөттөө үчүн адам менен доордун негизги жүгүн [illegible] көтөргөн, аны конкреттештирип, [illegible] циялаган кейипкерлер керек. «Сынган кылычтын» автору ушул жана ушул сыяктуу татаал чыгармачылык милдеттерди [illegible] менен өтөдү деп алдын ала айтууга мүмкүн.

Алты бөлүктөн турган роман адегенде эле чыгармада камтылган окуялардын орто тушунан — 1865-жылдагы Ташкен шаарына жакын жердеги генерал Черняевдин аскерлери менен Алымкул аталыктын аткандарынын ортосундагы кагылыштан башталат. Ага удаа эле автор ошол панорамалуу сүрөттөлгөн баталдык эпизоддордон конкреттүү адам тагдырына көңүлүн топтойт, б. а. жалаң эле жамааттар арасындагы жаңжалкандуу кагылыштар эмес, тарыхка тиешелүү адам личносттору, татаал замандын заңдарынан улам өксөп кеткен кейиштүү өмүрлөр, өтөсүнө чыкпаган максаттар, армандуу махабаттар да романдан тиешелүү ордун ээлей баштайт. Мындай «старт», албетте өтө туура эле. Ал позиция тарыхка художниктик, реалисттик мамилени туюнтат. Романда Абил бий, Бекназар, Нүзүп, Мусулманкул, Исхак (Болот хан) ж. б. тарыхый фигуралардан тартып, катардагы кембагалдар: Темирберди, Айзада, Сарыбай, Эшим, Кулкиши, Мадыл ж. б. улам биринен сала бири алмашып, кээде катарлаш, кээде өзүнчө көрсөтүлүп отурат.

Романдын көркөмдүк-идеялык структурасында кандайдыр кээде биригип, кээде ажырап-жиктешип турган эки катмар, эки кабат бар. Үстүңкү катмар (же кабат) жергиликтүү төбөлдөрдүн ыйкы-тыйкыларынан улам дүрт тутанып кетип турган чоң кагылыштар, түркүн жортуулдар, миңдеген азаматтарды аттан оодарган кандуу кармаштар, аларды уюштурган таасардуу феодалдар. Төмөнкү катмар: ошондой оспурталуу локалдык согуштардын түздөн-түз курмандары, б. а. саптагылар, масса, карапайым калк. Ар кандай кагылыш качан да болсо караламан калктын башына түшкөн мүшкүл, карандай курмандык, жетимдер, майып тагдырлар. Ошону менен бирге та-

---

[1] Касымбеков Т. Жетилген курак. —

[illegible] да [illegible] Черняевдин [illegible] карашы, Нү[illegible] Ко[illegible] Шерали каргаш кайра Нүзүпкө [illegible]. Мусулман[кул] менен [illegible]. Нелегалдын кетерүлүшү [illegible] экинчи [illegible] жарнак [illegible] туруму плана Сарыбайдын трагедиясы. Айзада менен Эшимдин армандуу [illegible]. Кулкиши, Мадыл өндүү каратамандарды көргөн азаптуу күнү сүрөттө[лөт]. Ырас, бул эки катмардын ортосунда айкын чек же аралык тактылбайт, тескерисинче, көп учурда алар чырмалышып, илмей чалмай алрым катнашта чагылтылат. Маселен, ошол үстүнкү катмардагы Абил бийдин образы (жазуучу түзгөн эң бир терең, пластикалык кейипкер) анын менен Бекназарга, Сарыбайга, Мадылга жана алардын мамилелери аркылуу ушунчалык тааныш, көп кырдуу, терең чыккан.

Автор бир окуядан (хроникадан) экинчи окуяга окурманды тартпайт, татаал, чырмалыш окуяларды гана байлап жүрүп отурса, роман көбүнчө хроникага оошмак. А бирок Т. Касымбеков адеп башталганда эле жортуулга кеткендерди зарыгып күтүп отурган Теңирбердинин, анын окко учкан уулун (Айзаданын күйөөсү). Айзаданын эртелеп кара кийгенин шокоттойт. Чыгарманын андан аркы барактарында да ушул эң бир туура көркөмдүк идеялык нө[гизи] андан ого бетер бышыкталып, жергиликтүү төбөлдөрдүн кандуу интригалары каралаган калктын социалдык турмушуна, көргөн күнүнө өтө заалалдуулугу тастыкталат.

Белгилүү го, тарыхый пландагы көркөм чыгарма тарыхый эмгектен (изилдөөдөн) баарыдан мурун окуялардын ички механизмин, «адамдык» механизмин конкреттүү личносттор, тагдырлар, мүнөздөр аркылуу чагылдырышы менен айырмаланат. Академик Е. В. Тарленин Бородино салгылашуусу жөнүндөгү тарыхый эмгеги менен Лев Толстойдун «Согуш жана тынчтыгындагы» ошол эле окуяга арналган барактар бул пикирди эң сонун иллюстрациялай алат. Айталы дегенибиз эгер тарыхчы тарыхый процессти анализдөөдө фактыларга, тиешелүү цифраларга, мемуардык, эпистолярдык, архивдик, дипломатиялык ж. б. булактарга таянса, сүрөткер тарыхтын ички мазмунуна, адамдык, личностук карым-катнаштарга, жеке тагдырларга, рухий-моралдык, социалдык феномендерге таянат.

«Сынган кылычта» автор Россияга мыкчырдуу кошулганга чейинки Кокон хандыгындагы ар кыл кагылыштардын хроникасын биринен сала бири алмашкан окуяларды сүрөттөгөнгө көбүрөөк ыктуу болуп, тарыхый материалдын белгилүү бир кысмагы, үстөмдүгү туюлуп жатканы байкалбай койбойт. Биринчи бөлүктө, үчүнчү бөлүктө, төртүнчү бөлүктүн айрым главаларында жогоруда биз шарттуу белгилеген эки катмар эстетикалык гармонияда, тең салмактуулукта анализделип, таралганда да, айрым бөлүктөрдө (мис. 2-бөлүк, 4-бөлүк, 5-бөлүк, 6-бөлүк) окурман окуялардын, б. а. чоң-чоң кармаштардын, ар кыл жортуулдардын, так талашуулардын артынан араң үлгүрөт, бир кыргындын артынан дагы бири башталат, бир кандуу экинчисин, аны үчүнчүсү (баардыгы болуп романда ал[ты] таан такка [illegible] алмаштырат, ошентип эле айкашмалар көз алдыга бир гана жарк этип көрүнүп, анан жок болуп кет[ет]. А бирок романдын эң күчтүү чыккан, бир эсте кала турган барактары — кантке менен тарых призмасы аркылуу каралган тарыхый процесс фокус сыяры бир личностто чогулуп, объективдештирилген учурларын иликтеген бөлүктөр. Татаал мезгилге жараша татаал мүнөздүү Абил бий, Бекназар, Айзада, Сарыбай, Нүзүп, Мусулманкул сыяктуу колориттүү фигуралар. Эгер булардын образдары болбосо «Сынган кылыч» эпикалык пландагы реалисттик чыгармага караганда көбүнчө роман хроникага жакындап, көркөмдүк кадырын кыйла төмөндөтүп алмак. Чыгарманы окуган киши аты белгилүү да, аты белгисиз да адамдардын барактан баракка уланган опур-топурунан, бир кыйырдан экинчи кыйырга сүрдүккөн атчандардын чаң уюткан дүбүртүнөн, айлакер узурпаторлордун системалаштырылган санжырасынан башка эчтеме тапмак эмес. Ырас, хроника да сөзсүз керек, ансыз тарыхый чыгарма башка бир баалуу касиеттен — таанып-билүүчүлүк касиетинен айрылат. А бирок өз өлчөмүндө гана, белгилүү көркөмдүк эстетикалык чектерде гана. Асиресе, «Сынган кылычта» бул шарт негизинен туура сакталган; экзотикадан, үстүрт хроникадан жаа бою качууга автор болгон аракетин жумшаган.

Романда бир катар тарыхый да, ойдон чыгарылган да образдар бар. Алардын эң терең иштелгени, көркөмдүк жактан бийиги — Абил бий. Андан башка да Бекназар, Сарыбай, Нүзүп, Мусулманкул, Абдыллабек сыяктуу кейипкерлер кээде бир эпизоддо гана, кээде бүт чыгарманын жүрүшүндө өнүктүрүлүп, көрсөтүлүп отурат.

Абил бий — Т. Касымбековдун романындагы башкы чыгармачылык ийгилик дедик. Эмне үчүн? Эмне үчүн, маселен, Бекназар же Нүзүп, же Мусулманкул эмес? Буга мындай жооп берүүгө болот. Көрүнүктүү советтик адабиятчы жана теоретик Виктор Шкловский «Согуш жана тынчтык» романын Лев Толстой эмне үчүн 1805-жылдагы Россиянын Европадагы жаман саясий акыбалын сүрөттөгөндөн баштагандыгын түшүндүрүп келип, мындай бир жемиштүү ой айтат: «Эта композиция является следствием желания автора понять сущность войны. Автор интересуется вопросом о степени свободы человека, о значении народного сознания и о месте человека в общем потоке истории.

...Пьер, Анатоль, Долохов, Тушин, Тимохин проходит через роман не только как герои романа, но и как примеры, на которых познается сущность исторического процесса» (Астын сызган биз — О. И.)[1].

Абил бийдин образы баарыдан мурун өз заманына, жыл сайын улам бир жагына оош турган кубулма мезгилине куп ылайык келген, Кокон хандыгынын ичиндеги окуяларды кылдат, кыраакы анализдей алган, карпышкан саясий күчтөрдүн чама-чаркын, реалдуу мүмкүнчүлүктөрүн деталына ойдо билген кейипкер. Бул образ так ушунусу менен баалуу. Анын романдагы антиподу — Бекназар баатыр. Ал экөө бирде элдешсе, бирде кармашып, бирок ачык күрөшкө чыга албай күймөлүшүп, акыры чыгарманын финалында Абил аны уу берип өлтүрөт. Ошентип демейде Кокончул Абил эмин баштагы көз караштарын карамайча өзгөртүп, орустарды тосуп чыгат. Жеке эгоисттик кызыкчылыктары үчүн Абил бий эч нерседен кайра тартпайт. Абил бий жан жигити Ашырды хан көтөрүү салтанатында мууздатууга кирпигин ирмебей туруп кыят; үчүнчү бөлүктө ал айбаган чоң аш берип (өңчөй саясий максаттар үчүн), бир жагынан, Мадыл аттуу кембагалга Домбу деген атаандашын өлтүртсө, экинчи жагынан, ошол эле Абил бий Сарыбай уурдаткан тулпарды Тултемирден ээсине алып берет; бир жерде Бекназарды «баатыр» деп, элди уюштурганга, өз баркын көтөргөнгө пайдаланса, экинчи жерде акыры өлтүрүп тынат. Кыскасы, жазуучу Абилди ар кандай ситуацияда, ар кандай ракурста анализге алат. Деле бул каарман романда башынан аягына чейин ырааттуу сүрөттөлгөн бирден-бир терс образ десек жаңылышпайбыз.

Бекназар да романда бир канча ирет аренага чыгат, бирде эл кызыкчылыгын коргогон калыс катары көрүнсө, бирде кабылан жүрөк жоокер, бирде Сарыбай, Теңирберди, Кулкиши сыяктуу келей-кембагалдардын коргоочусу, бирде (алтынчы бөлүктө) Исхактын ишенген жигити, оң колу болуп көрүнөт. Тилекке каршы, Бекназар романда Абил сыяктуу психологиялык жактан терең, көп кырдуу түрдө өнүгүү, өрчүү процессинде көрсөтүлбөй калган. Бекназар көбүнчө элдик эпикалык баатырлардын тибинде стилизацияланган, рухий-психологиялык интерьери бүдөмүк, жалаң гана кан төгүлгөн кармаштарда, талаш-тартыштарда (мисалы, Тултемирди кубалаган эпизод, Ташкелле менен эрөөл, Исхактын жигити, ж. б.) намыс алган, арстандай айбаттуу, чөнөмсиз адилетчил каарман катары эсте калат. Бекназардын жеке турмушу, мүнөзүндөгү карама-каршылыктар, личносту, түйшөлткөн ойлору, а балким, трагедиясы жөнүндө чыгармада дээрлик айтылбайт. Ушул жагынан алып караганда Нүзүп аталык менен Мусулманкул, Абдылла бек айрым гана главаларда, эпизоддордо анализделсе да, колориттүү фигуралары, карама-каршылыктуу мүнөздөрү, таасын психологиялык элестери менен далайга эсте калат. Бул образдарды жалпы эле биздин прозадагы тарыхый личносттор тууралуу чебер иштелген психологиялык этюддар, таанып-билүүчүлүк, көркөмдүк мааниси чоң портреттер деп аныктоого болот.

«Сынган кылычтагы» кызыктуу тартылган тарыхый фигуралардын бири, албетте, Нүзүп. Экинчи бөлүктө Кокон хандыгын реставрациялоо процесси көрсөтүлүп, Алтынбешиктердин династиясынын акыркы өкүлү — Шералини такка отургузуу учуру чагылдырылат. Ушул татаал, өтө сактыкты, саясий-социалдык күчтөрдүн карым-катышын, салмагын жазбай таразалоону талап кылган масштабдуу максатты жүзөгө ашырган адам — ири аалымда Нүзүп аталык эле. Нүзүптүн кандай болбосун көздөгөнүнүн өтөсүнө чыккан катуу мүнөзүн, митаамдык менен акылды сыйдаш айкалыштыра билген илелүү саясий ишмер экендигин, өпбөгөндой бекем эркин, өзүн ар кандай татаал кырдаалда карман алганын Т. Касымбеков романда бөтөнчө бир ишенимдүүлүк менен ачып отурат. Нака көркөмдүк жагынан алып караганда Нүзүптүн образы тереңдиги жагынан, албетте, Бекназардын да, Мусулманкулдун да, Абдылла бектин да образдарына караганда жогору турат. Нүзүп биздин көз алдыбызга Шералинин бетине кармап алып, бийликке умтулган узурпатор катары эмес, те бала күнүнөн ойдо, аны азыркы акыбалына алып келген айрым биографиялык, психологиялык факторлордон бери анализге алынып көрсөтүлөт. Экинчиден, Нүзүптүн портрети көбүнчө ичкертен иштелген образ, Абил бий сыяктуу такай диалектикалык өрчүү процессинде бүткөрүлгөн кейипкер. Бул жагынан алып караганда Нүзүптү Т. Касымбековдун романындагы эң эле таасын тартылган каармандардын бири деп эсептөөгө кадыресе негиз бар.

Чыгармада Мусулманкул менен Абдылла бек өңдүү кыргыз ичинде аттары белгилүү, адамдардын образы түзүлгөн. Кыпчактардын арасынан чыгып, Шералини тактан кулаткандардын бири болгон Мусулманкул Нүзүп менен Абилден кем эмес мансапкор феодал. Жеке кызыкчылыгы, жаа[т] [illegible] үчүн бүтүндөй кыпчактарды көтөрүп чыгып, бирок кайра талкаланып, өзү жырткы[чтай] өлтүрүлөт. Кудаярдын каарына калган кыпчактар бөөдө айыпка жыгылып, Кокон аскердери тарабынан кызыл кереге болуп чабылганы, азыркы терминология менен туюнтканда, геноцидге учураганы романда өтө таасын сүрөттөлгөн. Мусулманкул жу[рт] кызыкчылыгы деп күрөш үстүндө жүргөнү менен анын көздөгөнү — өз кызыкчылыгы, өз пландары. Көз караштары жагынан Мусулманкул чыныгы феодалдык-уруучулук коомдун өкүлү, ошол коомдун эпологети, туундусу. Дүйнөгө, окуяларга тар феодалдык көз караш, жалпы улуттун кызыкчылыгын экинчи планга калтыруу же жерүү сыяктуу жексур факторлор Нүзүптүн да, Абилдин да, Мусулманкулдун да образдарынын социалдык-психологиялык чоо-жайын аныктап, тарыхый чектелүүчүлүгүн, реакциячыл маанисин ашкерелеп турат. Аталган образдарды ушундай тарыхый маани, ушундай социалдык подтекст менен көрсөтүп бергени, албетте, Т. Касымбековдун көрүнөө чыгармачылык ийгилиги.

Романда жогорудагыдай кыргыз коомчулугундагы социалдык пирамиданын кылда чокусунда турган каармандардан тышкары бир катар карапайым эмгекчилердин, жөн жай адамдардын образдары да берилет. Ал образдар: Сарыбай, Айзада, Эшим, Мадыл, Теңирберди ж. б. Ырас, бул каармандар жогоруда сөз болгон образдардай эле ар кандай тереңдикте, ар кандай чеберчилик деңгээлде ачылган, ка[лган] бири чыгарманын башынан аягына чейин кезек-кезек көрсөтүлүп жүрүп отурат. Кээлери бир-эки эпизоддо, же бөлүктө гана (Нүзүп, Мусулманкул, Абдылла [бек] ж. б. сыяктуу) каралып өтөт. [illegible] түр толугураак, деталдуураак [illegible] жана жалпысынан күчтүү чыккан обр[азы] — Сарыбайдын образы.

Сарыбайдын образында [illegible] феодалдык-уруучулук ар [illegible] тараан, жааттар арасында [illegible]

[1] Шкловский В. Художественная проза. Размышления и разборы. — М.: Советский писатель, 1961. — с. 460.

АЛА-ТОО

…ДАБИЙ-КӨРКӨМ ЖАНА КООМДУК-САЯСИЙ ЖУРНАЛ

…ЖАЗУУЧУЛАР СОЮЗУ МЕНЕН
…МИНИСТЕРСТВОСУНУН ОРГАНЫ

МАЗМУНУ

АДАБИЙ МУРАС

Барпынын жарыялана элек ырларынан . . . 8

Токтоболот АБДУМОМУНОВ. Абдан-абдан жакшы карам, эки көшөгөлүү пьеса 8

Акынбек КҮРҮЧБЕКОВ. Тарых күбө, публицистикалык ой толгоо . . . 42

◆

ДҮЙНӨЛҮК АДАБИЯТТАН

Лев ТОЛСТОЙ. Алатулаар 46

◆

ЖАШ КАЛЕМ

Сулайман РЫСПАЕВ. Ырлар 72
Мая ОСМОНКУЛОВА. Ырлар 73
Айшеке КУРМАНОВА. Ырлар 74

◆

Медетбек СЕЙТАЛИЕВ. Айланва, повесть 75

Нышанбай АТАМКУЛОВ. Кыз тагдыры, повесть 119

◆

ОЧЕРК, ПУБЛИЦИСТИКА

Валерий ВАКУЛЕНКО. Мугалим — билим күзгүсү 143

◆

АДАБИЙ СЫН, АДАБИЯТ ТААНУУ

Омор СООРОНОВ. Мукайдын өзү жазган өмүр баяны жана «Үгөк жолдун» экинчи китебинен бир үзүм . . . . . [illegible]

Киргизской ССР
1967
…ени В. И. Ленина

Айдын жарыгында бүдөмүк көрүнгөн биздин караанды ал...
эле жаздай таанып ... Кубан жол тосуп чыкты. Шер байлап ...
окшойт, мен эми баягыдай жер тиктеп уялбадым, жаны...
апамды да, элди да, эчкимди көзсөбөдүм. Көптөн бери күттүргөн ...
... түркүн ойго салган, бир көрсөм деп дегдеткен, ...
... жакын адамдын жанга кубат берчү үнсүз ...
... кучагында тынчоо кагып ... «Чын эле Кубансынбы? ... Менин тагдырым ... талашта ... Издеп ... катуу сагындым. ... менден ажырайт элен ... түшкөндө ... деген, өзүмө өзүм ... Эми бизге эч ким ... Сенин кеңиге ... болбодубу. Дагы сага көрө албай ... жакшы ... «Ооба, мен ... эми ... дегенсиди менин жүрөгүм. ... коргоонун артында жүрдүм. Ошо ... шаардан шаарды кыдырып, булар ... экен булар. Акыры ... Экөөбүздүн сөз ... Айрыкча экөөбүз ... түшүнгөн ... бир жерде туруп ... дегенсиди анын жүрөгү.

... бардыгын түшүндүрдүм», — ... белин жазы кур менен байланган ... келдим», ... кийип, биздин жаныбызга келди да, ...

Узун боз ... чыгып ... бөлүнүп ... бар, төбөсү шуштугуй саргыч түстүү ... элден ... жасалгасы бар ... кукуктагансыды. Анан биздин катарыбыз... дайында ... кийимин алып, ... колубузду кайчылаштыра ... үйдө кар...

Кубан экөө уздун ... бул экөөнө окшогон кедей жаштарына, бардыгы ... көтөрө сүйлөдү.

— Мындан ары ... жол ачык! — деп үнүн ... Аны мага Кубан айтты. Анан ...

Мен орусчага түшүнбөдүм. ... бир кыргыз жигит өз тилибизде кайталады ...
... жүргөн ...

Мугалим — билим күзгүсү

ОЧЕРК. ПУБЛИЦИСТИКА

I. Адам факторунун башаты

«Партия жаңыча ой жүгүртүүгө жана иштөөгө чакырып жаткан бүгүнкү күндө билим жана тарбия берүү процессин көп жагынан жаңыча куруу зарыл».

(М. С. Горбачевдун 1986-жылдын 1-октябрында Коомдук илимдердин кафедра башчыларынын Бүткүл союздук кеңешмесинде сүйлөгөн сөзүнөн).

Илимдеги ачылыштар түркүн санжырага бай. Айрымдары тууралу кызыктуу кептер айтылып жүрөт. Маселен, алма багында эки киши сейилдеп жүрөт деп коёлу. Экөөнүн башына эки алма түшүп кетти. Биринин төбөсү аздан соң томпоюп шишип чыкты; ал киши алманын катуу экенине, буерде сейилдеп жүрө берсе шишиген төбөсүнө алма дагы тарс бир тийип, майып болуп калаарына көзү жетти. Анын оюна ушулар гана келди.

Ырас, берки кишинин деле башы шишип чыкты дечи, бирок ал ага маани берген жок. Анын оюнда таптакыр башка нерсе турган ошол кезде. Алманын башына тарс этип бир тийиши менен оюна чагылган мисал кыпкызыл от көлө калды улам күйүп-өчүп, өчүп-күйүп. Анан ошол жылт-жулт эткен кызыл от адамдын акылында дауллап күч алып күйүп кетти көз ачып-жумгуча. Дал ошол алманын адам башына тарс бир тийиши менен кылымдар бою жашырынып, ачылбай жаткан дүйнөнүн тартылуу күчүнүн сыры дайын болуп чыга келди! Илимдеги дагы бир чоң ачылышка кадам ташталды!

Мен бул айтыла жүргөн санжыраны сөз кылып жатканымдын себеби, кандай гана жаңы ачылыштар, жетишкендиктер болбосун, алардын бардыгы мурдатан кандайдыр бир деңгээлде кичинекей учкундардан топтолуп, кубаттуулукка эбегейсиздикке баш кошуп жаткандыгын дагы бир ирет эске салып өтмөкмүн. Ал эми ошол жылт-жулт эткен баасын чегип бычууга болбогон кымбат учкундарды адегенде биз ак мектептен алаарыбыз бышык. Мектеп бизди, адам баласын дүйнөнү таанып-билүү түйшүгүнө салып, андан ары не бир жаңылыктарга, ачылыштарга карай жол көрсөтүп турат. Бизди жаңылыктын жарчылыгына даярдайт.

Ырас, дүйнөнү дүңгүрөткөн кандай гана жаңылык же ачылыш болбосун айрым бир адамдар тарабынан анын эч кимге кереги жок, барксыз, атүгүл далайлардын куру бекер түйшүккө салган жалган көз караш сыяктуу кабыл алынат. Дүйнөнү аңдап-билүүдө дал ушундай позицияны ээлеген көркөм адабий каармандын ысмы мектептин ар бир окуучусуна маалым. Бирок акыл-эстүү адам ар дайым инсандык касиети менен толумдуу келет эмеспи. Андай болсо ошол инсандык касиет дегенибиздин өзү эмне? Абийир, адеп-ахлактыктын билим менен айкашкан жери болуп жүрбөсүн? Биз дүйнөнү аңдап-билүү боюнча маалыматтардын бир топ тармактары менен таанышпыз — аалам, адам, жакшылык менен жамандык, табияттын тирүү жана өлүү закондору жөнүндөгүлөрдү окуганда биз жогоруда айткан абийирдүү адам көптү билип алган көкүрөгү ачык гана болбостон, анын гумандуулук мамилесине таасир этет.

Ар бир жаңы нерсе өзүнөн өзү эле даяр бойдон түшө калбасы белгилүү. Андыктан жаңылык менен кошо акыл-эс кошо жүрөт. Билим деген — бул баардыгынан мурда эмгек, болгондо да сүйүмөнчүктүү, бактылуу эмгек! Ал эмгек канчалык ырааттуу, сергек болсо, биздин түшүнүгүбүз да ошончолук терең, бекем жана тунук болмокчу.

[illegible] сөз бар. Акылсыз гана адам [illegible]
[illegible] адам улам жаңы [illegible]
[illegible] болбостугун сезип, [illegible]
[illegible] үйрөнүп калууну самайт. [illegible]
[illegible] адабиятчы, тарыхчы, [illegible]
[illegible] Брюсов [illegible] ишиткен экен: «Эгерде [illegible]
[illegible] муктаждыкты [illegible]
[illegible] орус маданиятынын [illegible]
[illegible] байыркы орус адабияты [illegible]
[illegible] айтып келип, байыркы орус [illegible]
[illegible] жөнүндөгү илим биздин [illegible]
[illegible] бойдон жаткандыгын, [illegible]
[illegible] жөнүндө кеп козгоду [illegible]
[illegible] отурам — жөнөкөй бирок [illegible]
[illegible] келет. КПССтин XXVII [illegible]
[illegible] заевосунда. Кайсы [illegible]
[illegible] тургандыгы жөнүндө [illegible]
[illegible] вузда өзгөчө гуманитардык [illegible]
[illegible] келет. Себеби, мектептин прог[illegible]
[illegible] адам факторун куруда [illegible]
[illegible] этикадан бөлөк көркөм адабият[illegible]
[illegible] үчүндөн улам биздин [illegible]
[illegible] сабак берүү керек жана институттун [illegible]
[illegible] окушу керек деген орчундуу [illegible]
[illegible] өкмөтүбүз жалпы билим [illegible]
[illegible] жогорку жана атайын орто билим [illegible]
[illegible] жүргүзүлүп жатат.

[illegible] мугалимдерди эсептейт. Чындыгында [illegible]
[illegible] мугалимдерине өткөрүп берет [illegible]
[illegible] ошол мугалимдерди [illegible]
[illegible] идеалдарыбызды жүзөгө [illegible]
[illegible] граждандарына инсандык тарбия бер[illegible]
[illegible] ылайым эле ишенимтен [illegible]
[illegible] адептүү жана жоопттуу иш! [illegible]
[illegible] деги эле граждандык [illegible]
[illegible] кругозоруна, мезгилди[illegible]
[illegible] сапатына байланыштуу болоорун [illegible]
[illegible] мүнөзүнүн жана ишмердигинин [illegible]
[illegible] эч ким жок. Окуучусу [illegible]
[illegible] көп нерселерди үйрөнүүнү [illegible]
[illegible] өмүр бою үйрөнүүдөн баш тарт[illegible]
[illegible] же жогорку окуу жайында болсун, [illegible]
[illegible] кесип — бул өз предметин [illegible]
[illegible] айкалышы экендигин гана [illegible]
[illegible] болсо, анда эле мугалимдик кесип [illegible]
[illegible] тууралуу биз кээде ооз учуна [illegible]
[illegible] жүргөндөй эле жүр-нарыга салып [illegible]
[illegible] биздин далай өксүктөргө жетелеп [illegible]
[illegible] адамдын жөндөмдүүлүгүнө жараша [illegible]
[illegible] маңдайлар менен ченелип-бычылып [illegible]
[illegible] жалпы билим берүүчү мектептер[illegible]
[illegible] айтылган өксүктөрдү жоюуда [illegible]
[illegible] койбойт.

[illegible] кечирилгис кемчиликтердин [illegible]
[illegible] кеселдин башатын таап, соолутуп [illegible]

[illegible] айрып биле албаган аябагандай көп [illegible]
[illegible] «Өмүр өтүп жатат» аттуу макала[illegible]
[illegible] болсо башка кеп эле го! Тилекке [illegible]
[illegible] экендигине жан кашайып жатпайбы! [illegible]
[illegible] балдарды окутуп жатышат, а чындыгында [illegible]
[illegible] ой жүгүртүүдөн, кыялдануудан, [illegible]
[illegible] 11-декабрь 1985-ж.).

[illegible] жандырмагы ушунда жаткан [illegible]
[illegible] жол менен жүрүп отурсаң аузга [illegible]
[illegible] вуз бет маңдайдан жарк [illegible]
[illegible] мугалимдерди окутуп-чокутуп чыгаруу [illegible]

II. «ВУЗ — мектеп — комплекс»

Агартуу жаатынын кемчилиги жөнүндө сөз болгондо күнөөнүн баардыгын төң мектепке оодара салуу көптөн берки көнүмүшкө айланып кеткен. Бирок ачтип күнөөгө көмүп салгандан эч натыйжа чыкпасы да белгилүү. Андыктан конкреттүү иш чараларын колдонуу керек. Ал иш чаралары белгилүү мезгилден кийин эскилиги жетип, чалдыбары чыккан «көрсөтмөлөр» эмес, комплекстүү, багыттуу программа болуу керек.

Ырас, реформага ылайык мектептерде жаңылануулар башталды. Бирок моюнга алуу керек, мындай жаңылануу — иштин жарымысын гана түзөт. Буерден В. Астафьевдин оюна кайрылып көрсөк, анын пикиринин жүз процентке чын экенине көзүбүз жетип турат: азыркы мектептердин проблемаларынын башаты педагогикалык вуздан башталып жаткандыгын танууга болбойт. Эгерде муну эске албасак, анда биздин да жасап жаткан иштерибиздин жыйынтыгы кудум эле Фрунзе шаарынын территориясындагы Аламүдүн суусунун боюндагы гидросистема курулушуна окшоп калган жатпайбы!

Ошол курулушчулардын иштерин жаман деп айтууга болбойт. Күндө эле жан үрөп иштеп жаткандыгын көрөбүз. Бир ай, а турсун эки ай катары менен экскаваторлор күрүлдөп, МАЗдар кумурска мисал кыйма-чийме шагыл ташып, өзөндүн таманын бетондоого даярдап; тереңдеп казып, тазалап, айтор, тыным жок. Карап турган адам ыраазы болбой койбойт, баракелде деп! Анан бетон куюучу тактайлардан бери даярдап койгондон соң кимдир бирөө сууну буруп жиберет. Куркуреп-шаркыраган өзөн суусу таң атканча ага берип, ага берип, бетондойбуз деп тургандын аты эле калып, заты аңгекке айланат. Эртең менен жумушчулар кокуйлашып, сууну токтотушат. Бирок, эки-үч ай бою жасалган мээнеттери талаага кетип, ишти кайрадан башынан баштоого аргасыз болушат. Экскаватор жер казып, МАЗдар кыйма-чийме... Мындай көрүнүштү бир кезде балдар жазуучусу Николай Дубов «маймыл мээнет» деп атаганы эске түшөт. Ошол «маймыл мээнетти» жоюу үчүн курулуштун жетекчилери эки жыл катары менен талаш-тартыштан чыга алышпай, акыры өзөндүн нугун тазалоону аягынан эмес, тээ баш жагынан баштоо керек экендигине көздөрү жетти. Ылайым эле иштери алга жылып кетсин!

Анын сыңарындай, «Өлкөдөгү жогорку жана атайын окуу жайларындагы кайра куруунун негизги багыттары» түздөн түз вуздардын ишмердигине да таандык. Мектептердеги көптөгөн проблемаларды вуздар менен бирдикте карап, бирдикте чечүү керек экендиги бул күндө эч кимди кайдыгер калтырбайт. Жалпы билим берүүнүн системасы жөнүндө сөз болгондо эң биринчи иретте жогорку окуу жайларынын, болгондо да мугалимдерди даярдап чыгарып жаткан окуу жайларынын ишмердигин өркүндөтмөйүн биз мектеп реформасын ойдогудай абалга жеткире албасыбызга күнөм жок. Өркүндөтүү, жаңылануу — убактылуу же компаниялык көрүнүш эмес, биздин күндөлүк турмушубуздун тканына кирип, көнүмүш адатка айланышы абзел.

Адам коомунун күн санап өсүп-өнүгүп жатканына байланыштуу мугалимдик кесиптин проблемалары да курч коюла берерине күнөм санаого болбойт. Мезгил өткөн сайын кесип тандоонун катаалдыгы азыркыдай ВГИКте, адабият же соода институттарында эмес, педагогикалык окуу жайларында орун аларлыгына тажрыйба көрсөтүп отурат. Жер жүзүндө коом үчүн мугалимден өткөн ыйык да жоопкерчиликтүү да кесип жок! Муну ар бирибиз моюнга алышыбыз милдет! Андыктан, келечекте мугалимдерди коомчулук өзү көрсөтүп, өзү шайлап алууга мезгил жетет деген пикирди ишенимдүүлүк менен айткым келет. Элдик ишеним гана коомчулуктун идеяларын жүзөгө ашырууда инсанды тарбиялоого укук берет. Келечек балдарды тарбиялоо ишинде көрүнгөнгө ишене бербейт, демек, жан багуунун айласынан гана айлык жеп, мугалимдик кесипте жүргөндөргө эшик жабык болот деген сөз. Мындай бир маселеге кайрылып көрөлү: ушул азыр да эч ким баласына репетиторлукка ар кимди эле ала бербейт, ал эми мектептерде ким кааласа дипломү барлар мугалим болуп иштей беришет. Анын педагогикалык касиети барбы, жокпу, эч кимдин иши болбойт. Анан өзүбүзгө өзүбүз: Начар педагогдор кайдан чыгат? Буга ким күнөөлүү? Аларды кимдер окутат экен?— деген тажатма суроолорду берип, өз башыбызды өзүбүз оорута беребиз. Андай мугалимдер педвуздан окуп чыгары андан ачык иш. Ал эми күнөкөрлөр — биз баарыбыз. Муну моюнга алуу керек.

ВГИК менен Адабий институтту жыл сайын ондогон режиссеолор менен көркөм сөз ээлери бүтүрүп, диплом алып чыгышат. Ал эми мыкты режиссерлор, жазуучулар өтө эле сейрек. Мындай көрүнүш эч кимди таңгалдырбайт. Таланттуу режиссер же жазуучу болуш үчүн ага миң диплом берген менен пайда жок. Табияттан шыгы болуш керек дешет. Бул ырас сөз, андыктан табият берген талантан өтөөр эч нерсе жок. Буерден дагы бир нерсени эске салып өтсөк артыкбаш кылбас: окуусун ондогон адамдар бүткөн менен искусстводо айрым гана адамдардын эсебинен байыйт. Эгерде чыгармачылык окуу жайларына (биздин өлкөдө бирөө-экөө гана) педвуздарга (эки жүзгө жакын!) кабыл алынгандай жүздөп, миңдеп кабылдаган күндө да дипломдуу таланттуулар менен талантсыздардын айырмачылыгында эч кандай сапаттык өсүш болмок эмес. Буга деле эч ким таңгалбайт. Булар жөнүндө сөз болгондо биз ар дайым «ануучу талант керек» деп ооз көтүрүп сүй-

... Шалапиндин ... ушкүрүктү ... ошол ...

... орус адаби...

кылымдарды карыткан ... Дүйнөдөгү эң гумандуу адабият ...

... журт чындык издеп кайрылган ...

... үгүп отуруп. Адам баласы ...

... суугуна тоңуп, алмустактан бери ...

... кимі?» Эмне үчүн жашайм? Ким үчүн?..

... оюн ... көркөм ойчулдары ... Аввакум Петро...

... «...» келишпедиби...

... мырзасы» жөнүндөгү жооп мындай бол...

... көз ... көрсөткөн, буржуазиялык коомду ...

... буржуанын адамкерчиликсиз...

... карама-каршылыктарды чыгышын сындаган ж. б. у. с. Мындай...

... келип тизилип турган менен анын адаби...

... шурудай ... чыгарманы өз алдынча талдоо сыяктуу ...

... жооптордон кутулуу үчүн сөзду бөлөк нукка бурду...

... калган, келекелеген, бетин ачкан, жактырган эмес...

... екизчи, сындаган, үчүн өзү Советтик Россиядан кетип кал...

... эмне үчүн ...? Булар жөнүндө кийин окуучуларынын...

... болсо ... чейин эмиг...?

... мугалим болчу студент алактап отуруп кал...

... мүнөттөн соң ... айтам деген суроо турду. Ата мекендик ад...

... чын эле, ... жылдар бою окуп-чокуп дегендей, аяктагандан кий...

... толук курсун ... каргашалуу бу суроонун чыгып турганын карачы...

... бүтүрүү экзамендеринде ... жыйынтык чыгарууга ...

Демек, вуз өзүнүн милдетин аткара алган эмес деген ...

... бар. Беш жылдын ичинде окууга талап коё билүүнү, эске тутууну, атүр...

... азыркы билимдүү улан-кыздарды тургай. Миклухо-Маклайдын ...

лекция ... деле ийкемге келтирүүгө мүмкүн болоор мөөнөт. Бирок ...

... жүгүр..., аналитикалык жыйынтык чыгарып, өзүнүн пикирин жетк...

берип, профессионалдык деңгээлге жетишүү үчүн keминде эки нерсе талап эти...

... билген жөндөмдүү студент менен таланттуу педагог керек. Тилек...

... нерсе өтө сейрек. Менимче, педвуздар ушунун кесепетинен ...

турдуу «кокустуктардан» арыла албай жүрөбү деп ойлойм: кокустан кирип а...

абитуренттердин агымы күч, кабыл алуучу комиссиянын өзүндө, атүгүл экз...

алуучуларда да ишке кандыгер мамиле жасагандар отуруп калышат. Мындайлар...

... жиби да дегеле бекем болот, оңой менен үзүлө койбойт. Тигил же ...

студенттин мугалимдикке жараксыз экендигин мектепте өтүлүүчү биринчи ...

практикасында квалификациялуу методист дароо эле сезет, ал эмес, окуусу...

уланттуунун кажетсиздигин айгинелөө колунан келет. Бирок таптакыр жаратпай коюуга...

га үкүгү жок, эмне дегенде, нормадан жогору «кулатуу» методистти гана ...

институттун ректорун кулатып коюшу ыктымал.

«Вуз—мектеп» проблемасынын алгачкы маселелери мына ушундан башталат

десек жаңылышпайбыз. В. Астафьев айткан «ой жүгүртүүдөн, кыялдануудан» ...

чып жаткан мугалимдер массасы менен начар чыгармалар биз көргөндөй бирде...

шартта жаралып жатканына ич кейибей койбойт. Ушундай болгондо эми кимди

күнөөлөш керек? Вуздубу? Мектептиби? Балким студент өзүбү? Балким өзүбүздүн

кашандыгыбыздан болуп жүрбөсүн? Айрым учурларда илептүү кооз сөздөрдү айты...

өз көптүрүп калабыз, а бирок мезгил деген бизди күтүп тура бербейт, иш ...

көп, мектепте да, вузда да иштен көп нерсе жок!

III. ВУЗ илими: кайчылаш жолдор

Эл чарбасынын бардык звеносун рационалдуу өркүндөтүү, чарбалык саясат... илимий-техникалык революциянын негизинде кайра куруу боюнча КПССтин XXV... съездинде тарыхый багыт кабыл алынды. Бул багыт боюнча вуздарда, деги ... студенттик турмушта илимий потенциалга ылайык жаңылануу жөнүндө көптөгөн талаш-тартыштар болду. Азыркы мезгилде масele кабыргасынан коюлуп ... талаш-тартыштардан келип чыккан ошол орчундуу жана перспективалуу маселелерди мүмкүнчүлүктөргө ылайык кандайча тез аранын ичинде ишке ашыруу керек...

уга жооп берүүдө бир актуу көз караште болбоо керек: ар бир конкреттүү маселеге келгенде вуздун профилин эске алуу абзел; анын спецификасын, студенттердин контингентин, окутуучу кадрлардын илимий квалификациясын, вуздун азыркы кездеги ырайык материалдык-техникалык базасын түзүү ж. б. көптөгөн факторлордун бирин да көз жаздымга калтырбоо милдети турат. Өзгөчө бул милдеттер гуманитардык вуздарга тиешелүү. Себеби мындай вуздардын спецификалык проблемалары арбын. Анын башкысы болуп, окуу-тарбиялык ишти илимий изилдөө иши менен бирдикте эриш-аркак жүргүзүү эсептелет. Бул жагдайда экөө бирин бири толуктап, студенттердин чыгармачылык саамалыгы жогорулаарына шек жок.

Гуманитардык вуздардын башка жогорку окуу жайлардан өзгөчөлүгү — мында мугалимдик илим алдыңкы планда турат, студенттердин филологиялык жалпы даярдыгына, илимий ишке болгон мамилесине жараша курстук тапшырмалар жана дипломдук иштер берилет. Окутуучулар студенттердин жекече көз караштарынын калыптануусуна мүмкүнчүлүк түзүүгө аракет жасашат. Ал жөнүндө тигил же бул педагогду ооз көптүрө мактабасак деле иш жүзүндө чыгаан мугалимдер өзүнөн өзү белгилүү болуп турат.

Бактыма туш келип Ленинград университетинде окуп жүргөндө, биз, биринчи курстун студенттери, Павел Наумович Берковдун семинарына катышуу үчүн айрым лекциялардан качып кетчүбүз. Өзүбүздүн сабагыбызга катышпай, элге жык-жыйма толгон аудиторияга кире албай эшигинин түбүндө сыгылышып туруп, Григорий Абрамович Бялыйдын Толстой жөнүндө, Чеховдун искусствосу туурасында лекциясын же бешинчи курска сабак берген Евгений Иванович Наумовдун Есениндин чыгармачылыгын айткандарын тыңшап угар элек. Алардын ар бир лекциясы биз үчүн жаңы информациялык кенч гана эмес, адабиятчылардын өтө бир баалуу көз караштарын үйрөнүп билүү эле. Андай лекциялар бөлөк эч нерсе менен алмаштыргыс адабият майрамындай, адабий концерттей болуп эсте кала берет. Сөз болуп жаткан предмет илимий эрудициянын күчү менен ушунчалык терең талданып, туура баасын алууга татыктуу болот. Мына, мындай адамдардан сабак алуунун өзү эле эмне деген бакыт!

Дагы бир окуяны айтып берейин: бир жолу академик Алексей Сергеевич Бушмин адабий изилдөөнүн методологиясынын актуалдуу проблемасы жөнүндө лекция окуп жатканда аудиторияга капыстан факультеттин деканы Борис Георгиевич Реизов кирип келди. Мындай көрүнүштөрдү «ЧП» деп койчубуз, арийне, лекция токтоду. Анан орто бойлуу декан улам кечирим сурап, лекция убагында эмнеге келип калганын кыйналып-кысталып жатып А. С. Бушминге түшүндүрдү: көрсө, университеттин юбилейине карата Ленинград телекөрсөтүүсү деканыбыз орус адабияты боюнча студенттерге лекция окуп жаткандагы он мүнөттүк сюжетти тартып алуу үчүн келген экен. А. С. Бушмин кафедраны бошотуп берип, алдыңкы катардын чет жагынан орун алды. Прожекторлор жаркырап, аппараттар ызылдап, Борис Георгиевич лекциясын баштады.

Европа адабияты боюнча көрүнүктүү адис, дүйнөлүк даңкы бар окумуштуу, француз адабиятынын билерманы Б. Г. Реизов бизге, орус филологдоруна ичиндеги сырын жашырбай, дүйнөдөгү эң бир улкен адабиятты үйрөнүп жатканыбызды суктануу менен айтып, орус адабияты — улуу махабат, адамдык ишеним менен кайрымдуулук, кажыбас кайрат менен чеңелгис арым экендигин баса белгиледи. Биз демибизди ичибизге тартып, жүрөктөн чыгып жаткан мындай сөздөрдү кунт коюп угуп турдук. Чынында бул жөн эле сүйлөнгөн сөз эмес, Пушкиндин, Чеховдун, Горькийдин... улуу адабиятына болгон суктануусу, таазими болучу.

Борис Георгиевич сөзүн бүтөөр менен өзүн ар дайым токтоо, салмактуу, атүгүл салабаттуу алып жүргөн А. С. Бушмин гимназист мисал ордунан учуп туруп, деканды бекем кучактап эки бетинен өлмак-салмак өөп жатты. Биз болсо өлакөныбыз дуулдап ысыганына карабай дүркүрөтө кол чаап тура бердик.

Чындыгында эле булар өз иштерине жан дилинен берилген чоң окумуштуулардан болучу. Мындай таланттуу педагогдорго, инсандарга шакирт болуунун өзү эмне деген сыймык!

Ырас, Кыргызстандын жогорку окуу жайларында өз иштерине берилген таланттуу педагогдор да жок эмес. Алар аудиторияда окуган лекциялары менен гана чектелип калбастан, агартуу эмгеги менен эстетикалык тарбия маселелери боюнча өздөрүнүн китептери, газета-журналдарга жарыяланган эмгектери аркылуу да таанымал. Студент — алар үчүн илимдин эртеңки күнү, келечек. Бирок, тилекке каршы, студенттердин илимий кызыкчылыгын арттыруу боюнча жасалган өлардын айрым аракеттери эскирген нормативдик эреже боюнча ишке ашпай калган учурлары жок эмес. Маселен, гуманитардык педагогикалык вуздарда кесиби боюнча коргой турган дипломдук ишти мамлекеттик экзамен менен алмаштырылып калышы студенттин илимий изилдөө ишмердигин арттырууда чоң роль ойноп турганын дегеле түшүнүп болбойт. Азыркы бүтүрүүчү курстун студенттеринин дээрлик бардыгы экзамен берүүнү туура көрүп, арасынан бирөө-жарым (!) гана дипломдук иш жазууга көңүлү бар экенин билдирет. Блок менен Ахматованын ортосундагы «романс» жөнүндө чын пейилден какшап турушкан студенттерге таңгалуу болобу? Албетте, жок!

Бул жөнүндө биз студенттерге күнөө койгонго көнүп өлгөнбүз. Эң негизги нерсе — студенттер биздин руханий күзгүбүз экендигин баарыбыз тең эле ойлой бербейбиз. Ошол күзгүбүз аркылуу өмүрүбүздү арнаган биздин эмгектин профес-

[illegible] байлыгыбыздын тереңдиги, адабий [illegible] сезимталдыгыбыз [illegible] болгон көз карашыбыз чагылдырылат эмеспи...

IV. Чоңдордун «балалык» оюндары

[illegible] жөнүндө мындай бир тамсил-жомок ба[illegible]. [illegible] кооз роза гүлдөрү өсүп турчу экен. Бул гүл[illegible] [illegible] деп, падышанын көрөр көзү кароол ко[illegible] [illegible] турат. Жаз, жай, күз мезгили өтүп, кыш түшөт. [illegible] гүлдөрдүн сабактар[illegible] көмүп калат. Ошол кезде [illegible] дүйнөдөн өтүп кетет. Ал эми кароол болсо, көнгөн адаты [illegible] кайтара берет. Балким кароол кылым бою ошерди кайтарып тура[illegible] [illegible] бир өнсөкеси: «Буерде кароол эмнеге турат?» деген ойго кетет падышанын жөкөрлөрү [illegible] [illegible] эмне үчүн туруп калгандыгын эч ким эстей албай [illegible] [illegible] бошотуп жиберишет.

[illegible] вуздардын турмушунан да келтирсе болот. [illegible] жеңил-желпи колу аркалуу студенттердин илимий [illegible] массалык түрдө катышуу милдеттүү экени жылдан жылга күч алып [illegible] [illegible] өтө катаал. Катаалдыгы менен катуулугун мындан [illegible] [illegible] институт студенттердин илимий-изил[illegible] [illegible] боюнча өткөр[illegible] конкурста өлкөдөгү 79 техникалык вуз[illegible] [illegible] ээлеген. Мунусун жакшы натыйжа деп коёлу, бирок [illegible] массалуулуктун айынан 24-орунга шалак эте түшкөн!

[illegible] факультеттер, кафедра, студенттик топтор аралык НИРСке [illegible] уюштурулуусун талап этишет. Натыйжада уюштурушат, [illegible] вуздарды да өзүнө камтыйт. Бирок... отчет үчүн мас[illegible] [illegible] кимге керек эле! Көминде 25—30 студенттин ара[illegible] [illegible] илимий ишке шыгы болоорлугу жашырын эмес. [illegible] [illegible] менен 25—30 студентке зарпталган убакытты [illegible] [illegible] бөлүп алып иш алпарса азыркы мезгилдин, [illegible] [illegible] принцибине шайкеш келээр беле. Күчкө салып эч ким [illegible] [illegible], анын сыңарындай, илимий иш менен эч бир таанышгыгы, [illegible] [illegible] жакадан алып сүйрөй берсе, андан эчтеме чыкпасы белгилүү. [illegible] бир ат боло албайт» деген элдик лакапты эске салсак, [illegible] бир кездердеги ураанга айланып кеткен «адабиятка массалык [illegible] [illegible] бүткөндүгүн эстеп көрөлүчү. Бизге качан Пушкиндерди, Чехов[illegible] [illegible] таап берди ошол курулай чакырык. Канча бир ызы-чуу болуп, [illegible] сөздөр сүйлөнүп, отчеттор жазылганын айтпай эле коёлу... [illegible] [illegible] иштеринде табигый шык менен таланттын керөги жок болуп [illegible] деген суроо эргесыздан туулат.

Болбосо, төмөндөгүдөй бир көрүнүштү алалы. Буерде вуздардын мугалимде[illegible] бир теманын алкагында түркүн мүнөздүү илимий кызыкчылык үчүн [illegible] [illegible] көребүз. Ушундан улам академиялык илим изилдөө институтунун [illegible] вузга жасалма түрдө, болгондо да зордук менен кирип калгандыгын байкайбыз. Бири Блокту окуп үйрөнсө, бири Айтматовдун чыгармачылыгын изилд[illegible] [illegible] традициясынын советтик прозадагы үлгүсү менен алек, [illegible] [illegible] бардыгы вузда «социалисттик реализмди өркүндөтүүнүн актуалдуу [illegible] [illegible] деген бир эле теманын алдында етсө ыңгайлуу болмок. Жалпы тема менен [illegible] эриш-аркак келбеген вуздун мугалимине чындап эле боор[illegible] [illegible]. Кааласаңызбы, жокпу, анын кеп эмес, «мезгил менен кадамдаш жүрүү ке[illegible] [illegible] сыяктуу баш айлантмадан качкың келбесин! Жакшы нерсе [illegible] үчүн ошону чын дилиң менен жактырышын керек да. Ал эми илим үстүндө [illegible] жана кайсы гана илимий ишмердик болбосун — ал талыкпаган эмгек, рухани [illegible]! Бул өзгөчө келечектеги көркөм сөзгө тиешеси бар мугалимдерди даярдап жаткан педвуздарга тиешелүү деп айтаар элем. Гуманитардык вуздарда студенттер[illegible] [illegible] илимий даярдык берүү максат болуп эсептелбейт. Мындай [illegible] окутуучулардын илимий-изилдөө иштерине чек койбош керек, себеби окутуу процессинде азыркы кезде ансыз деле арабызда жок педагог-энциклопедист эмес, Блок, Айтматов, Бунин боюнча адистер керектелет. Анан адис канчалык билимдүү болсо, анын илимий жана методикалык деңгээли да жогору болуп, угуучуларды өзүнө тартып алат да, сабагына кызыгуу туудурат. Арийне, биз көпчүлүк кездерде [illegible] илимий [illegible] жыйындысын эмес, студентти сабакка кызыктырып, аны [illegible] [illegible] ишине көндүрүү. Мунсуз чыныгы билим да, билимдүүлүк да болбой [illegible] мүмкүн эмес.

[illegible] жерден сыртынан караганда кенүмүш нерседей байкалган бир нерсе[illegible] [illegible] кетет. Чынында кенүмүш түгүл, вуздагы илимий-изилдөө ишмердиги[illegible] [illegible] кабыл алынган өнөкөт десек болот. Ал телегейи тегиз уюштурууучулукка [illegible] жүр-жары тополоң-тоско өтүп кеткен.

Украин жазуучусу Савва Голованивский («Литературная газета» № 2, 1986) [illegible] китеп чыгаруу боюнча пландоонун эскирген структурасы [illegible] [illegible] жазат. «Жөндүү пикирлерге таянсак,— дейт жазуучу [illegible]

аларды эсептөө оңой болсо да бир жыл мурда кастрюль менен көмөч казанды чыгарууну пландаштыруунун өзү туура эмес... Мамбаскомдун системасы да бөлөк ар кандай министерстволорду тууралп, китеп чыгарууну бир нече жылга мурда пландаштырып жатат. Эгерде мындай туура эмес пландаштыруу эл чарбасына көп мезгилде материалдык жактан зыян алып келсе, адабият менен тыгыз байланыштагы китеп чыгаруу өнөрүндө мындай зыян бир нече эселеп кетет: чыгармачылык процесске терс таасирин тийгизет, жазуучунун демин суутат жана анын жоопкерчилигине сөзсүз шек келтирет».

С. Голованивский айткан романдар менен повесттер, ырлар гана «жазуучунун кабинетинде жазылып, адабий процессти кыймылга келтиришкен» айрым гана инсандар экендигин эске алсак, анда илимий ойлорду деле дал ушундай шарттарга эпкелип жыйынтыктасак туура болмокчу. Антпегенде, илимий ачылыштар, илимий ой жүгүртүүлөр жайма базарларда сатылып турган жери жок. Эгерде көркөм сөз зергерлери адам турмушунун руханий сырларын ачууга милдеттүү болушса, илимпоздор турмуштун закон ченемдүүлүк кубулуштарын үйрөтүүнү өздөрүнө талап коюшкан. Мындай эки ишмердик экөө тең өтө бир кылдаттыкты талап этишет, андыктан экөөнө тең регламент коюп пайдаланууга таптакыр болбойт. Каяктагы бир авантюрист гана гениалдуу романдын үстүндө иштеп жатам же баланчанчы күнгө чейин физиканын жаңы законун ачышым керек десе, экинчи бир жоопкерсиз адам көркөм чыгармаларды басып чыгаруу боюнча бир нече жылдык планды алдыга таштап коюудан кайра тартпайт. Тажрыйба көрсөткендей ошол пландаштырылгандын көбү кагаз жүзүндө гана жазылып калып, ишке ашпай калган учурларга далай ирет күбө болгонбуз. Эл чарбасындагы мындай шалаакылык, жат көрүнүштөргө акыры чекит коюлуп жаткандыгы бардыгыбызды демдендирбей койбойт. Бул жандуу кыймыл илим изилдөө сферасынын бардык звеносун камтып жаткандыгы өтө жакшы жышаан деп эсептесек болот. Анткен менен али да болсо НИР (илимий изилдөө иштери) боюнча бир жылга, а түгүл андан көп жылга чейинки план түзүү деген баш айлантма көрүнүштөн арыла албай жатканыбыз өкүнүчтүү. Мунун айынан канча бир кымбат убактылар текке кетип, таңгак-таңгак кагаз жүзүндөгү пландар жазылып жатат. Илимий темалардын жетекчилери өздөрүнүн иштерин таштап коюп, асман-жерден алып НИР боюнча темалардын 5-10-15 жылдык болжолдуу тизмесин түзүп чыгышка мажбур болушат. Ырас, мындай жазмакөй «иштерде» монографияларды, макалаларды жазуу, илимий конференциялардын докладдарын даярдоо сыяктуу компоненттүү нерселер болсо го бир жөн. НИРдин жыйынтыгын алдын ала айткан маселелер козголгондо жан күйүп кетет экен. Математикага негизделген так илимдерде жогоркудай тажрыйба канткен менен өз жемишин бериши мүмкүн, бирок, гуманитардык илимде мындай форманы колдонуш — биз бардыгыбыз тең бир кезде жаттаган жадыбалды жокко чыгарыш менен эле барабар турат. А турсун, биздин эне тилибиздин келерки кылымдагы ал-ахыбалын «какшап» турган китептер да жок эмес! Ушундан улам НИРдин филологиялык вуздар үчүн «көрөгөчтүк» менен түзүлгөн 2000-жылдын адабиятын окутуу деген перспективалык планы жөнүндө сөз болгондо адамды таңгалдырбай койбойт. Себеби, биз адабияттын келерки эле үч-төрт жылдын ичинде кандай өсүшкө ээ болоорун кайдан билебиз? Андыктан 2000-жылга чейин «Согуш жана тынчтык» сыяктуу мыкты чыгармалардын жазылышына пайгамбарлык кылып божомолдой берүү кимди ишендирет?

Кыскасы, НИР боюнча пландаштыруу жана жалпылаштыруу ишин турмушка жакындатып, жөнөкөйлөтүү керек деген пикирди айтмакбыз. Мына ошондо НИРдин пландаштырылган иши чындыкка үндөш келет эле. Асман-жерден алып, ак кагазга күч келтирген жасалма пландоонун айынан төмөнкүдөй бир кызык окуяга туш келгем. Илимпоздун беш жылдык ишинин жыйынтыгы менен таанышып калдым. Анда: «советтик адабиятургалдуу өнүгүп келген» деп жазыптыр. Экинчи бир илимпоздун бир жылдык отчетунда: «өткөн жылда кафедрада иштеген аялдардын дээрлик баардыгы декрет отпускасында болуп келишти» дептир. Эгерде жасалма эмес, чыныгы илимий эмгек талап этилгенде жогоркудагыдай ашмалтай отчеттор жазылмак эмес деп ойлойм.

Ошондуктан, биздин жогорку окуу жайларынан эт менен челдин ортосунда жүргөн «эмгек сиңиргендерден» арылуу маселеси турат. Анткени, илимдин кандидаты деген диплому болсо эле бүттү — ал окумуштуу болуп чыга келет. Айрым жолдоштор диссертациясын жактаган соң илимий наамына жамынышат да активдүү илимий-изилдөө ишин токтотуп, илимпоз катары начарлап кеткени менен айлык акысын кадимкидей эле топук алып, даң салып жүрө беришет. Мындай жан багарлыкка вуздун системасы көптөгөн актануулары жана ыңгайлары менен шарт түзүп берген десек жаңылышпайбыз. Деген менен теске салаар убакыт келип жетти. Ырас, жан багарлар бияктан бети ачылса, тияктан бир коңул таап кетчү мыкты ыкмаларды билет дөңизчи, ошентсе да мындай нерселер коомго жат элементтер экендигин баса белгилегибиз келет. Менимче, алар менен күрөшүү үчүн төмөнкүдөй бир чара колдонулса деген сунушту айтмакчымын: Мурда докторантурада окуп келип, бирок доктордугун жактабагандарды же докторлук диссертацияларын өткөрбөгөндөрдү кафедра башкаруу жана ал профессорлук наам алуу укугунан ажыратылса. Кыскасы, илимий кызматкер деген атка жамынып алып, натыйжада эчтеме жасабай жүргөндөр материалдык жана моралдык жактан жазалануу керек.

Кафедранын окуу-тарбиялык иштеринде НИРге карата болгон шалаакы мамиле да оңолууга тийиш. Азыркы күндө вуздун мугалимдери НИРдин жылдык планын өткөрсө-койсо өздөрү билишет: кафедранын эмгектеринин жыл сайын чыгуучу

жыйнагына макала жазса, жазышат, жазышпаса, ошо бойдон кала берет. Жыл аягында ашып кетсе мындай жоопкерсиздикке баш чайкамыш болушат, болбосо билмексенге салып, жөн болушат. Андыктан, мындай көңүлкоштукка чекит коюлуп, вуздагы илимий иштердин алга жылышына ректордон жана илимий иштери боюнча проректордон тартып, жаңы келген мугалимге чейин жооп бериши керек. Бул жөнүндө «Өлкөдөгү жогорку жана атайын орто окуу жайларындагы кайра куруунун негизги багыттары» менен 1986-жылы октябрь айында Москвада коомдук илимдерди окутууну жакшыртуу боюнча кеңешмеде даана айтылган.

Вуздардын ички структурасын өзгөртүү — мурдатан бышып жеткен маселе. Ал структуралык жана сапаттык өзгөрүүлөргө өтө муктаж. Партия биздин алдыбызга конкреттүү маселе койду: советтик коомдун илимий жактан негизделген перспективдүү өнүгүү багытына илимий-техникалык прогресстин авангарды болгон жогорку окуу жайы зор көмөкчү болушу керек. Анүчүн биз өз ишибизди кылчактабай этпей кайра куруубуз абзел. Эски ыкма менен иштөө азыркы талапка жооп бербей калды. Аны турмуш өзү талап этип жатат. Жогорку окуу жайларына кабыл алуунун мурдагы системасын өзгөртүп, формалдуу түрдө эмес, чыгармачылык бийиктикке алып чыгуу зарыл. Дегинкиси, биздин гуманитардык вузду мугалимдерди гана даярдап чыгаруу керек деген тар түшүнүктөн ыраак болуу керек. Гуманитардык вуздарды чыгармачылык союздар менен байланыштыруу темпин тездетсек талапка ылайык иш жасаган болоор элек. Кесиптик сапаттын жогорулашына оң таасирин тийгизүү үчүн студенттардин чыгармачылык өнөрканасы, конструкторлук бюролору, адабий ийримдери, студенттин илимий коомдор ж. б. у. с. уюштурулсе дурус натыйжаларды берүүсү айдан ачык. Чыгармачылык жалкоолук, нош көңүлдүүлүк вуздарда, өзгөчө гуманитардык вуздарда таптакыр жоюлушун мезгил өзү талап этип турат. Вуздарда камаарыбаган, көңүлкош адамдарга орун жок!

V. Адистерди жайгаштыруу

Педагогикалык иш коомдук жана адеп-ахлактык мааниси жагынан мектепке таандыкпы же вузга таандыкпы? деген суроо туулат. Бул жөнүндө адабият сынчысы Игорь Мотяшов мындай дел жазат: («Новый мир», № 9, 1985): «Бүгүнкү күндө бардык иштер бүткөндөн кийин жыйынтыгы аркалуу бааланат. Ал эми мугалимдердин жыйынтыгын кантип аныктоого болот? Мектепти бүтүргөндөр аркалуубу? Жок, Мектепти бүткөндөн соң он, жыйырма, элүү жылдардан кийин адамдын тагдыры эмнелерге гана туш келбейт!»

Бирок мектептин баркын анчалык эле көкөлөтүп жибербейли. Кечээги мектептин окуучусунун кийинки тагдырына оңдоо-түзөөлөрдү киргизүү вуздун вазифасына кирет. Менимче, вуздун милдети азыркы күндөгү билимдин жетишкендиктерин үйрөнүп чыккан адисти гана эмес, граждании катары калыптандырып, ыймандык сапаты бийик турган инсанды даярдоо болуп эсептелет. Бул ишеничти биздин вуздарыбыз аздыр-көптүр актап жатышат. Башкасын айтпаганда да бүтүрүүчүгө дипломду салтанаттуу түрдө тапшырганга чейин баардыгы мис-мис, өз нугу менен бараткандай туюлат. Дипломду алган соң жаш адис бөшөнөгө жазганын көрөт. Вуз өзүнүн бүтүрүүчүсүнүн кийинки тагдыры боюнча юридикалык жоопкерчиликтен бошонгон болот. Ал эми айрым фактыларга таянсак, кызык окуяларга туш болобуз.

1985-жылдын кеч күзүндө Фрунзедеги орус тили жана адабияты боюнча педагогикалык институтунда үрөйдү учурган мындай бир кабар угулду: ар бир үчүнчү бүтүрүүчү бөлүнгөн жерине барбай калыптыр. Себебин изилдеп көрсөк, ар биринин ынанаарлык жооптору да бар экен. Бирок массалык түрдө бөлүнгөн жерлерине барбай калуунун сырдуу түйүнү эмнеде экендиги да такталды. Биз вуз республиканын алыскы райондору үчүн адис даярдоочу устакана болуп эсептелген менен абитуриенттердин көпчүлүгү шаардыктар. Алар окуу жайын бүткөн соң өзүнүн шаарында калуунун аракетин жасашат. Мен бул фактыны келтирип жатканымдын себеби бар; абитуриенттерди кабыл алган учурда республиканын административдик бөлүнүшү эске алынбайт, райондордун, областтардын конкреттүү муктаждыктары менен эсептешпейт. 1986-жылы беш жылдык окуу факультетинин бүтүрүүчүлөрүнүн үчтөн бир бөлүгүнөн ашыгы жалгыз Талас областынан келгендер болгон. Бөлүштүрүүгө келгенде Нарын жана Ош областтарына баре тургандар жок болуп чыккан. Ушул эки областтагы чабандардын, дыйкандардын, малчылардын балдары орус тили жана адабияты боюнча мугалимди жол карап күтүп жаткандыгы жалган эмес. Болуптур, бүтүрүүчүнү «дипломуңду бербейбиз, антебиз-минтебиз» деп каалаcа, каалабаса да бөлүнгөн районго жиберди деп коёлу. Бүтүрүүчү чемоданын көтөрүп алып, ары карап ыйлап, бери карап күлүп, баары бир кетти дейли. Бирок ошол барган жеринде очок тутуп, эл болуп жашап калабы? Көптүн баары мына ушунда! Ырас, бөлүштүрүү учурунда юридикалык жактан тескөөгө болбогон да маселелер коюлуп калат. Бир жолу адаттагыдай эле бөлүштүрүү боюнча заседание бүткөндөн кийин көзүнүн жашын көлдөтүп бир кыз кирип келди. Бөлүнгөн жери Лейлек району, кайсы айыл экендиги эсимде жок. «А эмне үчүн ыйлап жатасыз? Эмне болду?» дедим чочулап. «Ыйлабай турган ишпи анан,— деди кыз бышактап,— мен бу айылда педпрактикада болгом, сельсоветтин төрагасынан бөлөк эч ким орусча билбейт». «Эң сонун,— дедим мен,— анда сизди баардыгы тең тааныйт турбайбы, барыңыз да орусча үйрө-

— дедим. «Аерге барганым менен кантип күйөөгө тием?»—деди кыз кайра көзүнүн жашын төгүп.

Мен бул жөнүндө жогорулуп эле комиссиянын мүчөлөрүнө айттым. Кээ бирөөлөр күлүп жиберишти муну укканда. Ырас, үйлөнүп-жайлакган, элүүдөн өтүп калгандарга күлкү келээрлик окуя дечи. Ал эми жашыңыз он сегиз-жыйырмада болуп, ички сырыңды эч ким менен бөлүшө албай турган жагдайда тагдырың, өмүр жолуң чуңкуп алдыда жатса, күлсөң да, кайгырсаң да андан ашкан трагедия жок болсо керек!..

Бул жагдайда өзүнчө бир чоң сөз кыла турган маселе экендиги талашсыз.

Жаш адистерди бөлүштүрүү жана бакитүү жаргиликтүү гана чейраиүн проблемасы эмес, ал жөнүндө көптөгөн далилдар бар. «Бизде беш миллиондон ашык инженерлер бар,— дейт публицист Валерий Выжутович— Жыл сайын 800 миңден ашык диплом алып чыгышат. Алардын он проценти бөлүнгөн жерлерине барышпайт, беш проценти бир жыл иштебей жатып, заводдордон кетип калып жатышат» («Инженерный расчет», № 9, 1985).

Бул маселелер инженерларге тийиштүү экен дешээр айрым окурмандар. Ал эми руханий майдандагы абал кандай болду экен? Ал деле чеке жылытаарлык деңгээлде эмес. Сөзүм кургак болбос үчүн мисал келтирейин.

«Кыргызстандагы клубдук кызматкарлардин 33 процентинин жогорку билими бар,— деп жазган баш макаласында «Советская Киргизия» газатасы (20-февраль, 1986).— Искусство институту уюшулгандан бери 1600 дипломдуу адистарди даярдап чыгарса, алардын ичинен 10 проценти гана өз адистиги боюнча иштеп жатышат. Калгандары эл чарбасынын ар кайсы тармактарында жүрүшөт».

Андыктан, өлкө боюнча жыл сайын 120 миң инженерлерди даярдоо үчүн 600 миллион сом чыгымдалса, Б. Бейшеналиева атындагы КМИИнин бир нече жылдар боюу эмгеги талаага кетиптир, орус тили жана адабияты пединститутундагы адистеринин үчтөн бири бөлүнгөн жерлерине барбай калышы — ушунун бардыгы мамлекат үчүн канчалык чыгымга турат!

Бирок жогорку билимдүү адистерди даярдап чыгаруудагы элдин миллиондогон акчаларын талаага чачып жиберүүгө жака эле вуздар күнөөлүбү деген суроо туулат. Ар бир вуздун, ар бир тармактын өзүнчө себептери бар.

Маселен, айрым бир кесиптардин баркы «тамандей» түшкөн учурлар кездешет. Партия менен өкмөт тарабынан андай кесиптердин аброюн көтөрүү үчүн чечкиндүү чаралар иштелип жатат. Бирок менин айтайын дегеним мында эмес, вуздун өзүнө байланыштуу маселеге кайрылгым келет. Ал — профориентация ишинин чүр-нарыга түшүп кетип, сапаты жоктугун айгинелейт. Вуз өзүнүн бүтүрүүчүлөрүнүн тагдыры менен кызыкпайт. Мунун бардыгы вуздун коомдук уюмдар, мекемелар, партуу жайлары менен тыкыз байланышта эместигин көрсөтөт.

Төмөндө бир мисал келтирейин. 1985-жылы СССРдин 50 жылдыгы атындагы Кыргызстан Мамлекеттик Университетинин профессионал журналисттерди даярдо жана бөлүштүрүү боюнча тажрыйбасын үйрөнүү үчүн мага иш жагдайы менен таанышууга туура келди. Университеттин кыргыз филологиясында журналистика кафедрасы он жылдан бери өмүр сүрүп келатат. Андан бери күндүзгү жана сырттан окуу бөлүмдөрүнөн 400 жакын адам дипломдуу болушту. Эми аларды ишке орноштуруу жагдайы кандай болду?

Официалдуу маалыматтарга таянсак, университеттин журналистика бөлүмүн бүтүрүп чыккандар боюнча абал мындай экен: республикабыздын Гостелерадиосунун штаттуу кызматкерлеринин 60 проценттен ашыгын, «Ленинчил жаш» газетасында 99 процентин, ал эми «Советтик Кыргызстан», «Кыргызстан Маданияты» жана областтык, райондук басма сөздөрдө 50 проценттен ашыгын түзөт экен.

Бардыгы түзүк, проблемага айлана турган деле эчтеме жоктой сезилет. Бирок мунун бардыгы сыртынан гана ошондой байкалат.

Журналисттерди даярдап чыгарган борбордук бардык вуздарда бүтүрүүчүлөрдү бөлүштүргөн атайын бөлүмдөр иштейт. КМУнун журналистика бөлүмүндө андай мекемечи жок. Андыктан бүтүрүүчүлөрдү ишке орноштуруу үчүн кафедра (ал студенттерди окутуу процесси менен чектелиши керек болсо да) жана ректор өзү иш жүргүзе баштайт. Мындай асылзат иштен журналисттер Союзунун четке чыга бериши жакшы көрүнүш эмес, Союз областтык жана райондук газеталардагы вакансиялуу орундарды журналисттер Союзунун областтык бөлүмдөрүнөн, обком партиянын басма боюнча секторлорунан сурамжылап, так маалыматын алып туруу керек эле. Ушул адистик боюнча ишке орноштуруу үчүн заявкаларды кабыл алуу Кыргыз ССРинин Мамлекеттик пландоо комитетине тапшырылган. Ар жыл сайын 6—8, ашып кетсе, 10 вакансиялык орундарга заявка алышат, ал эми натыйжада кеминде 20-25 бүтүрүүчүлөрдү орун менен камсыз кылуу керек. Ошондуктан кафедранын кызматкерлери бүтүрүүчүлөрүн ишке жайгаштырууда өздөрү жүгүрүп жүрүшкөндүктөрүнүн себеби ушунда жатат. Журналисттерди ишке орноштуруу боюнча атайын бөлүм жок болгондуктан, бул асылзат ишти журналисттер Союзу колго алса талапка ылайык келер эле. Журналисттик кадрлар боюнча маалыматтарды чогултуу, газеталардын редакциялары менен кафедранын ортосундагы иштиктүү байланышты түзүү чындыгында Союздун иши эмей кимдики? Бирок азырынча биздин Союз мындай саамалыктан четте калып, журналистиканын элдик университетинде курулай кыйкырыкчыларды гана колдоп келатканы таңгалычтуу көрүнүш.

Кафедранын жетекчилери журналисттер Союзунун шапаакылыгынын натыйжасында 10 жылдан бери практикант студенттердин жетекчилери менен кеңири семи-

кер-кенишине өткөрбөй, жеке гана аңгемелешүүлөр менен чектелип келген. Контролдун жоктугунан айрым редакциялардын кызметкерлери тарабынан (алар кафедрага баш ийбейт да) студенттердин профпрактикасын үзгүлтүккө учуратып жаткан көрүнүштөр да жок эмес. Маселен, Ж. Акматова деген кыз 42 (!) күндүк практика мезгилинде бир да макала жарыялаган эмес. Жетекчиси: мен анын материалдарын жарыялай албадым деп [illegible]. Баракелде, жетекчи-устаттын колунан келген жакшылыгы ушу экен да!

Газеталардын редакцияларында практиканттардын жетекчилигине атайын буйрук менен бекитилет. Андыктан, кийин андан практиканын сапаты тууралуу талап кылуу [illegible] да болбойт. Ошондуктан бир көп нерселерди экинчисине жөлөк-таяк болуп турат. Журналистика бөлүмүнүн кафедрасынан мага 1984-жылдын 10-майында жиберилген бир катты көргөзүү. Ал катты партиянын Ош обкомунун мурдагы секретары К. Султанбаева жиберген экен. Катта областка болжол беш бүтүрүүчү-журналист керек экендиги жазылган. К. Султанбаева областта керектүү журналист кадрлардын санын да толук билбеге керек деген пикир туулат, себеби, кафедрага облустук, райондук газеталардын редакцияларынан он бешке жакын заявкалар түшкөн. Ошол эле катта К. Султанбаеванын университеттин бүтүрүүчүлөрүнөн үчөөнү түп нуска окугучтукка жибергиле деген өтүнүчү бар экен. Ал ушул өтүнүчү менен бүтүрүүчүлөрдү жана университеттин мугалимдеринин абройун төмөн түшүрүп, алардын билимине шек келтирген абалга дуушар кылган. Себеби, корректор болуп орто мектепти дурус бүтүргөндөрдүн кими болсо иштей аларлыгы баарыбызга белгилүү. Анүчүн дипломдун кереги деле жоктугун кеттын ээси ойлонбосо керек.

Болбосо, дагы бир фактыга кайрылалы. Талас обком партиясынын заявкасы боюнча вуз журналистика бөлүмүн бүткөн Саманчиеваны Киров районуна жиберди. (Райондук газетанын редактору да кадрлардын жетишсиздигин тана албайт.) Анан эмне болду дебейсизби. Саманчиева бөлүнгөн жерге келсе, аны кызматка албай коюшат. Арызданып Киров райком партиясына кайрылса, алар да эки колун жайып, кийин куушуруп коюшат. Мындай окуя жеке эле бул эмес. 1982-жылы партиянын Ош обкому Алай райондук газетасына университеттин бүтүрүүчүсү А. Азимкановду чакырышкан (ал балдар үйүнүн тарбиялануучусу). Жаш адис Алайга келсе, орун жок деп жооп айтышкан. Мындай баш аламандыкты журналисттер Союзу кафедра начар адистерди даярдап жатат деген шылтоого алпарып такашат.

Жогорку окуулардан улам адисти чакыруу реалдуу болушу керек деген жыйынтыкка келмекпиз. Андыктан, вуз менен адистерди керектөөчү уюмдардын, мекемелердин ортосунда байланышты бекемдетүү керек. «Пландоо органдарында, министрстволордун тармактарында,— деп жазат «Правда» газетасы баш макаласында,— кыска мөөнөттүн ичинде кадрларга карата заказдар так жана объективдүү болууга жетишүү... вуздар менен мекемелердин ортосундагы кадрлар боюнча келишимдерди кеңири жайылтуу керек». Мына ушундан соң гана кадрлар боюнча маселелерди талаптагыдай чечүүгө мүмкүнчүлүк алаар элек. Болбосо, парадокско туш келебиз: журналисттик дипломы менен кызматка орношуу бир топ татаал, ал эми журналисттер облустук, райондук гана эмес, республикалык басма сөздөрдө да жетишпейт. Мындай жетишпегендик мугалимдерге да таандык, көлөмү жагынан анчалык деле чоң эмес биздин республикабызда орто мектептердин мугалимдерин даярдаган университеттен тышкары төрт (!) педагогикалык жогорку окуу жайлары бар. Жыл сайын мамлекет дипломдуу гуманитарийлер үчүн миллиондогон сом каражаттарды жумшайт. Мугалимдик кесипке ээ болгондор балмуздак сатышып, тамактануучу жайларда, керек-жарак кооперацияларда ж. б. мугалимдик кесипке эч тиешеси жок жерлерде иштеп жүргөндөрдү көп эле кезиктирүүгө болот. Азыркы теп — ооз көптүрүп сүйлөөдөн, кол куушуруп сурануудан конкреттүү ишке өтүп жаткан талап катуу учур. Андыктан бөлүштүрүү боюнча ордуна барбагандарды, өз профессиясын таштай качкандарды жылуу колтукка кеткендерге кошуп, жооп суроочу кез келди. Бул жөнүндө Фрунзедеги политехникалык институттун ректору В. М. Журавлев эң туура айткан: «Бул маселелер өтө кылдат иштиктүүлүктү жана юридикалык жактан негиздөөнү талап кылат. Антпесе, акыры аягында келип эле биздин коом зыян тартып жатат». («Литературный Киргизстан», № 11, 1985.).

Партия менен өкмөтүбүз тарабынан жалпы билим берүүчү мектептердеги реформа боюнча өзгөрүүлөр, жогорку жана атайын орто билим берүүчү окуу жайларындагы кайра куруу боюнча жүргүзүлүп жаткан саамалыктар кыска мөөнөттүн ичинде ар тараптан колго алынып, өзүнүн жемиштерин берүүдө.

Биз филологиялык вуздардын мугалимдеринин, студенттеринин илимий ишмердүүлүгүн арттырууда алардын мүмкүнчүлүктөрүнө жараша жана азыркы талапка ылайык толук кандуу, интеллектуалдуу педагогдорду даярдашка шарт түзүлөт деп ишенебиз. Себеби, мектептерди, техникумдарды, кесипчилик окуу жайларын, а түгүл вуздардын өзүн да мугалимсиз элестетүү кыйын. Орус элинде илгертен келаткан бир сөз бар: мугалим — коомдун эң алдыңкы, маданияттуу, билимдүү адамы. Андыктан элдин ишенимин актап, мугалимдик кесипти мындан ары да өркүндөтүү биздин бардыгыбыздын, өзгөчө, тил жана адабият мугалимдеринин ыйык парзы.

Валерий ВАКУЛЕНКО,
филология илимдеринин кандидаты.

Омор СООРОНОВ

Мукайдын өзү жазган өмүр баяны жана «Узак жолдун» экинчи китебинен бир үзүм

I

Мукай Элебаев «Узак жол» романынын 1-китебин жазууну 1934-жылдын январь айынан баштап, 1935-жылдын 3-октябрында бүтүп, экинчи китебине 1-ноябрда киришүүнү пландаштырат. Бирок 1-китепти басмага өткөрүү аракетинде жүрүп, 18-декабрде колго алдым. 1936-жылдын 17-февралында жазуу токтоду. Башыма көп түшпөйт, эргүү болбой койду» (инв. № 1281) — деп жазат күндөлүгүнө Мукай. «Узак жолдун» биринчи китебин бастырганда» деген темача коюп жазып кеткен саптарына караганда адабиятты жакшы түшүнө бербеген кишилердин тенирден тескери пикирлери (инв. № 1274), басма бетине жарыяланган айрым макалалар эргүүсүнө, романдын андан ары улантылып, 2-китептин эрте колго тийишине зыянын тийгизген болуу керек. Ошентсе да Байдылда Маленов: «М. Элебаев «Узак жол» романынын экинчи китебин жазууну көп ойлой турган, бирок автордун ал оюу, чыгармачылык планы аткарылган жок» / (Мукай Элебаевдин чыгармачылыгы. — Ф. Кыргыз ССР ИАнын басмаканасы, 1954-ж., 120-бет) — деп кесе белгилегендей, романдын 2-китеби таптакыр эле жазылбай калган экен деген жыйынтыкка келүүгө болбойт. Анткени жогоруда эскерилген эки айга жакын убакыттын ичинде (1935-жылдын 18-декабрынан 1936-жылдын 17-февралына чейин) жазылган материалдар, андан кийинки жазуучунун өмүрүнүн акырына чейинки мезгил аралыгы күмөн туудуруп, суроо салдырбай койбойт. Айрым адабиятчылардын пикирлери да суроо салып, күмөн саноонун нары жагында кандайдыр бир нерсенин бар экенин, б. а. романдын 2-китебинин айрым бөлүктөрү жазылгандыгын каңкуулагансыйт. / Маселен, «Узак жолдун» 2-китеби таптакыр эле жазылбай калды деп далилдеген ошол эле Б. Маленов: «Бирок, «Узак жолдун» окуяларын улантышкан бир катар чыгармаларды ал (Мукай Элебаев — О. С.) жарата алды. «Кыйын кезең» — 1938, «Бороондуу күнү» — 1939, «Зарлык» — 1941 сыяктуу көркөм повесть, аңгемелери буга мисал боло алат» (Мукай Элебаев — чебер прозаик, новатор акын жана гражданин. Китепте: Мукай Элебаев «Тандалган чыгармалар». Бир томдук. Ф., «Кыргызстан», 1974, 436-бет) — деп жазса, К. Артыкбаев: «Бул чыгармаларды («Кыйын кезең», «Зарлык» — О. С.) кунт коюп окуган адам сүрөттөлүп жаткан окуялардын «Узак жолдогу» окуяларга бардык жагынан үндөшүп жана анын түздөн-түз уландысы катары өнүгүп отургандыгын баамдабай койбойт» (Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. Ф., «Мектеп», 1982-жыл, 119-бет) — деп андан да ишенимдүүрөөк айтып, бирок конкреттүү далилдер келтирген эмес.

Биз аңгемеге ыйгарып жүргөн «Зарлыктын» ТАИнин кол жазмалар фондусунда катылып турган (кол тамгада, машинкада) нускаларын салыштырып окуп көрсөк, жогоркудай божомол-каңкуусуз эле «Узак жолдун» үзүндүсү экенине күбө болобуз: 1) Кол тамгада латын арибы менен 1938-жылы жазылган экземплярга (инв. 1272) автор наам коюп, жанрын көрсөткөн эмес. Ушунун өзү да бул кол жазма түгүл же бул жанрга ыйгарылып жазылган өзүнчө бүткөн чыгарма эмес экенин, кандайдыр бир чыгарманын үзүндүсү экенин далилдеп турат. Ал эми текстин окуп, жазылыш манерасын байкап көргөндө, «Узак жолдун» өзү экенине, биринчи китептин уландысы экенине ынанбай кое албайсыз. Эмесе, башталышынан 2-3 сүйлөмдү мисалга тартып көрөлү: «Көп болду. Бүгүн созулган бир сар талаада жалгыз аяк жол менен эрбендеп мен келе жаттым. Бул не бир көрүнгөн айыл жок, не бир агып жаткан суу жок — учу-кыйрына көз жетпеген бир мейкин эле. Журт илгертен каракчылардын жайыты дей турган Тасманын талаасы ушул.

Эртерээк бир жерден чыккамын. Ошентсе да болжогон жерге бүгүн жетпей калганым көрүнүп турат. Күүгүм кирип, жер караңгылап калган. Ошол учур-

АЛА-ТОО

АЙ САЙЫН ЧЫГА ТУРГАН АДАБИЙ-КӨРКӨМ ЖАНА КООМДУК-САЯСИЙ ЖУРНАЛ

КЫРГЫЗСТАН ЖАЗУУЧУЛАР СОЮЗУ МЕНЕН
МАДАНИЯТ МИНИСТЕРСТВОСУНУН ОРГАНЫ

ГБ Кирги з/ской ССР
1987
имени В. И. Ленина

№ 5

МАЙ

1987

1931-жылдан бери чыгат.

МАЗМУНУ

А. С. ПУШКИНДИН КУРМАН БОЛГОНУНА 150 ЖЫЛ

Чыңгыз АЙТМАТОВ. Мекендин улуу уулу . . 5
Сүйүнбай ЭРАЛИЕВ, Бексултан ЖАКИЕВ, Токтосун САМУДИНОВ, Осмон ИБРАИМОВ — Анкетага жооптор 6

ЖАҢЫ КОТОРМО

А. С. ПУШКИН. Полтава, поэмадан . . 13

ТҮГӨЛБАЙ СЫДЫКБЕКОВ 75 ЖАШТА

Түгөлбай СЫДЫКБЕКОВ. Адгейдин сүйүүсү, повесть 24
Сагындык ӨМҮРБАЕВ. Устат 57

◆

Субайылда АБДЫКАДЫРОВА. Ырлар . . . 63
Кечкен САКТАНОВ. Адат азабы, романдан 67

ӨНӨР

Гапар АЙТИЕВ. Мезгил учат 117
Екатерина ЛУЗАНОВА. Чыйыр 126

ОЧЕРК, ПУБЛИЦИСТИКА

Кайра куруу: адам фактору — адабият мүдөөсү 132
Абдыкадыр ДҮЙШӨМБИЕВ. Дагы да жайыт жагдайында 141

АДАБИЙ СЫН, АДАБИЯТ ТААНУУ

Абдил ШЕРМАТОВ. Талкууда такталчу маселе (Талкууну улантабыз) 147
Мырзабек ЖУМАЕВ. Аялзатынын адабияттагы жүзү 156

◆

Авторлор жөнүндө маалымат 160

Чыңгыз Айтматов

Мекендин улуу уулу

150

Дагы кайра, дайыма, ушул бирдин айында Кара-Сайдын* ак кары кызыл канга боёлот...

Аткан октун үнү өчөт, калдактаган каргалар кайра учуп жайланат жылаңач дарак башына...

Ажалы чукул акынды, чымындай жаны чыркырап, кайра жерден көтөрүп тургандайбыз буркурап...

Абдан шашып алганбыз, кайра атты камчылап, аман-эсен сактоонун айла-амалы барчылап.

Арийне кагылып калды конгуроо...

Айтчу ангеме бу күндө дагы акын жөнүндө...

Бизди Пушкинден бөлүп турган бир жарым кылым чынында оңой убакыт эмес. Эгерде андан кыйла илгери Европанын кыртышында чыгармачылыгына Александр Сергеевич өзү таазим кылган Гомер, Данте, Шекспир, Гете сыяктуу алптар, мезгил жагынан ага жакыныраак, замандаш деп койсо да болчудай, романтикалуу Байрон жаралганын эске алсак, ошол белгилүү ысымдардын ыраатында жылдар менен кылымдарды карытып бирин бири алмаштырган ири коомдук өзгөрүштөр аркылуу өтүп бизге жеткен Пушкиндин түпкү теги, рухий гүлазыгынын бүткүл даремети менен дареги даана билинет. Чынында дүйнө астын-үстүн, коомдук эрежелер коңторулган, идеологиялар жана окуулар бирин экинчиси четке кагуу максатында жаатташкан мезгилдерден, акыр-аягында келип адамзаттын акылы өзү ойлоп тапкан түбүң түшкүр илимий ачылыштан өзү чочуп, өзү коркуп, жерде ан-сезимдин жарыгы калабы же түбөлүккө жалп өчүп, Күндүн чыгып-батканы эч кимди кызыктырбай, ааламды чексиз караңгылык каптайбы — дегеле түшкө кирбеген ушундай каргыш тийгир маселеге кабылган мезгилдерден эмне артмак да, эмне жок...

Минтип карайлап калган учурда абалкы менен азыркыны кайра-кайра калчап жатып, пенде рухунун калыптанышынын машакаттуу баянын жазып таштаган мурдакынын даанышмандарына кайрылабыз. Алардын арасынан ириде Пушкинге, анын поэзиясына, анын ойлоруна, анын тозок-мээнетине ыкыласыбыз түшөт, андан биз жашоого кубат алабыз, кубаныч, кайгы табабыз, анткени ал азапка башы малынган адам гана эмес, үлкөн Россиянын үлкөн түзүүчүсү жана жарчысы болгон. Пушкиндин улуулугу жана укмуштуулугу ушунда. Сүрөткердин өз элинин атагын чыгарып, инсан катары дүйнөгө таанылуу салты Пушкиндин убагына дейре эле адамзаттын эстетикалык тажрыйбасы менен

* Черная речка — Пушкин эрөөлгө чыккан жер

Кыргызстан жазуучулар Союзунун Башкармасынын пленумуна карата

Кайра куруу: адам фактору — адабият мүдөөсү...

Социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн жүрүшүнө адам факторунун тийгизген таасири зор экендигин КПССтин XXVII съезди так белгиледи. Анын резервдери жана мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө «Ала-Тоо» журналынын тегерек столунда Социалисттик Эмгектин Баатыры, Кыргызстандын эл акыны, республиканын Илимдер Академиясынын академиги А. Токомбаев, Кыргыз ССРинин Агроөнөржайынын председателинин биринчи орун басары В. Опалев жана Кыргызстан жазуучулар Союзунун башкармасынын секретары Ө. Даникеев аңгеме курушат.

В. Опалев. Мындай бир окуя эске түшөт: кайсы бир жолу колхоздун талаасынан [illegible] жатышкан. Анан кирелер өтө турган тете жолду «Фра[illegible]» деген бир машина [illegible] калбайбы. Аны оңой менен ордунан козголто албай [illegible] метрдей айланып өтүүгө мажбур болушту. Ошондо [illegible] айтпадыбы: ысырап болгон май менен убакытка чык[illegible] жатышты. Бул кадыресе эле окуябы?.. Балким ошондой [illegible] менин көңүлүмдү жубатып койду. Эгерде адамдар ушундай майда [illegible] жандары чыдап күйсө, эгерде, алар ушинтип өздөрүн кожоюн [illegible] — анда биздин экономикалык милдеттерибиз, социалдык мел[illegible], моралдык жана материалдык стимулдардын тарбиялык таа[illegible] алып келет деген кубанычтуу ой келет.

Ө. Даникеев. [illegible] — жазуучулар журналисттер үчүн зарыл тема экендигин баса [illegible] келет. Анткени экономиканын тез темп менен өнүгүшүнүн шарттарында [illegible] — эң негизги милдеттердин бири, чыныгы кожоюн [illegible] убакытты текке кетирүүгө чыдап турбайт эмеспи.

А. Токомбаев. [illegible] көрүнүш — бул чарбалык механизм[illegible] гана эмес, [illegible] адамдын ой жүгүртүүсүнүн кайра куруусу болуп эсептелет. Дегеним, мындай кайра куруу көз боёмочулуктун, жоопкерсиздиктин, тартип[illegible] адамдык фактордун аброюн жогору көтөрөт. Мунсуз өн[illegible] өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу жөнүндөгү [illegible] бойдон гана кала бермекчи. Эски түшүнүктөр [illegible] дегинкисин татаал процесс. Ошентсе да [illegible] адамдар, коммунисттер бул ынык ишке киришишти.

В. Опалев. Адам фактору... Анын негизи — бул, албетте, адамдар. Эсимде, Ала[illegible] колхоздун башкармасынын председатели болуп [illegible] партиялык жетекчилеринин бири мындай на[illegible] ойлобо. Анылдагы тур[illegible] кездегенде жетиш кыйын. Өндүрүштү ыкчамдатуунун [illegible] менен [illegible] горизонторун кеңейтүүчү чарбалык [illegible] керек.

Колхоздун сүт комплекси [illegible]. Анын айтында тазалык менен ирээттүүлүк [illegible] асфальтталган жол жатат созулуп, алма бо[illegible] розалары [illegible] көз мончун алат. Комплекстин өзүн[illegible] бар. Адамдык мыкты сапаттарын өчүүдө бул шарттар [illegible] технологиядан кем эмес мааниге ээ. Эмгектин [illegible] эмеспе.

А. Токомбаев. Ооба, адам фактору дегенибиз асмандан алынган түшүнүк эмес. [illegible] өнүгүшүнө көптөгөн шарттар себепкер. Эмгектин уюштурулушу, өзүңдүн устат[illegible] маданий деңгээлиңди көтөрүүнүн мүмкүнчүлүктөрү, бул — жашоо-шарт, ти[illegible] ушул өндүүлөр.

В. Опалев. Бирок эң негизгиси, менимче, баарыдан мурда ишеним болуп саналат. [illegible] жылдай колхоздун башкармасынын председатели болуп иштеп, момундай [illegible] келдим: эгерде түшүнүктүү колхозчуга, сабаттуу адиске ишеним көрсөтүл[illegible] алардын жигердүүлүгүнө чек да жетпейт, чыгармачылык дэмдери үчкүн [illegible] жанып турат. Мындай адамдар ар убак максатка жетүүнүн эң туура [illegible] издешет, анткени алар үчүн айыл чарбасынын эртеңки күнү тек гана бир [illegible] эмес. Алар дал мына бүгүн өндүрүштүн бардык тармактары эң чоң пайда бе[illegible] камын көрүшөт. Албетте, эгер зарыл эле болуп калса алар үчүн эс алуу да [illegible] эмес, дем алыш да дем алыш эмес, баарына кайыл болуп коюшат.

А. Токомбаев. Адамдардын табити менен каалоосун билүү да зарыл нерсе. А [illegible] келечекте алар кандай өзгөрөт, муну да көрө билүү керек деп кошумчалагым [illegible]. Эсиңиздердеби, мындан жыйырма жылдай мурда биз, улуулар, жаш адамдар[illegible] элдик рок-эстрада менен аябай кызыккандыгын, көптөгөн үн-аспаптык ан[illegible] пайда болгондугун «байкабай» калганбыз. Анан не болду? Уюштургуч[illegible] акылы, күчү жана табити төп келген жерде — ушул ВИАлардын, дискотека[illegible] эле таасири жаштар үчүн бир топ болбодубу...

В. Опалев. Кечирип коюңуз, айткандарыңызга кошумчалайын: ошентсе да азыр[illegible] жаштардын музыкалык кызыгуулары көбүнесе чет элдик начар эстрада [illegible] чектелип, элдик музыканын негиздерине сугарылбай калууда. Келип отуруп, [illegible] чогулган жерлерде, айталы, ошол эле дискотекаларда чет элдик мазмунсуз [illegible] менен обондор гана жаңырат. Ал аз келгенсип, бир жактан телекөрсөтүү отко [illegible] куят да турат: жаштарга арналган кайсы гана ири көрсөтүү болбосун — ар ка[illegible] бир качан чет элдик сапаты анчейин музыка менен коштолуп көрсөтүлөт.

Эсимде, 1985-жылдын июлунда жазуучулар Союзунун заседаниесинде КПСС [illegible] «Клубдук мекемелерди жана спорттук курулуштарды пайдаланууну жакшыр[illegible] чаралар жөнүндөгү» токтомун аткарууга байланышкан маселелер кара[illegible], бул маанилүү документ адабият жана искусство ишмерлерине түздөн-түз тие[illegible] бар экендиги баса белгиленген. Жазуучулар, менин оюмча, маданият мекеме[illegible] эмгекчилердин, өзгөчө жаштардын сүйүктүү жайларына айландырууга жардам [illegible] тийиш. Бул ишке болгон алардын жекече салымы көп кырдуу, анткени [illegible] жумуштун чоңу жана майдасы деп бөлүнбөйт, бардыгы маанилүү.

Ушуга байланыштуу айтып кетүүчү нерсе, айылдагы өздүк-көркөм чыгармачы[illegible] бүгүнкү күндө актуалдуу бир актылуу пьесаларга, ырлардын, чакан аңгемелердин жана обондордун репертуардык жыйнактарына укмуштуудай муктаж. Адабиятчылар (жана композиторлор дагы) бул зарылдыктарды канааттандырууга, ал эми журналдар менен басмалардын редакциялары—клубдук сахналарга керектүү чыгармаларды оперативдүү чагылдырып турууга тийиш. Көркөм адабиятты пропагандалоодо жазуучулардын өздөрүнүн ролу да абдан зор эмеспи.

Дагы жакшы, телевидение көрүүчүлөрдүн талабын канааттандырган, жашоонун максаты, искусствонун өнүгүшүнүн жолдору жөнүндө кумардуу аңгеме курган жазуучулар менен бизди жолуктуруп, алардан бизди кызыктырган: кантип жашоо керек, тигил же бул окуяга, көрүнүшкө кандай мамиле жасоо керек? — деген еңдүү суроолорду сурап турушат.

Ө. Даникеев. Ошондо жөка сиз өзүңүз кызыккан нерсе кайсы?

В. Опалев. Мени көп эле нерсе кызыктырат, бирок чү дегенде эле оозго келгени — телекөрсөтүүдөгү жазуучунун образында табигый сезим менен акыйкат саз[illegible] турмуштук проблемаларды көтөрүүдөгү курчтук менен жазуучунун өзүнүн дүйнөгө көз карашынын шайкештиги жана алардын айылдын руханий турмушуна, маданияттын өнүгүшүнө, кыштактагы социалдык өзгөрүүлөргө болгон ынтызарлыктары.

Арийне, каерде адамдардын зарылчылыктарына акыл-эстүүлүк менен гумандуу мамиле жасалса — ал жерде чарбанын экономикасы гүлдөйт. Ал эми элдин бардыгы турмушу менен жакшы жашоосу — чыгармачыл иш үчүн эң негизги нерсе деп ойлойм. Качан биз, чарбачылар, айталы долгострой канча тыйынга турарын айтсак, ал эми жазуучу, публицист бул көрүнүш адамдарга, өзгөчө жаштарга моралдык жактан кандай таасир калтырарын көрө билүү абзел.

Ө. Даникеев. Эки стиль деп айткыңыз келет го?

В. Опалев. Жок, маселе — адам факторунун өзөгүн кантип көрө билиш карак[illegible] турат. Карагылачы, социалисттик экономикабыздын бардык тармактарында эмгектин өндүрүмдүүлүгүн кескин жогорулатыш үчүн алдыбыздагы үч беш жылдыкта Совет өкмөтүнүн басып өткөн жылдарына тең келген өндүрүштүк потенциалдын өсүшүнө жетишибиз керек. Башкача айтканда, 15 жылдын ичинде биз Улуу Октябрдан берки 70 жылга тете жумуш бүткөрүшүбүз зарыл. Мындай ала милдеттерди чечүү [illegible] тарыхында болуп көргөн эмес.

Ө. Даникеев. Социалдык-психологиялык факторлор адам фактору жөнүндө азыр [illegible] көбүрөөк айтылып жана жазылып жатат. Бул түшүнүктүү: өлкөбүздүн [illegible] өнүгүшүн ыкчамдатуу жөнүндөгү партия менен өкмөтүбүздүн чечим[illegible] пикир, мезгилдүү басма сөз менен адабият өз убагында үн кошуп, [illegible]бүздагы жат көрүнүштөрдөн арылууга, экономикалык ой жүгүртүүнүн жаңы [illegible] көтөрүлүүгө түздөн-түз жардамын тийгизүүдө.

Бирок деген менен, акыркы кездеги басма сөзгө көз жүгүртүп көрөлүчү: баргыла обзорудай чагылдырылып жатабы? Адабиятчылардын, журналисттердин байкоосу адамдардын жан дүйнөсү менен экономикада болуп жаткан өзгөрүүлөрдү чагылдырып алып жатабы? Коллегаларыбыздын көпчүлүгү иштин көзүн көргөнгө карагандай көп сөздөр ырбып жарагып жатат. Бардыгыбызга белгилүү болгондой, мына граждандын ар бир талап кылган маселелер күн тартибине коюлуп жатпайбы. Чынындыгы, демилгечилер менен жаңылануунун жолдорунан үркөн, мурдагыдай турмушту көнгөн адамдардын ортосундагы күрөш улам-улам күч алып барат.

А. Токомбаев. Бул адеп-ахлактык, социалдык курулуштун түпкү натыйжасына жараша болот дегенибиз. Бирок публицисттер дайыма эле чыныгы көрмөндөрдүн жүзүн таанып, анын коллектив, коомдук кызыкчылыктар менен болгон тыгыз байланышын туура чагылдырып жатышабы? Чагылдырылып жаткан жаңы менен эскинин ортосундагы конфликт айланабыздагы бүркүлдөп кайнаган турмуштан алыстап кетсе, чарбалык түзүлүштү кайра куруу — жалаң гана жалпы кызыкчылыктар үчүн жарылган таасир калат. А адамдар, жана инсандар кайда?

В. Опалев. Турмуштун көзүнө тике кароо керек. Бардыгы эле кайра куруунун ыргагына түшө алышпады, анын үстүнө бул дароо боло койчу оңой көрүнүш эмес. Жалкоолор, бюрократтар, алдамчылар, көз боемочулар дале болсо арабызда. Менин оюмча, публицисттердин максаты — жаңылануунун жолдорусы убактылуу эместигин, ал күндөн күнгө тирлигибизге жуурулушуп бараткандыгын окурмандарга жеткирүүдө турат. Ишенбегендерди ишендириш керек: эски учурга жол жок жана болбойт. Ошентсе да, кээ бир адабиятчылар курч окуяларды кууп жүрө берип, окурмандарды анын тышкы чел кабыгына гана азгырышууда. Барып отуруп, эпикалуу деген маселелерибиз экинчи катарга түшүп, кокусунан пайда болгондой таасир калтырууда.

Ө. Даникеев. Мындай да болот. «Айт» дегенде эле дароо жыбырыган көп проблемаларга жабышабыз. Мунун өзү турмуштук материалдын тереңдигин жана татаалдыгын изилдөөгө эч кандай бөлөк пайдасы жок. Кээде белгилүү эле чындыкты узун сөздөрдүн тизмегине айландырган нерселерди окуп келесиң. Үңүлө карасаң да автордук позицияны дегеле таба албайсың. Жок, азыр өлкөдө зор өзгөрүүлөр болуп жаткан учурда — публицистиканын үнү абдан таасирдүү чыгууга тийиш.

В. Опалев. Дагы бир нерсе — жашообуздагы тоскоолдуктарды, оош-кыйыштарды журналисттер ашыкбаш боёкторго боёп, жасалма рубрикаларга, темаларга чаптап салышмайлары да кездешет. Публицистикалык ойлорду турмуш өзү жаратат эмеспи. Ошондуктан, менин оюмча, адабиятчылардын, журналисттердин бардык ишинин өзөгүн түзгөн маселе — жаңы экономикалык ой жүгүртүүгө ээ болуш касиетин айтаар элем, анткени, экономика — биздин ойлорубуздун, мүдөөлөрүбүздүн өзөгү болуп бараткан. Алар турмушка чындап сүңгүп, экономикалык курулуштун практикасына активдүү аралашканда гана өздөрүнүн партиялык оозуйпасын аткарган болушат.

А. Токомбаев. Публицистика эч качан бир жактуулукка баш ийбейт, анда автордун ою, изденүүсү, проблемалык маселеси жуурулуп турушу керек. Адамдык факторлордун барган сайын олуттуу көрүнүшкө айланып бараткандыгын айтып жатабыз. Демек, ак ниет эмгек, демилгелер, уюштуруучулук, тартип дегендерибиздин өзү ошол татаал экономикалык милдеттерди чечүүдө абдан маанилүү күчкө ээ экендиги келатсиз эмеспи.

Ө. Даникеев. Адамзат ойлоп тапкандардын ичинен дөңгөлөктү эң генийлүүсү деп жүрүшөт. Ошентсе да, биздин чоң жетишкендигибиздин бири болуп кагаз эсептелет. «Кагаз» доорунун гүлдөшү айтып бүткүс. Муну биз республикабыздын эле басма сөзүнүн, басмаканасынын дүркүрөп өскөн мисалынан көрсөк болот. Макалаларды, очерктерди, прозаны азыр түркүн адамдар окушат, публицистиканын тиражы өсүп, ал жаатында узбай камкордуктар көрүлүп келатат, муну Кыргызстан журналисттер Союзу тарабынан уюштурулуп, «Кыргызстан» басмасынан чыгарылып жаткан публицистикалык альманахтардан улам байкаса болот: «Кыргызстандын бир күнү», «Советтик турмуш образы», «Жердин жаш кожоюндары», «Кыргызстан чет элде» жана башкалар. Буга окшогон китептер кучагына он жылды камтыган биздин публицистикабыздын санжырасын түзөт десек жаңылышпайбыз.

А. Токомбаев. Азыр адабиятчылардын, журналисттердин эмгек коллективдери менен болгон байланышын бекемдеп-чыңдоо зор мааниге ээ.

В. Опалев. Ошентсе да, кадимкидей, маселенин тамырын карайлы. Кээде адабиятчылардын алигинтип шефке алышы, кандай десем, рекламалык мүнөздө гана болуп калат. Басма сөз органдарынын өкүлдөрү шефке алган ишкана-чарбаларына жөн жай гана барышат. Бардык жолуктук деп айтышат анан окурмандарына мактанышып. А жыйынтык кайда? Албетте, жазуучу (журналист да) колхозго командировкага баргандан эртеси эле проблемалык очерк жазса саласына ишенүүгө болбойт. Чындыгында барган чарба үчүн публицист чоң жардам көрсөтүүгө милдеттүү го?..

Ө. Даникеев. Азыр сөз менен иштин биримдүүлүгү, кандай да чарбасыздыкка келишпестик, моюнга олуттуу жүк көтөрүүгө умтулгандык — адамдардын ортосундагы мамилелердин кадыресе көрүнүшүнө айланып бараткан сыймык менен белгилөөгө болот. Ошондуктан, жакшынын жышаанын көрө билип, кеңири массага жеткириш — биздин бирден-бир милдетибиз.

В. Опалев. Көптүн бардыгы — биздин адамдар жапа тырмак партиянын максатын, коомдун социалдык-экономикалык өнүгүшүн ылдамдатуунун объективдүү зарылчылыгын терең түшүнүп, туура кабыл алышында турат. Алдыңкы чарбаларда болгон сайын чын дилден канааттанам. Анткени, ал жерден адам факторунун өндүрүштүк көрсөткүчтөргө, жалпы коллективдин моралдык атмосферасына тийгизген таасирин сезесиң. Бул — иш менен жашоонун шарттары, механизаторлор менен колхозчулардын жашоосу сыяктуу эң жөнөкөй реалдуу түшүнүктөрдөн гана куралган.

Ооба, адам факторунун өзгөчө касиетин айгинелеген сапат — граждандык [illegible] Ал жөнүндө партиялык документтерде таасын айтылды, демек аны өнүктүрүү гана керек. Бул багытта Кыргызстандын адабиятчылары тарабынан көп нерсе жасалды. Албетте, бүгүндө негизгиси — публицистиканын идеялык-эстетикалык, адеп-ахлактык мүмкүнчүлүктөрү алдыңкы орунда турушу абзел.

А. Токомбаев. Кыргыздын адабиятчылары ар дайым мезгилдин ыргагы менен тең кадам шилтегендигин айтпай койсок жарабас. Мынакей: «Жаңы дүйнөнү курууга — [illegible] большевиктер партиясы» (Токтогул), «Эл жыргалынын кожоюну [illegible] [illegible]» (Тоголок Молдо), «Салгылашта даңктуу Манас баатырдай болгула, бүт [illegible] [illegible] кыргыздар!» (Жоомарт Бөкөнбаев). Чыныгы искусствонун акыйкат үнү [illegible] атактуу жердешибиз Чыңгыз Айтматов окурман менен баарлашты. Анын [illegible] [illegible] биз советтик жашоо образынын мыкты үлгүлөрүн, адамдык фак[illegible] менен ачылган сапаттарын табабыз. А адабиятыбызга болсо агылып жаштар [illegible] Кыргыз адабиятынын оор жүгүн көтөргөн, партиябыз умтулган бийик руханий идеалдарды жүрөктөрү менен кабыл алып жетишкен жаңы жаш күчтөр катарга кошулууда. Турмуштун маанисин жана максатын изилдөө — акыркы кездерде жарык көргөн китептердин негизги багытын көрсөтүп келет.

В. Опалев. Жазуучулар, журналисттер үйлөрдү курушпайт, комбайндарды оңдошпойт, бирок алар адамдарга түмөндөгөн түйүн маселелерден, ой жүгүртүүнүн [illegible] [illegible]» арылууга кудуреттүү жардам бере алышат.

Ө. Даникеев. Адабий жумушка өзүн чындап арнаган адам ар дайым «эмне үчүн» деген суроонун айланасында азап чегет, жана ага өз талантына жараша жооп берет. [illegible] жалаң гана оң каарман жөнүндө жазбайт, ошондой эле ал идеалы жөнүндө айтып [illegible] Буга байланыштуу Салтыков-Щедриндин сөздөрүн эскертейин: «Биз жазуучулардан төгөрөгү төп келишкен, башына Чолпон, аягына Алтын Казыкты бүтүргөн идеалдуу адамдарды талап кылалбайбыз. «Текшерүүчүдө», айталы, эч ким идеалдуу адамды издебейт, ошентсе да бул комедияда идеал жок деп эч ким талаша албайт... [illegible] көрүүчү адеп-ахлактык тазалыкка туна түшөт...»

Идеалды өзү идеалдан алыс эле каарман алып жүрө алат. Мынакей, Василий Шукшиндин «Кызыл четин» повестиндеги Егор Прокудин идеалды издөө үчүн бир гана кадам жасады. Ушунун өзү бизге идеал алып келбейби? Ал турмушунун кайсыл бир маанилүү учурунда азап менен өткөн өмүрүнөн кол үзүп, жамандыкка каршы күрөшүп, өзүн-өзү жеңе баштаган.

В. Опалев. Бул туура. Бирок, акыркы кезде негедир суу кошулган, үстүрт, жасалма жазылган адабияттын кездеше калып жүргөндүгү өкүндүрбөй койбойт. А бизге башка нерсе керек. Алиги бизге тоскоол болгон, кадам тушаган көрүнүштөргө каршы — адамдарды чечкиндүү күрөшкө үндөгөн чыгармалар зарыл бизге.

Жашыргандан жакшырып кетсе кана: күн сайын, ооба, күн сайын адамдар андуруштөгү терс көрүнүштөргө кабылышат. Бул чарбасыздык дагы, тереңейилдик дагы, паракордук дагы, кошуп жазуучулук дагы, бул сырьену, материалдарды жана электр энергиясын ысырап кылуу дагы, жана дагы ушул сыяктуу саркындылар. Бул терс көрүнүштөрдүн бардыгынын булагы коллективдин, тигил же бул кызматкерлердин нравалык-психологиялык абалынан келип чыгып жаткандыгын адабият көрө билүүгө милдеттүү.

Партия социалдык-экономикалык өнүгүүнүн конкреттүү милдеттеринен тышкары, жашообуздагы бардык кемчиликтер менен кантип жана кандай курал менен күрөшүү керек экендигин ачык көрсөттү. Адабиятчылар, биринчи иретте сатириктер алигидей отоо чөптөрдү жулууга, ошондой эле ал отоо чөптөрдүн пайда болушуна кайдигерлик менен ебелге түзгөн адамдарды көрсөтүп, «суунун үстүнө» алып чыгууга тийиш.

А. Токомбаев. Ошентсе да, кээде «силер эмне кемчиликтерине эле жабышып калдыңар, эмне Беленчаевдин бирин-эки оң сапаттары жок бекен?.. Жалпылай беришин кереги жок» деген сөздөрдү кулак чалып калат. Мынакей — кичинекей, байкалбаган фактылардын жүрүп отуруп чоң социалдык кемчиликке айланышынын себеби, сынга болгон мамиленин «жумшактыгы»! Мурда, эсиңиздердеби, кайдыгерликтин кай бир гана фактылары кездешчү. «Күрөшүү керек!»— деп сатириктер чебелектешчү. Аларга болсо сылык жооп берип коюшчу, «анча эле атыңарды татырандата бербегиле»,— деп. Анан эмне болду? Ошол кай бир гана фактылар өсүп отуруп, ишке, социалисттик менчикке, адамдарга болгон чоң кайдигерликке алып келди. Бүгүнкү күндө бул коркунучтуу «ооруга» каршы бардыгыбыз күрөшө баштадык, мурда кандан эле, бирөө эл байлыгын уурдап баратса көз жуумп койчубуз, «менин ишим канча» деп, кай бирлердин жоопкерсиздигинен мамлекет жапа чегип жатса — бизге суук да, ысык да эмес эле.

В. Опалев. Аракечтик менен так ушундай болду. Дагы бир мындай ой айтым келет. Бизде али да ортозаар адамдар көп. Аларды тартипти буздуң деп күнөөлөй албайсың, себеби жумушка өз убагында келишет, жалпы иштин көрүнүшүн бузушпайт, бирдеңке жасап жатышкансышат, бирок, демилге дегенди алардан төөнүн куйругу жерге тийгенче да көрө албайсың. Айтайын дегеним — азыр мындайларды «ойготуп», жаңылануунун ыргагына түшүрүүгө кез келдиби дейм да?

Ө. Даникеев. Башкача айтканда, маселе эмгектин маданияты жөнүндө баратат, ошол эле нравалык, социалдык түшүнүк көп нерсеге байланыштуу эмеспи.

А. Токомбаев. Албетте, азыр [illegible] Бирок, [illegible] ... [illegible] Албетте, бул [illegible] ... [illegible]

В. Опалев. [illegible] Алдыга [illegible] ... Бирок, [illegible] ... жазуучулар да, [illegible] ... Маселе болсо эр материалдын [illegible] дуушар болду.

О. Даниева. Аны азыркы [illegible] ... адам факторуна таасир эткен моралдык [illegible] ... А эмне үчүн биз ушу [illegible] ... эмне үчүн [illegible] ... Жалпысынча [illegible] жерди бир эле киши [illegible] да, туурабы?

В. Опалев. Чарбалардын жетекчилерин [illegible] турушту, биз болсо [illegible] ... жетекчилерди тилдап жатышты.

А. Токомбаев. Канчалаган жасалма кадыр-барктардын [illegible]

В. Опалев. [illegible] Албетте, жылдан жылга кайра-кайра бир эле жерлерге [illegible] ... Бирок, [illegible] ... принциптүүлүк менен эмес, [illegible].

А. Токомбаев. Бул факт [illegible] эле салып жатат. Бирок, азыркы [illegible] жаңылануунун шартында жаңа көрт башынын кызыкчылыгын ойлоп, жар [illegible] ... жетекчилерге орун болбостугуна ишеним [illegible]. Андыктан, биз, жазуучулар менен журналисттер, жана сиздер, чарбалык жетекчилер эч кандай жогорку кызматта экендигине карабай түз гана, партиялык [illegible] позициядан туруп — бардык терс көрүнүштөргө каршы күрөшүүбүз керек. Бул — мезгилдин [illegible].

О. Даниева. Кандай гана жогорку кызмат болбосун жетекчилерди сындан кол-[illegible] калбасы керек, кайра куруунун эпкини менен турмушубуздун булуң-бурчтарындагы бардык кемчиликтерди шыпырып салып, корккой-үркпөй тазаланып алышыбыз зарыл. Бардыбыз үйрөнө турган жалпы эреже: сын — бул жаманатты [illegible] курал эмес, ал эми жан ачытар ачуу сөздөр — бардыгыбыздын жалпы ишибиздин жыргалчылыгы үчүн кызмат кылууга тийиш. Качан гана адамдар өз ойлоруна, тилектерине, мүдөөлөрүнө ишенгенде, ачык айтылган сындар куугунтукка, өч алууга дуушар болбостугуна көздөрү жеткенде — мына ошондо алар бардыгына куштар болушат, мамлекеттик чоң жана кичинекей иштерге түздөн-түз өздөрү тиешелүү экендигин сезишет, ишкананын, райондун, республиканын, өлкөнүн кожоюну экендиктерин туюшат.

А. Токомбаев. Мына ошондо «Сын жана өзүн-өзү сындоо — биздин өнүгүшүбүздүн закону» деген адилет чакырык кооз сөз болбой калат, ал адам факторун активдештирүүдөгү эң башкы каражатка айланат. Жетекчилер илгертен калаткан акыйкатты [illegible] тийиш: алар — элдин кулу, алар элдин эркин аткарышат, а эгер жумушту [illegible] гана же начар аткарышса, анда элдин сурагы катуу болот. Ошондуктан публицист чындыктан көз албай, бардыгыбызга улуу күрөш жөнүндө ачык билдирип турууга милдеттүү.

В. Опалев. Кээ бир китептерде, журналдарда, газеталарда алигүнчө куру сөздөр көп кездешет. Көркөм ой толгоонун ордуна жасалма үндөр, турмушка терең сүңгүп кирүүнүн ордуна өтө начар публицистикалар жарык көргөн учурлар арбын. Эмне үчүн мындай экендигин билгибиз келет? Балким, адабиятчыларга да, басмаканадагыларга да, газетчилерге да начальниктерден тил укпагыдай жөн жай, күрөшсүз, сезим дүрмөтсүз жарыяланган нерселер оңой окшобойбу деп ойлоп коём. Эмне, жаның тынч, [illegible] арбаңынды акырын сого бер. Же эмне, курч, полемикалуу чыгармаларды жазгандар, «кой, кокуй күн, балакет басасың» деп тайсалдагандар көпбү [illegible]? Сыягы, сиздерде да, адабиятчыларда — өз цехиңиздердин продукция-[illegible] сапаты жөнүндө олуттуу сөз козгоонун мезгили бышып жетилген окшойт.

[illegible] оюмду чечмелеп берейин. СССРдин эл артисти Николай Крючков «Трактор-[illegible]» деген фильмден кийин миңдеген жаштар механизатордук кесипти тандап [illegible], ал эми «Биздин шаардык жигит» деген фильмден кийин аскер кызма-[illegible] көрүүчүлөр азыркы кесибин тандап алууга Сергей Мукониндин образы түрткү бергендиги тууралуу айтканын окуганым бар. Эмнегедир азыр кино жаатында бо-[illegible] же адабияттагы мындай мисалдарды учурата албайм да. Эмне, милдет өзгөрдү-[illegible]? Же алардын жаштарга тийгизген таасири төмөндөдүбү? Айрымдар үчүн менин [illegible]м кызык көрүнүшү мүмкүн, бирок бул же тигил чыгармага баа берүү ада-

[illegible] менен сынчылардын эле иши эмес да, [illegible] Адабий чыгарманы эң оболу турмуштун өзү таразалаш керек. Чыгарма [illegible]

А. Токомбаев. Азыркы учурда [illegible] ... [illegible]

В. Опалев. Сиздер [illegible] ... Экономикалык, [illegible] ... Жаңы ыкмалар интенсивдүү чарба жүргүзүүгө абдан болууда. [illegible] ... Анын үстүнө [illegible] ... Айрым чарбалар жакшы эле өнүгүп жатканын, планын дайыма аткарат, бирок терең сүңгүп келгенде кирешени көп бөлүгүн көбөйтүүдөн, [illegible] ... көбө болоруң. Андай чарбалардын жетекчилерин аба-[illegible] шылтоо кеңештер менен бирге [illegible] ... Демек, жерди сугаруу, жакшылап сугаруу абзел. Мына ушундай жол менен гана [illegible] ... Ал эми сугат ишин ойдогудай жүргүзгөн күндүн ысыктыгы ишке жардамчы болоору белгилүү.

О. Даниева. Партия менен эл ишти ак ниет эмгекти, демилгени, новатордуктун, [illegible] коомдук маанисин жогорулатылгандай кылып жүргүзүүдө адам факторунун үлүш барган сайын өсүп бара жатат. Адабият коомдун таза абасы менен дем алып, аны кайра эле көркөм жалпылаштырылган түрдө берүүгө милдеттүү.

В. Опалев. Айтыңызчы, айрым адеп-ахлак түшүнүктөрүнүн орун алмашып калышы сиздин тынчыңызды албайбы? Мына, мисалы окуучу сочинениеде эгер керек болсо адамдын өмүрүн сактап калыш үчүн өрткө кирем деп жазат. Ал эми турмушта ал сыркоолоп калган пенсионердин ал-жайын дагы сурап койбойт. Айрым жаштар үчүн кийим, буюмдар турмуштук ийгиликтеринин чени болуп калган.

Муну качан көз жаздымдан өткөрүп ийдик эле? Чучуктай ичке шымы менен узун чачы үчүн урушуп жаткандабы? Азыр кыздар «бананы» кийип, балдар чачын алдырып калышкан, бирок кийимге болгон кызыгуу өсүүдө. Айрымдар жадагалса мектепке алтын сөйкө, саат тагынып барат. Сабакта балдар мектеп формачан, ашыкча кооздугу жок олтурууга тийиш деген талапты күчөтүшүбүз керек го дейм. Мектеп моделдердин парады, кымбат баалуу буюмдардын көргөзмөсү эмес, жумушчу орун. Мен аскетизмди жактабайм, бирок мектепте билим жана тартиптүүлүк менен гана айырмаланууга болот.

Мына ушул чындык тууралуу биз көп кеп кылабызбы? Жок, көбүнчө турмуш жыргалчылыгыбыз, акчалай жана реалдуу кирешебиз өсүп жаткандыгы тууралуу сөз кылабыз. Тажрыйбасы аз адам болсо бул жыргалчылык кантип келээрин түшүнө барбай, жадагалса кол учун тийгизбей анан «Бул меники, дагы» дейт.

А. Токомбаев. Өзүн өзү тарбиялоодо адабият эң биринчи жардамчы. Адам жакшы болсо «мектепке, комсомолго, үй-бүлөсүнө ырахмат», эгер жаман болсо «көчө, анын жаман таасирлери күнөөлүү» дегенди көп угабыз. Ал адам өзүчү? Закон чегинен өтүп кылмыш кодексин же моралдык нормабызды бузган адамчы, ал жок дегенде эмне себептен мындай болгондугун ойлонду бекен? Өзүнүн табиятындагы жакшы сапаттарды тарбиялоо үчүн эмне кылды экен? Азырынча эч нерсе кыла элек. Бүгүнкү күндө ар бирибиздин жоопкерчилигибиз алда канча өсүп жатат, басма сөз менен адабият мына ушул багытта аракеттенүүгө тийиш. Албетте, мектеп дагы, комсомол дагы жаш адамды тарбиялоого милдеттүү, бирок эң оболу өзүң милдеттүүсүң. Андан соң гана мектеп, комсомол, үй-бүлө жоопкерчилик тартат. Эгер биз олуттуу кемчиликтерден оолак бололу десек маселе мына ушундай коюлууга тийиш. Элжирел, ар кайсынын башын бир чалбай Маяковскийче түз бетке айтууга милдеттүүбүз.

В. Опалев. Сиз айткандай жакшылык, жамандык деген түшүнүктөр бар. Алардын айырмасы асман менен жердей болгону менен түшүнүк өзү түбөлүктүү. Бирок экөөнүн бири сөзсүз белгиленген чек араны бузсам дейт. Алдыга, келечекти көздөй каткан жолдо оңгул-дөңгүлдөн өтүп, кээде уголовный кодексте жок, бирок бөлөк жерлерде бар кылмышка барууга туура келет. Айтыңызчы, эмне үчүн каарманыбыз турмуш маңызын түшүнгүчө кабыргасын бир топ кайыштырууга тийиш?

А. Токомбаев. Пикириңизге кошулам, кээде адабиятчылар идеяга эмес, турмуштук, реалдуу болсун деп, бирок типтүү эмес фактыга таянышат. Натыйжада кызыктуу,

бирок чындыкты бурмалаган чыгарма жаралат. Аны чыныгы китептен кантип ажы-ратасың?Сөздүн ыгы келгенде Твардовский «Василий Теркинди» мектепте өтүүгө каршы болгондугун айта кеткеним оң. Эмне үчүнбү? Кыязы акын каарманы мектептик талдоодон өткөрүү тескери таасирин тийгизет деп чочуласа керек. Ал эми адабият боюнча жаңы программанын долбоорунда ал чыгарманы өтүүгө мурдагыдан да аз убакыт бөлүнгөн. Түзүүчүлөр Шолоховдун «Тынч Дон» аттуу айтылуу чыгармасын каз жаздымда калтырышкан.

В. Опалев. Кантип эле?

А. Токомбаев. Тилекке каршы ошондой. Мектеп программасынын долбоорунда образды талдоо, каармандын мүнөзүн жиликтеген эски нерсеге кеп кездешет. Китеп, адабият менен баарлашуу жок.

В. Опалев. Ар бирибиздин көкүрөгүбүздө өзүбүздүн Теркинибиз бар. Биз жерди эмне үчүн сүйөбүз? Камкор эне болуп тоюндуруп, кийиндиргени үчүн элеби? Жок. Жер — кубанычыбыздын жана камкордугубуздун булагы. Мына ушул жагынан алганда жерди жакшы китепке салыштырууга болот. Менин капчулук теңтуштарым уюлдун белгилүү изилдөөчүлөрү Папанин, Амундсен тууралуу китеп окуп алышып, жаздыгы жок, астанага жатып жүрүшкөндүгү эсимде. Алардын урааны: «Колумдан баары келет» эле.

Балага, жаш адамга өз алдынча болуп, өзүн эркин сезүүгө тоскоолдук кылууга жарабайт. Эмне үчүн согуш мезгилинде өспүрүмдөр тез торолушкан? Анткени алардын мойнуна үй-бүлөнүн, Ата Мекендин чоң түйшүгү жүктөлгөн. Ал эми азыр болсо айрым өспүрүмдөр эмне үчүн жашап, эмне үчүн жакшы окуп, ак ниет иштеш керек экендигин түшүнө бербейт.

Ө. Даникеев. Туура айтасыз, бул жагынан алганда калем дагы адам факторунун өнүгүшүнө тоскоол болгондордун бардыгын таамай көзөөчү куралга айланууга милдеттүү. Бүгүнкү күндө чындыкты чагылдырууда адабиятчы бардыгын жымсалдаш керек деген талап коюлбасы белгилүү. Публицисттин милдети чарба жүргүзүүнүн эски формаларынан, моралдык талаптардан арылууга, жаңы ыкмалардын артыкчылыгын далилдөөгө көмөктөшүү болуп саналат. Айыл жеринде жүргүзүлгөн айрым кайра түзүүдөн соң бардыгы талаш-тартышсыз, жылуу-жумшак кетет деп ойлоо жаңылыштык.

В. Опалев. Публицистика турмуштун «майда бараттарын» кеңири чагылдырганы менен басма сөздө экономикадагы, социалдык жана нравалык мамиледеги жаңы көрүнүштөрдү талдоо дале болсо аз. Жазмакерлердин айрымдары кайсы бир акын айткандай, тапталган, жеңил жолго түшүп кетип жаткандай. Элет турмушун чагылдыруу иши ошондон улам канааттануу сезимин пайда кылбай жүрбөсүн? Азыр айланабызда эмне окуялар жүрүп жаткандыгы, эртең эмне болоору тууралуу ачык-айкын жооп керек. Эскиче жашоо, турмушка эскиче көз караш менен кароого болбостугу түшүнүктүү. Демилгени, жакшы адамдарды ар тараптан колдоп, ал эми жалкоолорду, жатып ичерлерди катуу куугунга алганыбыз оң. Өзүбүз дагы бири бирибизге талапты катуу коюп, ишибиздеги жаман нерсени бетке айтууга үйрөнүүгө милдеттүүбүз. Ал эми адабий каарман ынанымдуу аракеттениш үчүн азыркы абалды, духовный жана кесиптик түйшүктөрдү дагы мыкты билүүгө тийиш. Айрым аңгеме, очерктердин авторлору адабий чеберчиликтен тышкары каарман аткарып жаткан ишти дагы жакшы билгендигинен улам чыгарма ийгилик алып келүүдө.

А. Токомбаев. Өзүн өзү сындоо иретинде мындай бир жагдайды айта кетүүгө милдеттүүмүн. Дале болсо арабызда чыгарманын сюжетинен орун алган чарбалык проблемалар тууралуу эч нерсе билбей туруп ал жөнүндө жазгандар жок эмес. Окурмандар аларга ишенбеси бышык.

Ө. Даникеев. Газеталар, журналдар жана китептер коомдун нравалык маанайын тазартууга, мансапкордукту, жагынуучулукту, жалган түр көрсөтүүнү — адам факторунун моралдык негиздерин начарлатып, алдыга өнүгүүбүздү токтотуп жаткандарга каршы багытталган күрөш көрсөтүшүүгө тийиш.

В. Опалев. Айтмакчы жоголгон буюм баалуу болот эмеспи. Бирок акыркы мезгилге дейре өндүрүштүн өнүгүшүнүн маанилүү булактарынын бири үнөм маселесине мамилебиз салкын эле. Мына алып көрүңүзчү, чарбалардын короолорунда жабдууларды дат басып, таштанды кагаздар дөбөдөй үйүлүп, талаада чачылып дан калат, ал аз келгенсип ташыган учурда да кап төгүлүүдө. Муну бардыгыбыз эле көргөнүбүз менен ар кимибиз түйшөлө бербейт эмеспизби. Жалпыныкы — демек, эч кимдики эмес деген түшүнүктөн тез арада арылсак. Анткени мына ушундай мамиледен улам элдик мүлк талоондо калып жатпайбы.

Ө. Даникеев. Чын эле канча миң сом текке кетүүдө. 60 килограмм макулатура бир түп карагайды кыюудан сактап калаарын баарыбыз эле билебиз. Ошого карабай кагаздар өлөөлөп күйүүдө. Ал эми металл, курулуш материалдары, күйүүчү май канча чыгым болуп жатат!

А. Токомбаев. Жалган үнөм бизге канча чыгым алып келип жатат дейсиз. Түрдүү материалдарга талаптоо ыксыз көбөйүлүп көрсөтүлсө ошондой болот да. Кенедей бир буроо жасаш үчүн килейген металл кетип жатпайбы.

В. Опалев. Коллективдүү подряд, чабандардын ирилешкен бригадасы чабандардын эмгегин уюштуруу жөнүндөгү пикирди өзгөрткөндүгү белгилүү. Маданий борбор жана тейлөөнүн бөлөк формалары чабандардын айыл, эл менен байланышын чыңдайт эмеспи. Бирок иштеги кыйынчылыктар азырынча жеңилдей элек. Мына бүгүнкү күндө республикабызда он миңден ашуун кашар бар. Ал жерлерде жылына үч миллион

тоннага дайре жык чогулат. Кеңдү коп менен чаап бүтө албайсың. Тоолуу жайыттарды жакшыртуу боюнча илимий иштеп чыгуулар жайбаракаттык менен ишке киргизилүүдө. Техниканын үлгүсү деле бар, бирок иш төркүнү аны өндүрүшкө киргизүүдө турат. Мунун өзү деле илимий ойду талаага чачуу.

А. Токомбаев. Мындай бир жагдайга каңул бурсаңыздар. Бир караганда майда нерсе катары көрүнөт, бирок ар кандай шалаакылык, кош көңүл...

В. Опапев. Бул майда нерсе эмес!

А. Токомбаев. Туура айттыңыз. Аба ырайы эң сонун болуп турганда деле аэропортто уча албай олтурсаң майда иш эмес. Аба ырайы сонун, бирок авиаторлордун бири күйүүчү майды өз учурунда жеткирбей койгон. Кеңешмелерибиз, заседаниелерибиз чанда гана өз убактысында башталат. Кээде белгиленген күнгө бир иш аткарып берем деген убада жепжеңил айтылганы менен учуру келгенде «ка-ап, өзүңүз дагы бир эскертип койбойсуз да» деп күлүп турат. Мындай фактынын өзү, албетте, анча коркунучтуу эмес, анткени ага каршы чечкиндүү күрөш жүргүзүлүүдө. Өндүрүштүк мамиледе, турмуш-тиричиликте да ушуга көнүп калганыбыз коркунучтуу. Азыркы учурда партия бизди мына ушул терс көрүнүштөргө келишпес мамиле жасоого каршы багыттап, иш менен сөздүн биримдигине, айтылган ишти аткарууга тарбиялоодо.

В. Опапев. Бирок айрым өдабиятчыларыбыз, айрыкча жаштар, чыгармачыл чабытта публицистикага маани бербей турмуш чындыгына, анын күндөлүк талаптарына аз кайрылууда, «түбөлүк» темаларга көп каңул бурушат.

Ө. Даникеев. Кейсы бир деңгээлде пикириңиз туура. Жазуучу публицистикадан четте калууга тийиш эмес. Публицисттин милдетин аткарып, актуалдуу темалар боюнча макала жааган Чыңгыз Айтматовдун чыгармачылыгы буга эң сонун үлгү эмеспи.

В. Опапев. Чын эле, азырынча көп жазуучунун жакшы очеркин, макаласын чанда кездештиресиң.

А. Токомбаев. Туура. Азыркы учурда бизди келечегинен көп үмүттөндүргөн жаштарга ишенимибиз чоң. Кыргызстан жазуучулар союзу жазуучулардын турмуш менен байланышын чыңдоого, жаштарды республикабыздын эмгектеги түйшүгүнө түздөн-түз кийлигиштирүүгө умтулууда. Жаш адабиятчылардан ири курулуштарга катнаганы аз эмес.

В. Опапев. Ошол эле учурда айрым жаштар өзүн жазуучу атоого ашыгат көрүнбөйбү. Кичинекей бир-эки китеби чыкса эле жазуучу болгону.

А. Токомбаев. Жазуучу деген наамды эмгек менен гана алууга болот. Эмгегиң элге кызмат кылып, коомдун жогорку адеп-ахлак принциптерине, идеалдарына төп келгенде гана жазуучу атанат. Өз милдетиңди так сезгенде бүгүнкү күндүн чындыгынын мүнөздүү белгилерин, адамдын ички дүйнөсүн толук ачып берчү темаларга умтулуу пайда болот. Эл жаратып жаткан нерселер менен байланышта болбой, турмуштук салмактуу материал издебей, адамдарды, турмушту, сездү, Мекенди сүйбөй туруп адабий эмгекке аралашам дегениң бекер.

В. Опапев. Ошондой болсо да штамп боюнча жазылган очерктер, максаттуу көз карашы жок чыгармалар дале кездешүүдө. Мындай бир жагдайды байкадыңыз беле. Мыкты жумушчу жасай турган тетиги эмнеге керек, аны кандай жонгон оң, канча күч жумушаарын болжобой туруп ишке киришпейт. Албетте, публицисттин эмгеги менен жумушчунукун түздөн түз салыштырууга болбойт, бирок экөөнүн ортосунда белгилүү бир деңгээлде окшоштук бар. Айталы тажрыйба, өз ишин жакшы билүү мыкты натыйжа жаратат. Мейли жазуучу, мейли жумушчу бол.

Ө. Даникеев. Калетсиз сөз. Жазмакер адам дайыма жумушка даяр жүрүүгө тийиш. Жүрөгү таза болуп ал аркылуу турмуш жагдайлары, жүздөгөн адамдардын кубанычы, кайгысы өтүшү керек. Бул талап аткарылбаса адабиятчы да, жазуучу да, журналист да жок дей бериңиз.

В. Опапев. Публицисттер азыркы күндө адамзат алдында турган кайсы бир зор проблеманы атаар эле?

А. Токомбаев. Менимче эң коркунучтуу нерсе — эскерүү мүмкүнчүлүгүн жоготуу, ошондон улам согуш канчалык коркунучтуу экендигин тынымсыз кайталай берүү керек. Биз бүгүн миллиондогон адамдардын өмүрүн заматта тыптыйпыл кылчу бомбалар кайрадан жарылбасы үчүн бардык мүмкүнчүлүгүбүздү топтоого милдеттүүбүз. Элестетип көрүңүзчү: ядролук курал менен жабдылган суу алдында жүрчү бир кайык гана Жердеги жашоону токтотуп коёт.

Негизи адамзат өзүнүн жаратылышы боюнча согушка каршы, бирок адамдарды жарыша куралданууну бизнесмендери балуп-жарып салат. Ал эми бизнесмендер болсо адамдар бөлүнүп жарылгандыгынын эсебинен жашоодо. Мына ошондуктан бүгүнкү күндө адамзатты достоштуруу максатын көздөгөн прогрессивдүү адабияттын ролу зор.

В. Опалев. Мына ушул жерден Чыңгыз Айматовдун «Адамдар, бириккиле!» деп чакырып турган «Кылым карытар бир күн» романын кантип эстебей коёсуң.

А. Токомбаев. Ак сөз! Андай, андан да башка проблемаларды унутта калтырууга акыбыз жок.

Ө. Даникеев. Алардын бирине кайрылып көрбөйлүбү. Айрым чарбаларда жаштар орун-очок албай жатышат. Себеби эмнеде деп ойлойсуз?

В. Опалев. Барган сайын айыл жаштарынын духовный, материалдык талаптары толугураак канааттандырылууда. Жаштардын айылдан кетип жаткандыгынын башкы себеби — жер менен иштешүүгө болгон кызыкчылыктын жоктугунда. Эмгекти сүйүүгө тарбиялоо жеке биздин гана эмес жазуучу, журналисттердин да милдети.

Кийинки мезгилде кемчиликтер туурасында көп, калыс жазып жатышат. Албетте, туура иш. Бирок жетишкендигибизди да көрмөксөнгө салбаш керек.

Ө. Даникеев. Ийгиликтерге көп токтолбогондуктун себеби: биз чечилбеген маселелерге, проблемаларга көңүл топтоштуруу милдетин чечкендигибизден улам болуп жүрбөсүн? Ансыз алга өнүгүү мүмкүн эмес да?

А. Токомбаев. Адабиятыбыз менен басма сөзүбүз эч качан курч проблемалардан тайсалдаган эмес. Азыр болсо публицисттер партиянын айыл жериндеги саясатын ишке ашырууга түздөн-түз катышууга тийиш. Жакшы, жаңы саамалыктарды өз учурунда байкап, кеңири пропагандалоо өзгөчө мааниге ээ. КПСС БКнын «Адабий көркөм журналдардын коммунисттик курулуштун практикасы менен болгон чыгармачыл байланышы жөнүндө» токтомунда ушулар туурасында айтылган.

Ө. Даникеев. Азыр биз ишти адабиятчылар жерди буту менен эмес, жүрөгү менен сезгидей кылып жүргүзүүгө милдеттүүбүз.

А. Токомбаев. Учурда партия алдыга белгилегендерди мурдагы чен менен karoого болбойт. Айылды башкарууну кайра куруу маселелеринде жаңы, чечилбеген проблемалар көп болгондуктан бардыгыбыз шымалана ишке киришүүгө милдеттүүбүз. Албетте, демилге керек. Азык-түлүк программасын чечүүнүн кыска, ыңгайлуу жолун издеп, жогортон качан көрсетмө берет деп күтпөгөнүбүз оң. Чарба жүргүзүштүн, чындыкты көркөм чагылдыруунун стилин, адабий иштин стилин өзгөртүү — кечиктирилгис милдет деп эсептейм. Бул тууралуу Андрей Вознесенский ырларынын биринде моминтип эң сонун айткан: «Абийирди интенсификациялоо ар тармакта болсун деп мен каалар элем».

В. Опалев. Адабиятчылар механизаторлорго, саанчыларга, уйчуларга чын дили менен барууга тийиш. Биз, чарба жетекчилери сиздердин жардамыңыздарга абдан муктажбыз. Бирок колду кезеп, муштум көрсөткөндөрдүн кереги жок. Дыйкан эмгегинин кадыр-баркы туурасында камкордук керек. Өз кезегинде дыйкан уятка калтырбайт.

Ө. Даникеев. Адам факторунун толук кайтарымына кантип жетишебиз?

В. Опалев. Кыйын суроо бердиңиз. Эң оболу адамдын ишке кызыгуусун туудуруп, сын, өзүн өзү сындоодон коркпой кайдыгердик менен манчыркоодон корккудай абалга жеткенибиз оң.

А. Токомбаев. Кайда болбосун сыны жок иш жүрбейт. Бүгүнкү күндө алдыбыздагы экономиканын абалын социалдык-саясий мамилелердин системасынын жана коомдук институттардын, эмгек шарттарынын жана аны уюштуруунун сапаттык жаңы абалына жеткирүү боюнча өзгөчө маанилүү маселелер турганда адам фактору зор роль ойнойт. Ал милдеттер көп күчтү, тыкандыкты, туруктуулукту, ар бир совет адамынан чукул бурулуш жасоо үчүн тайманбастыкты, бийик жана зор максаттар үчүн кыймылыбызды чечкиндүү тездетүүнү талап кылат.

Адабиятта айрым жанр жана темалар кенен арым таштаса, кээсинин арымы арбыбай жаткандыгы айныбас чындык.

Чын-чынына келгенде, адабиятта азыркы айыл жергеси өз деңгээлинде чагылдырылбай жатканы аябай өкүнүчтүү. Бул жерде мезгил өзү баардыгын өз-өз ордуна коёт деп турмушка шылтоолоо болбойт.

«Көтөрүлгөн дың» китебинин биринчи бөлүгүндө Шолоховдун болуп жаткан окуяларга өзүнчө баа бериши азырынча айрымдарыбызга сабак боло албай жаткандай туюлат. Сөз, бул жерде калем төшөлтүүнүн санында эмес сапатында болуп жатпайбы, анткени көптөгөн аңгемелердин, повесттердин авторлору активдүү күрөшүүчүлөрдөн эмес — жөн гана байкоочулардан.

В. Опалев. Кандай десем, айыл жергесинин кооздугун, пейзажын жандуу жазып тарыхын изилдеш керек, бирок муну окурмандарыбыз балалыгын эске салып, же болбосо китеп бетине көз жашын агызып гана тим болбостон, турмуштун чоң-чоң иштерине, эмгекке шыктандыргандай кылса. Ошондо гана биздин талап аткарылмак. Болбосо адам факторун эң негизги социалдык милдеттерибизге байланыштуу болгон граждандык проблемалар туурасындагы жакшы чыгармалар менен ойготпогондо кантмекчибиз?

Ө. Даникеев. Публицистиканы «ишмер» адабияттын чалгынчыларына, алдыда жүрүп, улам жаңы чектерди багынтуучуларга салыштырып жүрүшөт. Азыр болсо публицистика жалпы адабий процесске сезилээрлик таасир тийгизүүдө.

А. Токомбаев. Экономикалык же социалдык маселе болобу, айтор адам факторуна кайрылбай туруп чечүү мүмкүн эмес. Анткени адам өзү коомдун, мамлекеттин кызыкчылыгы, демек, өзүнүн кызыкчылыгы үчүн иштеп жатпайбы. Эми публицистикалык чыгармаларыбызда адамдын эмгектеги кызыкчылыгы өзгөчө баса көрсөтүлөт, эмгекчилердин тагдырындагы ийгиликтер өндүрүш менен байланыштырылат деген толук ишеним бар.

В. Опалев. Ал ийгиликтер улансын үчүн активдүү чыгармачыл эмгектенүүгө шарт түзүүгө милдеттүүбүз. Тартипти чыңдап, келишимдик милдеттерди так аткарууга, ар адам өз ордунда натыйжалуу эмгектенүүсүнө, ал өзүн кожоюн катары сезүүсүнө жетишишибиз абзел.

Эң башкы маселе — ар бирибиз өзүбүзгө «кайра куруу үчүн сен эмне кылдың?» деген суроо менен кайрылабыз. Анткени эртеңки жашообуз коллективге, ар адамга байланыштуу болот эмеспи. Демек, сөз менен эмес иш менен коомго жат көрүнүштөргө сокку берели... Жок, токтой туруңуз, сөз дагы социализм ишинде сыналган курал эмеспи, демек, сөз менен дагы...

Жазып алган В. БОБЫЛЕВ.

Дагы да жайыт жагдайында...

«Сонку 40 жылда койлордун саны 4 эсеге өстү, ал эми жайыттарды пайдалануу системасы мурдагысындай эле калды. Ушунун бардыгы азыр 1,8 миллиондон ашык гектар жайыттардын бузулушуна, ошондой эле 3 миллион гектардан ашуун жайыттарды бадалдардын жана мал жебей турган чөптөрдүн басып кетишине алып келди, бир миллион гектарга жакыны таштак жерлер. Ошентип, 60 проценттен көбү иш жүзүндө пайдаланууга жараксыз, ал эми калгандарында түшүмдүүлүк эки эсеге төмөндөгөн».

Кой өстүрүүчүлөрдүн (1986-ж.) республикалык слётунда жасалган докладдан.

Кичи-Өрдөш менен Чоң-Өрдөштүн өзөндөрү биригип, бир чоң кулак суу. Мен төрөлүп, өскөн айыл дөңсөө жерде. Анын башына жете бербей, өзөн кайрадан экиге бөлүнүп, эки кокту менен барып, аягы сазды аралап, көлгө куят.

«Нечен ачарчылыктан — адамды, жуттан — малды алып калган ушул эки өзөнүн боюо» дешүүчү карыялар. Күңгөйлүү чаптарында башка жердин кары кете электе төө тапан гүлдөп, кой текей, жылкы текей жайнап чыгуучу, тоодо жок элик балтыркан менен согон, жөргөмүш, кымыздык ошол жерден табылчу. Малга жайлуусучу — эрте жазда кой-эчки күңгөйүн оттоп, тескей чабы жайы менен бир айылдын үйларына жайыт эле. Бая согуш жылдарында кыштан көтөрүм болуп чыккан мал айылга жакын ушул жерде жайылып, ирденүүчү.

Элүүнчү жылдардын орто ченинде кетмендүүсү — кетменин, күрөктүүсү — күрөгүн алып чыгып, бүтүндөй колхоз болуп Кичи-Өзөндү түздөп жиберишти. «Жаңы жер өздөштүрдүк» дешип отчет беришкен, газетага жазышкан. Анан «аянттарыбыздын узун-туурасы кеңейди, техника кыйын иштеп жатат» деп мактанып чыгышкан айрымдар анда.

Кийин Кичи-Өзөндүн куймасындагы саз кургап, согуш жылдарында эл чым көн казып, отун кылган жердин көк топурагы үстүнө чыгып, шор басты. Элдин жакканы эми таш көмүр, чым көндүн зарылчылыгы деле жок. Колхоз малы да, менчик мал да тоодо. Керек болсо күнчүлүк жерге, а түгүл Казакстандын Үч-Көлүнө чейин көчүп барып, мал багышат. «Салкында мыкты семиртип жатабыз» деп айтып жүрүшөт, жазып жүрүшөт.

Береги арсайган эки чокунун аралыгындагы чалкалап жаткансыган жайыкты Кокуй-Төр деп аташат. Токумдай булут чыкса болгону: заматта алай-дүлөй түшөт да бир сугаттык жамгыр төгүп, кайра күн чайыттай ачылат. Май жыттанып калат айлана жамгырдан кийин.

Сел жүрөт дегенди укканбыз. Көргөн эмеспиз. Менин айылымда селдин изи да жок эле. 1977-жылы жай чилдесиндеги чоң ташкын болбосо дагы эле аны көрмөк эмес мындагылар. Өгүздөй таштар калды көчөлөрдө. Кичи-Өзөндүн нугу болбогондо шыпырып кетмек экен айылды. Чоң-Өрдөштүн оозундагы тар капчыгайдан үй боюндай көтөрүлүп, атылып чыккан таш-топурак аралаш баткак суу майда жылгалардан салааланган ташкындуу ылайды кошуп алып, буркан-шаркан түшүп баратты. Айыл үстүнө жете бербеген жерде нугуна сыйбай жайылып берип, бөксөлөрдү, бир салаасы Кичи-Өзөндүн түзө-

күн көздөй тартты. Ташкын артында эки жээги аркан бою жар, анда-санда жээринде үйдөй таштар арсайып чыгып калды.

Башка мүшкүл иш түшүп турган кезде өтө жылуулук берип, чым көңүн тартуулаган куймалагы сазды эми сел агызып келген корум басып жатат. Көл да айдан ...син качырган сымал, эки чакырымча арылап кеткен. Кичи-Өзөн кургак, эки тарабы тик жар, урап турат. Мал тилине урунаар чөп чыккыс.

Айылдаштарым Кокуй-Төрдү карашат, күн жаабаганын ошондон көрүшөт, кээси: «Кичи-Өзөндү түздөп салганда шорубуз каткан» десе, дагы бирөөлөр кийинки сөздү күнөөлөшөт. Тоодогу «таштын баарын жыйнап келип, айылыбызды да, көл жээгин да корумдап, каксоо кылып салды» дешет.

Быйыл мен отпускамды айылымда өткөрдүм. Эртен менен чайыттай ачык турган асманда шашке ченде таргыл булут пайда болду да Кокуй-Төрдүн чокулары көрүнбөй калды. Чөп чабык кызып турган маал эле.

— Кап,— дедим мен балалык кезим эске түшүп.— Бир аз күн жаабай турса чөбүн үйүп-жыйып алат эле...

Эжебиздин шашкан түрү жок. Үй оокатын жасап жүрдү. Менин ар нерсени кармалап, карбаластап, жаан тийбегендей жерге жыйнап жүргөнүмдү байкаса керек:

— Эмне эле бүлүк түшүп жүрөсүң? — деди.

Кокуй-Төр тарапка кол жаңсадым да, «жаан жаап жиберет го» дедим.

— Баягы Кокуй-Төр жок,— деди эжем бир чети жаратылышка наразы болгондой, бир чети менин шарттан алыс калгандыгыма зээни кейигендей.— Кокуй-Төрдүн чокусуна булут турмак түгүл өзүн бүт басып калса да азыр күн жаабайт. Көргөн жоксуңбу, азыркы тапта ар үйдөн бирден сугатчы чыгат, колхоздо сугатчыдан көп иштеган жок, сугатчыдан кадырлуу эч ким жок. А көлүбүз бөксөргөндөн бөксөрүп баратат. Жалгыз үйдү жаар жер табылбайт — баданы камап коюп, кечинде айдап келишет...

«...Кымбаттуу редакция!

Биз. Ат-Башы районундагы «Коммунизм» колхозунун № 2 бригадасынын Ак-Тал участкасындагы койчумандары, «Ала-Тоо» журналына (№ 12, 1986-ж.) жарыяланган «Көңүл өйүткөн маселелер» деген маекти окуп чыгып, өз ара талкуу жүргүздүк.

Маектеги окумуштуу А. Алдашевдин ойлоруна биз дагы толук кошулабыз. Айталы, республикабыздын айрым бийик тоолуу райондорунда жергиликтүү кадимки жайдарым койлорду багып өстүрүү максатка ылайыктуу болор эле деп ойлойбуз. Ошондой эле маекте айтылгандай, акыркы учурларда койдун сапаты эмес, сан жагынан өсүп кетиши жайыттарга зыянын тийгизип, барган сайын жайыттар такырайып, каксоого айланып баратат. Бир кездеги айтылуу Аксай, Арпа жайлоолорундагы даңаза кылып айтчу жайкалган жашыл шибер менен белге жетчи бетегеси азыр малдын ушунчалык көптүгүнөн бир айга араң түтүп, кой туяктары бир айдан кийин эле жайыттын топурагын чыгарып салып жатат. Ошол себептүү жайкысын мал талаптагыдай семире албай калып жатышат.

Ошондуктан бул маселелерди тийиштүү органдар менен окумуштуулар ойлонушаар деген ойдобуз.

Чабандар: Качкынбай Мааматов, Качкын Азарматов, Шергазы Үсөнов, Сагынбай Тыналиев жана веттехник Темирбек Шоңкоев...»

...Жаратылышты, анын ичинде биздин мал киндиктүү республикабыз өтө кардал болуп турган жайыттарды сактоо, аны рационалдуу пайдалануу жөнүндө «Ала-Тоо» журналында жарыяланган белгилүү окумуштуу, жазуучу-котормочу А. Алдашев менен болгон маек мына мындай бир окуяны эсиме түшүрдү. Ошондуктан мал чарба адиси, отуз жылдан ашык убакыттан бери айыл чарба темасын газета-журналдарга чагылдырып келе жаткан журналист катарында бул чоң проблема боюнча өз пикиримди ортого салууну туура таптым.

...Кечээ жакында Стрельникова атындагы асыл тукум мал заводунда болуп калдым. Асыл эмгеги менен элге таанымал саанчылар иштешет мында. Алардын катарында Социалисттик Эмгектин Баатыры, СССР Мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты Ж. Мундузбаева да бар. Тан куланөөк салып калган кез. Тоо түбүндөгү сүт комплексинин айланасында тынчтык өкүм сүрөт. Эртен менен саандын башталышына дагы бир саатча убакыт калган. Комплекске анда-мында бир адам келип жатты.

— Үйлөрү жакындары ушинтишип жөө эле келишет,— деди жанымдагы олбурлуу адам жай сүйлөп.— Калгандары автобус менен...

Биз четки уйканага жакындадык. Өтө сүттүү уйлар багылат анда. Дарбаза алдына жете бергенибизде ичтеги уйлардын арасынан бир назик үн угулуп калды.

— А-а, Жыргал эже уйлары менен «сүйлөшүп» жаткан тура,— деди чарбанын зоотехниги каалганы шырп алдырбастан кылайта ачып. Биз эшик алдында көпкө дейре карап турдук. Жыргал эже улам бир уюна өтүп, сылап-сыйпап, кээсин моюнунан кучактап, бооруна кысып, «аңгемелешип» жатты. Ал катардагы уйлардын ар бирине ушундай мамиле жасады. Мал да ага түшүнгөн сыңары, улам аркысына өткөн сайын эжени ээрчий карап, көпкө андан көз албайт. Ангыча саанчылар келди. Иш башталып кетти...

— Минтпесе ар уйдан Жыргал эже алты миң литр сүт алабы? — деди зоотехник. Малды сыйлабасаң, аны теңеибесең сүт бербейт. Унчуккан жокмун.

Зоотехниктин ошондогу суроосу мына ушул очеркти жазып олтурган кезде деле менден жооп күтүп жаткан сыяктуу сезилди. Жоопту мен жогорудагы окуядан издеп жаттым. Суроого суроо менен жооп берип жаттым: жаратылыш чындыгында эле өзү соолуп-бүткөнгө чейин марттык кыла береби? Эмне үчүн ал пайдага жашайт? Ал ичине кек сактай алабы? Зомбулукту көтөрө алабы? Жок! Эмне үчүн биз анда аны зордойбуз? Андан көрө аны менен тил табышып, сылап-сыйпап, элиги Жыргал эже уйларына мамиле жасаган сыңары, камкордук көрбөйбүзбү! Ага мээримибизди төкпөйбүзбү?! Малга мамиле жасаганды билген ошол малды да, ал аркылуу адамды тойгундуруп жаткан жайыт отуна эмне үчүн кайдыгер карайбыз?

О, кайдыгерлик! Республикабыздын айыл чарбасынын башкы тармагы болгон мал чарбасын, анын ичинде кой чарбасын өнүктүрүүнүн негизи — жайыттын кунарын качырып жаткан так ушул — кайдыгерлик эмеспи. Антпесе чар жайыт пайдалана берүүдөн ...отсуз калаарын малчылар, илимпоздор билбей коюштурбу? Билишкен. Какшап айтып да жүрүшкөн, жазып да жүрүшкөн. Аны Абдулхай Алдашевдин мындан жыйырма жыл мурда жогорку органдарга жазган каты деле далилдеп турбайбы. Тек кайдыгерлик акылды жеңип кеткен. Балким менин жердештерим Кичи-Өзөндү түздөп, жер сайтын «кеңейткен» күндөрдө арай төштүү коо каксоого айланып, эртен какыр болуп калаары, анын кесепети көлгө тиерин, көл тартылса Кокуй-Төрдүн башына булут чыкканы менен жамгыр жаабай калаарын билишпеген эместир. Бирок алар бир айылдын малы эрте жазда жайытсыз калаарын көрүп турушкан. Бул кайдыгерликпи? Албетте, Эми жердештерим эжем окшоп күнөөнү Кокуй-Төргө коюшат, ага наразы болушат: «тогумда түгүл үзүктөй булут чыкса деле күн жаабайт» имиш.

Албетте, илимге, азыркы замандын техникасына, күндө өнүгүп, өркүндөтүлүп бараткан технологияга негизделген ири чарбада Кичи-Өзөндүн тагдыры жөнүндө сөз кылуу анча арзыбай турган маселе катары сезилет. Бирок «Ала-Тоодо» козголуп жаткан чоң проблема так ушул өңдүү майда нерселерден куралат да. Айталык, ар бир жердин өзүнчө Кичи-Өзөнү, Кокуй-Төрү бар. Канчалык айтылып жатканы менен ошолордун тагдыры ошол күнкү кызыкчылыкка чиелешкенин моюнга алуубуз керек. Жайлоолорубуздун, мал жайыттарынын кунарынын кетип жаткандыгы, менимче, бүгүнкү күндө жаратылышты капарыбызга албай койгонубузда, анын талабына кайдыгерлик кылганыбызда. Менин жердештерим жаратылыш менен тил табышып, жер бизге эмне берээрин билип турган кезде жер март эле. А зомбулук көрсөтүп, жаратылыш менен эсептешпеген каалаганын алгысы келген кезде Кичи-Өзөн жарга айланды. Бир жылдардагы өттүү жайыттан адамдар кол жууп калышты. Жердештерим болсо жайыт издеп ары жагы Казакстанга, Ысык-Көлдүн сыртына, бери жагы Каркырага чейин чапкылап жүрүшөт, жайында малын ары айдап, күзүндө бери айдап, түйшүк тартышат.

Ары айдап, бери айдап демекчи, жайыттын кунарынын кетишинин бир себеби так ушунда. Республиканын масштабында жылкы менен уйду эсептебегенде да он миллион койду кээ бир жайлоолорго чейин беш-алты күн, кайра түшүргөн кезде ошончо күн айдап жөнөгөндө канча жер такырайып калып жатат?! Колхоз-совхоздорду алып көрөлү: ар оторго татынакай кашар курулган. Адатта кокту-колоттун оозунда, бир тарабына эңкейиш келген күнгөйлүү, шамалдын огунан буйтка жерде, жети-сегиз ай бою 550—600 кой бир жол менен жайытка чыгарылып, ошол жол менен кайра түнөгүнө киргизилет. Күзгү-жазгы меагилди мындай кой, кышында чаң чыгып жатат ошол жолдон. Кой короонун айланасындагы жайыт отун сактай алабай олтуруп жалпы эле жайлоонун кунарын качырбоо жөнүндө маселе козгоого мүмкүн эместир.

Муну менен койду жайлоого көчүрбө, короодон чыгарба деп айтып жаткан жокмун. Жайлоосуз мал болобу биздин шартта, Жалаң колго караган кой үчүн тоют даярдап үлгүрө алмакпызбы? Маселе мал жайытын туура, рационалдуу пайдалануу жөнүндө бара жаткандыгы түшүнүктүүдүр. Окумуштуу катары А. Алдашев өз кесиптештеринин жайыт өздөштүрүү жагдайында бир беткей аракет кылып, көп жерлерди кыйрысынга учуратып таштаганына зээни кейийт. Буга макул болбой коюу мүмкүн эмес. Бирок, карапайым мал чарба адиси катарында кошумчалап коёр элем: отуз-кырк миң чабан, миңдеген адистер, жылкычылар, бадачылар өз колубуз менен жасаганды окумуштууларга саласал кылып, айлана-чөйрөбүздөгү абалды көрүп-билбей тургансып кала беребизби?! Азыр партия менен өкмөтүбүз тарабынан көрүлүп жаткан чаралар жаратылыштын жемишин жакшы пайдаланууга кеңири мүмкүнчүлүк берип турган мезгилде, биз «бир жакадан баш, бир жеңден кол чыгарып» мамлекетибиз чыгымдаган зор каражаттар бекерге кетпесин үчүн таоият кайсы жерде жардам күтсө, ошол жерге жардамга келгидей аракеттенсек каңа! Мында, менимче, жаратылыштын жемишин түздөн түз пайдаланып жаткан чарбалардын малчыларына, адистерине чоң жоопкерчилик жүктөлөт. Өндүрүштүн кайсы тармагында болбосун бул күндөрдө илимге таянбастан иш бүтпөйт. Чындыктан иш бузулбайт, илимпоздор республикабызда жайыт маселеси боюнча кыйла изденүүлөрдү жүргүзүшкөн. Алардын бардыгын бул жерде тизмелеп олтуруунун зарылчылыгы жоктур. Айтор малды, атап айтканда, койду жылдын кайсы мезгилинде кайсы жайлоого чыгаруудан баштап, кайсы зонада кандай ыкма менен жаюу керек экендиги жөнүндө толгон-токой сунуштар киргизилген, кеңештер берилген.

Ошол сунуштарды ким колдонуп, ким өркүндөтүүгө тийиш? Малчылар, колхоз-совхоздордун адистери, А колдонуп жатабызбы? Колдонсок, анын натыйжасы кандай болду? Ага контролдук кылган, анын натыйжасын билген адам жок. Талашкым келбейт, булар кагаз жүзүндө бардыр. Бирок журналист катары көп эле жерде командировкада боломун, бул жөнүндө суроолорго так жооп берген малчы сейрек кезигет. Ошондо мындай деген ойго келесиң: жайлоолорубуз, мал жайыттары ээсиз калган!

Буга байланыштуу бир окуя эсиме түшөт. Мындан беш-алты жыл мурда республикабызда чоң дебей, бала дебей сыймыктапкан Соң-Көлдө экинчи ирет болдум. Барындан чыккан адам аты тың болсо ара конуп, антпесе эки конуп жете турган кесептүү Соң-Көл бүгүн түштүк жол болуп калган. Күн батыштан соккон сыдырым жел андаган

[illegible] салынган көпүрөдөн зыр коюп өттүк да, улам бир кал толкуну [illegible] [illegible] каптаалай сыгып бараттык. Аз жүргөндөн кийин ша колотко [illegible] кирип, кайра [illegible] бетиндей тегиз жер менен [illegible] гыл жолдун [illegible] Машина [illegible] килем үстүндө бараткансыдык. Эки тарап бөлөп келе жатты. Артта [illegible] чан жок, [illegible] түшкөн издери. Көл жакалай кеткен эски издердин кай та машинанын жашыл [illegible] топурагы көрүнөт.

бирлери [illegible] [illegible] алыстай бердик. Сары жонго кыялап чыкты.

Машина [illegible] бурулду. Улам [illegible] боз үй көрүндү.

да колот [illegible] [illegible] — деди Нарын областтык мамлекеттик мал

— [illegible] жерде [illegible] кездеги директору, согуштун жана эмгектин ветера. асылдандыруучу станциянын ошол [illegible] капталы айнегине сөөмөйүн кезеп.— Атамдын журту ны Идин Алмамбетов, машинанын [illegible] Улуу Ата Мекендик согуш тууралуу кабарды биз ушул жерде уккан. колот башында.

быз.

Бир [illegible] кайра келген жолубузга түштүк. Ачыгыраак айтканда, машинабыз [illegible] салбастан, улам анын бир тарабына өтүп, жайлоодо [illegible] жол издеп бара жатты. Килем үстүндө бараткандайбыз. Көл жээгине жете бербей онго бурулдук да, [illegible] жаны из салып жөнөдүк.

Көлгө сүңгүп [illegible] берген кара таштуу тумшуктан аплып түшөрүбүз менен тээ алыста жондон [illegible] чаң көрүндү. Ал этектеп узун коктуга кирген кезде артынан кайрадан чаң [illegible]. Анын алдынан жонго көтөрүлүп бараткан машинаны өз чаны басып кеткендей болду. Анан дагы машина... дагы бирөө...

Биз Жумгал районунун малчыларынын маданий-тиричилик борборуна келдик. Олуттопур. Машина кым-куут. Отун, чай, туз, кийим-кечек жана башкалар ташылып келинип, [illegible], мал жүктөлүп жөнөтүлүүдө.

— Сон-Көлүбүз ушинтип калган,— деди Идин аксакал менин оюмду айттырбай билип.— Ал малдын гана эмес, машинанын да жайлоосу. Эми жүн кыркылат. Ошондо келген мындан да кым-куут...

Биз тескей тарабына өттүк. Кечээ Идин аксакал айткан шагыл жол менен келатабыз, чала түзөлгөн жол. Эки тарабы жарга айланган. Трактор калак тумшугу менен кыртышын кырып кеткен бута атым аралык такыр. Жол салган күн кандай болсо ошондой бойдон. Анда-санда жерин жазгы эриген кар суусу жеп, кемер кылган.

— Өх-ү, [illegible],— деди Идин аксакал сол бутунун тизе үстүн мыкчый кармап, шагыл жол түгөнүп, жайыкка чыга берген кезде. Машинадан түшүп, анан желдеп [illegible] — артына өтүп, олтура кеттик. Ал азыр эле дөңгөлөк алдында калган бетегени аярлап сылалап, тарагансып, бой тиретип жатты. Өз алдынча күңгүрөнүп, бир нерсе айтып жатты. Тепсендиде калган чөпкө жаны ачып, кейип-кепчип жатты. Өз жаратынын оорукчунганын унутуп калган сыяктанат.

— Мына кызык... — деп жибердим мен Жумгал, Кочкор, Нарын тараптардан чан уюлгутуп келаткан машиналарды көрө коюп.

— Техникалык прогрессти айтып жатасынбы? — деди ал олтурган кейпинен жазбай.— Чындыгында эле кызык! Техникасыз, маселен, машинасыз Сон-Көлдү жайлоо катары пайдалана алабызбы азыр? Пайдаланабыз дечи, бирок кымбатка түшөт да. Демек, техника чон таяныч. Экинчи жагынан техника минтип Сон-Көлдү ойрондоп кирди. «Мал жайытын кыйратып жатат» деп чуу салып жүрөбүз. А мал оттоор жер жок көл жээгин да машинага тебелетип таштадык. Көрүнгөн жердин баары машинанын изи. Бөтөнчө жылкы турбайт машина өткөн жерде. Бир жолкусунда да анча эмес, ошол изине кайра салсаң, жаандан кийин кемер болуп калат. Бая сен «жумшагына карап, кечээги изине түшкөн жок» дедин көрүнөт байкашымда. Андай эмес — артыбызда ангек калбасын эртен дегенибиз. Канча машина келсе ошончо из. Машина көл көрүнгөн ашууга чейин келет да, анан ар ким өз билгениндей жумшак чөпкө салып кете берет. Көрдүн го, тиги Жумгал жактан ар жондон бирден машина куюлуп түшүп жатканын. Машинада эмне күнөө? Менимче машинанын да, жайлоонун да кожоюну боло албай калдык. Баарыбыз Сон-Көлдүн мейманыбыз. 2—3 айга келебиз. Тебелеп-тепсеп, ырыскысын курутуп кетебиз. Ал биздин мейманчылыгыбызды көтөрүп жатат. Качанка чейин көтөрөөр экен?! Атаганат, башталган иштин аягына чыкпай калганын карабайсынбы. Этер жол болгонунда, аны күтүп алуучу ээси болсо машиналар минтип туш келди жерден из чыгарып, жайыт отун тебелеп салбайт эле го.

— Жерге да, малга да, чөпкө да кожоюн керек, — деди Идин аксакал.— Кожоюну болгон жердин кем-карчы аз. Карачы, жайлоолорубуздун кунары качып бара жатканын баарыбыз билип турабыз, жазып да жатабыз, айтып да жатабыз. Жоготкондун ордун толтуруу жөнүндө көптөгөн кеңештерибизди да беребиз. Тек ошолорду ишке ашыргандардын катары сейрек. Кожоюну болсо Сон-Көлдүн кунары ушунчалык качмакпы?! Ал аны баласындай асырап алмак.

Ал кобураган бойдон келип, машинага олтурду. Көпкө үнчүкпадык. Машина «жер жумшактап» зымырап баратты.

— Жайыт чөбүн эттин, жүндүн, сүттүн жана башка мал чарба азык-түлүгүнүн өзүнө турган наркына кошуу керек,— деди ал бир оокумда кесе.— Ошондо кожоюн табылат.

Ангыча машина боз үй алдына токтоду...

* * *

Жакында Тон районунда болдум. РАПОнун председателинин орун басары Чолпонкул Аралбаевге ушул окуялар жөнүндө баяндадым,

— Бизде деле абал андан дурус эмес,— деди ал кейиштүү.— Жарым миллионго жете бербеген кой бар колхоз-совхоздордо. Ар түтүндөн жыйырмадан-отуздан кой чыгарылган, [illegible] жылкы, топоз, уй... Жайытыбыз бар болгону 335 миң гектар. Оту начарлап [illegible]. «Качан ачылаар экен» деп ашууларды карап турабыз жаз чыккандан [illegible] Жердештериңиз сынары биз да малды сыртка айдап, эки-эки жарым андан [illegible] кайра бери көчөбүз. Канчасы аксап, канчасы кызыл май болгонун, канчасы ай[illegible] чыгымга учураганын каттаган жерибиз жок. Көп эле. Жарым миллионго жакын [illegible] чыгым болбой коебу? Сыртта деле жарытымдуу жайыт калбай баратат.

Чолпонкулдун кесиби агроном. Турмуш жолун чарбада баштаган тажрыйбалуу [illegible]. Жайыт проблемасы бул күндөрдө ар бирибиздин көңүлүбүздү өйүтүп турганын [illegible] [illegible]малдым да тике суроо бердим:

— Абалдан чыга алабызбы, же эртеңибиз бүгүнкүдөн кыйындаар бекен?

— Мунун баары өзүбүздөн,— деди ал күнөөнү мойнуна ала.— Тоюттук базабыз[illegible] мүчүлүшүн эске албастан малыбыздын туягын санап, ыксыз көбөйтүп жибергенбиз. [illegible] машинаны башкарып, көрүнгөн жерден жол чыгарып жүргөн да өзүбүз. Биз азыр [illegible] санын ургалдуу өстүрүп, бир калыпта сактоо жөнүндө чечимге келдик. А эт, [illegible] көбөйө бермекчи. Эмненин эсебинен? Төлдү, жүндү арбын алуунун, малдын тукумун асылдандыруунун эсебинен. Ишин кылып сапат жагына көңүл бурмакчыбыз.

— Эттин, жүндү көп алуу үчүн малды жакшы тоюттандыруу керек го, төл көп [illegible] ага да тоют керек...

— Албетте, мал чарбасын интенсивдештирүүнүн тагдыры тоютта. Алынган төлдү жайытта интенсивдүү багып семиртип, туулган жылында күрпөн жүнүн кыркып алып, [illegible] тапшыруу үчүн тоют керек, жайыт керек. Демек, жайыт проблемасы ого бетер [illegible] мүнөзгө ээ болот. Жайыт отун жакшыртуу үчүн биз аны кезеги менен эс алдыруу[illegible] эттик. жайыттын ээсин таптык. Районубузда быйыл ирилештирилген чабандык бригадалардын саны 55ке жетти. Алардын бардыгынын тең экономикалык көрсөткүчтөрү жогору. Мунун негизи баарыдан мурда жайытты туура пайдалана билгендиктен. Өзүнө бекитилип берилген жайытка подряддык бригада кезек менен коюн жайып, муктаж жерине жардам көрсөтүүгө мүмкүнчүлүгү бар.

Экинчиден, дыйканчылыкты химизациялоонун, мелиорациялоонун негизинде шалбаалардын, табийгы жана эгилме чөп чабындылардын түшүмдүүлүгү жогорулоодо. Бул жайытка аралжы дегендикке жатат. Ага кошумча тоют даярдоонун прогрессивдүү ыкмалары улам барган сайын кеңири таркалып, чөптүн сапаты артууда, сенаж, чөп унун, ар түрдүү гранулдарды даярдоодон улам тоюттун азыктык заттары көбүрөөк сакталууда. Ал эми чөптүн составындагы азык заттарын коромжуга учуратпастан жыйнап алуу шалбаалардын жана чөп чабындыларынын түшүмдүүлүгүн кыйла жогорулаткан менен барабар. Бул жайыт чөбүнө да таандык. Канчалык жайыт оту коромжусуз, өз маалында пайдаланылса, анын натыйжасы ошончолук дурус болмок.

* * *

Мал жайыттарын, жалпы эле жаратылыштын жемишин рационалдуу пайдалануу тууралуу сөз козгоп, А. Алдашев аны өзүнүн жыйырма жыл мурда жазылган катында койдун тукуму менен байланыштырганы кызыктуу нерсе. Ырас, кыргыз койлору жылына эки маал кыркылса да жүнү азыркы койлордон кеминде эки эсе аздык кылган. Отузунчу жылдардын башында аларды меринос койлору менен аргындаштырган алгачкы жылдарда тоолуу жерде жыл бою жайытта багуу шартына анча жөндөмү жок койдун тукуму алынгандыгы белгилүү. Академик М. Н. Лущихин баштаган илимпоздордун тобу мына ушул маселени чечүү багытында зор селекциялык иштерди жүргүзүп, эксперименталдык оторлорду жайдыр-кыштыр колду каратпай жалан гана жайытта багып, эн акырында азыркы биздин уян жүндүү койлорубузду жаңы порода катары тааныткан эле. Жылдар өттү. Кыргыз койлорунун тукуму улам өркүндөтүлүүдө. Көптөгөн линиялар, энелик тарабынан таркалган тукумдук топтор чыгарылды. Алар биздин республикабыз гана эмес, коңшулаш тоолуу областтарда, Закавказьеде, Алтайда жана башка жерлерде райондоштурулган койлордун тукумун жакшыртуу максатында да колдонулуп жүргөндүгү биз үчүн чоң сыймык.

Чындыгын айтуу керек, меринос койлорубуз мурунку куйруктуу кара койлорго караганда мажүрөөлүк кылбай койбойт: астынкы буту кыскалыгы мындай турсун, ал алсызыраак да, кычкылтек гипоксиясынын шарттарында алардын уруктануусу кыйын, урук кабыл алган учурда да бийикте аба жетишпей козу салып таштаарын окумуштуулар далилдешкен. Бул багытта илимий иштер улантылып да жатат.

Мына ушуларга байланыштуу А. Алдашевдин: «Республиканын айрым райондорунда (Токтогул, Ат-Башы, Алай, Өзгөн, Нарын ж. б.) азыркы уян жүндүү ак койдун ордуна чала уян жүндүү... кадимки эле жергиликтүү кыргыз койлорун өстүрүүнүн зарылдыгын ойлоштуруу керек», «Жүнүнүн сапатына зыян келтирбегендей кылып азыр өстүрүлүп жаткан уян жүндүү ак койдун тукумун абориген тукумундагы (куйруктуу жергиликтүү кыргыз кою) койлор менен аргындаштыруу керек» деген пикирлери менен макулдашпай кое албайсың. Автор далилдеген сынары «бул маселеде чарбалар экономикалык эч кандай зыян тартпайт». Демек, малдын тукумун илимий негизде асылдандыруу, республиканын ар бир аймагынын өзгөчөлүктөрүн эсепке алып, кой чарбасын адистештирүү керек.

Бул ой эмнеден улам келип чыгып жатат? Дале жайыттын кесепетинен улам. Өткөн жылы кой өстүрүүчүлөрдүн республикалык слетунда дал ошол жайыт жагдайында кабырга кайыштырган сөз болду.

Т. ДОСБЕРГЕНОВ, Киров районундагы Лушихин атындагы асыл тукум заводунун ардакер чабаны, Социалисттик Эмгектин Баатыры:

«...Жайыт маселеси качантан бери коюлуп келатат. Кагаздардагы маалыматтарга караганда далай эле иштер бүткөрүлгөн сыяктанат, ал эми оту дүркүрөгөн жерди көрбөдүм да, укпадым. Маалымат, куру сөз менен малды бага албайсың. Анын улам майдаланып, колду көбүрөөк карап бараткандыгы мына ошон...

Экинчиден, адистештирүүгө жана топтоштурууга ашкере берилип кетип, бир жагдайды эстен чыгарып койгон шекилденебиз. Айылыбыздагы бир окумал адамдан Африкадагы жайыт тууралуу уккандан кийин ушундай ойго келдим. Алиги жайытка эч ким биячилеп ар түркүн жер семирткичтерди чачпаганы менен нечен түркүн жаны-жаныбар жайылгандыктан чөптөр эгерим илдетке ... экен. Бир түрдүү мал жайылса, эртедир-кечтир чөптө ... пайда болоорун аталарыбыз да сезип-туйган окшойт. Миң койго бирден төө күтүү тартиби ошондон улам чыккандай. Эгерде жайытты сактагыбыз келсе, канткенде да бул маселени окумуштуулар терең териштирип чыгышы ...»

Ошентип жайыт маселеси тууралуу айткан учурубузда дагы да мындай бир мисалга кайрылалы: азыр Тон районунда жарым миллиондон ашуун кой ансыз да оту тозулуп бараткан 145 миң гектар жайытка багылууда. Демек, жайыттар башкармасы бул багытта тез арада чечкиндүү аракеттерди көрүп, мал жайыттарын кезектештирип пайдалануу мүмкүндүгүн түзмөйүнчө, тармакты тездетүү нугуна толук өткөрүү мүмкүн эмес.

Мындай абалдан чыгуунун жолу барбы? Албетте, бар.

Ошол «Кой өстүрүүчүлөрдүн республикалык слетундагы» докладда: биринчиден, «...жайыттарды туура пайдалануу, алардын сапатын жогорулатуу максатында РАПОдо жана чарбаларда шалбаа-жайыттарды өздөштүрүүчү атайын агрономдордун кызматын киргизип, аларга табигый тоют жайыттарын коргоо жана туура пайдаланышын, анын жакшыртылышын контролдоо боюнча мамлекеттик инспекторлордун укугун берүү керек», экинчиден, «...жайыттардын начарлоо процессин токтотуу үчүн ар бир фермага, кой чарба жана башка бригадага белгилүү участкаларды берүү, муну тийиштүү документтер менен бекитүү керек».— деп баса белгиленген.

Ооба, кожоюн керек жайытка, эгер бул маселени бүгүн чечип албасак, эртең кечигип калаарыбыз, баягы көйкөлгөн жашыл жайыттардан кол жууп, куру алакан калаарыбыз бышык.

Абдыкадыр ДҮЙШӨМБИЕВ,
зоотехник.

Талкууда тактальчу маселе

Адабий сын, адабият таануу

(ТАЛКУУНУ УЛАНТАБЫЗ)

Апрель (1985-ж.) Пленумунан соң өлкөбүздүн турмушунда башталган жагымдуу жышааналар коомдук климатты кадыресе оңогонун өзүбүз көрүп-билип отурабыз. Көп жылдар бою өз нугу менен кынтыксыз бараткансыган жашоо-тиричилигибиз бүгүн жаңылануунун кубаттуу эпкинине дуушар болуп, өзүнүн көндүм көрүнүштөрүнөн, илээшкен илдеттеринен тез арада арылууга багыт алды. Бул багытта коомдук турмушубуз кескин өзгөрүүлөргө, чаптан кайра курууларга дуушар болуп жатат.

Арийне, ар бир эле зор масштабдагы революциячыл иш муз үстүнөн сыйгаланган чана сынары шыдыр кетпеси белгилүү. Эскинин жаңыга орун бериши татаал процесс экени, ал айрыкча адам аң сезиминде кыйынчылык менен өтөрү дагы жалпыбызга маалым. Ошентсе да ата конушубузда башталган өзгөрүштөрдүн натыйжасы кандайдыр бир өлчөмдө жагымдуу нравалык атмосферанын жаралышына, мекендештерибиздин адамзат энчиген жаркын идеалдарга канчалык берилгендигине да байланыштуу. Ал эми адам баласын кара мүртөздүк, кош көңүлдүк, таш боордук, өзүмчүлдүк сыяктанган илдеттерден тазартып, андагы асыл сезимдерди ойгото турган кебелбес көз караштын калыптандыра турган курал — бийик үлгүдөгү искусство чыгармалары экени да ырас жана азыркы кырдаалда анын ушул мааниси өзгөчө баса белгиленип жатат. Ошондон улам адамзаттын рухий мүлкү болуп эсептелген көркөм чыгармалардын мазмунун сапаттык жаңы бийиктиктерге көтөрүү, алардын жаңы ойлорду жандандыруучу миссиясын кеңейтүү, сүрөткердин турмуштагы активдүү позициясы сыяктанган маселелер бүгүн стратегиялык мааниге ээ болуп отурат.

О. Ибраимовдун көлөмдүү макаласы («Ала-Тоо», 1986-ж., № 9) эң оболу мына ушундай духта жазылгандыгы менен баалуу экенин белгилеп коюу абзел. Автор көтөргөн орчун маселелер кыргыз котормо сынынын жанданышына шарт түзүп, ар кыл деңгээлдеги талаш-тартыштардын, кызыктуу пикирлердин жаралышына себеп болгонуна күмөн жок. Ырас, макаладагы баш багып турган проблемалар котормо адабиятыбыздын кыртышына эбак тамырын жайган. Алдыда алардын канчалык терең жайгашканын аныктоо милдети турат.

Анткен менен макаланын соңунан чыккан сындардын жазылыш деңгээли, алардын авторлорунун негизги маселеге карата мамилеси ойлондурбай да койгон жок. Калыстык кылыш керек, А. Пазылов («Ала-Тоо», 1987-ж., № 2), Х. Бапаевдин (1986-ж., № 10), К. Рысалиевдин («Ала-Тоо», 1986-ж., № 11), М. Төлөмүшевдин («Ала-Тоо», № 1, 1987-ж.) макалаларынын кемчил жактарын туура эле белгилеген. Ошондой болсо да сынчынын оюна мындай кошумча кошуп койсо ашыктык кылбас эле. М. Төлөмүшев мурдагы оппоненттерге караганда эң башкы маселеге азбы-көппү кайрылып, ага өзүнүн көз карашын, мамилесин билдире кеткен. Анын позициясында айрым тактоону талап кылган ойлордун бар экенине карабай, муну алдыга жасалган кадам катары баалоо керек.

Ырас, мурдагы авторлордун негизги темадан окчунураак кетип калышканына анчалык ыраазы болбогон Пазылов өз макаласын («Ала-Тоо», № 2, 1987-ж.) талкуунун тартибине, айтыштын эрежесине ылайык жазды. Анда биринчи автордун ойлору билгичтик менен улантылып, талкууга коюлган пикирлердин тактальчулары тактальды, кыябы келген жерде жөндүү реплика ыргытылды, кылдат байкоолор айтылды. Ошолордун бири — биздин котормо практикабызда өнөкөткө айланган «ашар кылып» которуу жосуну. Мындай мамиле дегеле жакшы натыйжа бербесин жазуучуларыбыздын өткөн жылдагы эң чоң жыйыны Р. Бернстин «Жүрөгүм менин тоолордо»[1] аттуу ырлар жыйнагынын котормосунун мисалында белгилеген эле. Маанилүү маселеге элдин көңүлүн дагы бир ирет бургусу келгенби, автор А. Пазылов ошол оңдуу чыкпай калган жыйнактын сапатын кайрадан сын элегинен өткөрөт. Автордун бу ажары ачылбай калган котормого көшөргөндөн көшөрүп, кайра-кайра

---

[1] Р. Бернс. «Жүрөгүм менин тоолордо», «Кыргызстан», 1976-ж.

АЛА-ТОО

АЙ САЙЫН ЧЫГА ТУРГАН АДАБИЙ-КӨРКӨМ ЖАНА КООМДУК-САЯСИЙ ЖУРНАЛ

КЫРГЫЗСТАН ЖАЗУУЧУЛАР СОЮЗУ МЕНЕН МАДАНИЯТ МИНИСТЕРСТВОСУНУН ОРГАНЫ

№ 6

ИЮНЬ

1987

1931-жылдан бери чыгат.

ГБ Киргизской ССР

МАЗМУНУ

«ЫСЫК-КӨЛ ФОРУМУНУН» ЖАҢЫРЫГЫ:
«БИЗ КЕЛЕЧЕККЕ ИШЕНЕБИЗ...»

Чыңгыз АЙТМАТОВ. Биз баарын ачык сүйлештүк 3
Питер УСТИНОВ: «Чыгыш-Батыш: ишенишүү багытында» 5
Жеймс БОЛДУИН: «Ошондо мифтер ойрондолор...» 6
Нараяна МЕНОН: «Өзүңдүн маданий көз карандысыздыгыңды сезүү — баарына даба...» 9
Федерико МАЙОР: «Биз келечек адамдары алдында да милдеттүүбүз...» . . . 11
Лисандро ОТЕРО: «Ишанимге, үмүтке карай жол ачык...» 12
Яшар КЕМАЛЬ. Эчки, аңгеме . . . 14
Афеворк ТЕКЛЕ: «Асманыбыз ачык болсо — жергебизге келеке түшпес...» . . . 18

✦

Аалы ТОКОМБАЕВ (БАЛКА). Сен, тууган жер, ыр 22

УЛУУ ОКТЯБРГА 70 ЖЫЛ
БООРДОШ ЭЛДИН АДАБИЯТЫНАН:
ХАКАСИЯ

Имель МОЛДОБАЕВ. Достуктун шарапаты . 25
Михаил КОКОВ. Хакас жери, ыр . . . 29
Михаил КИЛЬЧИЧАКОВ. Марал, ыр . . 29
Иван КОТЮШЕВ. Күзгү шамал, ыр . . 31
Валерий МАЙНАШЕВ. «Алгачкы кар айтат эмне жөнүндө...», ыр 31
Иван КОСТЯКОВ. Ак кайың, «Москва. Жол. Метро...» ырлар 32
Яков ТИСПЕРЕКОВ. Баскан жол, ыр . . . 32
Хакас макал-лакаптары 33
Хакас эл жомоктору жана уламыштары: Чыгаан мерген, Кара Боор, Кыргыз эли, Кыргыздар 34

✦

Шабдаибай АБДЫРАМАНОВ. Домоктун кылычы, роман 45
Сүйеркул ТУРГУНБАЕВ. Ырлар . . . 101

УСТАТТЫН ӨНӨРКАНАСЫНАН

Чыңгыз АЙТМАТОВ. Сөзүбүз кандай жаныбар (Ангемелешкен Н. Анастасьев) . 106

ӨНӨР

Эсенбай КАЛДАРОВ. Кайдасыңар, көрүүчүлөр? (Театр сынчысынын күндөлүгүнөн) 125

ОЧЕРК, ПУБЛИЦИСТИКА

Кыргызстан жазуучулар Союзунун Башкармасынын пленумуна карата

Каныбек ЭДИЛБАЕВ. Табияты — жоокерлик 130

ДООРУБУЗДУН ДООШУ УГУЛСА: Саткын САСЫКБАЕВ, Сагындык ӨМҮРБАЕВ, Исабек ИСАКОВ, Нурпаис ЖАРКЫНБАЕВ, Советбек БАЙГАЗИЕВ 132

Татьяна САМОШИНА. «Кең Чүйдүн күрөө тамыры...» (Тарых барактарынан) . . 143

АДАБИЙ СЫН, АДАБИЯТ ТААНУУ

Салижан ЖИГИТОВ. Осмоновдун дастанчылык өнөрү 147

✦

Авторлор жөнүндө маалымат 159

✦

«Ала-Тоо» журналынын конкурсу . . . 160

★

«АЛА-ТОО»
ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
ОРГАН СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ КИРГИЗИИ И МИНИСТЕРСТВА КУЛЬТУРЫ КИРГИЗСКОЙ ССР

★

Башкы редактор Кеңеш ЖУСУПОВ

РЕДАКЦИЯЛЫК КОЛЛЕГИЯ: Шабданбай АБДЫРАМАНОВ, Сагын АКМАТБЕКОВА, Мар БАЙЖИЕВ, Камбаралы БОБУЛОВ, Өскөн ДАНИКЕЕВ, Ашым ЖАКЫПБЕКОВ, Асан ЖАКШЫЛЫКОВ, Төлөгөн КАСЫМБЕКОВ, Эсентур КЫЛЫЧЕВ (жооптуу секретарь), Акбар РЫСКУЛОВ, Жалил САДЫКОВ, Асанбек СТАМОВ, Каныбек ЭДИЛБАЕВ (башкы редактордун орун басары), Сүйүнбай ЭРАЛИЕВ.

Техн. редактор Н. Кузиненко. Корректор З. Мамбетсалиева.

«АЛА-ТОО» БАСМАСЫ

Кол жазмалар кайтарылып берилбейт

Редакциянын адреси: 720301. ГСП. Фрунзе ш., Киров көчөсү, 205. Телефондор: Башкы редактор — 26-49-95; Башкы редактордун орун басары — 26-40-16; Жооптуу секретарь — 26-55-12; Бөлүмдөө — 22-38-29, 22-18-94.

Терүүгө 27. 03. 1987-ж. берилди. Басууга 11. 05. 1987-ж. кол коюлду. Кагазы типограф. № 3, форматы $70 \times 108^{1}/_{16}$. 13,65 усл. кр.-отт. Бардыгы 10 басма табак. 12,6 арив. л. Учеттук табак 15,8. Заказ 671. Д—01286. Тиражы 61000. Баасы 70 т. Инд. 77300.

720301. ГСП. Фрунзе, типография издательства ЦК Компартии Киргизии, проспект Дзержинского, № 45.

© Издательство «Ала-Тоо» 1987 г.

«Ысык-Көл форумунун» жаңырыгы:
«Биз келечекке ишенебиз...»

Өткөн жылдын октябрь айында Кыргыз ССРинин Эл жазуучусу Чыңгыз Айтматовдун чакыруусу боюнча республикабызда дүйнөлүк адабият менен искусствонун ишмер-интеллектуалдарынын жолугушуусу болуп өткөндүгү баарыбызга маалым.

Ал жолугушуу «Ысык-Көл форуму» деп аталып, Чыңгыз Айтматов анын президенти болуп шайланган.

Форумга адамзат ишмердигинин түркүн областынан ар түрдүү көз караштагы он беш өкүл катышып, учурдагы жана келечектеги адамзат тагдырына, жашоо-тиричилигине таандык орчун маселелер, асыресе жаңыча ой жүгүртүү маселеси боюнча пикир алмашышкан. Алар ушул жолугушуунун негизинде «Ысык-Көл форумунун Билдирүүсүн» бир добуштан кабыл алышты.

Ала-Арча капчыгайы менен Ысык-Көлдүн боюнда болушкан дүйнө элине таанымал жазуучулар, окумуштуулар, артисттер, сүрөтчүлөр андан соң Москвада Михаил Сергеевич Горбачев менен жолугушту.

М. С. Горбачев жыйындын катышуучуларын зор ийгиликтери менен кызуу куттуктап, ошол жакшы жөрөлгөнүн учугу үзүлбөй улана берүүсүн каалаган

Ысык-Көл жыйыны кандай өттү? Жыйындын катышуучулары кандай ой-пикирге келишти? Жыйындын түп максаты эмнеде?

Биз төмөндө ошол жыйынга катышкандардын «Литературная газета», «Советская к ра» газеталары менен «Неделя» жумалыгына жарыяланган ой-пикирлерин сунуштебиз

Чыңгыз Айтматов

Биз баарын ачык сүйлөштүк

Бул жолугушуу дүйнөлүк адабияттын жана искусствонун ишмерлеринин, түрдүү түзүлүштөгү өлкөлөрдүн зыялыларынын чыныгы сейрек баарлашуусу болду. Ага эми «Ысык-Көл форуму» деген ат ыйгарылды. Мындай форумду ой дүйнөсү жана руху, баарыдан мурда, көркөм өнөр менен адабияттын азыркы дүйнөдөгү ролуна жана вазифасына карата көз караштары боюнча бири-бирине жакын адамдардын чөйрөсүндө, жекече негизде, үй шартында өткөрүү идеясы мен жана менин досторум тарабынан көптөн бери ойдо бышырылып келген. Биз кандайдыр официалдуу иш чарага, а андай иш чаралар ансыз да көп, чогулууну каалабагын соң мен өзүмдүн жакын досторумду кыргыз очогуна өз меймандарым катары чакырдым. Биз Фрунзенин жанындагы Ала-Арча өргөсүнө чогулуп, өзүбүздүн көкүрөк өйүгөн көйгөйлөрүбүздү, ой-санаа жана үмүттөрүбүздү ортого салып, пикир алмаша баштаганыбызда эле мындай жолугушууну эчак өткөрсөк туура болмоктугун түшүндүк, бил, менимче, биз үчүн эле эмес, бардык элдерге, дүйнөдө кандай абалда экенине карабастан, тиешеси бар маселелер кимдерди тынчсыздандырса ошолордун бардыгына керек болучу.

Биз терең ойлорго баттык. Ичибизде болгондун баарын жашырбай, чечилип сүйлөшүүгө эчактан даяр элек. Өзүбүздү эч кандай мурдатан аныкталган темалар менен чектебеген соң, эмнени ойлосок ошону сүйлөшүүгө укуктуу болучубуз, ошону үчүн биздин маегибиз кызыкчылыктарынын чөйрөсү боюнча бири-бирине жакын интеллектуалдардын эркин сүйлөшүүсү болду. Биздин арабызда коомдук ишмерлердин эң ири ак[illegible]лу эсептелген адамдар да бар эле. Алар көптү билген жана келечектен көптү көрө алышкан адамдар. Алардын катарына өмүрлөш эр-аял Тоффлерлер да кирет. Бул экөө — америкалык ири философтор. Булардын айткандарынан биз маанилүү көп нерселерди билдик. Ушундай эле сөздү Рим клубунун президенти Александр Кинг жөнүндө да айтууга болот. Ал эми адабият менен искусство жагындагыларга келсек, мында Артур Миллер, Джеймс Болдуин, Клод Симон азыркы көркөм адабияттын бүткүл картинасына көз чаптырып, ой айтууга аракеттеништи. Алардын көз караштары боюнча азыркы шартта кыйындык менен чечилчү карама-каршылыктардын, зор проблемалардын алдында адамдык жаңыча ой жүгүртүүнү иштеп чыгуу зарылдыгы турган соң адабият менен искусство так мына ушуга кызмат кылуусу тийиш. Эстетиктер менен этиктер дүйнөнү жаңыча көрүүнүн, ага жаңыча мамиле жасоонун, акыр аягында жаңыча ой жүгүртүүнүн мисалын берүүлөрү тийиш.

М. С. Горбачев менен жолугушуу, албетте, биздин ишибиздеги эң маанилүү окуя болду. Ал үч саатка жакын созулду. Ачык айтканда адегенде мен бул жолугушууну эки тараптын бири-бирине жасаган сый визити болот го деп болжогом. Бизди тынчсыздандырган нерселер жөнүндө чечилишип ачык сүйлөшөбүз деп ойлогон эмесмин. Бирок мен күткөндөн башкача болду. Ар бирибиз Михаил Сергеевичке азыркы дүйнө жана азыркы маданият жөнүндө эмне ойлосок — ошонун баарын жашырбай айттык. Ысык-Көлдөгү өзүбүздүн форумда эмнелерди талкуулап, кандай жыйынтыктарга келсек, ошонун баары кайрадан жумгакталган түрдө Михаил Сергеевич менен болгон жолугушууда айтылды. Бул чынында КПСС Борбордук Комитетинин Генеральный секретары кошо катышкан биздин дагы бир «тегерек столубуз» болду. Бул жолугушуунун ар бир катышуучусу өзүнчө чоң фигура эле, ошого карабастан жыйынтыгында М. С. Горбачев ар түрдүү көз караштардын негизги өзөгүн туура кармап, жалпылап, бир бүтүн нерсе катары чечмелеп бере алды. Аңгемелешүү абдан көп кырдуу, кызыктуу жана терең мазмундуу болду.

«Ысык-Көл форумунун» мааниси — адамдардын ой-санаасында согуш идеясынын өзүнүн пайда болушуна каршылык көрсөтүү. Биз ар бир адамдын акыл-эсинде согушту жек көрүү сезиминин ойгонушун каалайбыз, ушуга умтулабыз жана адабият менен искусстводо эмгектенген өз калемдештерибизди ушуга чакырабыз.

Биз адам өмүрү эң кымбат байлык деп эсептейбиз. Ал түзгөн цивилизация да өзүнчө чоң байлык. Бүткүл Ааламда башка цивилизация жок. Биздин цивилизация — маданият, илим, техника ж. б. баары — абсолюттук байлык. Адамзат бизге чейин миңдеген жылдар бою жаратып жана өнүктүрүп келген нерселердин баарын сактоого тийишпиз.

«Ысык-Көл форуму» башкаларга кандайча таасир этмекчи? Баарыдан мурда өз ара кабарлашуу аркылуу. Ар бирибиз форумдун он беш катышуучусунун кимисине болбосун жеке жана коомдук мүнөздөгү ар кандай маселе боюнча кат менен түз кайрылып турууга сөз бердик. Ал каттар качан жана каерде болбосун жер шарынын ар кандай чекитинде ачык пикир алышуунун негизи болмокчу. Ошону менен биз коомдук пикирге таасир эте алабыз.

«Ысык-Көл форуму» мезгил-мезгили менен бирде бул, бирде тигил өлкөдө өткөрүлүп турмакчы. Питер Устиновдун сунушу боюнча биз эмки жолугушуубузду Женевада өткөрүүнү болжоп жатабыз. Азыртан форумдун бардык катышуучуларын өз мекенине чакырууну каалагандардын өзүнчө кезеги түзүлүп калды. Алардын арасында венгер айкелчиси (скульптору) Варга да бар. Ал биздин форумдун катышуучусу эмес, би-

рок куттуктоо кат жиберген. Түрк жазуучусу Яшар Кемаль Стамбулга чакырып жатат. Форумдун дагы бир катышуучусу — окумуштуу, акын, дипломат Федерико Майор Женевадан кийин баарыбыздын Испанияда, Гранадада болушубузду абдан сурануууда. Кыскасы, иштиктүү жолугушуулардын чоң программасы болжолдонуууда.

Питер Устинов:

«Чыгыш — батыш: ишенишүү багытында...»

Питер Устинов «Баатырдык парад», «Египеттик», «Спартак», «Куудулдар» аттуу фильмдердин, «Төрт полковниктин сүйүүсү», «Кымбаттуу мен» жана башка китептердин автору.

Жакында «Ысык-Көл форумуна» катышкан Питер Устиновдун чыгармасы боюнча тартылган «Менин Россиям» фильминин тушоосу кесилди. Женевадагы Улуттар ак сарайында көрүүчүлөрдүн алдында Питер Устинов мындай деди:

— Мен Батыштагы адамдар Россиянын, Советтер Союзунун тарыхын мыктылап түшүнүшүн каалаdым, анткени алар муну анчалык жакшы билишпейт да. Фильмди тартып жатып мен өзүм Советтер Союзун жаңыдан ачкандай болдум. Оор сыноолорго карабастан орустарда жүрөк мээрими, чынчылдык, башка элдерге достук мамилеси сыяктуу эң сонун сапаттар сакталып калганын мен шумдук деп атаар элем... Фильмим — ушуну баяндайт.

Бу дүйнө укмуштай тездик менен өзгөрүп баратат. Ойлоп тапкан самолету биринчи жолу Ла-Манштан учуп өткөн француз авто жана авиаконструктору Габриэль Вуазен америкалык космонавттар Айга барып түшкөндө али тирүү эле. Америкалык айрым досторум болсо азыр Англиядагы мага өз машиналарынан же бассейндеринен өзүлөрүнүн ошол мүлктүн ээси экендигин сездириш үчүн гана телефон чалышат. Байланыштын ушунчалык өркүндөгөнүн көрчү! Ал эми мындагы айтаар, сүйлөшөөр сөзүбүз мурдагы бойдон же мазмунсуз майда-чүйдөлөнүп кетти. Жаңылык-кабар ушунча тездик менен дүйнөгө таркаганы, албетте, жакшы. Бирок калптар, бурмалоолор да ошончолук тез жайылаары кантип тынчсыздантпайт? Анын ортосунда жалган нерсе кечигип ашкереленет же такыр бети ачылбай калат. Мында мен батыштагы жалпыга маалымдоо каражаттарын айтып жатамын. Негизин биз Ысык-Көлдө жана Москвада аныктоого далалаттанган саясий жаңыча ой жүгүртүү жалгандыкты дал ушундай кабыл албоосу жана чындыкты абдан жан тарта кабылдоосу менен айырмаланууга тийиш. Ал — жаңыча ой жүгүртүү — калп аралаш бөлүндү чындыктардан эмес, жалпы дүйнөнүн акыйкатынан гана азыктана алат. Жакшы санаалаш бардык адамдардын тилектештигинин маңызы — адамзатты жок болуудан жана дүйнөнү кыйроодон сактап калууда. Эгерде биз дүйнөлүк жаңы согушка жол берип койсок, анда биздин иштеген иштерибиз менен талаш-тартыштарыбызды кайсы сот, кайсы калыстар таразаламакчы? Дегеле тирүү жанды аман калтырбаган ядролук алааматтан кийин Нюрнбергдегидей дүйнөлүк сот кайдан болот? Ким өткөрөт ал сотту?

Ошон үчүн Советтер Союзунун ядролук куралды биринчи болуп колдонбоого милдеттенме алышы НАТО өлкөлөрүндө жоопсуз калтырылганы мени тынчсыздандырат. Ошон үчүн согуш күтүлбөгөн бир кокустуктан, жаңылуудан чыгып кетээрин билип туруп мен унчукпай коё

албаймын. Ошон үчүн мен жер бетинде тоо болуп жыйылган кадимки куралдарга, андан да — ушул азыркы ядролук куралды тиги «кадимкилердин уландысы» катары жарыялаган жалган доктринага каршы ого бетер наразымын.

Адамдын аң-сезиминде илгертен баа жеткис болуп келген түбөлүк адамгер байлыктарды сүрүп чыгууга кудуреттүү, бардыгын сатып алуучу базар баалары менин үрөйүмдү учурат. Биринчи кезекте Англия менен АКШда бүгүн ушундай болуп жаткандай. Аларда улам кубулма, сатылма маданият үстөмдүк кылып, адамдарда рухсуз материализм өңдөнгөн бирдемени туудурууда. Мындай маданият менен каныгууга мүмкүн эмес. Ошентсе да бизде ой жүгүртүп жашоо али өчө электигине жана биротоло кыйроого учурап кетпегенине ынануу менен көңүлүмдү жубатамын. Эгер бүгүн асманды булут каптаса, эми күн такыр көрүнбөйт дешке болбойт — ал убактылуу гана жашырынат. Керт башынын гана камын ойлоп, өзүнө-өзү корстон болгондор кырсык болоордо адатта, эртелеп бекинип алышат. Мен болсом дүйнөсү соолубай жаш бойдон калган, эч качан бекинбеген адамдарды көңүлүм сүйөт. Бу каймана сөзүмдүн мааниси жөнөкөй эле: батыштагы интеллигенциянын басымдуу көп бөлүгү жалпы адамзат маданиятынын салттарында кала берет жана алар сырты кооз, мүлккө мүрөл, бирок биринчи эле бороондо кыйрап калуучу үлпүлдөк жалган үйгө кирбейт деп ишенемин.

Жеймс Болдуин:

«Ошондо мифтер ойрондолор...»

Жеймс Болдуин — Американын XX кылымдагы даназасы таш жарган, атагы алыска кетип, айткан-дегени ай-ааламга тараган адамдарынын бири. Анын «Бийл-стритке тил бүтсө» деген романы менен публицистикалык чыгармалары биздин өлкөдө кенири белгилүү.

«Ысык-Көл форумуна» катышуу үчүн келиши — анын биздин кең мекенибизге эң алгач ирет келиши эле. Адамзаттын алдында турган алаамат чоң маселелери жөнүндөгү олуттуу суроолорго ал эч кандай даярдыксыз эле шар жооп берип жатты. Жай сүйлөшүп, беймарал пикир алышууга убакыт тар болучу.

— Сиздин чыгармачылыгыңыздын өзөктүү темаларынын бири — адам баласынын ар-биринин жеке өзү жана айлана тегерегиндеги катаал чындык жөнүндөгү тетири түшүнүктөрүнүн айынан пайда болгон бири-биринен жатыркоосу, обочолонуусу. Сиздин оюнузча мына бүгүн бүт дүйнөнү кучагына алган коогалуу жагдайдын өзөк маселеси эмнеде?

— Бири-бирине түшүнбөстүктүн, бирин-бири билбестиктин азабы. Менин оюмча бул өзү биздин мезгилдин мүнөздүү бир белгиси. Ошонун айынан ийри отуруп түз кенешүүгө мурда болуп көрбөгөндөй муктаж болуп олтурабыз. Кеп-кенеш куруу — биздин болмуштун эң негизги фактору болушу кажет. Мен пикирлешүүгө ишенем. Мен биздин өлкөлөрдүн пикирлешүүсүнө терен ишенем. Ошол жолдогу онуттуу ийгиликтерге кедерги болгон кыйынчылыктар тарыхты тетири түшүнүүнүн айынан келип чыгууда. «Орус коркунучу» деген болбогон кеп, андай коркунуч жок. Америка Кошмо штаттарында силердин өлкө жөнүндөгү мамилелер, көз караштар ар түрдүү, албетте. Бирок кандай гана болбосун, биз бири-бирибизди түшүнүүгө дурустап, астейдил жол издебесек болбойт.

— Көркөм сүрөткердин ушу доордогу ролу, тарыхый, өсүп-өнүгүүнүн жүрүшүнө анын таасир тийгизе алар мүмкүнчүлүгү жагдайында сиздин оюнуз кандай?

— Ушу тапта дүйнөдөгү коогалуу жагдайга түздөн-түз кийлигишүүгө сүрөткердин толук мүмкүнчүлүгү бар деп ойлойм. Баарыдан мурда сүрөткердин ушул дүйнөдө бардыгынын өзү, ушу дүйнөнүн ал-абалы жөнүндөгү анын айткан-дегендеринин өзү маанилүү. Албетте, сүрөткер жүрө-бара насаатчыга айланат, акыл айтып жол көрсөткөн көзү ачык болуп да кетет, сүрөткер эмне гана болбойт түпкүлүгүндө. Бирок кээде а деле дүйнөдөгү реалдуу жагдай тууралуу туура көз караштан жаза тайып, бая көндүм болгон түшүнүктөрдүн тушоосунда байланып кала бериши толук ыктымал.

Бүгүнкү күндө жазуучу баарыдан мурда жеке өз аң-сезимине, акыйкаттык, чындык, айкөлдүк тууралуу өз түшүнүгүнө бекем таянуусу кажет. Бүгүн ушу дүйнөнү жакшыртуу үчүн ар бир адам сөзсүз өз күчүн сарптоосу зарыл экендиги мен үчүн айдан ачык чындык. Ысык-Көлдө болуп өткөн жолугушуунун эн негизги мааниси, маселен мен үчүн, ошо биздин баарыбыздын эриш-аркак киришип бүтүрүүчү иштин кечендегис зарылдыгын түшүнүүдө турат. Дүйнөдө эмне гана болбосун ошол окуялар баарыбызга тең, ар-бирибизге бүт тиешелүү. Андыктан ар бир сүрөткер өзүнүн гана атынан — жазуучунун, сүрөтчүнүн, композитордун гана атынан эмес, ал жалпы адамзат атынан сүйлөп жаткандыгын айтуу абзел.

Мына ушул туюктан жол таап чыгуунун жалпы адамзаттык мүшкүл ишине искусство чеберлери өзүлөрүнүн өзгөчө салымын кошушу керек. Кеп төркүнү жашоону улап кетүү, баарыдан мурда биздин баарыбыздын бала-чакаларыбыздын болочогу тууралуу болгон сон, мына ушул коркунуч, биздин башыбызда салаңдап турган коркунуч реалдуу болгон соң биз да өзүбүздү биротоло күм-жам болууга жол бербешибиз керек.

Дүйнө жүзүндө түзүлүп калган кырдаал үчүн жоопкерчилик бүгүнкү күндө мурдагыдан да бетер ар бир инсандын моюнуна түшүп олтурат. Ошол жоопкерчиликти сезүү, бир чети ошо жеке инсандын өзүнөн башка да дүйнөдө аябагандай көп ар түрдүү адамдардын жашап жаткандыгын даана түшүнө алуу жөндөмдүүлүгү менен байланышат. Так ошону сезе билүү деңгээли анын адамгерчилик касиетин мүнөздөйт. Эгер сиз башка адамды адам деп эсептебейт экенсиз — анда а жол кыямат кайымга алып жөнөөрү толук ыктымал. Адам адамдын баркына жетүү — бул өзү жеке адамдардын, эл менен элдин, мамлекет менен мамлекеттердин ортосундагы карым-катнаштардын түйүнү. Бул маселе байыртан келаткан маселе, бирок бүгүн анын түйүнү ар бир адамдын аң-сезиминен жаңыча мамилени талап кылып олтурат.

— Классикалык орус адабиятынан Сизге эң эле кызыктуу өкүл деп кимди атайсыз?

— Достоевскийди.

— Бериле жүргөн суроого айтыла жүргөн эле жооп дейсиз го?..

— Жок, мен үчүн бул жооптун мааниси өзгөчө, жеке өзүмө таандык. Кайда гана барбайын мен Достоевскийдин шарпасын даана сезип жүрдүм, кайда гана болбоюн чыныгы, нукура тарыхка колум тийип жатканын байкадым.

Бири-бири менен көп учурда ымаласы келишпесе да адатта тарых жана ал жөнүндөгү миф үзөңгүлөш катар жүрөт. Ал эми тарых дегенибиздин өзү — өткөндөгү гана доор элеби? Тарых дегенибиз так ушул азыркы учур, ага мына сиз күн сайын, саат сайын таасир этип жатасыз.

Дүйнөлүк тарыхта реалдуулук менен мифтердин кагылышы тууралу маалыматтар көп учурайт. Алсак, Англиянын чыныгы, нукура тарыхы а жөнүндөгү англичандардын көз караштарынан караманча башкача. Ошо сыңары эле, маселен, АКШнын Вьетнамдагы согушунун

тарыхы Америкада ошол согуштун чыныгы маанисин тартып бере кала берген бир өлүнчө кинофильм сыяры элес калтырат. Түп негизинде нукура фактылар турса деле жогоркудай жол менен мифтер жаратыла берет. Тарыхты мифке айландыруу бүгүнкү күндүн мүнөздүү бир белгиси. Кээде ошол фактынын өзү эмес, анын чечмелениши кызыктуудай сезилет. Бүгүн биз реалдуулук менен бетме-бет келгенде көбүнесе мифтердин ойрондолушунун күбөсү болуп олтурабыз...

— Аңгемени биз реалдуулуктун ар башкача кабылданышынан баштап, андан Достоевскийге оттук да эми — тарыхты мифтештирүүгө келдик. Ушунун баары сиздин оюңузча кантип жуурулушат? Мына сиздин, Жеймс Болдуиндин Достоевскийи кандай?

— Достоевский. Мен үчүн ал эч качан тарых болуп өтүп кеткен эмес, албетте, менин оюмча, анын китептери Россиянын табышмактуу тарыхы, ал эми Зосима карыя оңой менен окула койбогон каарман — табышмактын ачкычы мына ошондо. Маселен, Россияда мурда орун алган мамлекет менен чиркөөнүн ортосундагы карым-катнашты түшүнүүдө Зосима эң негизги, борбордук фигура.

Боорукердик — Достоевский үчүн инсандык умтулуулардын эң негизгиси так мына ушунда турат. Эгер анын айынан наристенин бир гана тамчы көз жашы сызылып чыкса анда дүйнөлүк гармонияны куруп калсын деген жазуучунун каармандарынын биринин ушул ою мен үчүн универсалдуу ой. Бирок мына биздин күндөрдө, трагедиялуу тажрыйбаларга кана сугарылган XX кылымдын акырында эмнелер гана болбой жатат? Кишилер наристелердин көз жашын күн сайын (кур дегенде телеэкрандан болсо да) көрүп жатышат да ага көңүл бурбай келатышат. Атүгүл канчалык көп көргөн сайын ошончолук ташбоор, мерес болуп баратышат. Учурубуздагы рухий жардылыктын бир белгиси ушунда турат. А чындыгында биз кандайдыр бир абстракцияны эмес реалдуу жаш наристени даана көрүп турбайбызбы. Андыктан биз баарыбыз тең ошонун алдында жоопттуубуз.

Тарыхты мына бүгүнкү күнүнө чейин окуп келип андагы көптөгөн маселелерди кайрадан карап чыгуунун зарылдыгын сезебиз.

Сыр түйүнүн чечүүчү кандайдыр бир илинчээгин жанталаша издеп киребиз, анткени бизге сунуш кылган тарыхтан көпчүлүк учурда биз өзүбүздү өзүбүз таппай куру убарабыз. Менин оюмча улуттук тарыхтын бурмаланышынын түп мааниси ушунда, туулардын кыйрашынын себеби, тосмо, чек коюулардын азыркы дүйнөнүн алааматтарынын баарынын себеби так мына ушунда.

Ураандардын жана тутунган туулардын, чыныгы, нукура баалуулуктардын проблемасы биздин бардыгыбыздын алдыбыздагы маселе деп билем. Баалуулуктардын баркы кетиши коркунучтуу гана эле эмес, ал түбү келип өлүмгө тете маселе.

— Азыр сиз эмне жазып жатасыз?

— Роман жазып жатам. Абал бир топ эле чалкеш: иштин аягына чейин анан мурда жазгандарыңды кайрадан оңдоп иштеп чыгуу зарылдыгын сезе баштайсың. Роман жазып жатып мен адатымча эссени да кошо жазам. Анын мага эч тоскоолдугу деле жок, тескерисинче, иштин жүрүшүнө омок болот. Эссе деген көп учурда романдын өзөгү болуп кызмат өтөй алат эмеспи. Ал эми роман көп убакытты талап кылат. Кээде романдын негизи так ошо жол менен пайда болмою да бар. Көп жылдар бою мен АКШдагы үч саясий ишмердин өлүмү жөнүндөгү китептин үстүндө эмгектенип келатам. Китептин өзөк образы — Мартин Лютер Кингдин образы. Жумуш негизинен бүтүп да калды. Отура калып кол жазманы машинкалап чыксам эле бүтө тургансып да кетет кээде. Мүмкүн жазга чейин колдон биротоло чыгарармын.

— Сиздин ал чыгарманы бүтпөй турганыңыздын себеби ал сиздин жаныңызды кыйнаганында го. Же сиз аны бир аз кое турсун дейсизби?

— Ырас, ал менин жанымды сыздатат. Саясий ишмерлердин өлтүрүлүшү жөнүндө чыгарма жазуунун өзү татаал жумуш. Так ошондой үч өлүмдү иликтеп чыгуунун өзү тозок иш. Акылымдан адашып же он беш этаж үйдүн терезесинен бой таштап жибере жаздайсың гим эле.

— Ысык-Көлдөгү жолугушууга кайра кайрылып, ал жөнүндөгү ойлоруңуздан бөлүшө кетсеңиз?..

— Мында болгон пикир алышуулар менин көңүлүмө толду, анда так мына азыр биз кеп кылып олтурган баарыбызга тең тиешелүү эң маанилүү маселелер жөнүндө сөз болду. Мындан ары «Ысык-Көл форуму» деп аталган он беш адамдын жыйыны өз катарына адамзаттын ишмердигинин ар башка областтарынын өкүлдөрүн топтоду. Так мына ушул жагдай мага эң маанилүү туюлат: анткени адамзаттын цивилизациясынын келечегин ар башкача областтардын өкүлдөрүнөн турган эксперттерге ишенип тапшыруу керек.

Ар башкача көз караштагы мына ушул адамдар тобу өз ишмердигинин болочоктогу кандайдыр жалпы принциптери тууралуу макулдашууга жетишишип, эң маанилүү маселелер боюнча бир пикирге келишти. Алар аман калуунун жалпы адамзаттык проблемасын туура чечүүдөгү эң зарыл болгон ой жүгүртүүнүн жаңы деңгээлинин үлгүсүн көргөзө алышты. Биздин жолугушуудан бир аз гана мурда болуп өткөн Рейкьявиктеги сүйлөшүүдөн натыйжа чыкпаганына баарыбыз тең бушайман болдук.

Жакында эле болуп өткөн М. С. Горбачев менен болгон жолугушуубуз андагы ак ниет, чын пейилден чыккан аңгемелешүүнүн жогорку деңгээли менен баарыбызга катуу таасир калтырды. Ал жолугушуу биздин келечегибизге чоң үмүт отун жандырды. Эми жолугушуу биздин баарыбыздын жалпы максатыбызга айланган максатыбыздын жүзөгө ашырылышына зор ишеним туудурду. Кандайдыр бир эң маанилүү, олуттуу ишти баштагандыгыбызга, ана ошол жолдо сөзсүз ийгиликке жетишерибизге бизди биротоло ишендирди.

Аңгемелешкендер:
Т. РОТЕНБЕРГ, Р. ЧЕРНЫЙ

Нараяна Менон:

«Өзүңдүн маданий көз карандысыздыгыңды сезүү — баарына даба...»

Нараяна Менон — дүйнөлүк музыкалык маданияттын эң ири ишмерлеринин бири, Эл аралык музыкалык союздун ардактуу мүчөсү, Индиянын Музыкалык академиясынын президенти. Биз анын улуттук маданияттын жетишкендиктерин коргоо маселелерине арналган пикирин жарыялайбыз.

Азиянын жана Африканын көптөгөн өлкөлөрүндө батыш державаларынын оторлоосу маданият жаатында да оторлоону сөзсүз ала келгендиги белгилүү. Бул өлкөлөрдүн музыканттары фортепианого же контрабаска суктанышып, ошол эле учурда көчөдө же шаар транспортунда кокусунан колдоруна цитра* кармаган болушса, уялышкан абалга чейин жетишти. Элдик бийлерге карата да ушундай.

* Цитра — музыкалык аспап.

Ошентип, маданиятты модерндештирүүнүн жана «вестерндештирүү» деп аталган нерсенин, башкача айтканда, Батышка кулдук уруунун ортосундагы айырмачылыкты түшүнбөө калыптанды жана калыптанууда. Арийне, кези келгенде бардыгы өзгөрүлүп турат. Муну бүгүнкү күндүн кишилери кандайча кийинип, оокаттанып жатышкандыгынан жана эмнелерге түшүп сапарга чыгышкандыгынан көрүү эле жетиштүү. Демек, салттуу искусствонун бүгүнкү турмуштун, азыркы адамдын аң-сезиминин талаптарына ылайык эволюциясы сөзсүз боло берет. Биз мурунку муундун адамдарынан айырмаланабыз жана айырманууга тийишпиз. Бирок бул өткөндүн баалуу мурастарынан, өзүбүздүн түпкү тамырларыбыздан ажырап калуунун эсебинен эмес.

Мурдагы оторлонгон өлкөлөрдүн элдери көп учурда аскердик жана техникалык артыкчылыкты маданият жаатындагы да артыкчылык болот деп жаңылыш түшүнүп келишкен. Алар инженерлердин бир муунун даярдоо үчүн жыйырма гана жыл, а эми өзүнүн маданиятын түзүү үчүн кылымдар, а тургай миңдеген жылдар талап кылынарын унутуп коюшкан. Ошондой болсо да көптөгөн жаштарды Батыштан келгендердин баары эле кызыктырып жатат. Кээде салттуу музыканын аткаруучулары анча баркталбайт да, Батыштан билим алып кайтып келишкен жаш музыканттар салттуу искусствону өгөйлөшүп, аны өркүндөтүүнү каалашпайт. Муундардын байланышысыз музыкалык салттарды сактап калуу мүмкүн эмес.

Арийне, көрөңгөлүү шыгы бар киши дүйнөлүк классикалык музыканын туу чокуларына жеткиси келип, Батыштан өз өлкөсүндө ала албаган терең билимди алып, мекенине кайтып өз элинин сыймыгы боло алса — муну кубаттоо гана керек. Бирок мындан башкача жагдайлар да, тилекке каршы, көп эле болот. Дареметти чакталуу кишилер коммерциялык модалуу музыка жаатында даярдык алыш үчүн Батышка барышып, мындай искусство сымакты өз мекенинде кымбатыраак сатууга умтулушат. Дал ушундай кишилерге каршы күрөшүү зарыл.

Албетте, Батыштагы музыканы пластинкага жазуу, радио, телекөрсөтүү станциялары, кино өнөр жайы көпчүлүк учурда нагыз көркөм музыканы эмес, алардын пайда табууну көздөгөн таламдарын кыйла даражада канааттандыруучу музыканы таратышат. Мындай музыканы жазуу, аткаруу кандай оной болсо, аны ошондой эле оңоной унутасың.

Азыр көптөгөн өлкөлөрдө унутта калып бараткан элдик салттуу жана классикалык музыканы сактап калууга багытталган чаралар көрүлүүдө. Бул чаралар пассивдүү да, активдүү да болуп жатат. Пассивдүү чаралар музейлерде, институттарда жана университеттерде аваз архивдерин түзүүнү көздөйт. Мындай иш өтө пайдалуу, а тургай өтө зарыл. Бирок музыкалык искусствонун салттуу түрлөрүн түбөлүк сактап калууга, ага негизделген, азыркы социалдык шарттарда жашап жатышкан жаштарга кызыктуу жана жеткиликтүү музыканы жаратуу үчүн аны тереңирээк өздөштүрүүгө умтулушкан жаштарды колдоого алуу андан бетер маанилүү.

Маселе жөнөкөй эле. Жаштар салттуу музыканы өгөйлөп жатышса, аны өз курбалдаштарынын алдында аткарып турушпаса, анда мындай музыка кадимкидей жашоодон калат. Түзүлгөн абалды түп тамырынан өзгөртүүгө багытталган бардык аракеттерди колдоо керек. Бул биздин концерттик иштерибиз сыяктуу эле, музыкалык билим берүү системасына, телекөрсөтүү менен радионун программаларына да тиешелүү.

Биз Батыш маданиятын өздөштүрүү менен бирге өзүбүздүн салттуу музыкабызды да унутпоого тийишпиз. Адегенде өз эне тилибизди үйрөнүп, анан кийин гана чет тилди үйрөнгөнүбүз сыяктуу аны да биринчи кезекте үйрөнүшүбүз керек. Мен сунуш кылган негизги даба — өзүндүн маданий көз карандысыздыгыңды сезүү.

Адамдарды салттуу музыканын ашкере баалуулугуна ынандыруу үчүн аларга анын көп кырдуулугун көрсөтүү, аларды салттуу аспаптар менен, бул аспаптардын добушунун кооздугу, ыргактык куюлушуулары, орнаментикасынын байлыгы менен тааныштыруу, импровизациянын жа-

на ушул сыяктуулардын бийик маанисин түшүндүрүү жетиштүү. Эгер биз балдарды салттуу музыканы эзелектөөгө үйрөтө алсак, анда алар чоноюшканда аны тереңирээк түшүнүүгө кыйла камылгалуу болушар эле. Мында балдар өз энелеринен алган музыкалык билимдин алгачкы сабактары болушкан бешик ырларынын мааниси өтө зор.

Окуучулар менен студенттерге адабият жана математика сабактары сыяктуу эле салттуу музыканын сабактарын да берүү зарыл. Музыка чеберлерине өз өнөрүн кыйла натыйжалуу өнүктүрүү үчүн коомдо ыңгайлуу шарттар түзүлүүгө тийиш. Массалык информация каражаттары элдик салттуу жана классикалык музыканын мыкты үлгүлөрүн эл арасында кеңири жайылтууга милдеттүү.

Эл аралык уюмдар музыканы пластинкаларга жазуу, эл аралык симпозиумдарды, конференцияларды өткөрүү, музыкалык чыгармаларды радио аркылуу эл ичине таратуу, информациялар алышуу, аткаруучу музыканттарды алмашып туруу ж. б. менен бүткүл дүйнөдө салттуу музыканы сактап калуу ишине өзүнүн салмактуу салымын кошо алышар эле.

Бул маселелер туурасында жөн гана айтуудан майнап чыкпайт. Биргелешип аракеттенип аларды чечүү керек, салттуу музыкалык искусствону жөн эле сактап калуу үчүн эмес, аны келечектеги муундарга жеткирүү максатында сактоо зарыл. Ошентип бул маселелерди алдыга коюп, аларды чечүүгө кылган аракетибиз — ушу бүгүн эле зор мааниге ээ.

Федерико Майор:

«Биз келечек адамдары алдында да милдеттүүбүз...»

Испан окумуштуусу, Мадриддеги Автономиялуу университетинин биохимия боюнча профессору, баш мээси тармагында илимий изилдөөлөрдү жүргүзөт. Федерико Майор ЮНЕСКОнун генеральный директорунун орун басары болгон. Эми ал Испаниянын маданият жана билим берүү министри. Федерико Майор — бир катар илимий жана социалдык-саясий темадагы китептердин автору. Ошондой эле «Шамалга каршы» деген ырлар жыйнагын чыгарган.

Адистигим — жаңы төрөлгөн балдардын баш мээсин изилдөө. Бирок менимче түпкүлүгүндө адамдын эмнени изилдээри эмес, анын ким экендиги жана биздин жалпы келечекти аныктоодо кандай роль ойноору маанилүү деп ойлоймун.

Жакында мен жазуучулар менен окумуштуулардын Ысык-Көл шеринесине катыштым жана ядролук согушка каршы Москвадагы эл аралык жыйын менен советтик чоң жазуучу Чыңгыз Айтматовдун демилгеси боюнча өткөрүлгөн жолугушуунун ортосундагы түздөн-түз байланышты көрүп турамын. Чыгармачыл эмгектин адамдарынын тобун түзгөн бизди ал жаңы проблемаларды чечүүгө зарыл болгон жаңыча ой жүгүртүүнү, жаңы идеяларды, формулаларды калыптандыруу зарылдыгын талкуулоого чакырды.

Ушунчалык коркунуч келтирген түйүндүү маселелердин алдында адамзат мындан мурда эч качан кириптер болгон эмес жана ошолорго каршы туруш үчүн ушунчалык каражаттарга ээ болуп көрбөгөн. Бирок ошол күчтөрдү ишке киргизиш үчүн ой кубатын, акыл-эстин резервде-

рин аракетке келтирүү, жетекчиликке идеологиялык жаңы принциптерди алуубуз зарыл. Капитализмдин да, социализмдин да идеологдору болушкан өткөндүн ири философтору өзүлөрүнүн саясий жана философтук тыянактарын чыгарышкан мезгил азыркыдан таптакыр башкача болгонун унутпоо керек. Биздин азыркыбыз менен келечегибиз үчүн жоопкердикти аларга оодара салууга укугубуз жок. Биз бүгүн адамзатка багыт бере турган жаңы көз караштарды жана негизги ойлорду иштеп чыгышыбыз керек.

Мүмкүн болуп кетүүчү ядролук кагылыштан кийин ядролук кыш түшөөрү ырас, бирок биздин биологиялык тиричилик чөйрөбүз азыртан эле олуттуу жараланганын, жердин атмосферасынын озон катмарында зор тешик пайда болгонун да ойлобой коё албайбыз. Ал эми өнөр жай ишканалары пайданын, кирешенин артынан сая кууп, деңиздер менен океандарды үзгүлтүксүз уулandырып жатышат. Балким прагматиктирмин, бирок азыркы учур келечектен кем эмес көңүл бурууга муктаж деп ишенемин. Нашаага, ичимдикке, төмөндөп чөгүүгө чалдыккан биздин жаштардын проблемалары да аз эмес. Балдарыбыз, урпактар бизден колдоо күтөт. Биз алардын келечекке үмүттөнө карашына жардам берүүгө милдеттүүбүз. Москва жыйынына өспүрүмдөр менен жаштарга жардам берүүнүн так белгиленген чаралардын бүтүндөй тобун камтыган долбоорун ала келдим.

Советтер Союзу Ысык-Көл шеринесин жана ядролук согушка каршы Москва жыйынын өткөрүүдө аябагандай зор эмгек сиңирди. Ысык-Көлдөн кийин Михаил Сергеевич Горбачевго жолуккан күндөн бери бир нече гана ай өтсө да, бул аралыкта СССРде көп нерсе өзгөрүптүр. Академик Сахаровдун жыйындын ишине катышканын, өлкөңөрдө турмуш демократияланып жатканын, ушулардын аркасында советтик жетекчи адамдардын, мунун ичинде интеллигенциянын чоң ишенимине ээ болгонун өтөнчө кызыгуу жана канааттануу менен белгилеймин. Мунун бардыгы Советтер Союзуна калган дүйнө менен пикир алышууларга жана өз ара түшүнүшүүгө кеңири жол ачат.

Лисандро Отеро:

«Ишенимге, үмүткө карай жол ачык...»

Жыйырманчы кылым сонуна чыгып келатат. Заманыбыздын балдары болгон биз бардыгыбыз ушул азыр бизден кетип бараткан жүз жылда адамзат басып өткөн жолго кайрылып карооого тийишпиз. Биздин доор жан кейиткен азап-тозокторго, үрөйдү учурган саясий кылмыштарга жык толгон. Дүйнөлүк экинчи согушка күбө болдук. Ал миллиондогон адамдардын өмүрүн алып кетти жана зор кыйроолорду алып келди. Геноцид деген эмне экенин билдик. Биздин кылымда атом бомбасы жарылды.

Бирок жыйырманчы кылым биздин тарыхта кыйратуучу гана эмес, ошондой эле түзүүчү из да калтырып кетти. Ал колониализмдин күнүн батырган, Куба жерине эркиндик алып келген Октябрь революциясынын таңын атырган жаңы доорду баштады.

Азыр мен өз мекенимдеги окуяны сүрөттөгөн жана XIX кылымдын аягынан 1965-жылга чейинки мезгилди камтыган романды жазып жатамын. Анда бир үй-бүлөнүн алты муунунун тарыхы айтылат. Роман революциялык окуяларга, катаклизмаларга жык толгон. Бул бүлөнүн

бир мүчөсү — накта кул элөөчү, башкалары — негрлерди боштондукка чыгаруу үчүн күрөшкөндөр. Ушул бүлөнүн карама-каршылыктарында биздин доордун карама-каршылыктары күзгүдөгүдөй чагылдырылган. Мында ырайымсыздык жана адамкерчилик, бузукулук жана ак ниеттик, эзүү жана эркиндикке жан-дили менен умтулуу, эбегейсиз артта калуу жана болуп көрбөгөндөй өсүш бар.

Мен келечекке ишенемин. XXI кылымга бараткан жолдо адамзат кетирген айрым каталыктарга, чегинүүлөргө карабастан, акыл-эс менен адилеттик салтанат курат деп эсептеймин.

XXI кылым — бул адам оюнун өсүш кылымы. Өткөн доорлордун бири да ага тең келе албайт. Бирок, келечек муундарга кандай мурас калтырабыз? Ысык-Көлдөгү шеринебизде бул тууралу өтө көп айттык: демографиялык чуу жана тамак-аштын абдан жетишпегени; энергиянын мурдагы булактарынын түгөнүшү жана курчап турган чөйрөнүн булганышы; «жалпы маданият» деген немeнин ашынган чабуулу. Ошентсе да... Ошентсе да дал XXI кылымда адамзаттын тынчтык жана келишүү, адилеттик менен теңдикке негизделген төп келишкен коом жөнүндөгү илгертен берки кыялдануусу жүзөгө ашууга тийиш.

Адамдардын өз ара түшүнүшүнө, ар түрдүү тармактарда, анын ичинде маданий тармакта да өз ара пикир алмашууларга шарт түзүү — ар бир адамдын моралдык милдети деп эсептеймин. Эгер ал чыгармачыл иштеги адам болсо, анда ал эки эсе жоопкер. Кокус жаңы согуш чыгып кетсе, ал адамзаттын эң коркунучтуу, балким, акыркы алааматы болуп кетээри ар бирибиздин аң-сезимибизде терең орун алууга тийиш. Ушул ойду бардыгына жеткирүү, ал ой адамдарды бириктиргидей кылуу — чыгармачыл интеллигенциянын башкы милдети мына ушунда.

Жакында Кубада Советтер Союзу жана социалисттик өлкөлөр жөнүндө көп жазган СССРдин досу, көрүнүктүү жазуучу жана публицист Хуан Маринельо атындагы борбор ачылды. Аны түзүүнүн максаты — социализмдин адабияты менен искусствосун менин мекенимде гана эмес, ошондой эле Латын Америкасынын башка өлкөлөрүнө да таратуу.

Чыгармачыл интеллигенциянын ролун ашыра баалагым келбейт, ошентсе да эгер таланты адамзаттын жыргалчылыгына кызмат кылса, ар бир сүрөткердин эрки миллиондордун эркине айлана алат.

XX кылымдын экинчи жарымында буга чейин караңгылык менен эзүүнүн терең уйкусунда жатышкан миллиондогон адамдар эркке ээ болушту жана өз үндөрүн кошушту. Колониализмдин тамыры соолуп, начар өнүккөн өлкөлөр күрөшкө чыгышты, социалисттик улуу бirimдик бекиди, ООН жана ЮНЕСКО сыяктуу эл аралык уюмдар пайда болду.

Бүгүнкү мезгил тынчсыздануууларга толгон. АКШ жана анын НАТО боюнча өнөктөштөрү улам өз эркин башка өлкөлөргө таңуулоого аракет жасашат, бирок мындай аракеттер ордунан чыкпайт деп ишенемин. Рейкьявиктеги жолугушуу мунун дагы бир мисалы болду. Анда АКШнын администрациясы «жылдыздар согушуна» кайрадан такып туруп алып, натыйжада тарыхый маанидеги макулдашууга жетишүүгө жолтоо кылып койду. Жогорку деңгээлдеги жолугушуу дүйнө элдери күткөндөй аяктабаса да ишенимге, үмүткө карай жол ачык бойдон калды. Сүйлөшүүлөр менен эркин пикир алышуулардын келечеги бар экендиги, биздин муун XXI кылымга тынчтык эстафетасын узатат деген ишенимди уялатат.

Түрк жазуучусу Яшар Кемаль (Яшар Гёкчели) журналисттер ... аңгемелешкен маалында мемуарлар жазсам деген тилегин көп ... тып жүргөн. Мемуарларында ал эмне жөнүндө жазмакчы? Анын ... күн көптөгөн тилдерине, анын ичинде орус тилине да которулган ... теринин сюжеттеринин баары жазуучунун өз турмушунан жана өзү ... рүп-билген же башкалардан уккан адамдардын турмушунан алын...
Ырас, Яшар Кемалдын турмушу жеңил-желпи болгон жок: ... карапайым калктын дубай саламдарын, өтүнүчтөрүн, ар кандай ... дарын жазып берип, көчө катчысы да болуп жүрдү. Шалы айдап, ... өстүргөн ар кимдин кол астында батрак, устага жардамчы, жүк ташуучу болгон. Кийин эсептешкенде жазуучу кырктан ашуун кесипте иштептир. Бирок репортёрдук кесип гана анын атын чыгарыптыр. 1951-жылы ал Стамбулда чыгуучу «Джумхурнет» газетасына ишке орношуптур.

Жаштардын турмушу жөнүндө анын ушул газетада жарыялан... ашкерелөөчү курч макалаларын Түркияда ушу кезге чейин эскеришет. Репортёр Кемаль кандайча иштеген? Ал Стамбулдун ыплас түпкүрлө... рүнө барып, селсаяктар, ууру-кескиндер, аракеч өспүрүмдөр жана жаш... жете элек шуркуя кыздар менен жолугушкан. Ал мындай жаштар... эмнеликтен турмуштун акыр-чикир түпкүрүнө кептелип, бузулушканын түшүнгүсү келген. Яшар Кемаль өзү үчүн бул өспүрүмдөргө бир аз эле жылуу мамиле жасалганда, алардын жан-дүйнөсүнүн тереңинде туюк... талып жашырынып жаткан асыл сапаттар көрүнө баштайт деген маани... луу жыйынтык чыгарган. Кемаль Стамбулдук жаш өспүрүмдөр жөнүн... дө жазуу менен чектелген жок. Ал мындай жаштардын көпчүлүгүнө тип... муштун сормо сазынан чыгууга жардам берген. Бул кимдир бирөөлөргө жаккан эмес. Ошентип жазуучу газетадан кетишке мажбур болгон. Кийин ал көпкө чейин ишсиз жүргөн. Бирок тез эле анын «Аптаптуу жайкы чилде» деген аңгемелер жыйнагы, «Таш боор тагдыр» повести, дыйкан үй-бүлө жөнүндө «Тирек» аттуу үчилтик сыяктуу эң сонун адабий чыгармалары биринен сала экинчиси пайда боло баштады... Бул жана башка эмгектер Яшар Кемалга эл аралык атак-даңк алып келди. Ал өзүнүн романдары туурасында: «романдарымды туура түшүнүшсө экен деп тилейм, бул жаратылышты эзүүгө, адамды эзүүгө каршы наразылык билдирүү» дейт.

Ооба, түрк жазуучусунун өз мемуарларында окурмандарга айта турган сөзү бар. Яшар Кемаль мемуарларына «Коңгуроолуу бөрү» деп ат койгондугун айтып жүрүшөт. Мунун сыры мындайча. Анатолу дыйкандары карышкырды кармап алышканда, көбүнесе аны өлтүрүшпөстөн, кырып салган койлору үчүн анын мойнуна коңгуроо тагып коюшат. Ошентип карышкыр жүргөнү алыстан эле дайын болуп, акыры ал ачкалыктан өлүп калат. Жазуучу өзү мындай «коңгуроону» «кызылдарга» тагышат дейт. Ал эми анын өзүнө болсо, эчак эле коңгуроо тагылган. Бирок жазуучу буга сыймыктанат. Ошондуктан Кемалдын тынчтыкты коргоп, эзилгендерди жактаган добушу күн сайын уламдан улам катуураак жана чечкиндүүрөөк чыгып жатат. Жазуучу адамдын парасаттуу акыл-эсине ишенип, келечекке үмүтү чоң.

Станислав ТАРАСОВ

Эчки

Мехмеддин аялы кургакчылыктан куйкаланган уч-кыйырсыз талаанын ортосунда дал болуп турду. Анан бир аздан кийин энкейип, топуракты колу менен шилеп кирди. Ошентип көпкө издеп жатып, акыры бир нече данды таап алды. Аларды Давамат кир болуп туурулган

алаканына салып, көпкө тазалап туруп, тиштеп көрдү да кабагын чытыды.

— Шорубуз арылбайт тура, — ал үшкүрүнүп, үрөндүк дандарды жоолугунун учуна түйдү. — Баары өлүптүр, о кудай! О кудай!

Анан кайра топуракка эки колун салып, калчылдап шилеп кирди. Колдору жумшак топуракты жанталашып ушалап, данды издей берди. Табылган үрөндү жоолуктун учуна түйүп жатты.

— Эх, мээнетибиз талаалап кетти, талаалап, — деп аял күйүттүү үшкүрүнө берди.

Айланада бир да жашыл тилке көрүнбөйт. Теребел бүт күндүн аптабына саргайып күйүп, жансыз.

— Кырылабыз, быйыл ачкадан кырылабыз, — деди аял дагы бир жолу каңырыгы түтөп.

Ал айдоодо тизелерин тыттырып, өнүм албаган үрөндөрдү бирден терип көпкө боортоктоп жүрдү. Тизелери чыдатпай катуу ооруп чыкканын сезип, буттарын жыйып, жашылданган көздөрүн алыска тигип отурду. Көз алдына кунарсыз өлүү талаа тартылды: көзү караңгылап, башы тегеренди.

Улам үшкүрүнүп, жөөлүгөндөн бетер:

— О кудай, о кудай! Мээнетибиз текке кетти! Текке кетти! — деп кайталай берди.

Ошентип ал ордунан турууга дарманы келбей, түшкө чейин козголгон жок. Балким, анын жаны жер тартып, отура бергиси келгендир? Бирок анын күйүтү тоодой түрү бар. Акыры ал эптеп жатып өйдө турду. Бүткөн бою сыздагандан сыздайт. Анан темтендеп илкий басып жөнөдү.

Мехмеддин аялы кечке жуук гана үйүнө жетти. Буттары чалыштап сүйрөлүп бөлмөгө кирип, мештин жанына кулады.

Мехмед аялына сөз айтуудан чочулап, көпкө күйпөлөктөп турду. Анан токтой калып, аялынан көзүн ала качып сөз катты:

— Катын, бүрсүгүнү Чукурга* көчөбүз...

Аялы унчуккан жок. Эринин сөздөрү анын кулагынын сыртынан кеткенсиди.

— Башка арга жок, — деп кошумчалады Мехмед.

Аялы кандайдыр ишарат кылып, тескери бурулду.

Бөлмөнүн ортосунда казыкка байланган кичинекей улак так секирип турган. Андан бир аз ары эчки байлануу. Каалганын жанында бири-бирине ыкташып, төрт бала отурушкан. Алар эмне кыларын билишпей момоюшат. Акыры алардын эң кенжеси — жамачылуу кыска көйнөкчөн эркек бала улак менен ойной баштап, мурдун чукулап, баёо жылмайды.

— Кетпесек болбойт, башка арга жок,— деди Мехмед.— Кудаа каалаcа, эптеп Чукурга жетербиз. Аяктан көп акча иштеп тапсам болот... Бирок андай акча табылганча силердин күнүңөр эмне болот? Мында калып кандай оокат кыласынар?

Мехмед көптөн бери бук болуп жүргөн ич күптүсүн чыгаргысы келип, тыныгуусуз сүйлөдү. Ал аялын ачыкка чыгарып сүйлөшкүсү келген. Ал ага суроолор берип, анда-санда жанына келип турса да аялы көшөрүп үн деген жок. Кудум эле таштай катып калгансып, мештин жанында кыймылсыз отурган.

— Эсиндеби, эки жыл мурда Чукурдан сага канча акча алып келип бердим эле? Ошондо ал акчага эки өгүз сатып албадык беле... Аякта да ачарчылык дешкендери — жалган сөз. Кокус Чукурда да жагдайсыз болсо анда мырзага чыккан карындашым Мелиха бар да. Алар мага бат эле жумуш таап беришет. Менин карындашымдай кишини бул давандан издесен да таппайсын...

Ошентип Мехмед аялын сөзгө аралаштыра албай, унчукпай, калды. Ал үйдүн ичинде наркы-берки баса берди. Бирде каалгага барат, кай-

* Түркиянын түштүгүндөгү берекелүү ойдуң.

— Сенден сүткө анча деле жарыган жокпуз, — деди Мехмед эжесинин алдында актангансып.

Ошол учурда аялы каалгадан баш бакты. Капилеттен Мехмед өзүнүн айткан сөздөрүнөн улам ыңгайсыздана түштү. Ушундай сөздөрдү айтканына а тургай өкүндү.

— Балким, бир айла табаарбыз. Көп эле убайымдана бербечи!.. Балким, бир айга жеткидей ун табылып калар...

Мехмед эки күн ун издөө менен алек болду. Ал үйдөн үйдү кыдырып, кошуналарынан биртике ун карызга сурап жүрдү. Дегинкиси, ал барбаган үй калган жок.

— Кийин эки эсе кайтарып берем, — деп ал кошуналарына жалбарды. — Чукурдан келерим менен колумдан келишинче баарыңарды ыраазы кылам. Анда мырзага турмушка чыккан карындашым бар да... Жалгыз эчкини саттырбагыла. Балдардын оокаты жалгыз ошол гана...

Бирок эч нерсе жардам берген жок. Эч кимде ун да, арпа да, жүгөрү да жок эле. Ар кимисинин кайра карыз алсак дегенде эки көзү төрт болчу.

• • •

Эртен мененки маал... Чайыттай тийген жазгы күн ой-талааны жылуулук менен жарыкка жоомарт бөлөп турган. Мехмед өз үйүнүн босогосунда бүт денеси менен алдыга бир аз обдулган тейде. Андаа биртике обочодо жоро-жолдоштору анын коштошуп чыгышын күтүп турушкан. Босогого жакын аялы үңкүйүп жер карап отурган.

Мехмед каалганын жанында аялына сонку коштошуу сөздөрүн айтууга батына албай күн чыккандан бери ушул абалда майышып турат. Ал бир нече жолу сөз баштамакчы болуп оозун ачайын дегиче болбой, аялынын кара кийгенсиген муңдуу жүзүн, жер караган көздөрүн көрүп улам айнып берди. Акыры Мехмед чымыркаnып:

— Сени кудайга табыштадым... Бир-эки жумадан соң сага сөзсүз акча жиберем. Барар замат карындашымдан карыз алып салып жиберем... Өзүн көрүп турасың — башка арга жок, — деди.

Аялы очорула ордунан турду. Ал кыйналып жатып жылмайган болмуш этти, бирок ушундан улам анын кебетеси ого бетер аянычтуу боло түштү.

— Жолун шыдыр болсун... Жолдошуң кыдыр болуп, аман-эсен кайтып кел...

Мехмед дагы да бирдеме дегиси келип, оозун ачканда сөздөрү алкымына тыгылып калгансып, тили буулду. Анан улутунуп ары бурулуп, жолдошторун көздөй басты.

Аялы алар талаанын кыйырынан көрүнбөй калганга чейин соңунан солк этпестен көпкө карап турду.

Анан ал тез эле үйгө кирди. Кенже уулу эч нерседен бейкапар улак менен ойноп жаткан. Апасы ага чуркап жетип, шап колдон алып нары түртүп жиберди. Баласы кылган күнөөсүнө түшүнбөй өңгүрөп ыйлап кирди.

— Сизайыңды гана бербесемби! — деди апасы чаңырып. — Чекебизге бүткөн ушул эле калбадыбы! А сен аны жүдөтөсүң да турасың!..

Которгон Курманбек АБДЫКЕРИМОВ

Афеворк Текле:

«Асманыбыз ачык болсо — жерибизге көлөкө түшпөс...»

Өткөн жылы күз айларынын акырында Фрунзе атындагы айылчарба машиналарын куруу заводунун ширетүүчүлөр бригадасынын бригадири Барыктабас Жапаров Кыргызстандын делегациясынын тобунда Эфиопияда өткөн СССРдин маданият күндөрүнө катышып келди. Жердешибиз ал жерде жүргөнүндө Эфиопиялык белгилүү сүрөтчү, СССРдин көркөм сүрөт академиясынын ардактуу мүчөсү, Ысык-Көл форумунун катышуучусу Афеворк Текле менен жолугушкан.

Биз төмөндө Б. ЖАПАРОВдун ошол жолугушуу жөнүндөгү эскерүүсүн жарыялайбыз.

— Афеворк Текле — учурубуздагы таланттуу сүрөтчүлөрдүн бири, эл камын ойлогон чыныгы ишмер экен. Ал бизди өзүнүн өнөрканасында кабыл алды. Жүрүм-турумунан, сүйлөгөн сөзүнөн, адамга жасаган мамилесинен улам анын өтө жөнөкөй, анан акылман экенин дароо эле байкадым. Тарткан сүрөттөрүн карап олтуруп, Афеворктун тубаса талантына, төгөрөгү төп келген сүрөткердигине ыкласым чындап түштү.

Өзгөчө Афеворк Теклениин Аддис-Абеба калаасына жамаатташ жайгашкан Каармандар Борборунун дубалын кооздогон: Эфиопия бейпил эмгекте, кужурмен күрөштө жана күндөлүк иште бүткүл турпаты менен кайрадан жаралып, эл-жеринин мүшкүлү — каран калган карангылыкты, түркөйлүктү жеңип чыгат да, дүйнөдөгү келечеги кен бирден-бир кооз өлкөгө айланат деген идеяны таасын баяндаган сүрөттөрү көргөндүн көз жоосун алат. Ал эми анын өнөрканасынын кире бериш босогосунда илинип турган «Маскалдын гүлкайыры» («Эфиопиянын умай энеси») аттуу сүрөтү сулуулуктун, кооздуктун гана символу эмес, дегеле адам баласынын көркөм ой дүйнөсүнүн майрамы катары сезилип, көңүлүнлү серпилтет.

Афеворктун ар бир сүрөтү — Эфиопиянын укмуштуудай ажайып кооз табиятын, анын адамдарынын атуулдук курч көз карашын, алар дүйнөнүн сыртынан гана байкоочулары эмес, активдүү куруучулары экенин айгинелейт.

Афеворк сүрөт тартууга жаш кезинен кызыгып киришиптир. Мектепте окуп жүргөнүндө эле дептерлерге ар кандай сүрөттөрдү тарта берүүчү экен. Кийин ата-энеси Афеворкту Англиядагы тоо инженерлерин даярдоочу институтка жөнөтүшөт, бирок сүрөткө ышкыбоз Афеворк өзү назар туткан Борбордук кол өнөрчүлүк жана искусство мектебин бүтөт да, аны бүтүргөн сон Лондон университетинин көркөм өнөр-искусство факультетине кирип окуйт. Ошол жерден ал Италиянын, Франциянын, Испаниянын, Португалиянын, Грециянын искусствосуна каныгып чыгат. Афеворк Эфиопиянын маданий казыналарын дагы терен үйрөнүү үчүн Римдин, Парижиин, Лондондун китепканаларын казып окуйт.

Мына мунун өзү Афеворктун кийин таланттуу сүрөтчү болуп чыгышына өбөлгө түзөт.

Афеворк Текле мени кудум эски тааныштардай ачык-айрым жүз менен кабыл алып, дароо сөзгө тартып кетти.

— Мен жакында эле Сиздердин жергеңиздерде — Кыргызстанда болуп кайттым,— деди Афеворк. Ал муну айтканында ушунчалык бир кумарлануу, ыраазы болуу сезими менен айтып жатты.— Көргөндөрүм сүрөт болуп тартылып, көзүмдө али турат, эгерим өчөөр эмес. Ооба, ооба, Сиздердин өлкөңүздөргө учурубуздун улуу сүрөткери, кыргыз элинин атак-даңктуу, гуманист жазуучусу Чыңгыз Айтматовдун чакыруусу

оюнча бардым. Мен орошон жазуучуну кыйладан бери сүйүп окуп, ошол адам улуулугун далилдаган чыгармалары аркылуу бийик талантына урмат этчүмүн. Анан андай адамын мейманга чакырып жатса, кубанбай койчу жорукпу!.. Дүйнөдө антип кадыр туткан адамдарын көп эле болот эмеспи, ал эми Чыңгыз Айтматов менен жүзмө-жүз олтуруп баарлашып, анын талант кубатын жаңыча ой жүгүртүү зарылдыгына кантип нускоо керек экендиги тууралуу сөздөрүн укканымдан кийин ал менин көз алдымда ого бетер беделдүү адам болуп чыга келди. Менин бул оюмду мени менен Кыргызстанга чогуу барышкан Артур Миллер, Джеймс Болдуин, Нараяна Менон, Питер Устинов, Александр Кинг жана башкалар бир оздон толук колдошконун айтсам, анда эле Айтматовдун улуулугу айкын болуп жатпайбы. Мен Сиздердин жердешиниздерди улуу деп айтыштан эч тайманбас элем!..

Биз Сиздердин жергениздерде мейман болгонубузда тек жериниздердин кооздугу менен элиниздердин меймандостугуна ыраазы болуп гана бастырып кеткенибиз жок, биз ал жерде Ысык-Көл форумун уюштуруп, ал форумдагы ангеме-шерледе бүтүндөй дүйнөнү, дегеле планета бетин адам баласы үчүн коопсуз кылуу, адамдардын ан-сезимине кеңири эрк берүү, алардын эскиче ой жүгүртүүлөрүн өзгөртүп, жаңыча ой жүгүртүүлөрүнө көмөктөшүү сыяктуу бүгүнкү күндө өтө маанилүү маселелер боюнча талаш-тартыштар өткөрүп, бирок бир чечимге келдик. Анткени адабият менен искусствонун адамга таасири өтө чоң эмеспи, алар адамды өстүрөт, тарбиялайт, анын ак көңүл, ак ниет, боорукер болуусуна көмөк берет. Ошондуктан биз, адабият менен искусство ишмерлери, дүйнө элинин кең келечеги, алардын бейпил турмушу, бири-бири менен ынтымак-ырашкер жашоосу үчүн кам көрүп, азыркы учурдагыдай жарыша куралданууга катуу кабатыр болуп, жер жүзүн ядролук куралдардан биротоло тазалоо боюнча «Ысык-Көл билдирүүсүн» кабыл алдык. Ошентип баардыгыбыз бир жыйынтыкка — биздин ядролук кылымыбызда жаңыча ой жүгүртүүнүн зарылдыгына бекидик. Бул — учур талап кылган бирден-бир түйүндүү чоң маселе. Анткени, жаңыча ой жүгүртүүнү бүгүн биз баардыгыбыз боюбузга сиңирбей туруп, азыркы жана болочок муундарыбыздын бейкут, тынч келечегин камсыз кылуу мүмкүн эмес.

Мен кандуу согуш эмне экенин жакшы билем. Ал кырчындай адам өмүрү гана эмес, ошондой эле жан-жаныбарларды, кутман жерибизди, дегеле жашоону майкандап кетүүчү тажаал күч.

Бир кездерде италиялык фашисттер Эфиопияны канга батырып, басып киргени али да эсимде. Кыйраган кыштак менен калаа, өрттөнгөн талаа, анан... өксөткөн өлүм. Ошондо Эфиопияда канаты бүтүн адам калбаган. Ошондуктан деле жан баласы согуштан оолак болсо экен деп тилейм!..

Деги эле адам баласы нары акылдуу, нары алдуу-күчтүү экенине карабастан өтө назик жаралган экен. Болуптур, биз бүгүн ядролук куралсыздануу түйшүгүн чечип алдык дейли, бирок жалпы эле адамзаттын тагдырындагы татаал да, чаташкан да, оор түйшүктөрдү толук чечүү мүмкүнбү?!.. Бүгүнкү күндө адамдарды дал мына ушуга ишендирүүгө тийишпиз.

Биз Сиздердин жергениздерде болгонубузда дал ушул маселелер тууралуу кең-кесири пикир алыштык...

...Биздин Афеворк Текле менен баарлашуу мөөнөтүбүз аяктап баратты. Афеворк аны сездиби, ойлоно калып, анан жылуу жүз менен минтип кошумчалады:

— Канча жол арытып, эми канча өлкөнүн кыйырын баспайын, бирок бийик тоолуу кооз өлкө Кыргызстан, анын ак пейил меймандос адамдары, алардын мейримдүү жүздөрү... Ала-Арча капчыгайы, Ысык-Көл, Фрунзе менен Чолпон-Ата калаанар турмушумдагы эң бир жагымдуу учур катары эсимде түбөлүккө сакталып калмакчы.

Мен Кыргызстан жазуучулар Союзунда көркөм өнөр ээлери — кесиптештерим менен жолугушуу өткөрүп жатканда оюма булар оролду:

баарыбызга тең ачык асман алдында ылайым эле ушинтип жолугушуп, дал ушул макал толкундап, жүрөк менен жүрөктү ширеп коюу кандай сонун!

Аттиң десең, Кыргызстан менен кумардан чыга кең-кесири таанышууга үлгүрбөй калдык, бирок кыргыз элинин сергек көңүлүн, жарык паанайын, биз, дүйнөнүн төрт бурчунан түгөл барып, Ысык-Көл форумуна катышкан ар бирибиз жүрөгүбүздөн даана сезе алдык. Сиздердин элиңиздердин жөнөкөйлүгү, токтоолугу, билимдүүлүгү, сылык-сыпаалыгы, кандай гана кыйынчылыктар болбосун жеңип чыгууга дилгир касиеттери чындыгында эле суктанууга татыктуу сапаттар экен.

Мен Сиздердин эң бир кооз калааңар — Фрунзе шаарынын ардактуу гражданини деген сыймыктуу наамга ээ болуп кайттым. Буга өтө кубанычтуумун!

Көрүшкөнчө эсен болгула, достор!.. Кайыр кош!..

Чыңгыз Айтматовго чыныгы достук саламымды айта баргыла!..

...Биз Афеворк Текле менен досторчо жүз көрүшүп, досторчо ажыраштык. Афеворк мага өзү тарткан сүрөттөрүнүн көчүрмөсүн тартуулады.

Мен Афеворктун ажайып өнөрканасынан узап баратып, бая сөз арасында: «Асманыбыз ачык болсо — жерибизге көлөкө түшпөс»,— деген сөзүн ойлоп бараттым. Ошондо сүрөтчүнүн «Советская культура» газетасына жарыяланган чакан макаласы эсиме түштү. Анда Афеворк минтип жазган эле: «Биздин шеринени кызыктуу жана зарыл деп табамын. Зарыл дегеним, биздин баарыбыз, жалпы адамзат акыры эки миңинчи жылга эмне алып кирээрибизди, жаңы кылымдын босогосуна кандай бараарыбызды, бүгүнкү жана бизди эртең күтүп турган кыйынчылыктарды кантип жеңээрибизди ойлонууга убакыт жетти.

Бул конференцияга келе жатып ар кандай адамдардын ой-максатын биргелешип ойлонууга жана сезүүгө бириктирүү оңой болбос деп ойлогом. Мунун өзү чынында эле оңой эмес, анткени ар башка улуттун, кесиптин, ар түрдүү саясий көз караштын жана философиялык ишенимдин өкүлдөрү болгон биз, учур менен келечектин проблемаларын ар башкача кабылдайбыз, өзүбүздү ошол келечекте ар башка көрөбүз. Себеби ар бир сүрөткер эки, тагыраак айтканда, үч мезгилде: өткөндө, учурда жана келечекте жашагансыйт. Минтпесе ал сүрөткер эмес.

Мени баарынан да бирдей эле проблемаларга карата ар түрдүү көз караштар менен тааныша алаарым кызыктырды. Кээде кесиптештеримдин алдыдагы миң жылдыкка карата ишенимсиз, чөгүнкү көз карашын угуп таң калдым жана дүйнөнү мындай сезиш менин оюма эч кандай туура келбесин айтууга тийишмин. Мен жаркын келечекке ишенемин, антпесем жашоонун жана чыгармалыктын не кызыгы бар? Бирок шеринеге келгендердин пикирлери, ишенимдери канчалык айырмалангany менен бардыгыбыз бир бүтүмгө бекидик: чыгармачыл күч-кубатты өнүктүрүү аркылуу дүйнөнү кайра түзүү мүмкүнчүлүгүнө өз мамилебизди билдирдик. Мезгил алдыбызга коюп отурган проблемаларды биргелешип чечүү оңой. Ошондуктан ушул жана бул сыяктуу жолугушуулар абдан пайдалуу болоору талашсыз.

Сүрөтчүнүн азыркы дүйнөдөгү ролуна жана ордуна көп көңүл бурдук. Мен ар бир ак ниет сүрөтчү адамзаттын, планетанын тагдырына жан үрөп катышууга тийиш деп эсептеймин. Ага кыл калемим жана боёгум менен мен дагы катышуудамын. Адамдардын биригишин, согуш коркунучунун алдында алардын ийиндешип турганын даңазалаган эмгектерим бар. «Биримдик» деген триптихим, мисалы, бөлүндүлүк эмес, биримдикти, кыйратуу эмес, түзүүнү даңазалайт. Башкача айтканда, биздин келечек да, азыркыбыз да ушуларга негизделет.

Шеринебиз соңуна чыкты. Бирок коштошуп жатып бардыгыбыз мындан ары бизге элдер да, саясий жетекчилер да кулак түрүшү үчүн адамкерчиликтин, тынчтыктын, биригүүнүн күүлөрүн дагы жандуураак,

угумдуу кылып айтууга тийиш экендигибизди эсте тутууга милдеттүүбүз.

Жакын арада Москвада, СССР сүрөт Академиясында соңку бир нече эмгегим коюлат. Ошолордун бири болгон эбегейсиз зор витраждан жашоонун символу — океанды көрөсүнөр. Океандан бири-бири менен кол кармаша чыгып келе жаткан үч адам дүйнөнүн картасына бет алган. Жамандыкты билдирген кара кресттер алардан туш тарапка кыйрап учат. Анда ошондой эле биздин өткөндү чагылдырган мотивдер, элестер да аз эмес. Кыскасы, витраж адамдар башаламан дүйнөдөн гармония дүйнөсүнө кетип баратышат деген негизги ойду билдирет. Эмесе, биз да аларды ээрчий басалы!..»

Аңгемени жазып алган Шаршеналы АБДЫЛДАЕВ

* * *

РЕДАКЦИЯДАН: Жакында илим жана маданият ишмерлеринин Москвада болуп өткөн эл аралык жолугушуусунун ичинде былтыркы жылдын аягында дүйнөнүн коомчулугуна «Ысык-Көл чакырыгы» менен кайрылышкан ойчул-гуманисттердин тобунун — «Ысык-Көл жыйынынын» жумушчу заседаниеси өткөрүлдү.

Заседаниени «Ысык-Көл жыйынынын» президенти Чыңгыз Айтматов алып барып, аткарылган иштер, атап айтканда, ЮНЕСКО, Рим клубу жана башка эл аралык уюмдар менен түзүлгөн байланыштар тууралуу билдирүү жасады.

Белгилүү англис жазуучусу жана кино ишмери Питер Устиновдун сунушу боюнча «Ысык-Көл жыйынынын» катышуучуларынын кезектеги жолугушуу үстүбүздөгү жылдын октябрь айынын башында Женевада өтөт.

Устаттын өнөрканасынан

Чыңгыз Айтматов

Сөзүбүз кандай жаңырат

— Урматтуу Чыңгыз Торокулович, «Акыр заман» жарык көргөндөн кийин масктешүүнүн мурда ойлоп койгон долбоорун өзгөртүү табийги иш болуп турат.

— Мүмкүн, ошондойдур.

— Мындан он жылча мурда болсо керек, Сиз: «Шекер — бул... менин негизги байлыгым, ал эми «көптөгөн башка нерселер» сырттан тартылган каражаттар. Балким, бара-бара бул каражаттар менин чыгармачылыгымда басымдуу учурашы ыктымал», — деп айткан элеңиз.

Бул эмне, жаңы романды күн мурун сезе билүүбү? Шарттуу айтканда, романда Шекер байкалбайт дей албайм — өзгөчө соңку бөлүмдө ал абдан таасын көрүнөт; деген менен, алгачкы чыгармалары жөнүндө айтпаганда да, «Ак кеменин» авторуна толук жетиштүү болгон «чоңдугу почта маркасындай алакандай жер»— Фолкнердин айта берип тамтыгы кеткен сөзү — «Акыр замандын» авторуна да жетише бербегени талашсыз. Маселен, «Кылым карытаар бир күн» романында бүркүлдөгөн Каранар бар болгону темир жолдун түнт бекетинде өтүп жаткан окуяларга өтө зарыл «он-түс» ыйгарып турган. Ал эми «Акыр заманда» ниети жагынан Каранарга туугандаш бөрүлөр мезгилдин өлчөөсүз терең түпкүрүндөгү окуяларга аялдабай аралашып, бүткүл баяндоонун мейкиндигин символикалык түрдө уюштурат. Анан бул аймактарга бөлөк-бөтөн — Авдий Каллистратов (ырас, ал бүткүл аалам Ата Мекени болгон «бөлөк-бөтөн» адам). Жана да акырында — инжил жомогу.

Мындай жылышуу-алмашуулар кай себептерден келип чыкты? Мына, эки миң жылдан бери адамзатка айкын белгилүү универсал символдорго болгон бул муктаждыктын төркүнү кайда? Акыр аягында, деги эле туулган жерге кайрылууга эмне мажбурлады?

— Жолдун көтөрүлгөн чаңы кайра коно элек жатса да, чабандес жана аңын аты, көчмөндүктөр, тоскоолдуктар жөнүндө жана жол азабынын не бир түркүн кыйынчылыктары тууралуу сөз небак башталып кеткени мени кыйла кыжалатка салып турат. Мындайча айтканда, азырынча журналдык варианты бар «Акыр заман» романы жөнүндө сөз жүрүп жатат.

Шекерден баштайын. Жыл өткөн сайын аны менен болгон карымкатнашым же тагыраак айтканда, ой-сезимим өзгөрүп отурду. Адегенде ал, тек туулган жер, бала чак, үй, мени курчап турган тоолор, адамдар сыяктуу нерсе эле. Анан, кандайдыр-бир чоң нерсе өңдүү сезилчү. Тек-тамырды, кандаштыкты ажыратып түюна баштадык. Мен ал кезде окушта жүргөндө Жамбылдан жөө-жалаң чыгып, болбосо товар тарткан поездге жармашып, кырк чакырым алыс жердеги айылыма барчумун. Азыркы жаштар үчүн кырк чакырым жол — автобус менен кырк

...жол. Ал эми ал учурда... Ошол кездеги түшүнүк менен ...чон көрүнгөн өз айылыма тезирээк жетиш үчүн кандай эңте-...түгөлү менен азыр да эскере алам. Туулган жердин сүрөт-...шоокуму, түтүнүнүн жыты жылдар катмарынын түпкүрүнөн ...фыгат жана мунун баардыгы бүткүл жакшылык менен жаман-...аралаш турмуш тууралу ойлор көкүрөккө топтолот. Жыл өткөн ...көз караш катаал тарта баштайт, өткөндү жана ага аралашкан ...үчүндү да катаал тескеп-баалайсың; ошол эле учурда анын ...кеп окупүчтүү, өтүшү табыйгы нерселер эле эмес, бүлүнтпөй ...калууга арзыган, бирок биздин шашма цивилизациябыз кээде ...андан баш тартууга макул болгон нерселердин өтүп кет-...окуучутту. Кыскасы, Шекер айлы болбой туруп, ар кимисинин өз ...бирок башка гана аталган Шекери бар жазуучулардан айырма-...ачык-айкын бир нерсени адабиятта айта алар белем, ким бил-...ген.

Ошондой болсо да... Шекерде мен өмүр бою кала берсем, анда ...жемимден «Жамийла» менен «Гүлсараттын» жаңы версияларынын ...уланa бермек.

— Эмне, бул китептер сиз үчүн болгону мурдакы нерселерби?

— Жок, андай эмес. Мен азыр да аларды тажрыйбамдын башта-...катары баалайм жана баамымда ал китептер бүгүнкү күнгө ...окурмандар арасында өз баасын алып келет. Луи Арагондун кө-...мосунда жана анын жыйырма беш жыл мурунку кириш сөзү менен «Жамийланын» жетинчи басылышы Францияда жарык көргөнүн жа-...уктум... Бирок, билесизби, илгери умтулуудан мен чарчаганым жок. А жолдо болсо, жакшы көргөн нерсеңе да моюн сунбоого туура келет.

Шекер болсо ар дайым менин көкүрөгүмдө жашайт, сыягы. өмүр бою жашайт чыгаар, деген менен мезгил закымдап өтүп жатат, кээде мурунку нерселерди төгүнгө чыгарган жаңы тажрыйбалар келип чыгуу..., ошондон улам дайыма эле бир жерде тура бериш мүмкүн болбой калууда. Азыр далил кылып сүйлөөнү абдан жакшы көрүшкөн Фолькнер да көзү тирүү болсо, балким, ал да киндик каны тамган Йокнопатофасы тардык кылып баратканын сезмек деп ойлойм. Келтин бары — азыркы учурдагы адам тагдырынын, жалпы эле жашоо-тагдырдын кеңейиши ушунчалык — ал өз ара байланыш-катнаштык жолдорун алда канча маанилүү кылып, бекемдеп жаткандыгында. Ким эмне иш кылбасын, баардыгы тең дал ошол нерселерге байланыштуу. Анын үстүнө, баардыгыбыздын алдыбызда жалпы бир коркунуч турат. Биз, баардыгыбыз ага наалат айтып, токтотууга күч үрөп жатабыз, бул аракеттер текке кетпесине мен да ишенем, бирок азырынча ал коркунуч биз менен жашап, бизди үстүбүздөн андып турат. Анын өзү да бизди бириктирип жатат. Азыркы күндүн коркунучтуу парадоксу мына ушунда — адамдарды жалпы азап-тозоктун коркунучу бириктирип отурат. Ошондуктан сүрөткердин аң-сезиминде да дүйнөнүн бөлүндү-жарынды экендиги тууралу сезим барган сайын бошоң тартып, тескерисинче, жалпылыкты чагылдырууга умтулуу күч алып баратат. Ушундан улам сиз турмуштун универсал символдору деп атаган нерсе келип чыгууда. Бул гигил же бул автордун жекече гана эркин туюнтуу болбос. Анан, кала берсе, мында өзгөчөлөнүп көрүнүүгө, жалпынын көңүлүн өзүнө тартууга кандайдыр далбас урган умтулуу жок.

— Кечириңиз, мен мындай ойду айткан жокмун. Тескерисинче...

— Сиз айткан жоксуз. сиздин айрым бир башка кесиптештериңиз ушундай деп далилдешет. Мага да сын макалаларды окууга туура келет эмеспи, анан айрым макалаларда тике эле моминтип айтылат: мына, учурда жазуучулар болмуштун туруктуу касиетисиз эле оокат кылышкан, ошондо деле иштери жүзөгө ашкан, ал эми азыр болсо... Таңкаларлык калпыс пикир. Бирок муну мындай коё туралы. Албетте, ангемедүү жазуучулук күч аракеттин маанисин танууга ниеттенүүдөн

алысмын. Ошентсе да, жалпылыкка умтулуу тарыхтын ички кыймылы менен, ал ойготкон күчтөрдүн аракети жана тарыхый учурдун бөтөнчөлүгү менен түшүндүрүлөт деп ойлойм. Адам баласы жаңыча социалдык-психологиялык чөйрөгө түшүгүп отурат, ошондон улам, учурдагы иш-тажрыйбалардан мурда болуп өткөн нерселердин баардыгын андап билүүнүн, а балким келечекке көз чаптыруунун зарылдыгы келип чыгат. Ансыз, азыр өтүп жаткан нерселерди да айкын түшүнүү мүмкүн эмес.

Биерде кантсе да, мага «Акыр заманга» кайрылууга туура келип отурат. Менин баамымда, Авдий Каллистратов (албетте, мен муну эч кимге тануулабайм) дал ушундай — мезгил катмарларын бириктирип, байланыштырып турган фигура.

Менин курагымдагы адамдардын көпчүлүгү — мен да алардын катарындамын — жаштарга кыйла эле сынаакы мамиле жасашат. Социалдык маанидe алганда мага алар көп учурда жүүнү бош, шалаакы өмүр сүрүшкөндөй көпчүлүгүндө өзүмчүл сезим абдан күч алгандай көрүнөт. Турмуштун маани-маңызы байкалбайт. Жакында эле Анкарадагы биздин элчиликте иштеген ортончу уулум Аскар менен сүйлөшүп калдым. Институтта чогуу окуган, мен өзүм атагандай, чет тилчи курдаштарындын кимиси кандай өзүн көрсөттү?— деп сурадым. Бөтөнчө айырмаланган эч кимиси деле жок,— деп жооп берди ал,— бирөөлөрү дипломатиялык кызматта, кээси котормочу, кээси журналист, гид болуп кетишти. Ал мага түшүнбөй, мени кызмат тууралу айтып жатат деп чечкендей ойлодум. А мен кызмат тууралу сураган жокмун, албетте, каерде болбосун өзүн көрсөтүүгө болот эмеспи. Мен аны менен бир катарда, коюн-колтукташ өскөндөрдүн ичинен кимиси инсан, эгер каалasaңыз, кимиси лидер болуп калганын билгим келген. Биз болсок улгайып баратабыз, а турмуштун оор жүгү жаштардын мойнуна жүктөлүп отурат, ошондуктан менин суроом тек, курулай эле кызыгуудан келип чыккан эмес. Мен оюмду кайра чечмелеп түшүндүрдүм, бирок кайтарылган жооп дале мурдакыдай болду: анын тааныштарынын арасында андай лидер жок болуп чыкты, баары тең эле эмнегедир беймарал, тынч жашоого топук кылышат. Мындай чөйрө жалгыз-жарым экендигинде шегим бар.

Бул өкүнүчтүү. Азыр бизде бар нерселердин баардыгы — бизден мурдакылардын колунан жана биздин колдон бүткөн иштер. Биз ойго келбес көп нерселерге жетиштик деп айта албайм, деген менен анча-мынча олжолорубуз да жок эмес. Ал эми артыбыздан кимдер келатат? Туруштук бере алышаар бекен алар? Не деген оор жүктү тартышаарын түшүнүшөбү?

Мына маселен, Авдий Каллистратов дал ушул суроого жооп берүүгө жасаган менин далалатым, эгер билгиниз келсе, бир жагынан ал жаштардын жан-дүйнөсүнөн тилекке каршы, көп байкоого боло турган жүүнү боштукка каршы ташталган чакырык.

Албетте, ал биздин адабият мурда чагылдырып келген он каармандан кескин айырмаланат. Мурдагы каарман өзү ким болгон? Иш-аракеттин күч-кубаты менен куралданган жетекчи, комиссар, эрк-кайраты күчтүү инсан, өз күнүнүн өктөм милдеттерин чечкен адам эле. Ал революцияны иш жүзүнө ашырган, анан граждандык согуш майданында салгылашкан, кийин беш жылдык планды аткарган, анан ченебеген кан төгүүнүн эсебинен фашизмдин чабуулунун мизин кайтарган. Ал мүшкүлдүү учурда жашаган, тилекке каршы, биз, бул жөнүндө милдеттүү өлчөмдө чанда бир ирет ачык-айкын айтабыз. Жашырбай бетке айтуу принциби акыр аягында Сталиндин керт башына сыйынуу деп аталган нерсеге чейин жетиш керек дегенге абдан ишенем. Анткени, терс маанидеги мурастар тууралу ооз ачпай коюу менен, өткөндүн жүгүнөн кутулуунун ордуна биз бул ооруну ичке тыкшырабыз. Эми, адабий каарманга карай кайрылалы. Бул эң мыкты совет адамы, революция менен согуш болсо да — мунун өзү тарых, биз андан адаттагыдай эле кайраттуулук менен журт камын ойлоонун кол жеткис үлгүсүн

...сүз. Бирок момундай суроого туш келебиз: анда кайсыл сезим ...а өсүп-өөрчүгөн? Таптык сезим. Ал далилденди.

— Кечиресиз, сөзүңүз оозуңузда. Эмне үчүн ар дайым үчүнчү жак... сүйлөйсүз. Ушул түшүнүксүз. Же Танабай Бакасовдо таптык сезим... өнүкпөгөндүгү үчүнбү? Же сиз азыр андан баш тартасызбы?

— Маселенин мындай так кесер коюлушунун себеби эмнеде? Ке...з, адегенде ушунун ак-карасын ажыратып алалы. Эгер азыр мен ...мдү койгулап, өзүмдүн таптык позициямдын бекемдигин күбөлөй ...гасам жана тапчылдык баарынан жогору экенин ырастасам, анда ...тапчылдыктын нукура маани-маңызы дегендикке жатпайт. Тапчыл... деген түшүнүк эзели өзгөрбөй турчу нерсе эмес деп боолголойм. ...үйнөгү баардык нерсе өңдүү эле таптык деген түшүнүк өсүп-өнүгү... жана байышы ыктымал. Айтмакчы, окуясы азыркы күндөрдөн на...раак китептердин каармандарын айтпаганда да, Танабай Бакасов, ...ндай эле Едигей Жангелдин да өз мезгилинин адамдары. Ал эми ...н бери далай убакыт өттү. Көп учурда сынчылардай азыр ...птык сезимге өзгөчө күч менен таянуу, баардык нерсени таптык сезим... алып барып такоо, кыбыр эткен кыймылдын баардыгынан эле тап...ык позицияны издей берүү — бул эркин ой жүгүртүүгө кыянат кылган ...килик вулгаризаторлук болоруна мен да ишенем. Мына ушул бий...тиктен — бул биздики, бул силердики дегендей — ак жана кара түс...гылдыруу аркылуу азыркы дүйнөнү андап-билүүгө болбойт деп ойлойм. Мен өзүм баамдагандай, мына ушул жаңы муунда Авдий Кал...атов өңдүү адамдар калыптанып — деле калыптанышын тилейм ...жатат. Ата-бабалардын тажрыйбасынан көптү көрүп билген жана ...а керт баштарынан неченди кечирген алар дүйнөгө деген көз караш...ын башкачараак, алда канча кеңири позицияларын иштеп чыгышат. Бул албетте, менин жекече түшүнүгүм, көп адамдардын буга макул эместигине да, атүгүл, мындан таптык чектерди жоюуга аракеттенүүнү көрүшөөрүнө да шегим жок. Адабият таануунун тили менен айт...а, кала берсе бул типтүү каарман эмес экенин моюнга алууга ...армын. Бирок көптөгөн жаштар аны менен бетме-бет кездешкенден ...ин андан өздөрүнүн ой-санаасын да баамдашып, кандай болсо да, ...ын айткан-дегенине макул болушуп, биздин мезгилде, биздин жер үстүндө ал шамшаркыт адам эместигине макул болушарына абдан ишенемин.

Авдий кол жеткен нерселер менен канааттанып калбайт, жеке та...мдарында да өзүн өзү осол сезет, ал өзүн бүткүл адамзат маданиятынын мураскери катары көргүсү келет. Күнү бүгүн да өз маани-маңызын жогото элек христиандык символика сыяктуу адамзат байманасына кайрылуу да ушундан келип чыгууда. Каармандын келбет-турпаты канчалык тирүү жана ишенимдүү чыкканын, албетте мен баалай албайм. Балким, көп нерсе ойдогудай болуп чыккан жок, эң болбогондо, мен өз алдыма койгон милдеттердин баардыгын толук өлчөмдө чечүү ойдогудай оңунан чыкпай калгансыгандыгын сезип турам, анан да чеберликтин чеги жоктугу да ажайып нерсе эмеспи. Бирок бир нерсеге: бизди кыса баштаган тар түшүнүктөгү саясатташтыруудан кутулуунун керектигине, адамдарды бириктирип турган байланыштарды табуунун жана аларды колдон келишинче таасын ачып көрсөтүүнүн зарылдыгына абдан ишенемин.

— **Адепки кайтарылган жооптор айгинелеп тургандай, Авдийдин турум-турпаты сиз ойлогондой образга карама-каршы кабылдангандай сыяктуу. Философия илимдеринин доктору И. Крывелевдин макаласында...**

— Сиз эмне, аны күлүш үчүн эскерип жатасызбы?

— **Жок, сиздин кубанычыңызды дегеле бөлүшө албайм.** Албетте, «Комсомольская правданын» он эки миллион окурманы Айтматовдун же Быковдун, болбосо Астафьевдин диний ырым-жырымдарды тутууга ынтаалаңып жатышына күмөндөр болот деп ойлобойм; деген менен мындай макала адабият жагынан мажес адамды жолдон оңой эле чы-

гарып таштайт. Баса, бул макаланы мындай кое туралы, ал тууралуу узак ой жүгүртүүнү, анан калса, автор менен талашып-тартышууну мен деле көздөгөн эмесмин, андай талаш-тартышууга менде чындыгы негиздер дегеле жок: Крывелев экөөбүз ар башка тилде сүйлөп жатабыз. Бирок, көз көрүнөө жалган сыңчыл ой-пикирдин өзү да өнүмдүү ой жүгүртүүлөргө мажбурдай алышы сизге байкалбайбы? «Акыр замандан», ошондой эле В. Астафьевдин аңгемелеринен, В. Быковдун ой-пикирлеринен (кароолдо дагы ким эле?) христиандык окууну пропагандалоону көрүү — даана сандырактык. Деген менен, Иродов ак сарайынын Арочный сересиндеги эпизоддордо көркөмдүк зарылдык бар беле? Мунун өзүндө окурмандардын аң-сезимине, романдык байланыштарды тута билген ассоциативдүү жөндөмдүүлүгүбүзгө боло келген ишенбөөчүлүккө ашкере кысым көрсөтүү жокпу? Анткени, окуя эки миң жыл артка оошконго чейин эле Авдий Каллистратов деген ысымы бар ким менен ишим болуп жатканын небак түшүнгөм, анан колун жуунуп тарыхка кирген Понтий Пилат башкы каарманды кантип өлтүрүп жатышкандарды кошкону акмалап турчу Гришандын келбетинде чагылып жатканын баамдагам.

— Сөзүмдү аягынан баштайын. Кимдир бирөөнүн ой-кыялында Гришан менен римдик прокуратордун ортосунда аналогия орун алат деш менин оюма да келген эмес. Гришан деген өзү ким? Ал мен билгенден маанилүү, чоң фигура деп эсептелген жана Михаил Булгаковдун чагылдыруусунда кала берсе трагедиялуу деп эсептелген Понтий Пилатка караганда — эгер катарлаш койсо — ал ашкере менменсинген, уят-сыйытсыз шумшук. Айтмакчы, булгаковдук версиянын бийик бедели мына ушунда. Эми көркөм зарылдык тууралуу. Сиз, байланыштар сезилип калган деп айтасыз. Мунун кандай таңкаларлык жагы бар? Европалык аң-сезим ушундай эмеспи — адеп-актык, моралдык түшүнүктөр менен, жамандык жана жакшылык менен туш болгондо ал уламыш мындан эки миң жыл илгери Иерусалимдин алдында, Кашка тоодо колу-буту керилип, жыгачка маталган инсанга эркисизден кайрылат. Бул башталыштын башы. Мурда болгон пенделердин баардыгы, окуялар менен адамдар, мейли реалдуу болсун, уламыш катары, миф катары кабылданат. Ал эми адамдар ойлоп тапканы шексиз, далазалуу Христос биздин түшүнүгүбүздө — жеке эрдик менен асылзаттыктын эстен кеткис жана эң бийик сабактарын берген жандуу фигура. Андан кийин да улуу ишмерлер, азап-тозоктон шору кайнагандар менен такыбалар жана мунун тескерисинче, антихристтер да турмуштун баардык чөйрөсүнөн учураган. Кайсы бир мезгилдерде христиандык окуунун жактоочулары адамдардын акыл-эси менен аң-сезимин бийлеп турушкан, бирок мезгилдин өтүшү менен алардын ысымдары тарыхтан орун алган. Ал эми Иисус болсо баарынан узак өмүр сүрдү, анткени ал экинчи жана жыйырманчы кылымдын адамына текши кайрылат. Дагы кайталайм, ошол себептүү окурмандарда пайда болгон аналогиялар толук табыйгы иш, мен аларды атайын ойго түшүрүүгө умтулган эмесмин, бирок алардын келип чыгышын албетте, болжолдоп билгем.

Ал эми Иерусалимдеги эпизоддорго байланыштуу болсо, анда алардын ээси жок, алар жалпыга жана баардык мезгилге бирдей өлчөмдө таандык. Будданын тарыхына монополия жок сыяктуу — илинчек табынызчы, анда эле азыркы европалык чыгармаларда Будда жалпы маанилик касиети бар образ катары көрүнө алат.

— Чыңгыз Төрөкулович, сиз, эң жакшы көргөн деп айтаарлык маселелерди күн мурун кабарлап жатпайсызбы. Айтмакчы, Булгаков жөнүндө сизге удаалаш кеп кылууга үлгүрбөй калдым...

— ...Ошондой эле, Достоевский, Фолкнер, Томас Манн тууралуу да... Азыр ипподромдогу тосмолор кебетелентип, ысымдардын катарын шарт эле сапка тизе салчу жосун бар...

— ...Албетте, алар тууралуу да... Кандай болгон күндө да, булар классикалык тосмолор эмеспи.

— Демек, ушундан улам С. Аверинцевдин бул темага токтолуу ким-

...руксаат, ... -местигин сиобисттик менменсинүү ме-
... өз билгениндей көрсөтүүгө ниеттенгенине карабай, мен жалпыга
...дык кенч жашай тургандыгын айтып жатам. Ар түрдүү муундагы
...дар өткөндөгүдөн өзүнүкүн издешкени, ага өз максаттары менен
...лышканы — бул башка иш. Экинчи мин жылдыктын акырында
... социализмдин шарттарында өсүп-өнгөн мен өңдүү адамдын бу
...ап. ...лакка кайрылышынын өз чукт...ждыгы бар эле. Биз дүйнө-
...а ортоқ бу... нерсени убада кылганбы..., адам баласын кандай болбосун экин-
... бактылуу кылууга убада бергенбиз. Ырас, биз кандайдыр би-
...ат ... жасадык, адамды башка бир адамдын күн...рлугунан кут-
...рселерди ... алар адамды адам түздөн-түз эзип-жанчуу өңдүү азап-тозок-
...дык, ...кутулушту. Эң бери болгондо да биз ошого алпарчу жолдобуз. Би-
... биз убада кылган нерсенин баарына али да текшин жетишкен жок.
... Ошондуктан, мен ойлогондой, биз жасаган нерселер менен жасай
... нерселерди таразалап көрүүнүн, биздин азыркы ал-абалыбыз
... өзүбүз тууралуу ой-санааны, жана биз тууралуу башкалар ой-
... адам баласы өмүр сүрө баштаган мезгил таңынан бери бизге
... жеткен нерселер менен таразалап көрүүнүн зарылдыгы келип
...гат.

— «Акыр замандын» окурманы аялдабай эле, сиз аны каалайсызбы
...окпу, «Мастер менен Маргаританы» эске түшүрөрү жагдайында
... да өзүңүзгө отчет бербей кос албагандырсыз. Биерде сөз тек,
...ындыгында эле жалпыга таандык — инжил тексттери бар — кенчти
...алануу жөнүндө эмес, ошондой эле сюжеттин курулушундагы,
... ритмикадагы түздөн-түз үндөшүүлөр тууралуу болуп жатпайбы.
... Иорддун ак сарайынын кош канатынын ортосундагы жабык кол-
...алага кан чачыраган ак плащчан, кавалериялык шартылдаган ба-
... менен Иудеянын прокуратору Понтий Пилат чыкты». Бул «Мас-
... менен Маргаритадагы» параллелдик сюжеттин башталышы. «Иеру-
...алимдеги ошол жай ысык болду жана андан да ысык күн болоорун
...кабарлап турду» — бул Айтматовдун романындагы инжилдик эпизод-
... башталышы.

— Албетте, билгем, өзүм абдан урматтап-сүйгөн Михаил Булгаков
...сыяктуу өрнөктүү жазуучу бир кезде басып өткөн жолго түшүү канча-
...лык тобокелдүү экенин билгендей эле билгем. Баары бир дал өзүм ке-
...ректүү нерселерден баш тарта албадым. Ошого жараша фигураларды
башкача жайгаштырууну көздөдүм — ал аракетим ордунан чыктыбы
же жокпу, муну да башкалар баалашсын. Булгаковдо кимиси күчтүү
...азылганы — Иешуабы же Понтий Пилатпы — белгисиз.

— Кандайча кимиси күчтүү? Экөө тең күчтүү жазылган.

— А мага «Мастер менен Маргаритадагы» Пилат Иешуаны четке
бир топ сүрүп салгандай көрүнөт, ички дүйнөсү катаал прокуратордун
...личностук фонунда Иешуа көп жагынан сынар өлчөмдүү чыгып кал-
ган, балким, Булгаков да сыягы ошону каалагандыр. А мага болсо
Иисусту борборго кайра кайтаруу, аны негизги-маанилик фигурага
айландыруу керек болчу.

— Башкача айтканда, эмне, Булгаков менен талаш-тартыш жүр-
гүзүү өңдүү нерсе да болгонбу, эгер болсо атайылапбы же көмүскөбү?

— Кандай болсо да, атайылап жасалган жок. Мен тек бул баян-
доонун көркөм логикасы кандай туудурса ошондой жаздым.

— Ырас. Булгаков менен полемика болбоптур, ал эми Фолкнер —
мындай салыштырууга мени өзүңүз көкүткөндөн кийин — менен чи?

— Сиз, чындыгында эмнени көңүлгө алып жатасыз?

— Албетте, «Притчаны». Жалпы планда ошол эле: кылымдар ме-
нен бекемделген нерселердин көз карашы боюнча алганда бүгүнкү күн,
Фолкнер айткандай, «натыйжада адам табияты талап эткен нерселер-
ден да мыкты болуп калган жүрүм-турумдун жекече кодекстеринин»
...з карашынан алган бүгүнкү күн. Шайкештиктин таасындыгы да
ошол: Фолкнердин Капралы — биринчи дүйнөлүк согуштун катышуу-
чусу, тууган тууганды өлтүргөн кыргынды токтотууга жан аябаган

жана ал үчүн өмүрүн кыйган жоокер,— Авдий Каллистратов сыяктуу ошол эле Иисус Христос. Жана да башкы идеялардын өз ара тартылыштары. «Притчанын» бир каарманы адам өз ой-кыялы менен түзүп алган күнөөсүз адеп-актыктын образынан алда канча жогору турат деп айтат. Мындайча айтканда, азыркы замандаш бүгүнкү күн жана келечек үчүн жоопкерчиликтин түйшүгүн эч кимге жүктөй албайт. Буга «Адам ар бир күнүбүзгө өзү сот жана өзү жаратуучу..» деген Авдийдин сөздөрү да үндөшүп турат.

— Албетте, мунун баардыгы абдан кызык, бирок көрдүңүзбү, «Притчаны» мен окуган эмесмин да. Эми, шарты келсе окуп чыгууга аракеттенем.

— Ырас элеби? Мейли анда, стихиялуу түрдө келип чыккан бу маек кантсе да, адабиятчы катары мен үчүн ого бетер кызыктуу жана сабак болорлук нерсе. XX кылымдын жазуучулары жөнүндө сөз болуп жаткан соң, анын туулбай койбосу да бышык эмеспи. Бирок нукура чыгармачылык касиеттеги проблемаларга кайрылайын.

Фолкнер үчүн «Притча» (мага баамдалгандай, сиз үчүн «Акыр заман» да) —бөтөнчө нерсе, ал притчада бир тууган аймактардан кол үзүп кеткендиктен, америкалык жүзуучунун сиз эскерген боло турган кыймыл тууралуу алгачкы божомолдору негизсиз эмес. Тууган жерден кол үздү да ошол замат онбогондой машакатка бет келди. Бир сапар андан: «Притча» романынын өзгөчөлүү идеясы сиздин чыгармачыл ой-кыялыңызды чектеп койгон жокпу?» деп сурашкан. Жазуучу ага: «Ырас, кыял менен идея кагылышкан жерде идея чегине баштады... жок, кантсе да, акыры идея жол бошотуп берди. Качан кимдир-бирөөгө баш ийдирүү керек болсо, анда кыял эмес идея жол бошоткон жана баш ийген. Сыягы, кайрадан-кайра жазуунун бир себеби ушундадыр: кыял менен идеяны жараштыруу керек эле». Сиз «Акыр заманды» жазып жатканда ушул өңдүү карама-каршылыктарга кездешкен жоксузбу?

— Билбейм, айтыш да кыйын. Албетте, бир эмес, бир нече жолу кайрадан-кайра жазаарын жаздым. Кээ бир учурда кайрадан жаза берүү менен өзүндү ошончолук суй жыгуу жетишээрлик болгондой көрүнөт, бирок убакыттын өтүшү менен мунун баардыгы унутулат. Бирок биерде кандайдыр башка нерсе болду. Албетте, менин баамдашымча, идея образдар менен конфликтке кирген жок. Адегенде Понтий Пилат жана Христ жөнүндөгү новелла пайда болду, анан ага материалдык таяныч керектигин туюп калдым. Мына ошондо бөрүлөр пайда болуп, баяндоонун сюжеттик багытын уюштуруу менен жер жүзүндө аркы-терки кылакташты. Анан ага Авдий кошулду. Бирок бул азыр гана, баардыгы артта калып, роман жарыялангандан кийин гана иштин жүрүшү мага мына ушундай айкын көрүнүп отурат. Балким, иш жүзүндө баардыгы тең алда канча оор болгондур. Деген менен, чынымды айтсам реставрациялык иштер менен алпурушууну каалабайм — ар бир жазуучунун өз проблемасы, өз кыйынчылыктары бар жана аларды бирөөгө жарыя салбастан, бирөөнөн жардам күтпөстөн ар кимиси өз алдынча жүзөгө ашырат. Тигил же бул конкреттүү сүрөттөө түздөн-түз өзүнүн мазмуну менен гана шайкеш болбош керектиги — муну андап-билүү да жаш куракка, тажрыйбага байланыштуу келип чыгат — башка кеп. Атүгүл, искусстводо али чагылдырыла элек болсо да бүткүл тажрыйба менен карым-катыштын болушу, жалпы пландын болушу кажет. Эгер сүрөткер муну — мен болуп жаткан окуялардын универсал кендигин сезип-туюу деп айтаар элем — өз боюна ойдогудай синире албаса, анда ал тигил же бул сюжетти (аны мейли, аңгеме, повесть, ал турсун роман деп атасын, кеп анда эмес) мыкты жана көркөм жаза алат, бирок да ага адамдардын кеңири чөйрөсү менен баарлашууну үмүт этүү кыйынга турат, ал өз үйүндө гана калууга бел байлаган болот.

Азыр мен кокусунан Шолохов жөнүндө ойго кеттим. Ошол жыйырма үч жаштагы адам, чын-чынында оюнкараак бала, мына ушул опол

[illegible] түшүндүрө албайм [illegible], ошентип ордунан [illegible] жылдырга-
[illegible] сыяктуу нерсени жазыш [illegible] үчүн зарыл нерсе [illegible] анда жал[illegible]
[illegible] турмуштук даанышмандык да жок [illegible] бир [illegible]
[illegible] эмес эле. Менин жаштыгым калган жок [illegible] эле жана [illegible]
[illegible] ишсне алам, адабияттагы ак-[illegible] ажырата билем, ала
[illegible] технологиясын билем. Бирок да «Тынч Дон» эч бир [illegible]
[illegible]кө, эч бир «жалпы айтканда» [illegible] деңгээлге дегеле жыйбайт.
[illegible] даарыган рухий жетилүүнүн [illegible] сыры жашырынып жа-
[illegible]рсыз бу тилкеге сынчыл [illegible] жетилүүнүн демейдеке
[illegible] менен кирбей-ак койгон жакшы.

[illegible] Макул. Кантсе да, рационалдык түшүндүрүүгө моюн бере тур-
[illegible] кайрылайын. «Акыр заманын» кайсы бир жеринде: «обо-
[illegible] тагдырлар болбойт» деп айтылган. Өзүнөн-өзү келип чык-
[illegible] адабий аналогдор сыяктуу эле, бул сөздөр да мени өзүм айткан
[illegible]үнүн адепки максат-маанисине кайрылууга мажбурлайт.

[illegible]Мен сиздин чыгарм[illegible] жыйнагыныздын 3-томуна топтолгон
[illegible]териңизди макалаларыңызды, сүйлөгөн сөздөрүңүздү XX кылым-
[illegible] көркөм маданияттын өсүп-өнүгүшү тууралуу көз караштарым
[illegible] таяныч табуунv көздөп, чын-дилимден окуп чыктым деп ойлойм.
[illegible] ар түркүн темаларда ой жүгүртө отуруп, сиз менин баамымча, ар
[illegible] дүйнөлүк адабиятты баардыгы өз ара чырмалышкан процесс
[illegible]тары, өз ара тартылуудан өз ара түртүлүүгө (баса, кабыл албоону
[illegible] байланыштын тиби) чейинки формалардын кандайын гана ка-
[illegible] албасын, ар түрдүү багыттар, ошондой эле индивидуалдуу жазуу-
[illegible] тагдырлар диалогко чыккан процесс катары эсептейсиз. Сөздүн
[illegible]часы, эгер өз сөзүңүз менен айтканда — «бүткүл дүйнөлүк адабият-
[illegible] собору». А эгер Каллистратовдун сөзү менен айтканда — бүткүл
[illegible]йнөдөгү адамдар тагдырынын собору. Эгер менин кабылдоолорум
[illegible] субъективдүү болбосо, эгер сиз сөз кылууну дегеле ниет кылбаган
[illegible]рселерди тануулабасам, анда бу темадагы аңгемелешүүнү момун-
[illegible]: дүйнөлүк маданияттын климатындагы азыркы жазуучу деп
[illegible]ктап алып, улантууну каалар элем. Мындан индивидуалдык, ошон-
[illegible]дой эле жалпы маанидеги бир далай маселелер келип чыгат.

В. Левченко сиз менен болгон небакKы бир аңгемесинде минтип
[illegible]паган: «Стили, көңүл-паанайы жагынан, каармандардын ички дүй-
[illegible]өсүнө сүңгүү принциби жагынан классиктерден кимиси сизге бөтөнчө
жакын. Өзүмдүн устатым деп кимдин ысмын айтаар элеңиз?» Анда сиз
үчүн классиктер —«бирдей чоң тажрыйба», «нур чачып турган күн...
[illegible] эми анын нурлары кандай жол менен жетет...— бул анча маанилүү
нерсе эмес» экенин гана белгилөө менен жооп берүүдөн баш тарткан-
[illegible]ыз. Менимче, эгер «устаттыкты» тайкы түшүнбөсө, анда кантсе да
маанилүү эмеспи. Адабияттын эбегейсиз айдынында сизге жакын-
[illegible]нак катмарлар бар эмеспи? Ошондой эле, бир жагынан жатыркаган
[illegible]зим туудурган да катмарлар бар эмеспи? Ошондой болсо да. Шоло-
хов менен Роллан үчүн Толстой, Томас Манн үчүн Гете, Пруст үчүн
Бальзак ж. б. ким болуп калса, сиз үчүн да ошондой болуп калган ада-
бият тарыхындагы фигураны атай аласыз го дейм?

— Болуптур, анда баарыдан мурда —«собор» деген түшүнүктүн
өзү жөнүндө. Архитектурага, музыкага, ошондой эле адабиятка ыла-
йыктуу алганда, менин түшүнүгүмдө ал өзүнүн этимологиясына кара-
бастан, коллективдүү гана эмес, ошону менен бирге индивидуалдуу
курулушту да билдирет. Колуна калем алган ар бир адам өзүнүн мен-
чик соборун курууну көксөйт. Толстой үчүн андай собор «Согуш жана
тынчтык» эпопеясы болуп калды. Шылдыңкорлор үчүн табылбас бута
болуп беремимди жана да ак санаалаш адамдар да жашырбай айтып
жаткандыгымдан күмөн санашы мүмкүн экендигин да билип турам,
бирок мурда кандай айтсам, азыр да айтам: эгер, үстөлгө отуруп, ал-
дына ак баракты койгон соң, Пушкин же Толстой менен теңелүүнү каа-
лабасаң, анда баштабай эле койгон оң. Жазуучу өз колунан келген

нерсеге караганда алда канча чоң нерсеге ар дайым умтулушу зарыл. Баса, соборго кайрылалы. Ообо, аны ар ким жалгыз бой тургузат. Бирок, албетте жалгыз киши эмес — айлана-тегеректе башка соборлор нечен курулган, балким, бул дүйнөлүк маданияттын климаты деп аталган нерселер. Ырас, бул метафоранын өзү мага так эместей көрүнөт. Жер бетиндегидей эле маданиятта да ар түркүн климаттык алкактар бар, анан алар да табият түрмүшүндагыдай тез өзгөрбөсө да, мезгили менен өзгөрүп турат. Биздин өлкөбүздө өзүбүздүн климат бар, ал азыр чыгармачылык үчүн абдан оңтойлуу. Эч кандай проблемалар жок, баардыгы тең камырдан кыл суургандай кылдат жүрүп жатат деген маанидеги оңтойлуулук эмес. Албетте, андай эмес. Тек, азыр мейли ал адаттан тыш көрүнсө да керек деп эсептеген нерсени жана кандай жазыш керек деп санаган нерсени жазууга мүмкүн болуп турган мезгил. Жазып да, жарыялап да турчу учур. Ал эми башка жерде, башка мезгилде, тескерисинче начар, ал турсун өтө начар түрдөгү социалдык-саясий шарттар түзүлүшү мүмкүн. Бул тууралуу алыскы жууктагы тарых бизге абдан ачык-айкын эскертип отурат. Германияда фашисттик диктатура орногон мезгилде Томас Манн атагы небак бүткүл дүйнөгө тарап кеткен жазуучу болгон. Ага кошумча Любектин духу деп өзү атаган нерсе да: ар кандай ашкере ырайымсыз агрессияга да каршы турууга жөндөмдүү көрүнгөн кубаттуу гуманистчил салт да ал тарапта болчу. Деген менен, ал азап-тозоктун тыткынында жаткан Германияда кала берсе, анда мына ошол ашкан талант да солуп калар эле, биз дагы «Иосиф жана анын бир туугандарын» да, «Доктор Фаустун» да окубай калмакпыз. Кыскасы, маданиятка азыктандырып туруучу социалдык чөйрө зарыл керек. Кээ бир учурда бүтүндөй бир региондордун эстетикалык өсүп-өнүгүшү таптакыр дымып калат. Мисалы, узакка созулган коомдук козголоңу менен адабияттын өсүп-өркүндөшүнө кедергисин тийгизген Индонезияны айталы.

— А балким, чындыгында билбей жаткандырбыз?

— Бир нерсе болсо — кур дегенде кабары жетет эле го. Түз болбосо да бул азиялык өлкөлөр илгертен байланышта болуп келген Англия, Голландия аркылуу. Бирок мен албетте, түздөн-түз көз карандылыктардан корутунду чыгарбайм. Ар кандай болот. Жарым феодалдык Россияда Толстой жана Достоевский сыяктуу гиганттар өсүп чыккан. Достоевский мен үчүн таптакыр табышмак. Семенов плацынан ал өзү Победоносцев аркылуу «Жин шайтандардын» маани-маңызын чечмелеп түшүндүргөн падышанын мурасчысы менен баарлашууга чейинки тагдырдын жана көңүл-паанайлардын ойго келбес олку-солкулуктары... Ал эми Достоевский үчүн ушунчалык кымбат бүткүл адамзаттык боордоштук идеясын поляктарга деген жек көрүүчүлүк менен, Түркияны багынтууга үндөгөн чакырык менен канткенде жараштырууга болот? Мен үчүн Достоевский-сүрөткер — теңдешсиз жана кол жеткис кыл чоку. Достоевский-ойчул — кайгы жана эрк кайрат. Биз көп учурда, өзүбүздүн ой жүгүртүүлөрүбүздө мына ушул таңкаларлык гаталдыктан алда канча төмөн турганыбызга кооптоном. Бирде карамакча тануу, а бирде — тескерисинче — Достоевскийди революциянын пайгамбары деп жарыялоого чейин барган кезде — сокур суктануу. Качан, Достоевскийди XX кылымдын романына жол чапты деп айтышканда, бул мага жакын жана түшүнүктүү. Айталы, «сезим сели» дале болсо, көнүмүш боюнча модернизмдин ачылышына таандык болуп жүрөт. Ал эми мен үчүн адабий техниканын бул үлгүсү — Иван Карамазовдун Улуу инквизатор жөнүндөгү поэмасы. Бирок мен Достоевскийден социалисттик идеялардын жарчысын көргөндөрдү түшүнүүдөн баш тартам.

— Бул эми, өзүнчө кеп. Ошондой болсо да, келиңиз, өзүбүздүн темага — таасир, өз ара таасир, калыптанган маданий чөйрөдө жазуучунун өзүн-өзү сезиш темасына кайрылалы.

— Ырас эле мен андан ошончолук четтеп кеттимби? Мага ушул туурасында гана кеп козгоп атканымдай көрүнгөн. Бирде тим эле

[illegible]ты аябагандай аралашып кеткен, кай бирде [illegible] [illegible] мойон сунса, кай бирде таптакыр мойон сунбайт. Францияга кийин[illegible] [illegible] ирет барган учурумда, Арагонго [illegible] келген [illegible] [illegible] барбы?— деп досторумдан сурадым. Жок, көрүнбөйт,— деп жооп беришти.

— Айтмакчы, көптөн бери Францияда жашаган Грэм Грин да сиздин досторуңуз айткан пикирге макул. Кечээ жакында Москвада болгон жолугушуулардын биринде ал Мориактын, Мальронун, Сартрдын, Камюнун муунун дүйнөдөн өткөндөн кийинки учурда Францияда роман жок деп айтты.

— Мына көрдүңүзбү. А эмне үчүн деген суроого ким жооп берет? Таланттын өзүн өзү өсүп-өнүктүрүүгө күчүн унута албайбыз. Ага кошумча — капилеттен болчу кокустуктар да бар. Балким,— ошол эле Франциянын өзүндө же башка жерде — бизге белгисиз гений чоңоюп жатат, бирок балакет басып, Аннушка май төгүп алды да аны менен кулала болуп калды, анан кароосуз калган аны трамвай тебелеп кеттесе, анда автомобилдин астында калат. Ал эми соңку согуш ысымдарын биз билбей калган канчалаган мыкты жазуучуларды, окумуштууларды жутканын ким эсептеп чыгат?

— **Мындайча айтканда, сиздин пикириңизди момундайча: тарых, мейли адабий тарых болсун — бул бар болгону хаос, кокустуктун оюну деп түшүнүшүбүз керекпи?**

— Жок, эмне үчүн? Албетте, дүйнөлүк адабияттын кандайдыр бир жалпы абалы, объективдүү кыймылы жашап турат. Так ушундай эле жердин жалпы атмосфералык ал-абалы да бар. Бирок кантсе да мунун баардыгы, эгер профессионал окумуштууларды эске албаганда, кыйла абстрактуу түшүнүк эмеспи. Мынакы, сиз экөөбүз Фрунзеде кездешип аңгемелешип отурбуз, а сыртта болсо күндүн жылуусу 25 градуска жеткен, ымырты жок ажайып алтын күз. Ал эми радионун айтуусуна караганда Москвада күн суук, жаан жаап жатат. Балким, кандайдыр бир өз ара көз карандылык бардыр, бирок Москванын аба ырайы кандайдыр бир түрдө сизге таасир этеби? Мага болсо таасир этпейт. Мейли, салыштыруу аксап отурат дейли. Ошондой болсо да... Мына, маселен, европа адабияты деп айтышат. А бул чындыгында эмнени билдирет? Даттардын, шведдердин, голланддардын да адабияты бар. Бирок мен аларды таптакыр билбейм. Биерде кеп эмнеде жатат? Эмне, бу котормочулардын жетишсиздигиненби же китеп басмаларынын шалаакылыгынанбы? Же болбосо, тек ал тарапта бөтөнчө маанидеги эч нерсе болбой жатабы? Балким, басма сөздү белгилүү өлчөмгө дейре телекөрсөтүү кысып таштагандыр. А балким, адабияттын, эң болгондо өз үйүнөн башка жакты да көңүл бурдурууга жарамдуу адабияттын өсүп-өркүндөшүн аздыр-көптүр бейпил турмуш анча шарттай албастыр. Ачык айта албайм. Деген менен, скандинавиялык адабияттар менин рухани жана чыгармачыл тажрыйбама иш жүзүндө коошо албасын, ал эми испан, англичан, немец адабияттары кандайдыр бир түрдө алда канча жакын экенин билем. Биерде эч кимдин таарынгыдай жөнү жок, тек кабылдоонун тандап алгыч закону бар.

— **Ушундай деп коёлу. Бирок, сиз айткандын баардыгын эсепке киргизбегенде, рационалдык жагдайда түшүндүрүүгө кандайдыр-бир закончөнемдүүлүк калабы? Же мунун өзү да жашыруун ишпи? Сизге латынамерикалык роман эмнеси менен жакын экени — сиздин китептериңиздин баардык окурмандары сыяктуу эле мага да түшүнүктүү. Бирок сиз мурдакы бир суроо-жоопто «Талаа бөрүсүн» окуу сизди башка абалга туш кылганын айткан элеңиз. Ырасында, Герман Гессенин стилистикалык жактан интеллектуалдуу жышылган, геометриялык түспөлдө курулган прозасы...**

— Өзгөчө «Суу мончок ойну»...

— **Менин түшүнүгүм боюнча сизден алыс болуш керек эле. Демек кеп стилге эле таянууда эмес экен да?**

— Мүмкүн «башка» деген сөз өтө эле кескин айтылган. Бирок, албетте ал катуу тийди. Окуп жаткан учурунда ал сага алыспы же жакынбы деп ойлоп отурбайсын. Текст менен гана иши болот. Эгер ал күчтүү жана чебер жазылса, эгер бир да шамшаркыт сөз болбосо, баяндоонун чыйроосу жанбай жүрүп отурушун такай сезсең, диалог табыйгын өрчүп отурса, анан ушунун баардыгы кантип кайлыгер абалга калтырсын? Менимче, Герман Гессенин прозасы мына ушундай. Ага кошумча өзүндүн ой жүгүртүү табиятын боюнча, жазуу табиятың боюнча дегеле колдон келбеген нерсенин дал өзү да таң калтырары бышык эмеспи. Башка милдеттер — башка каражаттар. Сыягы, бул жерде да контраст кызыктырып жатса керек.

— Болуптур. сизди Гессе контрасты боюнча кызыктырат дейли, ал эми Хемингуэй — сиз бир сапар анын диалог кура билген маштыгына суктанаарыңызды айткан элениз — деле ошондой деп ойлоого болот. Ал эми Гарсиа Маркес, тескерисинче окшоштугу боюнча...

— Эгер окшоштук бар деп көп айтышса, анда чындыгында эле бардыр — бу сырттан караган кишиге даана байкалат эмеспи. Бирок өзүм эмнегедир аябагандай айырмачылык бардыгын сезем. Гарсиа Маркес мифтик жол-жоболор менен мифтик каармандарды бүгүнкү күндүн шартына абдан эркин алып өтөт. Мен болсом аларды табыйгый өсүп-өнгөн чөйрөсүндө калтырам, уламыштарды сүрөттөөдө максималдык табыйгыйликке жетишүүгө аракет кылам.

— Муну сиз эле баамдап отурган жоксуз. Эсимде, бир сапар ырамытылык Лайош Мештерхази мага: Айтматов өзүнүн мифтик балыкчыларын (анда «Дениз бойлоп жорткон ала дөбөт» жаңы эле чыккан) кудум турмуштун өзүндө жашагандай жазат, а мен болсом өзүмдүн Прометейимди аны менен кечээ эле Будапешттин ишканаларынын бириндеги профсоюз жыйналышында жолугушкандай жазам, деп айткан болчу. Биз мифологияга дагы кайрылабыз деп ойлойм. Ал эми азыр башка нерсе тууралуу айткым келет. Чыгармачыл өз алдынчалыктардын ортосундагы чырмалышкан байланыштар, мейли күтүүсүздөн, ал тургай иррационалдуу болсун. Бирок, эмнеси болсо да байланышат. Айтмакчы, таасир этүү өнчөй эле ийгилик болбостон, кыйла түйшүк да тарттырат эмеспи. Бул тууралуу Гете «Гёцо фон Берлихинген» жана «Эгмонт» менен андан «бөлүнүп чыгууга» чейинки мезгилде Шекспирдин генийи аны кантип кишендегенин эскерип келип эң жакшы айткан. Тигил же бул улуттук адабият менен дүйнөлүк адабияттын ортосундагы карым-катнаштар окшош түрдө курулбайбы? Улуттук бөтөнчөлүккө, өзгөчөлүккө ээ болууга жана аны сактоого умтулуу түшүнүктүү. Бирок улуттук бөтөнчөлүктөн, өзгөчөлүктөн сырткары да улуттук текеберсинүү деген нерсе бар. Албетте, бул жеке эле адабиятта эмес, бу тууралуу партиянын XXVII съездинде да басымдуу айтылганы баарыга маалым. Демек, маселени момундайча аныктап алыш керек: улуттук, анын ичинде жаңы жазмалуу адабияттардын өз алдынчалыгы канчалык жана эмнеде? Улуттук зарыл бөтөнчөлүктү колдон чыгарбай, аны коргоо менен улуттун өзү менен өзү болууга азгырылуудан сактоодобу?

— Сиз бул суроону кандай болсо да башкачараак аныктасаңыз жакшы болор беле, анткени, маселенин мындайча коюлушу анча-мынча айкыныраак жооп алууга моюн бербейт. Кандай болгон күндө да мага ал белгисиз. Анткени, мында абсолюттук түшүнүк жок, баардыгы өтөт жана өзгөрөт. Мына, маселен, кытай адабиятын айталы. Мен аны дээрлик билбейм. Муну эмне менен түшүндүрүүгө болот? Менин жеке ыкшоолугум мененби? Же дагы эле котормочулар менен басма кызматчыларынын жүгүнү боштугу мененби? А балким, бул адабият өтөрө бөтөнчө болгондуктан, маданияттын башкача үлгүлөрүндө тарбияланган азыркы адамдын аң-сезими ушунчалык кескин өзгөчөлүккө эгедер адабияттын көркөм тилин кабылдоого мажестик кылып жаткандыр? Бул жөндөм-кудуретти биздин неберелер гана иштеп чыгышаар? Билбейм.

Эмнеси болсо да, мындай мисаллар жок эмес, бул өндүү нерсени Скандинавия өлкөлөрүнүн адабиятынын мисалында, сыягы, кеп кылын кетендиги окшойт. Ошондуктан жалпы жоболорду чыгарууга дала-салоо өтө эле тобокелчил иш болор эле. Бирок жумушчу форму-ланын шарттуу экенин үч ирет эскерип — сыягы, кандайдыр бир жагдайлар бар өндүү, ойлонуп көрүш керек.

— Мен нечен жолу айткам жана азыр да кайталайм: белгилүү улуттук табиятынан сырткары адабият өмүр сүрө албайт. Ал кандайдыр бир түрдө белгилүү бир тил менен, анын өнүгүшү менен, кандайдыр этникалык чөйрө жана маданият менен байланышта бо-лот. Ал турсун, абдан энсеген күндө да, алардан күч-аракеттин жардамы менен «суурулуп чыгып» кетүү мүмкүн эмес. Бирок бир жа-гынан өзүн-өзү обочолотуу коркунучу да бар экени айкын. Чын-дыгында сени өз гана эмес, «бөтөндөр» да түшүнгүдөй болуш ке-рек.

Бул жерде көптөгөн субъективдүү жана объективдүү факторлор таасир этет. Мына, мисалы Гарсиа Маркес. Колумбия адабияты, чакан өлкөнүн адабияты дүйнөлүк аң-сезимге кирди деп айтууга болобу? Болбойт деп ойлойм. Ал эми «Жалгыздыктын жүз жылы-нын» автору кирди. Себеп дегенде, ал теңдешсиз талапттуу сү-рөткер, ой-кыялдын таңкаларлык күчү даарыган жазуучу.

Карама-каршы маанидеги мисалдар да болушу мүмкүн. Сыя-гы, грузин адабияты Гарсиа Маркеске тең-чамалуу фигураны азырынча көрсөтө элек. Бирок объективдүү шарттар анын сейрек кездешчү жоомарт жана оригиналдуу образдуулугу Колумбиядан чоң эмес, чакан республиканын чегинен сырткары жактардан да колдоочуларды тапкыдай болуп түзүлдү. Деген менен, маданият-тын дүйнөлүк айланпасына ашкере ачык-айкын бөтөнчөлүккө эге-лер эмес улуттук традициялар да кирген учурлар бар. Эмне үчүн? Анткени алар жолугушууларды издешет. Бул өзү кудум токойдо-гудай окуя. Ордуңан жылбай туруп, эч нерсе таба албайсың, эң эле ашып кетсе, эгер жаныңдан агып өткөн суу болсо анын беги-нен чагылышкан өз кейпиңе кызыга көз чаптырасың. Ал эми ор-дуңдан жылып, багытыңды өзгөртүү менен, сен өзүң менен өзүң калаасың жана башка жолоочулар менен да кездешесиң. Кай бир-лери менен учурашпай карты өтүп кетесиң, а башкалар менен, туруп көрсөң сүйлөшө турган иш бардай. Кай учурда болбосун кый-мыл-аракетсиз өнүгүү да, ачылыш да жок. Алар болсо чыгарма-чыл сапарда гана колго тиет да, маданияттын жалпы энчиси болуп калат.

Бул — милдеттин милдети. Бирок андан сырткары да, албетте, өз эли менен баарлашуу, өз элин рухий жактан тарбиялоо, анын кайгы-касирети менен кубанычына, муктаждыгына үн кошуу өңдүү жеке милдеттер да бар. Буларды тоотпой коюу да мүмкүн эмес. Ошону менен бирге алар менен чектелүүгө да болбойт.

— Чамасы, бул жерде да баардыгы өрмөктөлгөн өңдүү: бир учурда кырдаал стихиялуу түрдө түзүлсө, башка бир учурда белги-лүү көрсөтмөлөрдүн натыйжасы болуп калат. Тигил же бул, субъек-тивдүү же объективдүү шарттардын айынан кимдир-бирөөлөрдүн диа-логу өз улуттук чөйрөсүнүн чегинен сырткары жактар менен дегеле байланышпай калат. Алар муну каалашат, бирок колдорунан кел-бейт. Ал эми өнчөй өзүмдүк гана салттарды атайылап эле туу ту-туу жокпу? Эң болбогондо мына ушул сиздерде, Орто Азияда жокпу?

— Бул татаал маселе. Көрбөйсүзбү, бүткүл Орто Азия — бул эбегейсиз чоң регион, анын маданияты илгертен эле эки компонент-тен: отурукташкан — шаардык, ошондой эле көчмөндүк — мал чарбачылык маданияттан түзүлүп келген. Ар биринин өз салттары болгон. Бирок мезгил өзгөрүп кетти. Кайсы бир учурда бизде эң мыкты ырчы, акындар жашаган. Акын, төкмө ырчы, композитор

Токтогул алардын эн сонкусу. Бул гениалдуу акын болгон. Бирок ал Кыргызстандын чегинен сырткары жерге таанылуу тууралуу ойлогон деп ойлобойм. Өз өнөрүнө жердеш-мекендештери берилиштигин коюшу гана ага жетиштүү болгон. Бул кандайдыр бир натуранын, адамдын кичинекейлигин айкындаган белги эмес, дагы айтам. Токтогул чыныгы гений болгон. Тек, анын төбөсүнө жылдызды башкалар жарык кылышты. Ал эми бүгүн болсо — бул тууралуу биз сөз козгодук — баардыгы өрмөктөлгөн, анан ким эле өмүр бою өз үйүнөн чыкпай калууга атайылап умтулсун? Кала берсе, кадыресе катардагы акын да өз чыгармаларынын башка тилдерге которулушун, башкаларга таанылуусун каалайт.

— Мында жөн эле далбас уруу, болор-болбос атак-даңкка умтулуу жок эмеспи?

— Албетте, андай максаттары жок каалоону айтып жатам. Мына ушундан улам, өзүн адабиятка энчилеш экендигин күбөлөгөн негизги белгини көргөндөр бар. Бирок эгер жекече, кээде ишке ашпаган амбицияларды эске албаганда, чындыгында мындай умтулуу табигий жана жемиштүү нерсе. Анын жүзөгө ашышы үчүн, сенин китебин тек, башка тилдеги типографиялык белгилердин жыйындысы болуп гана калбай, а көп тилдүү окурмандар аудиториясынын рухий тажрыйбасынын бир бөлүгү болуп калыш үчүн, — өзүмдүк нерсе жөнүндө өз алдынча айтуу менен катар бүткүл турмуштун масштабында ой жүгүртүүнүн керектиги табыйгий нерсе. Баса, биз бул тууралуу сөз кылдык.

— Кыязы, биерде адабияттын прогресси жана анын чен-өлчөмдөрү тууралуу маселе өзүнөн-өзү келип чыкчудай. Жогорудагы ой-пикирлерден улам, сизге бул түшүнүк караманча ойдон чыгарылбаса да, эн кур дегенде күмөндүү нерселей көрүнөт деп бүтүм чыгарууга болот. Ырас, бул жерде толук аныктыкка дейре бир топ бар. Кыйынчылыктар көп. Менин баамымда, алардын эн негизгиси — коомдук жана илимий турмушка кайрылган кезде жетишээрлик натыйжалуу көрүнгөн жана прогрессти да ошондойчо түшүндүрүүгө искусствонун катуу каршылык көрсөтүшүндө жатат. Дал ушунун өзү ишенбөөчүлүк жаратууда — сыягы, муну сиз да туура көрөсүз го. Мына, айталы, академик Д. С. Лихачев адабияттагы прогрессти аны кабылдоодогу прогресс менен байланыштырат. Бул идеяга сиздин пикириңиз кандай? Адабияттын ойдогудай өмүр сүрүшү үчүн жок эле дегенде эки нерсе — жазуучу менен окурман керек болгондуктан, өзүнүздүн китептериниздин келечектеги окурманынын кандайдыр бир идеалдуу-кыялый образы сизде барбы, деген маселенин кызыктырышы жүйөлүү эмеспи?

— Жазып жаткан маалымда окурман тууралуу дегеле ойлобойм. Өз ишимди ойдогудай өтөгүм келет. Ал эми качан китеп чыкканда, мына ошондо ойлой, ал тургай кабатырлана баштайм, жоопторду күтөм. Мына, так ушул азыр «Акыр заман» тууралуу алгачкы ой-пикирлерди алып жатам, алардын арасында абдан кызыктуу, а түгүл көкүрөктөгү сырдын таптакыр күтүүсүз жерден төгүлүшү да бар. Адам натурасынын чексиздигине, түгөнбөстүгүнө жана күтүүсүздүгүнө айран таң каласың. Ой-пикирлери менин ой-пикирлериме үндөш окурмандардын чөйрөсүнө кубанам. Бул табыйгий иш. Ушундан улам мени элитардык адабиятты үгүттөгүсү бар деп түшүнө көрбөнүз. Деген менен тажрыйба жасоого укук берилиш керек жана андай тажрыйбага камсыздандыруу, жабдуу да болуш керек. Муну театралдык тажрыйбаларга кайрылганда гана түшүнүүгө болор эле. Батышта чакан театрлар, ал турсун театрчалар да толтура. Бизде миңдеген көрүүчүлөргө ылайыкталган, эбегейсиз кең, чоң залдар. Бул өз эстетикасын тануулайт. Мен академиялык театрлар жөнүндө жаман эч нерсе айткым келбейт, алар зарыл жана чоң иштерди жасап жатат. Бирок белгилүү бир көрүүчүлөргө эсептелинген эксперименталдык сценалар болушу керек, анткени

окурмандар чөйрөсү сыяктуу эле, көрүүчүлөр чөйрөсү да бир түрдүү болушу мүмкүн эмес.

— Сиз билгендей, азыр Москвада студия тибиндеги театрлар дайым пайда болууда.

— Мына бул эң сонун. Чындыгында, адабияттагы кырдаал да ушундай эле. Албетте, мен тиражды жасалма түрдө азайтууга чакырбайм, бирок окурмандар массасы катмар-катмар экенин эстен чыгарбоо өтө зарыл.

— Сиз, окурмандар аудиториясынын кыскарышына кыжаалат эмес экениңизди бир сапар айткан элеңиз. Бирок азыр массалык беллетристика ушунчалык дүркүрөп өсүшү сизди кантип эле тынчсыздандырбасын? Сиз Пикульдун феномени деп шарттуу атоого боло турган нерсеге кантип эле кош көңүл карайсыз?

— Мындай популярдуулукка көз артпайм. Бир чети популярдуу болуу ниетин көздөөдөн эч кандай айып да көрбөйм, акыры ар ким эле колунан келишинче кеңири чөйрөгө таанылгысы келет. Бирок бул жерде да өз чен-өлчөмдөрү бар. Кандай гана болбосун окурмандык ышкы-кунтту бийлеп алууга олуттуу сүрөткер эч убакта жол бербейт. Жалгыздык — жазган киши үчүн азап эле. Ал эми ага атайылап умтулуу — сандырактык. Бирок окурман тарапка ачыктан-ачык жүгүнүү да кордолгондук. Жазуучу деген аудиторияны кызытыш үчүн өзү кол чаба баштаган эстрада ырчысына окшошпош керек. Тилекке каршы, мындай боор ачыткан, уят аракеттер адабиятта да кездешет. Мени ар кандай түрдөгү укмуш окуялуу чыгармалардын сели таң калтырат. Кандайдыр бир жылыштар, бир нерселер болуп өттү. Эсимде, менин бала кезимде шпиондор жөнүндө кеп кылуудан качышчу. Азыр болсо, тескерисинче кудум плотинаны жырып кеткендей болду. Эми, ушул адабият, ушул кинематограф кандайдыр бир олуттуу маанилүү бир нерсе бердиби? Кубулуш болуп калдыбы? Менимче жок.

— Маселен, кубулуштун өзү чын эле бар. Ал — үрөй учурган масштабка ээ болуп бараткан жана улам барган сайын коомдук аң-сезимди агрессивдүүлүк менен бузуп жаткан кубулуш.

— Ооба, наркотика сыяктуу. Бирок да кооптоном: аны менен жарашууга туура келет. Массалык беллетристиканы эч кандай декреттер менен жок кыла албайсың. Аны адабий басма сөзгө жазып чыгуу менен, ал тургай «Вопросы литературы» журналындагы В. Кардиндин макалалары өңдөнгөн абдан курч макалалар менен да токтото албайсың. Биерде: талап-сунушту туудурат дегендей базар табиятына таандык закондор колдонулат. Непаадам окурманга, көрүүчүгө мына ошол жашыруун сырдын баардыгы, тобокелчил арамзаалыктар, аракеттер жана ага каршы аракеттер, кимдир бирөө качып, кимдир бирөө кубалаган жана ушул өңдүүнүн баардыгы керек болбосо, эгер адамдар нечендеген сааттар бою телевизордун маңдайынан тап жылбай отурууга дайым даяр болбосо, анда балким, бу сыяктуу адабият да болбос эле.

— Жөн эле кантип жарашууга болот? Ушинтип эле эч чара көрбөйбү? Эч кандай күрөшсүз элеби? Албетте, административдик маанide эмес...

— Жок, сыягы мен так эмес айттым окшойт. Албетте, күрөшүү керек. Бирок бул далайга созулчу, оор жана машакаттуу жумуш. Ойдогудай эстетикалык табитти тарбиялоо өтө эрте кезден — мектептен, кала берсе бала бакчадан тартып башталышы керек. Маселен, адам эресеге жеткен курагында нукура түпнускадан кунарсыз жасалма нерсени айра таанығыдай болушу керек. Келечекте бул күрөш ойлогондой натыйжа бере алабы же жокпу билбейм. Эмнеси болсо да бу ондогон жылдардын иши. Анткени, бет алдыдагы да, капшыттагы да агымдар жүрүп жатат, анан жалпы индивидуалдуу табиттердин калыптанышына дегеле көптөгөн ар түркүн факторлор таасир этип жа-

тат. Ар бир адам — өз алдынча эркин мамлекет эмеспи, анын тартиптери жагышы да, жакпасы да мүмкүн, бирок аны менен эсептешүү керек.

Айталы, тиричиликтин америкалашуусу деген нерсени алып көрүнүзчү: алиги гамбургерлердин баардыгы — баардыгы баарыга бирдей жана кыска мөөнөттө дегендей — тейлөө маданияты жана дагы башкалар. Мунун баардыгы кандайдыр бир өлчөмдө искусстводогу иштердин ал-абалынан да байкалууда. Мындайча айтканда, белгилүү бир үмүт-тилекти туудурат, рухий азыкты (же рухий азык сыяктуу) кабылдоого таасир этет. Азыр Батыш Европа америкалык кинематографтын кысымы алдында оптоп, тумчугуп олтурат. Кала берсе, Франция да. Ал турсун, кино өнөрүнүн күчтүү салттары бар Италия да жабыр тартып жатат. Ушундан улам бул толкун бизге чейин жетпес бекен деп кабатырланам. Биз америкалык кинопродукцияга эшик ачуу менен өзүбүздүкүн жабууга туура келиши айыптуу иш деп ойлойм. Мына ушул жерден мен тосмолордун чечкиндүү тарапкеримин. Болбосо, баардыгын шыпырып таштайт, анткени биз бул жагынан Батыш Европага караганда бир топ жөлөксүз келебиз. Биз киноөнөрүбүздү идеялык, көркөмдүк жана техникалык жактан да мына ушундай кубаттуу басымга ишенимдүү каршы тургудай деңгээлге көтөрүп чыга элекбиз. Мунун өзү көп жагынан адабиятка да тиешелүү. Биз азыр ар кандай комикстерди четинен которо баштасак — эмне болот? Каршы турууга жетишээрлик күчтү өзүбүзгө таба алабызбы? Шегим бар. Биздин окурман өскөндүгү жөнүндөгү пикир баардык тараптан айтылууда. Балким, чындыгында эле ошондойдур. Бирок мен өзүбүздүн массанын табиятына жасалма нерсеге каршы иммунитетти камсыз кылып бергенибизге түк ишенбейм. Ар кандай ширпотребге болгон кызыгуу абдан жогору. Кокус ал чебер кол менен, иштин жайын жеткире билгендик менен бүткөрүлсө — бирок да биерде америкалыктар конкуренциядан сырткары — анда бул анын популярдуулугун гана күчөтөт. Мына ошондо мен тамашасы жок, чыныгы адабияттын келечеги тууралуу тынчсыздана баштайм. Таң каларлык нерсе ушу: бул илдетке каршы туруш үчүн жана рухубуздун нукура дөөлөттөрүн ырасташ үчүн эмгектин өндүрүмдүүлүгүнүн деңгээлин, тиричиликтин денгээлин көтөрүү керек. Батышта зарыл керектелчү нерселердин баардыгы — жогорку сапатта. Бизде болсо ага чендей турган нерселер жок. Бул тармакта биз жасаган нерселердин баардыгы эң мыкты дегенде — орточо деңгээлде.

Америкалашуу адамдын күндөлүк тиричилигине зарыл керектүү нерселердин баардыгын кең-кесири жайнатып салуудан башталат. Масса үчүн тигилсе да мыкты кийим, ашкана үчүн эң сонун буюмдар, эң сонун магнитофондор жана дагы башкалар. Массалык маданият да ушул эле принципте түзүлөт. Эң сонун жасалган, ажайып кооз каптама, анан кулактандыруу, жарнама жана дагы башкалар, кыскасы, каалабасаң да баары бир сатып алууга эрксизден барасың. Киши сууну кечип барат, суу улам барган сайын тереңдеп отуруп, анын тереңдиги кекиртекке чейин жетип калганын байкабай да калат. Биз азырынча мунун баардыгын али да жасай албайбыз. Деген менен, бизде өзүбүздүн массалык маданият...

— Сабыр этсеңиз, эмнегедир мен сиздин оюңуздун багытын таптакыр баамдай албай жатам. Макул, бизде массалык беллетристика же болбосо кинематограф — бул жакшы магнитофондорду жасашты үйрөнө алгандыгыбыз үчүн компенсация сыяктуу бир нерсеби?

— Мен тек, эмне үчүн бизге кыйын экенин түшүндүрүүгө аракеттенип жатам. Баалуу нерселер эркин дем алып, нукура байлык катары жаркыраш үчүн эң төмөнкү баскычтан башташ керек. Элестетип көрүңүзчү, кимдир бирөө театрга барды деп коёлу: ондой берди болуп, эң сонун спектаклге кабылды да эки-үч саат бою бийик рухтун атомосферасына чөмүлдү. Баса, анан ал ар дайым кездешчү ар

кандай майда-барат ыйкы-тыйкылыктардан ошондой ырахатты сезе албы?

— Баары бир түшүнө албай жатам. Макул, биз тиричилик маданиятын кол жеткис бийиктикке көтөрөбүз. Эң сонун. Сиз — макулмун, баарлыгы макул. Андай болгон соң, булардын сонунан рух маданиятынын, искусствонун жана ага жараша искусствону кабылдоонун канат күүлөшү түздөн-түз жолдойбу?

— Айтылгандардын бүт баардыгы талаштуу экенин билип турам. Мындан үстүнө, бул жерде тике көз карандылык, албетте, жок. Керексиз абыгерчиликтен кутулган адам, ыбырсыган тиричилик жүдөткөн адамга караганда нукура маданият менен жолугушууга мыктыраак дымагы бар экенине баары бир ишенем. Биз буюмдарды мыкты жана ыкчамыраак жасабайбыз — эмне, ошондон биздин маданиятыбыз түшүп алабы, искусствобуз көкөлөп кетеби? Таптакыр андай эмес. Жок, кандай десеңиз да, дүкөндө жайнап турган мыкты костюмдардын ичинен кыйналып-кысталбай эле тандап алган сымбаттуу костюмчан адам, алиги начар тигилген костюмунун айынан кезекке түрүп зарыккан, ал эми бут кийимден каалаганын эмес, жыланайлак калбас үчүн эптеген бирдемени сатып алган адамга караганда фильмди же спектаклди башкача көрүп, башкача окушу мүмкүн. Биздин байлыктар гуманизм духуна каныккандыгын, бизде эң сонун идеялуу искусство бар экендигин каалаганча айтса болот, жалпысынан, бу туура. Деген менен, бул сөздөр, тилекке каршы башында караманча башка ой турган адамдарга таптакыр жетпей жатат. Анан, майда мүдөөчүл немелерге карай таш ыргытууга менде да чечкиндүүлүк жетишпей турат.

Турмуштун сырткы жагы деп аталган нерсеге да кор көрүү менен мамиле жасабаш керек. Маселен, классикалык музыканы алалы. Үн жазуу сапаты, каптоосу — ушунун баардыгы да өзүнчө мааниге ээ.

— Айталы, кайсыл гана сандырак сөз болбосун эң сонун жазылышы мүмкүн. Ошондой эле кандайдыр бир «Жаактар» деген нерселер да суктанарлык жасалган — көргөн көзгө не деген таасир, не деген түс.

— Ошон үчүн бул өңдүү үлгүдөгү тиричилик маданиятынан кабыл алуу менен өзүбүздү андан оолак эле кармашыбыз керектигин айтып жатам. Алар, албетте Батышта да түзүлүп жаткан чыныгы искусствону аң-сезимге сыйлыгыштыруу менен ар түркүн жылчыктар аркылуу бизге чейин да жетип жаткандыгын моюнга алуу керек. Мына ушул жерде мейли, таланттардын жарышы болсун. Ал эми батыштын массалык маданияты менен атаандашуу — небак уттурган иш. Ал турсун, эгер массалык маданият, негизинен баардык жерде бирдей экенин эске алганда да. Алар бир тууган эже-синдилер.

— Кантсе да, ага-ининин балдары го. Эми андан ары жылалы. Рухий маданият менен материалдык маданияттын ортосундагы өз ара көз карандылыктын татаал системасы тууралуу айттыңыз. Жазуучу менен окурмандын ортосундагы өз ара карым-катнаш жөнүндө да айттыңыз. Мына ушул процессте сын кандайдыр бир роль ойнойбу? Сиз кандай ойлойсуз? Дегеле адабий сын өзү керекпи? Айтмакчы, бул тек гана риторикалуу суроо эмес. Кандай болсо да, «Литературная газетанын» (10-сентябрь, 1986-ж). беттеринде азыркы учурдагы сындын проблемалары жөнүндөгү талкууга башка жазуучулар менен бирге катышкан С. Михалковдун айткан пикиринде мыкты сынчылар — жазуучулардын өздөрү экени туюлуп турат. Анткени, профессионал-сынчылар же катуурак жаралоонун жолун тинткилеп издейт, болбосо группалык кызыкчылыктардын туткунуна түшөт, ошондон улам, алардан объективдүү ой-пикирди күтүүгө дегеле болбойт. Бул тууралуу сиз эмне деп ойлойсуз. Сизге адабий сын керекпи?

— Ырас эле, сын чыгармачыл иштин өз алдынча бир уруусу экенин далилдөөнүн зарылдыгы барбы. Ал адабият менен, чыгарма

жазуу менен көюн-колтукташ жүрөт. Булар бири бирине зарыл жандоочтор. Айталы, эгер «Акыр заман» эч кандай сынчыл ой-пикир туудурбаса, анда жеке көрт башым өзүмдү өзүм начар сезип, жандүйнөм көңдөн калгандай болор эле. Сын ырастап да, ашкерелей да алат. Мактаган учурда жакшы, жемелеген учурда өкүнүчтүү экени түшүнүктүү. Бирок ушунун өзүнө да ар-намыстуулук менен мамиле этүү керек, албетте, эгер сындын өзү ойдогудай деңгээлде болсо. Анткени, анын да өз проблемалары бар эмеспи. Массалык маданиятты пропагандалаган сын бар. Бул бир. Чыныгы адабият менен иши болуп, ошонун артынан түшкөн сын бар. Бул өзүнчө башка. Баса, мунун өзү да чулу нерсе эмес. Кай бирлери жалпы адамзаттык байлыктар тууралуу ойго батат. Башкалары маданияттан баарынан мурда улуттук духту издешет. Бирок кандай болсо да, сындын өмүр сүрүшү — көркөм адабияттын жана анын өсүп-өнүгүү кыймылынын абдан зарыл шарты.

— Эми мынабул нерселер тууралуу сурагым келет. Нобель сыйлыгын алуу маалында Хемингуэй өзүнүн сүйлөгөн сөзүндө моминтип айткан: «Атак-данктын бийигинде турган чакта жазуучунун турмушу жалгызчылыкта өтөт... Жалгызчылыктан кол үзүү менен ал коомдук фигура катары өсүп чыгат жана мунун өзү көп учурда анын чыгармачылыгына зыян апкелет». Америкалык башка бир жазуучу — ырас, ал өткөн кылымда жашаган — Генри Торо саякатка көп чыгасызбы же жокпу деген суроого жооп берип келип, минтип айтыптыр: мен Конкордго жана анын айлана-чөйрөсүнө көп саякат жасайм. Сиз ал жерде болдуңузбу же болгон жоксузбу билбейм, ал өзү АКШнын атлантикалык жээгиндеги, Жаңы Англиядагы чакан шаарча. Шекерде канча адам жашайт?

— Үч миңге чамалуу го.

— Демек, XIX кылымдагы Конкорд — бул бүгүнкү Шекер, а балким андан да кичине. Ал эми эгер Торо Уолден көлмөсүнүн — мындай эл-журттан оолактап, жалгыз «бекинип» жашоонун натыйжасы даңазалуу китепке айланган — жээгине кепе куруп алып, бир жарым жыл шаарчадан кол үзгөнүн эске алсак, анда ал үчүн ошол гырмактай Конкорд да кымгуут эл баскан шаарча катары көрүнгөн. Азыркы башка жазуучулар сыяктуу эле сиз да дүйнөнү көп кыдырасыз, ар түрдүү конгресстерде чыгып сөз сүйлөйсүз, депутатсыз, республикалык жазуучулар союзун жетектейсиз, СССР жазуучулар союзунун жетекчилик составында барсыз, ал жерде болсо түрдүү комитеттер, советтер жана башкалар бар. Сиздин коомдук темпераментиңиз ушундай экенин билемин. Бирок жазуучу катары сизге ушунун баардыгы керекпи? Ар дайым эл кыдырып жүрүп өтүп жаткан мына ушул турмуштун тажрыйбалары чыгармачылыгыңызга кошолго болобу?

— Билесизби, эгер мына ушулардын баардыгынан кутулууга мүмкүн болсо, эгер: жаза бер, андан башка сенден эч нерсе талап этилбейт, деп айтышса да мен баары бир жер кыдырганды, адамдар менен жолугушууну, сөз сүйлөөнү уланта бермекмин. Ансыз, башкача жол менен дүйнөнү кантип түшүнүп-билүүгө болорлугун түк элестете албаймын. Балким, жыл ичиндеги үч жүз алтымыш беш күн бою баш көтөрбөй жазууга жөндөмдүү да адамдар бар чыгаар. Элестетүү өтө кыйын, деген менен, болушу мүмкүн. Өңгөнү билбейм, мен андайлардан эмесмин. Эки-үч киши менен баарлашуу — бул өзүнчө кеп. Эгер алар акылдуу адамдар болсо, анда жакшы. Башка кеп — миңдеген адамдар менен баарлашуу. Мен балким алардын арасынан ондогон кызыктуу, ординардуу эмес инсандарды табармын.

Албетте, ар кимдин турмушу ар түрдүүчө курулат, ар кимге өз көздөгөнү керек. Мына сиз, Хемунгуэйди айтып жатасыз...

— Аны мен сизди сөзгө тартууну көбүрөөк көздөгөндүктөн козгодум. Болбосо, анын сөздөрүндө кубулмалуулук аз эмес. Айтмакчы, ал жаш кезинде гезитенин кабарчысы иретинде бүткүл Европаны кы-

дырып чыккан, атактуу жазуучу болуп калган кезинде Париж конгрессинде чыгып, маданиятты коргоо жөнүндө сөз сүйлөгөн, анан кийин согушуп жаткан Испанияга кеткен. Ушунун баарыгы баштан өтпөсө анын артында эмне калмак? Мейли мыкты болсо да, бир топ новеллалары жана да «Африканын жапжашыл дөнсөөлөрү» калмак.

— Мына көрдүңүзбү. Ал эми согуштан кийин болсо Хемингуэйдин таланты тартыла баштаган. Баса, чындыгында ал ушундан улам өзүнчө, обочолонуп жашоого далалат жасаган жокпу?

— Сиз биерде өтө эле апыртып жибердиниз. Ырас, Хемингуэй өзүнүн мыкты китептерин 20-30-жылдар ичинде жазган, бирок согуштан кийин да даңазалуу китеп — «Чал жана деңиз» жаралбадыбы.

— Ооба, повесть албетте, эң сонун. Бирок да кечириниз, сиздин сынчы кесиптештериңиз менин андан алган таасирлеримдин бузулушу үчүн көп нерселерди жасашты.

— Ырасында элеби? Буга кандайча жетише алдык?

— «Чал жана деңизди» ар дайым менин «...ала дөбөтүм» менен салыштырышат. Башкача айтканда, тескерисинче, «Ала дөбөттү» «Чал жана деңиз» менен.

— Мында жаман эмне бар?

— Көрбөйсүзбү, мен «...Ала дөбөттү» өтө жакшы көрөм. Балким, бул дегеле мен жазган китептердин ичинен эң сүйүктүүсү. Ал канчалык жеңил, канчалык ырахаттануу менен жазылганы алигиче эсимде. Сыягы, ошондон улам да ар кандай салыштырууларга, мейли ал Хемингуэй болсо да, өз ичимде каршылык көрсөтөм.

— Сынчылар автордук кызыкчылыктар менен эсептешүүгө кайдан эле милдеттүү болушсун. Кечириниз, мен өз тажрыйбамды далилге тарткым келет. Азыр китебимдин кол жазмасын басмага тапшырдым, айтмакчы, анда да чын эле кеңири тарап кеткен мына ушул салыштыруулар жүргүзүлөт. Бул сизди ыза кыларын чындыгында билген эмесмин, бирок билген күндө деле андан баш тарпас элем. Деген менен, сиздин айткандарыныз мени кезектеги дагы бир суроого түртөт — бул сизге ар дайым берип жүргөн суроолордун бири, ошондуктан жооп берүүнүн өзү да тажатып бүткөндүр. Бирок чындыгында суроо деле эмес, а байкоо. «...Ала дөбөт» — «Чал жана деңиз». «Кылым карытаар бир күн» — «Жалгыздыктын жүз жылы». Булар сизге жагабы же жакпайбы, бирок аналогиялар табыйгий» мында да, тигинде да миф, мифологиялык аң-сезимди көркөм изилдөө. Бирок менин байкашымча, чынында эле бар окшоштуктарга таянуу менен, маанилүү айырмачылыктарга ар дайым эле көңүл бурушпайт. Алардын бири тууралуу бүгүн сиз өзүнүз айтып бердиниз. Менимче, башка да айырмачылыктар бар. Гарсиа Маркесте миф индивидуалдык башталышты таптакыр дээрлик басып таштайт. Сиздин китептерде болсо миф тоскоолдук кылбагандай сезилет, ал турсун, тескерисинче инсандын өсүп-өнүгүшүн шарттап турат. Колумбиялык жазуучуда болсо (көп жагынан Фолкнерде да) миф көп учурда ийкемсиз-эрксиз күч менен көз алдыга келет.' Буга «Патриархтын күзүн» эле эстеп койсо болот. Менин түшүнүгүмчө, мындай көз караш сизге да жат эмес («Ак кеме», «Кылым карытаар бир күн» романындагы манкурттар жөнүндөгү уламыш), ошентсе да, эң негизгиси — мифтин баатырдык түзүүчүлүк негизи айкын сизилет.

— Макул, бул адабиятчынын байкоолору, кыязы ушундай көз караш да болушу мүмкүн. Ал эми сөздүн ток этер жери... Миф окурман үчүн кызыктуу болгондуктан, аны өзүнө тарткандыктан, дүйнө тууралуу окурмандын билимине бир нерсе кошкондуктан ал адабият үчүн керек жана адабиятта болуш керек. Эгерде эле миф — жөн эле жасалга болсо, эгер ага деген муктаждык жок болсо, анда абалдан ансыз эле чыгуу керек. Гарсиа Маркеске миф керек болууда, ошондон улам ал ага кайрылууда жана ал окурманды өзүнө тартып жатат.

Кыргызстан жазуучулар Союзунун Башкармасынын пленумуна карата

Табияты — жоокерлик

ОЧЕРК, ПУБЛИЦИСТИКА

Эзелтен бери көркөм адабияттын чапчаң чалгынчысы деген атка конуп келаткан очерк, публицистиканын азыркы күндөгү ал-абалы, өсүп-өнүгүү багыттары кандай, өлкөбүздүн социалдык-саясий, маданий-экономикалык турмушун революциячыл негизде кайрадан куруп чыгуу майданы, ачык айтып, ак сүйлөө принциби жана демократташтырууну турмуштун баардык чөйрөсүнө жайылтуу маселеси күч алып бараткан азыркы күндө очерк, публицистика жанры мезгил талабына канчалык деңгээлде жооп кайтарып жатат, ошондой эле жанрдын алдында кандай милдеттер, проблемалар турат? Кыргызстан жазуучулар союзунун Башкармасынын кезектеги пленумунда мына ушул орчун маселелердин тегерегинде кең-кесири пикир алышуу болмокчу. Ушуга байланыштуу төмөндө очерк, публицистика жанрынын айрым урунттуу маселелери тууралуу ой-пикирлерди ортого салмакпыз.

Ырас, күн сайын чыгып туруучу газеталарды мындай койгондо да, ай сайын чыккан ар түркүн журналдар «очерк», «публицистика» деген жанрдык атоолору бар материалдарсыз жарык көрбөйт. Буга караганда, бизде очерк, публицистиканын учур талабына жараша өсүп-өнүгүшү, аткарып жаткан социалдык функциясы ойдогудай деңгээлде деп кабыл кылууга болот. Бирок ошол очерк, публицистикаларды олуттуу ынтаа менен окуп чыгып, анан жанрдын чыныгы бөтөнчөлүгү, аткарар милдети жана да бул жанрлардын айрым боордош адабияттардагы санжыргалуу салттары тууралуу ой терметкен адам өз ичинен өкүнүчкө батпай койбойт.—«Баса, ал кандай өкүнүч?»—деген суроо менен окурман да бизди бул жерден туткактап алышы табигый иш. Ошондуктан кептин нугун өкүнүчтүн туулушун шарттап жаткан маселелерге буралы.

Райондук, областтык газеталарды айтпаганда да, республикалык газета, журналдар очерк менен публицистикалык материалдардан дегеле куру кол эмес экенин айттык. Жалпы коомчулуктун алдына коюп отурган маселеси жагынан, тематикалык жагынан ал материалдар бүгүнкү күн үчүн абдан керектей жана жанр өз милдетин кандайдыр бир өлчөмдө өтөп жаткандай туюлат. Бирок бул көрүнүш сырттан караганда гана ушундайча баамдалат. А чындыгында ошол очеркте же публицистикалык материалда козголгон маселелер, баяндалган иштер тууралуу ой жүгүртө келгенде... Жок, азыр биз чыгаралы деп турган бүтүм конкреттүү далилдер тарабынан табыйгый түрдө келип чыкканы зарылдай. Мына, өз убагында газета, журнал беттеринде жарыяланып, анан көп өтпөй, республикадагы басмалардан жыл сайын чыгып турчу «Орок-балка» аттуу очерк, публицистикалар жыйнагына басылган материалдардан биринчи мисал:

«Колхоз көл кылаасында эле эмес, республикадагы [illegible] бири. Чарба өткөн жылдын [illegible] пландыктуу өткөргөндүгү үчүн Кыргызстан [illegible] алдыңкы чар-[illegible] Советинин, Кыргызсовпрофтун [illegible] мал кышта-[illegible] Ардак грамотасына татыктуу болгон [illegible] Компартиясынын, [illegible] жыйынтыгында да чарба эң жакшы [illegible] жана Кыргызстан ЛКСМ [illegible] кабетте, чарбанын ийгилиги жетекчи[illegible] Жарым жылдыктын [illegible] демилгесине, жаныны сезе билип [illegible] уюштуруучулук жөндөм-[illegible] байланыштуу болот. Ушул [illegible] жагдайдан алып [illegible] аны өндүрүшкө кийирү-[illegible] Васильевичте азыркы кездеги жетекчиге [illegible] Зиновий [illegible] Чарба [illegible] райондо биринчилерден [illegible] болуп [illegible] болгон сапаттар [illegible] Өткөн жылы ар жүз тубар койдон [illegible] чарба [illegible] бригадалык подрядга өт-[illegible] бир койдон 4,1 килограммдан жүн кыркып [illegible] боюнча 115тен козу, [illegible] сатуудан өткөн жылы 1 миллион 910 миң сом таза [illegible] алынган. Айыл чарба [illegible] Мында быйылкы жылдын [illegible] жарым жылдыгында эле [illegible] бир уйдан сүт саап алуу, өткөн жылдын тиешелүү мезгилине са-[illegible]ганда 218 килограммга көбөйгөн.

Өткөн жылы Кыргыз ССР Жогорку Советинин депутаты ар жүз [illegible] койдон 175тен козу алган Жаныш Усупжанов, Кыргыз ССР [illegible]лекеттик сыйлыгынын лауреаты Билалы Окенов, Ардак белгиси, [illegible] орденинин кавалери Асанкул Казакбаев 150дөн козу алышып, [illegible] төлдүн бир да башын чыгашага учуратпай болуп беришти».

Бул мисал А. Жапаркуловдун «[illegible] баары көрүнөт» аттуу [illegible]инен («Орок-балка», «Мектеп» басмасы, 1986-жыл, 81-бет).

Экинчи мисал: «1984-жылы совхоздо Сүйүнбай Эшматов башкар-[illegible] бригада 700 центнерден жашыл масса [illegible]са, 1985-жылы ал 800 [illegible]ерге жетти. Бедениң ар гектарынан 125 центнерден түшүм алын-[illegible] Совхоздогу 1500 баш саан уй жетерлик тоют менен камсыз кы-[illegible]нды. Адырлар улам өздөштүрүлүп жатат. Азыр техника, алам күчү [illegible]тиштүү. Бардык жерде жаштар эмгектенишет. Мырзакул карыя [illegible] жомок, болумуштарды көп билген карыялар бүгүн жаштарга [illegible]-насыят айтышат. Нанды кадырлоону, дыйканды сыйлоону ко-[illegible]тошот.

1984-жылы Сүйүнбай Эшматов бакыт сересине көтөрүлдү. Ооба, [illegible]нын көп жылдык эмгеги дагы бир жолу бааланды. Ага СССРдин [illegible]млекеттик сыйлыгынын лауреаты деген эң жогорку наам берилди. Мындай ийгиликке дыйканчылык салтты улантуу менен жетише алды. [illegible]нын басып өткөн жолу узак жана сыймыктуу, татаал жана жемиш-[illegible]. Бүгүн Сүйүнбай Гүлбаар аймагынын гана эмес Араван районун-[illegible]дагы дыйкандардын белдүүсү.

Анын туугандары, коншулары, үй-бүлөсү ушул адырларды өздөш-[illegible]үрүүгө өзүнүн колунан келген салымдарын кошушту жана кошуу-[illegible]атышат. Сүйүнбай Эшматовдун 3 уул, 1 кызы бар. Бардыгы атасынын кесибин улантышууда».

(Т. Мияшевдин «Бакыт сереси» аттуу очеркинен. Жогорку жыйнак. 45-бет.).

Үчүнчү мисал: «Үч жылдык билим алуудан соң ушул заводго жумушчу болуп орношту. Болгондо да жылмалоочу. Айтор ала тоолук жигиттин жигердүү иши чу деген жерден эле көрүнбөсө да, аракеттин [illegible]кыбети акырындап келе баштады. Эң алды «Ардак белгиси», андан кийин Эмгек Кызыл Туу ордендери менен сыйланды. Коммунисттик партиянын катарына өттү, ошону менен өзүнүн жумуш ордуна дайы-[illegible]а жоопкерчиликти сезе баштады. Ал эми кийинчерээк республика-[illegible]нын Мамлекеттик сыйлыгына татыктуу болду. Устанын усулдугу узун элдин учуна, кыска элдин кыйырына чейин угулду.

Багы бар адамдын коюн толгон кубанычы бактылуу үй-бүлөдөн [illegible]а көрүнөт эмеспи. Өмүрлүк жолдошу Жумагүл көп жылдар бою [illegible]аардагы кийим тигүү фабрикасында эмгектенип, Ленин, Октябрь [illegible]волюциясы, Эмгек Кызыл Туу, «Ардак белгиси» ордендеринин ээси [illegible]олууга жетишкендигинин өзү эле канчалык сыймык! Ал эми кызда-

ги Зыйнагул, Динара, Гулнара ата-эненин жолун жолдоп тигүүчүлүк кесипте эмгектенишет».

(З. Кадыровдун «Уста» деген очеркинен. Ошол эле жыйнак, 95-бет).

Азыркы кыргыз очеркинде белгилүү орун-очок алып жаткан «эстетикалык метаморфозалар» тууралуу айрым бир тыянактарды чыгаруу жана жогоруда айтылбай калган бүтүмдү ачык-айкын ырастоого мына ушул мисалдар эле жетишет.

А. Жапаркулов өз очеркинде Түп районундагы «Победа» колхозунун председатели З. В. Черкашенконун жетекчилик ишмердигин көрсөтүүнү көздөгөн. Эгер, очерктин каарманы чындыгында эле жетекчилик өнөрдүн үлгүсү, жаңы тибин катары арзып турса, анда аны ар тараптан ачып көрсөтүүгө, мындайча айтканда, окурман очеркти чынында эле жаңы типтеги жетекчи менен кездешкендей сезгендей көрсөтүүгө эч кандай каршылык жок. Тескерисинче, кайра куруу, ынтымакташтуу процесстери жашоо-тиричиликтин негизги нормасына, башкы максатына айланып отурган азыркы чакта бул аракет ар тараптан колдоого арзыйт.

Ошентип, очеркист жетекчинин (Черкашенконун) ишмердигин көрсөтүүгө киришет. Иш жүзүндө каармандын ишмердигин, бөтөнчө типтеги жетекчилигин көрсөтүү анча деле кыйынга турбайт. Анткени анын баардыгын жогорудагы сандык көрсөткүчтөр, өкмөттүк сыйлыктар күбөлөп турбайбы. Тек, бул фактыларды ирети менен көргөзүп, бирок көрсөткөндө ал фактылардын кокколой гана башын көрсөтпөй «кимим-кечеси» менен, тактап айтканда, диалог, монологдор, өткөнгө же келечекке кайрылган лирикалык чегинүүлөр ж. б. менен көрсөтүш керек. Мисалы, ошондо каарман социалдык-экономикалык жактан абдан артта калып, эмгекчилер арасындагы ынтымак, ак ниеттүүлүк, эмгекке чын ыкластан мамиле жасоо өңдүү касиеттер жоголуп бараткан бул чарбага жетекчи катары жөнөтүлгөндө «бу чечимим туурабы же туура эмеспи» деген сары-санаага батат, анан кандай болбосун, жаңы иштен сезүү ийгиликтерди жаратып, саналуу жылдар аралыгында ишенимди актап баштаганын далилдөөгө бел байлайт да шымаланып ишке киришет. Анан алгачкы кыйынчылыктарга бет келүү, кайсыл адамда кандай санаа, аракет бар экенин четинен биле баштоо, алгачкы ийгиликтер, алгачкы алкыштар... кыскасы, эшелон ордунан козголуп, күүлөнө баштагандай. Бирок каармандын ишмердигин толук көрсөтүү үчүн булар жетишсиздик кылат. Ошондуктан кадрлар менен иштөөнү, тигил же бул маселе боюнча чечкиндүү чечим кабыл алууну айгинелеген айрым бир эпизоддорду да келтириш керек. Андан мисалдар да каармандын күндөлүк иш-тажрыйбасында жок эмес. Мисалы, Зиновий Васильевич ар аптанын дүйшөмбүсүндө колхоз адистеринен бир жумалык отчетту талап кыла баштады, «мончонор жок экен, бошонуңуз» деген зоотехниктин арызына аялдабай кол коюп берди, айылга мектеп салдырууга уруксаат алды ж. б. Антыча очеркист каарманы менен коштошоор маал келди да кайрадан шарт боюнча лирикалык чегинүүгө орун берилди; каармандын келечек тууралуу, эртеңки орчун иштер тууралуу оңго батып турган келбетинен очеркисттин көкүрөгүнө чоң ишеним, жакшы элес уялап, жолго түшөт. Очерктин болгон мазмуну, турган турпаты ушул.

Албетте, бул чакан очерктен Зиновий Васильевич Черкашенко деген иш билги председатель бар экенин, ал адам жетектеген колхоздун көрсөткүчтөрү жогору экенин, натыйжада колхоз да өкмөттүк сыйлыктарга арзып келатканын гана учкай билдик. Ал эми ошол көрсөткүчтөр менен сыйлыктарга очерктин башкы каарманы болуп отурган колхоздун башкармасы менен эмгекчилер не деген кыйынчылыктарды, моралдык-психологиялык тоскоолдуктарды жеңип отуруп жетишти? Эмгектин өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу, эмгекчилердин

[illegible]дык, ишкер демилгелерин күчөтүү жагында башкалар үчүн [illegible] болчу кандай иш-чаралар колго алынган? Деги бул очерке бу- [illegible] күндө чарба башкаруу [illegible] масштабында, ээ болуу, [illegible] проблемаларды көтөрүп [illegible] ала албайбыз.

[illegible] автор өз очеркинде мындай [illegible] суроолорго жооп издешти көз- [illegible], тек очерктин ушул турпаты, ушул мазмунда гана болушун максат кылып коюшу ыктымал. Деги менен, мындай очерк азыркы [illegible] жүгүн көтөрө албасын, ал эми окурман үчүн ысык-суусу жок [illegible] арзырын айтуу керек.

Кийинки мисалдар алынган очерктерди талдап отуруунун кажети жок, анткени ал очерктердин деле жогорку [illegible] бөтөнчө айырма- [illegible] байкалбайт; сюжеттик-композициялык түзүлүшү, [illegible] мазмуну, [illegible] ыкмалары жагынан булар [illegible] жоошуп турат. [illegible] үч башка очерк, үч башка [illegible] каарман... Бирок бирдей композициялык түзүлүш, баяндоонун бирдей ыкмасы, башка бирдейликтер [illegible]. Мындай белгилер жеке [illegible] ушул күбөгө тартылган үч автордун очерктеринде эле эмес, «Орок-[illegible]» кирген авторлордун [illegible] очерктеринде, атүгүл [illegible] басма сөзгө жарыяланып жаткан очерктерде да таа-[illegible].

Айтмакчы, бири-бирине окшош жогорку мисалдарды атайын көрсөтүп олтурушубуздун дагы бир орчун себеби бар. Келтирилген мисалдардагы сандык көрсөткүчтөр, официалдуу маанидеги фактылар очерктин жазылышын шарттап, анын документалдык, фактылык пайдубалын бекемдеп гана турбастан, очерктин баяндоонун башталышы менен өнүп-өрчүп отуруушуна жана аякташына [illegible], очеркти [illegible]түргүч түйүн катары да кызмат аткарат. Чындыгында очеркисттин жападан-жалгыз таянаар таяныч ушул калганы тек кыйдыга, жазуу амалынын иши. Баса, жазуу амалы дегенден улам момундай бир учур эске түшөт: ырас, очеркист өз каарманына тиешеси бар фактыларды, цифраларды калтырбай тизмелеп алуу менен бирге эле аны менен түркүн маселе жагдайында да аңгемелешет, өзү зарыл деген суроолорго жооп алууга сөз жок аракет жасайт. Бирок да ошол маектер, суроо-жооптор кагазга түшкөндө өз [illegible] кандайдыр бир калыптан чыккан [illegible] окшошуп отурат, бир түскө келет. Натыйжада, очеркист менен каармандын суроо жоопторунун [illegible] автордук баяндоо менен каармандын монологунун ортосундагы чектер, лексикалык бөтөнчөлүктөр [illegible] жоголуп кетет. Каарман деле, автор деле бир тил, бир [illegible] менен сүйлөп калат. Демек, бул каармандын эле кеп сөзү эмес, [illegible] кеп сөзү ары жактан [illegible] жаткан ишенимдерди, сөз [illegible] да ойдон чыгарганга жатат. Ооба, каалаган [illegible] баарын ойдон чыгарса болот, бирок психологияны ойдон чыгарууга болбойт (Лев Толстой). Мунун түпкү себеби деле ойдон чыгарып жазууга (бул жазып жаткан материалды же объектини үстүрт [illegible]). фактыларга «беллетристикалык чапан» кийгизүүгө ашкере кызыккандыкка барып такалат. Албетте, бул «кызыгуу» очеркти «[illegible] сүйлөтүүгө» жасаган аракеттен туулуп жаткандыгы баштан белгилүү. Мунун кесепетинен каармандардын жасалма сүйлөшүнө жол ачылып, сөздүн куту учат, башкысы — каарманга болгон ишеним жоголот. Мына, маселен очерк жанрынын тажрыйбалуу калемгерлеринин бири К. Ашымбаевдин Василий Жуков деген «жазы маңдай, боорукер» каарманы Исабек аттуу жигитке айтып турган мына бул сөздөр көкөйгө ынанымдуу коноор-конбосуна өзүңүз калыс болуңуз:

«— Коркпо... Эчтеме болбойт. Бул жерде далай иштегенбиз. Бизден мурда канчалар өмүрүн берген. Биздин да ушул мүнөттөгү өмүр тетиги менен кошо дыйкандын колуна тиет. Дыйкандын жүрөк

оту менен биздин өмүр шай келгенде мүрөктүн суусу агат, нан жаралат, эл багылат. Көрдүнбү, ким жүрөксүнбөй тер төксө, ошол гана турмуштун да, жашоонун да дөңгөлөгүн айлантат. Тегирмендин барасына күү менен бир тииген суунун шарындай ким кемчиликке атырыла бир тийсе, ал дагы турмушту алга сүрөйт; ал эми ким кайраттуу жана чыдамкай болуп, эмне үчүн жашап жатканына бек ынанса, ал космосду жаңырта алат деген эле». («Орок-балка», 73-бет).

Ошентип, азыркы учурда «очерк» деген жанрдык атоо менен жарыяланып жаткан материалдардын мисалынан эмнелерди байкоого болот? Негизинен жанрдын бир гана түрү—портреттик түрү гана колго алынып жатат. Көз чаптырып көрсөн портреттик очерктин кароолуна алынбаган бир да кесип ээси калбагандай. Чындыгында бул абдан алгылыктуу факт. Бирок да, сандаган очерктердин ичинен конкреттүү каармандын таалимдүү портретин таасын тартып бериши менен эсте калганы барбы? Портреттик очерктин объектисине алынган тигил же бул каармандын ишмердигин, даназалуу эмгегин дилилдеген сандык көрсөткүчтөр, фактылар, албетте керек. Деген менен окурман ал каармандын ошол көрсөткүчтөр менен фактылардын нары жагында жашырынып жаткан адеп-актык ыйманын, граждандык эрк-кайратын, кыскасы, адамдын адамдык касиет-баркын көргүсү келет. Ал эми бул касиет-белгилерди өнчөй сандык көрсөткүч, факты менен туюнтуу мүмкүн эместиги белгилүү.

Экинчиден, портреттик очеркте жеке эле бир адамдын эле коллективдин жалпыланган келбетин көрсөтүү менен бирге ошол предметке тике катыштыгы бар чоң-кичине маселелер да козголушу керек го. Бул үчүн проблемалуу очерк деген бар деп кутулууга жарабас. Дегинкисинде, очерк деген социалдык, турмуштук мааниси орчун жана тез арада чечүүнү талап эткен маселелерди чар тарабынан далилдей отуруп, коомчулук алдына тикесинен коюш үчүн жазылбаса, анда эмне үчүн жазылат? Ал эми конкреттүү адамдын же бир коллективдин, ишкананын жетишкен игиликтерин баяндашка астейдил ыкластан жазылган газеталык көлөмдүү кабар эле жарайт.

Демек, ушу тапта «очерк» деген жанрдык белги менен күкүктөп чыгып аткан материалдардын бардыгын тең эле нукура очерк деп эсептөөгө болбойт, чындап келсе алардын басымдуу көпчүлүгү болгону газеталык кабардын гана кызматын аткарат. Проблема көтөрүү — бул абстрактуу түшүнүк эмес. Маселен, кийинки кезде биздин айрым очерктерибизде, публицистикалык ой толгоолорубузда жаратылышты коргоо маселелерин козгоого умтулган аракеттер жандана баштады. Бирок ошол материалдарда козголгон проблеманын кынтыксыз экендигин, ал проблеманын кечендебей өз маалында чечилиши өткөрө зарыл экенин айнытпай ишендирген далил-жүйөөлөр жетишсиз. «Жайыттын чөбү суюлуп, такырайып баратат», «жаңгак токою кароосуз калып, бүлүнүп жатат», «Көлдүн суусу булганып жатат» ж. б. у. жалпы сөздөрдү канчалык кан какшап айтуу — бул проблеманы көтөргөндүккө дегеле жатпайт. Биерде ошол пикирди моюндап турган илимий да, практикалык да жактан жалпы элдик, мамлекеттик маанидеги так жана таасын далилдер мол болушу зарыл.

Максим Горькийдин: «Очерк — аңгеме менен изилдөөнүн ортосунда турат» деген сөзү да ушундан улам айтылса керек.

Ушуга байланыштуу бир мисал. Очерк, публицистикага нагыз көркөм чыгармалардан кем эмес кунту түшкөн окурмандар жакшы билет: азыркы белгилүү жазуучу Сергей Залыгин Төмөнкү Обь ГЭСин куруу долбооруна каршы экенин не деген илимий да практикалык да жагдайдагы далилдерди көжөлө отуруп көрсөтпөдү? Эгер долбоор ишке кирсе, анда 135 миң чарчы чакырым жер, башкача айтканда, Чехословакия ээлеп турган аянттан да көбүрөөк жер суу астында кала бермек. Жазуучу мына ушул долбоордун учуру үчүн да,

келечек үчүн да зыяндуу жана калпыс экенин далилдеп отуруп, акыры ал долбоордун жабылышына чечим чыкты. Бул чыныгы талантын таазим этчү патриоттук сергектигинин, граждандык ар-намысынын дагы бир керемети эмеспи.

Демек проблеманы таамай коё билүү бир башка кеп да, аны сүрө кууп отуруп акыр аягына чыгарыш, турмуштун өзүнөн конуш алдыруу өзүнчө кеп. А бизде «мына ушул иш очеркисттин, публицисттин аракетинен бүткөн нерсе» деп сыймык менен көрсөткүдөй далилибиз барбы? Тескерисинче, чала баштайбыз да анан унутуп таштайбыз. Мисалы, мындан саналуу жылдар мурда «Кыргызстан маданияты» жумалыгынын беттеринде азыркы айыл-кыштак маданияты жөнүндөгү пикир алышуунун оту тутанып-тутанбай барып, жали өчтү.

Очерк деген өзүнөн кийин проза келиши зарыл жерге колундагы балкасы менен тамга салып өткөн геолог сыяктуу,— деп жазат сынчы И. Золотусский. Эгер, ошондо азыркы айыл-кыштак турмушундагы орчун маселелерди очерк, публицистика чалгындап, жалпы коомчулук, эл алдына жарыя айтып салганда, айыл-кыштак темасындагы адабият үчүн бир топ «даяр дасторкон» жайылып калмак деп ойлойбуз. Мына, азыркы учурда ушул эле «Ала-Тоонун» беттеринде жайыт проблемалары тууралуу адистердин, окумуштуулардын пикир алышуусу жүрө баштады. Келечектеги кеп — бул пикир алышуулардын натыйжалуу бүтүшүндө турат.

Ушул маалда кыргыз очерки менен публицистикасы жеке эле проблема кое билип, аны калайык-калктын калың катмарына жеткире алуу жагынан эле эмес, тематикалык жактан да өрүшү тарып, тукулжурап турган чагы. Азыр бизде колго алынып жаткан жалгыз портреттик очерктердин, публицистикалык материалдардын тематикалык чөйрөсү негизинен өндүрүш, айыл чарба маселелерин камтып турат. Ал эми тарыхый, социалдык, адеп-актык ж. б. темада очерк же публицистика жазам деген кишинин жолун карап, «зарыккан» материалдар толуп жатпайбы?

Адатта, адабият чөйрөсүндө «аңгеме жазыш—роман жазгандан оор» деген акыйкат айтылган канаттуу сөз бар. Ушул эле сөздүн ордун которуштуруп: дегеле көркөм чыгарма жазганга караганда очерк, публицистика жазыш тозоктун тозогу десек апыртткандык болбос. Анткени, аталган жанрлар көркөм адабияттын башка жанрларына таандык касиет-белгилерди да зарыл талап этет, ал турсун, илимдин баардык тармактарынын соңку жемиштери менен да табыйгый түрдө азыктанып турат. Буга сүрөттөп көрсөтүү объектиси болуп отурган учурдун тынымсыз алгалап отурушу, тынымсыз өсүп-өзгөрүүдө болушу да кошул-ташыл келет; козгоп жаткан проблема бүгүн эле пайда боло калган нерсе эмес, ошондуктан анын кечээкисин, бүгүнкүсүн жана келечектегисин айкын көрө билүүнүн, башкача айтканда, мезгилдин диалектикалык тутумдашуусун даана ажырата сезе билүүнүн зарылдыгы ар дайым алдыда турат.

Бул жанрлардын табиятынын ушунчалык татаалдыгы, аткарчу милдетинин ашкере жооптуулугу жана ошончолук оордугу бизде таназарга такыр алынбай, аларды тек, калем өргүткөн маалда кайрылчу иш катары баалаган, болбосо мукур калемдин мандайына бүткөн ырыскы катары санаган текебер көз караштардын жашаганы жашырын эмес. Албетте, бул абдан өкүнтө турган көрүнүш жана жанрлардын багын байлап отурган жагдайлардын дагы бири ушул. «Очеркист», «публицист» деген атоолорду тымызын теңсинбөө менен кабыл алуу, аларды адабиятка кыйыр гана тиешеси бардай эсептөө али да өкүм сүрүп келатканын моюнга алыш керек. Болбосо, акын, жазуучуларыбыздын, драматург менен сынчыларыбыздын саналуу өкүлдөрүн эске албаганда, дээрлик көпчүлүгү очерк менен публицистикага караманча эле кайрылышпаганын кандай жүйөөлөр менен түшүндүрсө болот?

Мунун тескерисинче, Ч. Айтматов, С. Залыгин, В. Распутин, В. Астафьев ж. б. жазуучулардын жалпы адамзаттык, мамлекеттик масштабдардагы социалдык-саясий мааниси терең маселелерди көтергениндеги олуттуу ой-пикирлери басма сөз бетинде үзгүлтүксүз айтылып турушканы түшүнүктүүгө деген мүнөз эмес. Сыягы, алар саларга кушу, жасаарга иш жөнүнөн улам дегендей, тек калем өргүтүп жаткан маалда публицистика жалпы кооош үчүн отурушпаган чыгар?. Адатта жазуучулардын социалдык-философиялык ойго чылдыкан публицистикалары ар дайым көрком чыгармадан кем эмес окулуп, күчтүү таасирлерге, түйүндүү ойлорго кабылдатарын айтуунун өзү эле көп нерсени билдирип турат. Адабий сында ишенимдүү айтылып келаткандай, бул жазуучулардын роман, повесттеринин бөтөнчө артыкчылыктарынын бири — дал ушул публицистикалык касиеттердин молдугунда экени бекеринен эмес. Ушуга байланыштуу «адабият публицистикадан башталабы?» — деген маселенин тегерегиндеги талаш-тартыштардын чыга калып жатышынын да жүйөөлүү себептери бар.

Ал эми акын, жазуучуларыбыздын, драматург менен сынчыларыбыздын басмалуу билгүнүн чыгармаларында публицистикага таандык касиеттерди сейрек учураш себебин, ошондой эле алардын чыгармаларынын жаңырыгы бийикке оболоп, алыска-алыска угулбай жатыш сааты да так ошол публицистикага орчун маани бербегендикте, ага деген көңкөйлүү мамиледе жатат десе болот. Ушул факторлар менен көрүнүштөрдөн улам, редакциялар, республикабыздагы басмалар да бул жанрларга кандайдыр ооойлогон кыяз менен мамиле жасашаары жашырган эмес. Маселен, газета, журналдарга жарыяланган очерктерди, публицистикалардын «Эмгектен тапкан бакыт», «Эмгек сыйы», «Абаттанган аймак», «Мээнет үзүрү», «Ишке ашкан максат» деген ондуу аталыштары, басмалардан жыл сайын чыгып турчу жыйнактар «Орок балка», «Эмгек эрлери», «Эмгек каармандары», «Ала-Тоонун жылдыздары» деп аталыштары эле кандай мамиле жасаларын ачык айкындап турбайбы.

Акырында, сөз болгон жанрларда жогоркудай окуучутуу ал-абалдын өкүм сүрүп келатышына адабий сын да бир топ күнөкөр. Жанрдын өсүп-өрчүшү, жалпы адабий процесстеги орду, орчун маселелери тууралуу көп кесири айтылган пикир мындай турсун, жогорудагы коллективдүү жыйнактарга көңүл бурган жалгыз-жарым рецензияны учурата албай келатышыбыз албетте, сыныбыз адабияттын маанилүү участокторунун бирин таптакыр унутуп таштаганын айгинелейт.

Кыскасы, азыркы тапта турмушубуздун баардык чөйрөсүн жаңы негизде кайра куруп, ага жараша ой жүгүртүү мүнөзүн да жаңыртып жаткан сыяктуу эле, акыйкатта табияты жоокерлик очерк, публицистика жанрларын да сапаттык жактан кескин жаңылап, бийик баскычка көтөрүп чыгуу, мезгилдин бийик үндүү рупоруна айландыруу вазийпасы алдыбызда тике турат.

Каныбек ЭДИЛЬАЕВ

Доорубуздун доошу угулса...

Саткын Сасыкбаев:

— Азыркы тапта КПССтин XXVII съездинин улуу өсүшкө бет бурганы аркасында өлкөдө ... партиялык иштин, бардык мамлекеттик органдардын, коомдук уюмдардын ишинин формалары менен ыкмалары өркүндөп, өзүнүн граждандык милдетин так аткарууда совет адамдарынын жоокерчилигин олуттуу жогорулоодо. Жаңы жагдай — чындыктын, сындын жана өз-өзүн сынoонун, маалымдуулуктун, демократиянын өрчүшү улам барган сайын күч алууда.

Революциячыл кайра куруу учурунда партия менен өкмөтүбүздүн чечимдерин жүзөгө ашырууда жазуучулардын, түтөн очеркистер менен публицисттердин аткара турган иштери абдан жооптуу жана аралык. Калемгерлерибиз ар бир очеркинин, публицистикасынын таасирдүү, үгүттүү болушуна умтулушун, алардын көркөмдүк жана идеялык деңгээлин жогорулатуу, өз иштерин турмуш менен шайкеш жүргүзүү, учурдун талабын сергектик менен сезе билүү, эмгек адамын бардык жагынан дааназалоо, учур менен тең адымдоо сыяктуу сапаттарды жан-дүйнөлөрүнө кабылдоолору абзел. Бул багытта алганда бизге, очеркистер менен публицисттерге, жогорку компетенттүүлүк, маалыматтуулук, билимдин толуктугу, кеңири саясий ой өрүшү зарыл. Биз кайра курууну кайра караштыруудан, конкреттүү ишти кагаз менен алмаштыруудан ажырата билүүгө жөндөмдүү болушубуз керек. Биздин ар бир чыгармабыздан республиканын жүзү даана көрүнүп туруусу зарыл. Учурубуздагы өзгөрүүлөрдүн тереңдиги менен масштабдуулугун түшүнө билгендей бололу.

Бүгүнкү очерк жана публицистика жанрында эмгектенген калемгерлерибиздин калемине мүнөздүү бир нерсе — ал, жумушчулар менен дыйкандардын, гидрокуруучулар менен малчылардын, жалпы эле Кыргызстандын эмгекчил адамдарынын түзүүчү эмгеги менен турмушун ар тараптан, айкын, көрком жана жеткиликтүү көрсөтүүдө, чыгармачылык изденүүлөрдү, алдыңкы тажрыйбаны жана массалардын демилгелерин иликтеп, таап, аларды колдоп чыгууда, мыкты натыйжаларга жетишүү үчүн социалисттик мелдешти кеңири жайылтууга шыктандырууда турат.

Албетте, бул очерк жана публицистика жанры республикада талантсыз дегенди түшүндүрбөйт: али да болсо жазуучуларыбыз турмушка сүңгүп кире алышпай, үчкай жазып, эмгекчил адамдын толук кандуу образын ачып бере албай, тажрыйбаны жалпылаштыруу боюнча (мындай тажрыйбалар небак эле топтолгон) системалуу иш алып бара албай, түйүндүү маселелердин көзүнө жете албай жаткандайбыз, партиялык, чарбалык иштин азыркы шартындагы жаңы ыкмаларын өздөштүрүүдө ыкшоолук бардай. Албетте, турмушта, жашоо-тиричилигибизде майда тема жок, а майдалап жазгандарыбыз бар. Кыязы, биз турмуш өзөгүн таап, анын удуллуу учурларын таасын айта албай жаткандайбыз. Табиятты коргоо боюнча таасирибиз жеткиликтүү эместей. Ал эми бул маселе биздин ар бир чыгармабыздын бутасы болууга тийиш. Кыскасы, бүгүн, кайра куруунун жаңы этабында, кыргыз очерк менен публицистикасы дүйнө кубулуштарын терең талдоонун психологиялык тереңдигин, анын масштабдуулугун, образдуу ойлоонун конкреттүүлүгүн өз боюна сиңире албай жаткан сыяктуу.

Жашырганда не — жарыяланган очерк менен публицистикаларда көп сөздүүлүк арбын, өндүрүштүк жетишкендиктерибизди саноо менен чектелген учурларыбыз көп, сандар менен көрсөткүчтөрдү жыш колдонобуз. Сунсак, кунары жок, үстүртөн жазылган очерктерден али да арыла элекпиз. Бир проблеманы көтөрүп чыгып, коомчулуктун көңүлүн бурууга чабалдык кылып жатабыз.

Улуу суреткер М. Горький учурунда: «Эң негизгиси, бизге абдан зарыл — түшүнүүгө жеңил, ишенимдүү фактыларга таянган жандуу очерктер, публицистикалар жазылышы керек. Биз эмнени гана жазбайлы, ал чыгармалардын өзөгү ар убакта жандуу кишилер болууга тийиш!» — деп айткан.

Демек, бүгүнкү күндө кайра куруу боюнча партия менен өкмөтүбүздүн кокуп жаткан зор иш-чараларын аркалаган жазуучуларыбыздын бирден-бир жоопту милдети — көркөм аңдап-билүүнүн предмети болгон жаңы адамдын образын жаратуу болуп саналат.

Сагындык Өмүрбаев:

— Адабият жанрларынын чаканы очерк, публицистика айтууга оңой болгону менен жазууга келгенде... Айтууга оңойлугу (айрыкча очерк) тигил же бул эмгектин алдыңкы адамы жөнүндө, анын алган милдеттенмеси жөнүндө, аны ашыра аткарганы жөнүндө бир нерсени чүргөй салса эле анда сонун очерк боло калчудай көрүнөт, а берки публицистиканын табияты деле андан көп айрылбай, бир нерсе жөнүндө көтөрө чалып жазып салсак эле ошол жанрдын сырын таап койчудай болобуз. Бирок бул эки жанр тең адабият өрүш алган албан турмуштун учукыйрына көз жеткис алабында күлүк аттын тизгин учу менен тынбай сабалап жүрүп аран таап алчу четин нерсе!..

Аринне, күлүк аттын тизгин учунда тоо-талааны тынбай кескен адам гана бирде бел-белестен өтүп, адырларды аралап, мал киндиктүү чалкак төрлөрдү өрдөп, анан тээ улуу тоо көөдөнүнө каргып чыгып, улуу тоо табияты жыттанган, улуу тоо табияты түстөнгөн мал-жандын табиятын өз жаны-денине синиргенде гана, адеми нерсени кагазга түшүрүп бере алганда гана биз айтып турган адам жөнүндөгү очерк жаралды дей алабыз, ансыз...

Кээде көрө элек затты бир нерсе аркалуу элестеп, ошол нерсе аркалуу айкын туюнабыз го, ошол сындуу мына биз сөз козгоп турган тамырын кылдат баамдап турган аппаратка же ааламда болуп жаткандь күнүнкүсүн-күнүн тунук көргөзүп турган заманыбыздын «сыйкырдуу» да, тунук да «күзгүсү» — телевизорго да окшото калабыз оюбузда.

Ток этерине келгенде очерк да, публицистика да небактан оозго үйүр алып: «майда жанр», «жеңил жазылат» дегенибизге анча коошпосун турмуш чындыгы, адабият чындыгы көргөзүп келаткансыйт.

Андай болсо ушул жанрдын тегерегинде эмгек этип келаткан жазуучулардын, журналисттердин ишинин майнабы кандай? Алардын ишине адабий сындын көмөгү канетип келет? Мына ушул жаатында эки ооз сөз.

Албетте, ары чакан, ары кужурмөн аталган очерк менен публицистика мына бүгүн эле эмес, тээ 20—30-жылдарда колго алынып, аны ошо мезгилдин окуялары жетилткен. Бул кужурмөн жанрлар ошо мезгилдин күрдөлдүү окуялары — Жер-суу реформасына, колхоздошуу учуруна зор кызмат өтөп берди. Ырас, ошо мезгилдеги айрым аңгемелер менен ырларга азыр көз чаптырсак, ушул биздин мезгилде айтса жомок болуп калган ошо кыйын күндөрдүн, кырчылдашкан күрөш күндөрүнүн бааны — ырлар, макалалар эле мыкты очерктин милдетин аткарып келгенин баамдайбыз. Ана, мындан 50—60 жыл мурдагы биздин коомдун, биздин доордун, биздин адамдардын көөнөргүс да кызыктуу сүрөтү!

Сүрөт демекчи, буга чейин кадимки живопись сүрөтү гана не бир керемет ыйык туюлуп, а фото-сүрөт анча бааланбай ал өзү бир өтүкчүнүн кесибиндей гана түшүнүктөн чыга албай келсе азыр фото-сүрөттүн кезеги келаткансыйт, адабият менен кинонун бири-бирине алышкоруш катнашы сыяктуу азыр фото-сүрөт, болгондо да алиги слайд деп аталган түстүү фото-сүрөт ажайып живописти ого бетер кереметтентип, ага көмөкчү болуп баратканын күнүгө көрүп-билип турабыз.

Мен [illegible]у айтып турганым, очерк, публицистика да биздин [illegible] [illegible]тын ири жанрлары — повесть, роман үчүн дал тиги түстүү фо-[illegible] [illegible]лдуу милдет өтөп беререрине өзүмдүн иш тажрыйбам күбө [illegible] таибаймын. Түстүү фотого тез түшүрүп алган окуяны, адамды, [illegible]ат-каратылышты сүрөтчү керемет живописке айлантканы сыяктуу [illegible]түн жаркын чындык, жакшы адам, ажайып табийгат жөнүндө [illegible]түн кайнаган илебинен алынган чакан очерк эртең кызыктуу [illegible] же роман болоруна турмуш өзү, адабият өзү күбө.

Очерк же публицистика жазарда биз ошол жагын эстен чыгарба-[illegible] очерк жанрын жеңил-желпи нерсе көрүп, аны сезимге, көңүлгө [illegible] кылып, жеңил бүтүрө салып, аны бүгүн гана окулуп окулбаи [illegible] калгыдай кылбай, түбөлүгүн да ойлосок...

Ушул жагдайда улуттук адабиятыбыздын эле эмес, дүйнөлүк ада-[illegible] улуу орус адабиятынын зор тажрыйбаларынан ибарат алсак [illegible]. Горькийи менен Короленконун, Шолохов менен Фадеевдин очерк, [illegible]лиц[и]стикаларынан аз да болсо кабардар болбой туруп бул жанрга [illegible] бага коюш күнөө! Баарын айтпаганда, Горькийдин Ленин жөнүн-[illegible] очеркин окуган жан эле түшүнөр бул жанрдын не бир ажайып [illegible]син. Али талантын тунук сезиминен жаралган укмуш чыгарма-[illegible] — улуу генийдин өлбөс образын унутуп көрчү ушундан соң!.. Эми [illegible]лан арылабай эле мына бүгүнкү күндөгү орус адабиятындагы очерк, [illegible]бл[иц]истиканы же жөн эле экологиялык сүрөттөмөлөрдү окусак өзүн-[illegible] ажайып дүйнө!

Мына В. Песковду эле алалы: анын эсселери менен миниатюрала-ры, же кымындай гана сүрөттөмөлөрүн окуй калгандачы!.. Куду бир [illegible]лго тийбес романды көрө койгондой боломун; борбордук газеталар-[illegible] бир гана кычыгынан көрүнө калган анын татынакай нерселерин бу-[illegible] тере карабай окуп чыгамын. Неге дегенде ал аркалуу мен али өзүм көрө элек, а түгүл уга да элек жер-сууну көрүп, табыйгаттын не бир [illegible] белгисиз кереметин туямын; жерди, сууну, тоо-токойду байырла-ган жаныбарлардын «сырын» тартамын, ошончо кызыкка батамын.

Ал эми өзүбүздүн Чыңгыз Айтматовдун социалдык-философиялык [illegible] жалпылоого каныккан, чыныгы художниктик тунук сезиминен ор-[illegible] чыккан публицистикаларын ким деген кадаланып окубайт. Жазуу-чунун публицистикалары анын дүйнө дүңгүрөтүп жаткан укмуш чы-гармаларындай эле тамшантып окуларына ар кимибиз күбөбүз. Бизде күндөлүк газета, журналдарга очерк, публицистикалар тынбай чыгып эле жаткансыйт, ал эми акыйкатта кайсынысы жогоруда айтылган бий-иктикке көтөрүлүп, кайсынысы бүткүл союздук аренага чыга алды? Союздук эмес республикабыздын чөйрөсүндө деле анча дүң болуп кет-кени жок го?

Жашырганда не, очерк десе эле бир малчынын, дыйкандын же жу-мушчунун эмгектин алдыңкысы экенин анын эмгек рапорту аркалуу баяндап, ийгилигин баланча-бастанча процент деген цифралар аркалуу далилдейбиз да коёбуз. Ал кишинин сезими, адамдык адеп-ыйманы, де-меле анын ички сырын аңтарып көрүүгө бара албай берибен кайтабыз. Мына ошол себептүү ал эмгек алдыңкысынын ошо гезиттеги жансыз гана мостоюп турган сүрөтүндөй эле жансыз, а түгүл жагымсыз кургак сөзүнөн өзгөчө көзгө урунар, көңүлгө конор эч нерсе таппай калабыз...

Акырында айтарыбыз: адабий сыныбыз мына ушул жаатында кө-мөк көргөзүп, очерк менен публицистиканын мааниси эмнеде? максаты кайсы? чыныгы очерк жазуунун ыкмасы кандай? Мына ушул жагдайда кеңеш бергидей болсо. Антпей эле: «баланча-төлөнчөлөр очерк, публи-цистика жанрында тынбай иштеп жатышат» деген кургак тизмени ма-каладан макалага тынбай айта берүүнүн кажети не? Кадимки очеркти [illegible]лер жазды? Алардын коомчулукка таасири, элге сиңимдүүлүгү кан-дай болду? Мына ушуну орой көз чарай айтып турган рецензиялар, сын пикирлер болсо алигн редакциядан жылына берилип турган конкурстук сыйлыктардан да таасирдүүрөк болор беле дейм адабий сын аброю.

Исабек Исаков:

— Көркөм очерк жана публицистика—бул бүгүнкү күндөгү баатырдык эмгекти, чечиле турган жана иштеле турган түйүндүү маселелерди тез, актуалдуу чагылдырып, жарык жылдыздай багыт бере турган кужүрмөн жанрлардан. КПСС БКнын январь (1987-ж.) Пленумунда эмгекке каныккан, ак-сезимдүү, өз доорунун үнү менен жашаган жаңы адамдын тибин калыптандырууда басма сөзгө, анын ичинде очерк, публицистикага өзгөчө маани берилди. Бул тууралында «Правда» газетасы өзүнүн **«Басма сөздүн иш программасы»** аттуу макаласында басма сөздүн жаңы милдеттерине кеңири токтолду: басма сөз өлкөдөгү маалымдуулукту колдоого, экономикада да, саясатта да, партиялык иштерде да демократияны өнүктүрүүгө, эмгекчилердин демилгесин, өздүк чыгармачылыгын колдоого даяр турушун белгиледи.

Ошондой эле кайра куруу жана тездетүү процессинде бардык жаңы нерселерди, жаңы ыкмаларды ишке киййрип, ага партиялык жетекчиликтин принциптерин бекемдөөнү белгилеп келип:

«...Басма сөз адамдарга кайра куруунун идеясын мыкты түшүнүп, өздөштүрүүгө жардам берүүгө, партиянын пландарын ийгиликтүү аткаруу үчүн жалпы элдик күрөшкө калайык калкты көтөрүүгө чакырылган. Кайра куруунун жүрүшүн журналист кадрларына үйрөнүүгө да туура келет — турмушта, коомдун жаңыланышында болгон жакшы нерселер жөнүндө жакшылап жазууга үйрөнүү керек. Мына ошондо гана журналисттер, биздин партиялык публицистика өзүнүн жогорку милдетин актайт деп ишенүүгө болот», — деп жазды.

Кайра куруу жана тездетүү темпи өлкөбүздө кызуу жүрүп жаткан мезгилде республикабыздын публицисттери менен очеркисттеринин алдында жооптуу милдеттер турат. Ал — экология, адеп-ахлак маселелери, ал — интернационалдык жана патриоттук тарбия иши, атеисттик темаларды камтуу болуп саналат.

Республикабыздын «Мектеп», «Кыргызстан» басмаларынан, күндөлүк басма сөз болгон газета-журналдардын беттеринен кыргыз жумушчуларынын, дыйкандарынын, окумуштуу-илимпоздорунун, маданият кызматкерлеринин, жалпы эле өндүрүштүн алдыңкыларынын иш ийгиликтерин, новатордук, жанычыл ыкмаларын, үлгүлүү табылгаларын көркөм маанайда баяндаган очерктери, публицистикалары жарык көргөндүгүн айтуу кубанычтуу.

«Мектеп» басмасынан ар жыл сайын чыгуучу «Орок-балка», «Кыргызстан» басмасынан чыгуучу «Эмгек эрлери», «Эмгек каармандары», «Ала-Тоонун жылдыздары» аттуу сериялык жыйнактарга республикабыздын устат публицист-очеркисттери активдүү катышып, кесиптик чеберчиликтерин өстүрүп жаткандыгына күбө боло алат.

Бүгүн басма сөздөрдө жарыяланып жаткан очерк, публицистикалар көркөмдүк, идеялык жактан, эмгек каармандарынын элестүү образдарын сүрөткерлик менен таасирдүү маанайда чебер тартуу жагынан төгөрөгү төп деп айтуу кыйын. Кээде каармандардын сырткы эффектисине, кургак цифра-фактыларга гана жол берилип, ал эми ички дүйнө, психологизм, адамдардагы асыл сезим, ыйык адеп-ахлактык, патриоттук тарбия унутта калган очерк, публицистикалар жок эмес.

Ошондуктан бүгүнкү күндөгү очерк жана публицистика жанрынын проблемаларынын күн тартибине коюлушу олуттуу адабий маселелерден болмокчу.

Биз жазуучулардын бул пленумунда өзүбүздүн ойлорубузду, сунуштарыбызды ортого салып, пикир алмашып, кужүрмөн жанрга болгон мамилебизди кайра куруу жана тездетүү принциптери менен шайкеш келтирип, журналистиканын жаңыча ыкмаларын өнүктүрмөкчүбүз,

Нурпаис Жаркынбаев:

— Азыркы мезгил биздин бардыгыбыздан жаңыча ой жүргүзүүнү, жаңыча иштөөнү, өндүрүштүн кайсы гана тармагы болбосун бардык жерде сапаттык жаңы өзгөрүүлөргө умтулууну талап кылууда. Биз буга, албетте, кайра куруу аркылуу гана жетишүүбүз мүмкүн.

Бул жагдайда алганда очеркисттер менен публицисттердин шыбагасына өтө зор милдеттер — учурубуздагы кайра куруу маселеси жеңил-желпи гана өтүүчү көрүнүш эмес, ал кыйла оор да, түйшүктүү да процесс экендигин элдин калың катмарына жеткирүү жана ошол эле учурда өздөрүнүн жеке чыгармачылык дареметин аракетке келтирүү милдети тийди.

Бул нары татаал, нары жооптуу милдет. Чын, газета-журналдарыбыздын беттеринде ишкердүүлүк көбүрөөк, кургак ой жүгүртүүлөр азырак бир катар көркөм очерктер менен публицистикалар жарыялана баштады. Анда иштер менен пландар, табылгалар менен жаңылыштыктар, пайдаланылган жана пайдаланылбай калган мүмкүнчүлүктөр, адеп-ахлак маселелери, жаратылышты коргоо, экономика жагдайында, социалдык чөйрөдөгү олуттуу өзгөрүүлөр тууралуу сөз козголууда. Адам, адам фактору, адам эмгеги тууралуу баяндалууда.

Бирок мезгил менен кырдаал адамдардын рухий дүйнөсүнө, адам факторуна, эмгек коллективдеринин эрдиктерин ар тараптан көркөм чагылдырууга калемгерлердин көңүлүн топтоштурууну талап кылып жаткан учурда биз дагы эле болсо турмушка батыл кире албай жатабыз; кайра куруунун демилгечилери, күрдөөлдүү күндөрүбүздүн кажыбас каармандары, экономикабызды көтөрүүнүн жолдорун, ыкмаларын чыгармачылык менен изденген түйшүкчүл адамдарыбыз жөнүндө көңүл жибитерлик, жүрөк жылытарлык жандуу сөз айта албай жатабыз; илээндүүлүк менен кош көңүлдүүлүктү жоюуга, түркөйлүктөн тезирээк арылууга түрткү бергидей жагдайды жаза албай жатабыз; көңүл өйүткөн көнүмүш адаттарыбыздын, кедерги болгон кемчиликтерибиздин бетин ача албай тайсалдап жатабыз; жандуу жаратылышыбыздын чыпчыргасын коротпой сактап, аны келечек муундарыбызга жеткирүүдөгү үнүбүз эл үнүнө кошула албай басмырт чыгып, бейкаруулук кылып жатабыз. Кыскасы, турмуштун кайнаган чордонунан кайпып өтүп, анын албуут агымынан артта калып жатабыз.

В. И. Ленин Максим Горький менен болгон бир аңгемелешүүсүндө: публицисттин катардагы окурманга караганда «бир аз алдыда» болуусун каалаган. Демек, биз бүгүн кудум мыкты шахматчы катары алдыдагы бир нече жүрүштү — келечегибизди алдын-ала көрүп турушубуз зарыл. Турмушка чукул турушубуз керек. Бул — мезгил талабы.

Эмгектик мыкты үлгүлөрдүн мисалында революциялык кайра куруунун жолдорун көргөзүп, эмгек адамын даназалоо, анын бардык иште башкы аракеттенүүчү каарман экендигин жар салуу, кайра куруунун, адамдардын жаңыча ой жүгүртүүсүн жана алардын аң-сезимин калыптандыруунун маңызын терең изилдеп чыгуу, жаңычылдыктын өнүмүн кылдат, аяр үйрөнүү жана колдоо, жакшы, алдыңкы тажрыйба жөнүндө ынандырарлык жазуу биздин ар бирибиздин күндөлүк ишибиздин маңызы болууга тийиш.

Албетте, кыргыз жазуучуларынын ичинде очерк, публицистика жанрына татыктуу кайрылып келе жаткандар аз эмес. Ошондой болсо да биз бүгүнкү Чыңгыз Айтматовдун көркөм публицистикалык чыгармаларынан үлгү-таасир алышыбыз керек. Жазуучунун тигил же бул түйүндүү маселелер боюнча жергиликтүү, борбордук басма сөз беттерине тез-тез жарыяланып турушу сыймыктантар да, намыстантар да көрүнүш.

Мен бүгүн калемдештеримди күжүрмөн жанрлар — очерк менен публицистикага көбүрөөк кайрылып, турмуштун кайнаган жеринде болууларын каалар элем. Окурмандарыбыз бизди үйдөн эмес, жолдон издегендей болушсун...

Советбек Байгазиев:

— Публицистика — бул прогресс үчүн, турмушту жаңыртуу, өркүндөтүү үчүн болгон коомдук татаал күрөштүн алдыңкы чегинде жалбырттап күйүп турган күжүрмөн жанр. Коомдун тынчын алган, журттун жүрөгүн оюган курч проблемалар, турмуш тиричиликтин катмарларында жаңыдан пайда болуп өзүн сездире баштаган жаңы маселелер алгачкы дал ушул публицистиканын элегине түшүп, андан соң барып коомдук ой-пикирдин айдыңына кеңири жайылат.

Байкоо салсак, биздин адабият башынан эле публицистикалык жигерге каныккандыгы менен айырмаланып келген. 20—30—40 жылдардагы публицистикалык элемент, граждандык пафос абдан күчтүү.

Ырасында мындай жагдай ошол мезгилдин тарыхый өзгөчөлүгүнөн келип туулган нерсе. Турмуштун кылымдар бою калыпка түшкөн көнүмүш нугун түп тамырынан бузуп, жаңы жээкке өтүүгө байланышкан өтө татаал, курч социалдык карама-каршылыктарга шыкалган бурулуш учур, совет бийлигинин алдында турган октом саясий милдеттер адабияттагы публицистикалык баштамаларды алдыңкы планга чыгарган эмеспи.

Албетте, адабияттын башталышында өзүн айкын жана даана көрсөткөн публицистикалык салт көркөм сөз өнөрүбүздүн кийинки өнүгүү тепкичтеринде өзүнүн табын суутпай уланып жүрүп отурду. Коомдук өнүгүүбүздүн соңку этаптары да, чынында күжүрмөн публицистиканы талап кылды. Ошентсе да биздин кыргыз адабиятында, бүгүнкү улуттук журналистикада публицистика өзүнүн чыныгы жана закондуу ордун өлдү деп айтыш кыйын араак. Бүгүнкү күндө бизде публицистика бар. Бирок ал өзүнүн коомдогу кадимки күжүрмөн функциясын, көмүскөдөгү мүмкүнчүлүгүн ойдогудай чыңга чыгара албай жатат окшойт. Эмнегедир коомдук турмуштун, эл тиричилигинин бышып жетилген маселелери, курч моралдык проблемалар козголгон публицистикалык макалалар аз. Өзүнүн тереңдиги жана таамайлыгы менен журттун акыл-эсине күчтүү таасир тийгизген туундулар кандайдыр сейрек. Бир жагынан алганда бүгүнкү күндүн көкөй кести маселелерине багышталган көп эле макалалар үзгүлтүксүз жарыяланып жаткансыйт. Бирок ошол макалаларга менин оюмча турмушту талдоонун олуттуулугу, масштабдуулугу, социологиялык тереңдик жетишпей жатат көрүнөт. Макалалардын басымдуу көпчүлүгү баяндоочулук оорусунан жапа чегет. Албетте, буга биринчи иретте публицистикалык ой жүгүртүүнүн провинциализми күнөөлүү.

Маселенин түйүнү акыры келип публицистика жазып жаткан калемгердин личностуна, чыгармачылык индивидуалдуулугуна, профессионалдык устаттыгына такалат окшобойбу. Чыгармачыл личность өзү канчалык терең жана олуттуу болсо, анын кесиптик даярдыгы канчалык кеңири болсо анын жазган публицистикасы да ошончо салмактуу чыгат. Буга публицист Ч. Айтматовдун мисалы күбө. Публицистика жазуу — бул ушул азыр күн-түн тынчыңды алып, көпчүлүктүн жанын кашайтып турган, белгилүү бир чечимди, жыйынтыкты талап этип жаткан түйүндүү коомдук, турмуштук проблемага жооп издөө, ошол маселени «таш талканын чыгарып» талдоо.

Эгерде автордо дүйнөнү «бүркүттүн» ободогу бийиктигинен карай билүү касиети, маселеге философиялык масштаб менен, социологиялык көрөгөчтүк менен сери таштай билүү жөндөмү жетишпесе, анда ал өйдөкүдөй милдеттин жүгүн аркалай алмак эмес. Бүгүнкү күндөгү окурмандардын рухий-интеллектуалдык муктаждыктары, дегеле мезгилдин деңгээлинин өзү, кайра куруунун, Жаңылануунун талаптары менен мүдөөлөрү публицисттен турмуштук проблемаларды талдоонун маданиятын кескин көтөрүүнү, философиялык, идеологиялык, маданий камылганы, экономикалык, социологиялык даярдыкты чукулунан тереңдетүүнү талап этип отурат. Мунсуз публицистикадагы куру чечендиктин, жөндөтмө баяндын, эмпиризмдин сазынан кутулуп чыгуу кыйын.

«Кең Чүйдүн күрөө тамыры...»

(ТАРЫХ БАРАКТАРЫНАН)

Учурунда Кыргызстанда ал курулушту: «Элдик улуу курулуш», — деп аташты. Ан...ендеринин жөнү бар эле...

О качандыр бир учурда, кылым башында, орустун ошол учурдагы атак-даңктуу ирригатору В. А. Васильев: «...Чүй өрөөнү суунун абдан тартыштыгынан улам куучуруп куурап баратат», — деп айткан. Анан ал өрөөндүн келечегине кам көрүп, өз демилгеси боюнча канал курулушунун долбооруна кирише баштаган. Ошондо өрөөндүн тагдыры ошол 1912-жылдары эле чечилип калган. Инженердик иликтөөлөрдү Васильев өзү жүргүзгөн. Россиянын борборунда туулуп-өскөн, ошо жерден таалим-тарбия алып, эл оозуна кирген интеллигент адам Кыргызстанды жанынан менен биротоло жактырып калып, анын келечегине кеңири кам көргөн. Бирок өксүк оору анын ойлогондорун жүзөгө ашырууга кедерги болуп, кендирин кесип таштаган. Ал катуу ооруп жатканында: «Мен көз жумганда сөөгүмдү ушу жерге койгула. Асыл жерди акылым гана эмес, бүткүл денем менен сезип жатайын», — деп керээз калтырган. Анын бу керээзи аткарылып, сөөгү кыргыз жерине жашырылган.

Эл камын эртелен ойлоп, жер кунарынын кутун чыгарууга өмүрүн арнаган адамдын — Васильевдин көрүстөнү азыр да Чумыш тогоонунун жээгинде турат...

Ошондон жыйырма жети жылдан кийин гана Кыргыз республикасынын өкмөтүнүн тапшыруусу боюнча экинчи бир белгилүү адис С. В. Семенов инженерлер тобу менен Кыргызстанга келишип, бир учурда башталып келип токтоп калган Чоң Чүй каналынын курулушун техникалык жактан иликтөө жана анын максатка ылайыктуулугун негиздөө боюнча зор иштерди жүргүзүүгө камылга көрө баштайт.

Кыргызстандын тарыхынан: «Айдалуучу жердин аянтынын кеңейиши сугат проблемасы менен тыгыз байланыштуу. Анткени республикадагы сугат жерлер азыр бардык айдалуучу аянттардын 90%тин түзөт...»

Ошентип Кыргызстан КП(б) Борбордук Комитетинин сунушу менен С. В. Семеновго уюштуруучулук иш толук тапшырылат. Алгачкы эсептөөлөр үчүн инженерлердин атайын тобу уюштурулуп, долбоорлоо үчүн баштапкы маалыматтар жыйналат. Адистердин арасында каналдын долбоорлорун түздөн-түз түзүүчүлөр М. Ф. Патрушев менен А. К. Шаршуковалар да бар болчу.

Чоң курулушка ири өлчөмдөгү каражат керек эле. Ошондуктан бул курулушка өкмөт тарабынан 75 миллион сом (1940-жылдагы акча менен) каралат. Ал эми канал толук пайдаланууга берилгенде Чүй боорунда 100 миң гектар жер сугарылып, 80 миң гектар жер кошумча түрдө которуштуруп айдоого киргизилмекчи.

Бардык иликтөөлөр менен бирге каналды долбоорлоого болгону алты гана ай мөөнөт берилген. Курулушка болсо — эки жыл. Мына ошондуктан каналды долбоорлоо тобунун үлүшүнө күн-түн иштөө шыбагасы тийди. Бирок алар чым дешпей чыдап коюшту.

Семеновдордун үй-бүлө архивинде сакталып турган, республиканын өкмөтүнө багышталган көп документтердин биринде мындай деген кошумча жазуулар бар: «Эртең мененки саат 5. Делебе козголуп, көңүл жайында эмес. Ошондуктан бир аз баш аламан жазылган катымдагы көп сөздүүлүгүм үчүн мени кечирип коюңуздарды сураймын?..»

Көп сөздүүлүк!.. Бирок ал документ-катты азыр дагы окуган адам андан ашыкча бир сөздү, сүйлөмдү таба албасы бышык. Саргарган кагаздарда так түшүндүрмөлөр, чиймелер, сандар... Бардыгы кыска жана түшүнүктүү.

Каналды бүткөрүүгө карата даярдалган толук документ бар болгону машинка менен 9 гана баракка сыйган. Кызык [illegible] — курулуш башталарга дагы бир жыл убакыт бар эле, бирок катта ушунчалык так эсеп берилген. Мунун өзү иштин стахановдук ыкмаларын уюштуруу үчүн «...20 миң даана күрөк, 3 миң даана керки,

РЕЦЕНЗИЯ

Антисоветизмди ашкерелеген эмгек

Биз бүгүнкү күндө советтик чындыкты бурмалоочу антисоветизмдин бетин ачуу үчүн социалисттик түзүлүштүн артыкчылыгын конкреттүү фактылардын негизинде ачык көрсөтүүгө, социализмдин закончеңемдүү көрүнүшү болгон турмуштун интернационалдашуусунун башкы себептерин жана анын өнүгүшүн, ошондой эле бул процесске таянуч болгон СССР элдеринин улуу достугун талыкпастан пропагандалап турууга милдеттүүбүз.

«Буржуазиялык пропаганда,— деп белгилеген КПССтин XXVII съездинде КПСС Борбордук Комитетинин Генеральный секретары жолдош М. С. Горбачев,— дүйнөдөгү адамдарга кылдаттык менен бурмаланган информацияны жаадырат, аларга зыяндуу ой-максатты жана сезимдерди тануулайт, башкаруучу күчтөр үчүн пайдалуу болгон граждандык жана социалдык позицияны алдын ала белгилейт. ...Социализмди бардык ыкмалар менен жаманатты кылып, демократия, эркиндик, теңдик, социалдык прогресс сыяктуу баалуу жактарыбыздын маанисин бурмалайт. ...Идеологиялык диверсияларды ашкерелөөдө да, социализмдин реалдуу жетишкендиктери, социалисттик турмуш ыңгайы жөнүндө туура информацияны жеткирүүдө да чечкиндүүлүк керек» (КПССтин XXVII съездинин материалдары. Фрунзе, «Кыргызстан», 1986-жыл, 22, 103-беттер).

Жогоруда айтылгандай, антикоммунизм менен антисоветизмдин чүмбөттөрүн сыйрып, чыныгы жүзүн көрсөтүп, алардын биздин турмуш жөнүндөгү ушак-жалааларын четке кагып, «илимий тыянактарын» ашкерелеп, бетин ачуу советтик окумуштуулардын негизги милдеттеринин бири. Жакында ушул проблема боюнча Советтик Кыргызстандын реалдуу жетишкендиктеринин негизинде антикоммунизмди ашкерелеген З. Эралиевдин монографиясы[1] жарык көрүп, коом таануу илиминде дагы бир маанилүү эмгек пайда болду.

Биздин оюбузча автордун бул эмгеги (изилденип жаткан маселе боюнча) мурда жарык көргөн китептеринин түздөн-түз уландысы болуп саналат. Бирок азыркы эмгегинин өзгөчөлүгү: социализмди мындан ары да өркүндөтүү учуру изилденип, күн сайын жүрүп жаткан коомдук турмуштун интернационалдашуусунун орчундуу ар түрдүү маселелери боюнча антисоветтик пропаганданын калп айтып апыртууларынын, советтик чындыкты — нукура тарыхты бурмалоочулардын бети ачылып ашкереленгендигинде.

Сын баяндама берилип жаткан китептин биринчи бөлүмү азыркы күндөгү антикоммунизмдин мүнөздүү белгилерин терең ачып көрсөтүү менен советтик коомдун диалектикалык биримдигин бузууга карата жасалган натыйжасыз аракеттерине арналган. Автор англис, француз тилдеринде жарык көргөн «эмгектерди» кылдат иликтөө менен келтирилген кээ бир негизсиз фактыларды алардын идеясына каршы багыттап, советтик турмуштун интернационалдашуу процессин ыплас-ушактоолордон, жөө жомоктордон арылтып, буржуазиялык «адистердин» бетин ачкан.

Буржуазиялык бурмалоочулар СССР элдеринин достугун бузуп-жарууга жан талашып, «советтик тарыхчылар атайын достук деген терминди, түшүнүктү киййирушти» — деп ар кандай ушактарды таркатышууда. Буга карата автор тарыхый фактылардын негизинде СССР элдеринин ортосундагы улуу жана бекем достуктун пайда болуу өбөлгөлөрүн кенен иликтеп, анын өсүү диалектикасын баса көрсөткөн. Биздин оюбузча, тарыхый аспектиде алганда элдер достугуна автор туура аныктама бере алган.

Ал эми китептин экинчи бөлүгүндө СССРдин бирдиктүү эл чарба комплексин өнүктүрүүдө тең укуктуу, эркин элдердин бир туугандык достук мамилеси, өз ара жардамдашуусу, экономикадагы жетишилген зор ийгиликтер батыштагы советологдордун курулай доогматына карама-каршы коюлуп, терең илимий иликтөөгө алынган. Советтик

---

[1] З. Эралиев Советтик Кыргызстандын чындык турмушу — антикоммунизмди ашкерелейт. Фрунзе, Кыргызстан, 1987. 159-бет.

[illegible] чыгарылган өнөр жай продукциязарынын жүздөн ашуун түрлөрү [illegible] Азиянын, Африканын, Латын Америкасынын алтымыштан ашуун [illegible] жи[illegible] Мындай ийгилик социализмдин артыкчылыгы менен гана түшүндүрүлөт. Со[illegible] капитализмден айырмаланган эң зор артыкчылыгын көрмөксөн болушкан. [illegible] бизге жалаа жабуу боюнча «адистердин» айла-амалдары, жорук жосун[illegible] сынга алынат.

[illegible] советчиктердин ыплас ушактарына каршы автор төмөнкү мисалдарды кел[illegible] Республиканын областык, шаардык, райондук 100 газетасы жана 15 журналы 2 [illegible] кага жакын санда басылып чыгат.

Китептин орчундуу бөлүгү Советтик Кыргызстандын эмгекчилеринин рухий тур[illegible] өнүгүүсүн көрсөтүү аркылуу антисоветтик сандырак тыянактардын, божомол[illegible] негизсиз экендигин далилдеп берген. Нукура чындык — рухий турмуштун [illegible] интернационалдашуусунун жүрүшү конкреттүү мисалдар менен чагылдырылган, келти[illegible] фактылар ишенимдүүлүгү менен айырмаланып турат. Бул бөлүм боюнча [illegible] изилдөөсүнөн чыккан ток этээр тыянак: көп улуттуу совет элинин илим[illegible] адабият жана искусстводогу улам жаңы чектерге жетишүүсү, алардын күн[illegible] өнүгүүсү — лениндик улут саясатынын салтанатынын күбөсү, турмуштук [illegible] интернационалдашуусунун жыйынтыгы.

Автор бул эмгекте эмгекчилерди интернационалдык духта тарбиялоого чоң көңүл [illegible]. Ошондуктан соңку бөлүмдө СССРдин эркин жана тең укуктуу элдеринин бекем [illegible] туугандык өз ара мамилелерин ачып көрсөтүүгө күнт койгон. Автор биз[illegible] ийгиликтерибизди — совет элинин күндөлүк интернационалдык бирим[illegible] натыйжасы деп карайт.

[illegible] автор биздин идеологиялык ишибиздеги кээ бир мүчүлүштөр тууралуу, [illegible] жаткан айрым маселелер жөнүндө өз пикирин ортого салган. Кээ бир [illegible] эмгектерде жолугуучу эски стереотиптик ыкмалардан баш тартканы да байка[illegible].

[illegible] оюбузча, автор кээ бир чаржайыт баяндоолорго орун берген, маселелерди [illegible] изилдөө үстүртөн жүрүп калган сыяктанат. Бирок бул кемчиликтер [illegible] жогоруда айтылган баалуу жактарын төмөндөтпөйт, ал азыркы учурдун тала[illegible] толук жооп берүүчү, аныкталган — так, аргументтүү материалдардын негизинде антисоветтик бурмалоолордун бетин ачып, советтик чындыктын күчүн далилдеп турган татыктуу эмгек болуп саналат.

Бейше УРСТАНБЕКОВ,
тарых илимдеринин кандидаты

Мезгилге үндөш

Бүткүл өлкөбүз кайра куруунун духу, жаңылануунун деми менен жашап жаткан [illegible] адабиятыбыз жалпы элдик иштен четте калбашы керек. Ушундан улам поэзия[illegible], айрыкча граждандык лириканын чалгындоочулук ролу зор. Мына ушул маанide [illegible], жаш акын Маркабай Ааматовдун «Таң тосуу» (Фрунзе, «Кыргызстан», 1985 [illegible]) жыйнагы бүгүнкү күнгө үндөш десек болот.

М. Ааматовдун согуш жана тынчтык темасындагы ырлары көзгө урунат. Автор буга бекеринен кайрылып отурган жок. Азыркы мезгилде, бүткүл прогрессивдүү адамзат дүйнөлүк алааматтын — ядролук согуштун коркунучунда турганда, акындын сөзү [illegible] каршы атылган ок катары кызмат өтөмөкчү. Ошондуктан акын «мезгил жүгүн кимдер кандай түшүнөт?» деген суроону бекеринен койбойт. Ага өзү жооп берет. Анын жүрөгүн өйүгөн, түйшөлткөн нерсе — адамзаттын эртеңки тагдыры, кийинки урпактардын келечеги.

Бүткүл прогрессивдүү адамзаттын тынчсызлануусу, дүйнөлүк согуш коркунучуна каршы чыккан өктөм үнү — М. Ааматовдун «Мезгил жүгү» аттуу ырынын лейтмотиви ушундай. Аталган ыр цикли беш бөлүктөн турат. Муну тынчтык тууралуу ода десек да болот. Корчагиндердин, Кычандардын, Чолпонбайлардын курагында эрдик көрсөткөнбү, улуу муундардын эстафетасын татыктуу улантуудабызбы деген суроо — бул бүгүнкү күндүн эң адилет суроосу. Өткөндөгүнү эске алып, келечекке кадам шилтөө — азыркы муундун айныгыс милдети. Ошондуктан акын өз муунунун өкүлдөрүнө бекеринен минтип кайрылбайт:

Улуу муундар жетпегенге жетем де!
Убадаңды ишиң менен бекемде!
Бир өмүрдө мунун өзү зор бакыт,
Кызмат кылуу, өмүр арноо мекенге

(9-бет).

Кийинки муун өкүлдөрүнө жеңил эмес түйшүк жүктөлгөн. Дыңды бузуу, ГЭСти, БАМды куруу өңдүү залкар жумуштарды аткарышып, жыйырманчы кылымдын урпактары мезгил жүгүн татыктуу көтөрүп келе жатышат. Мезгил жүгү барган сайын [illegible]рлоп, барган сайын кыйындайт:

Жыйынтыгы ушул ырдаар ырымдын:
Кереги жок бизге такыр тынымдын,
Мезгил жүгү —
Тынчтык күндү коргойлу,
Урпактары жыйырманчы кылымдын!
(12-бет).

М. Аматовдун окурманды тынчтыкка, достукка, Мекенди сүйүүгө үндөгөн [illegible] дай ырлары жыйнактан арбын орун алган.

Элибиз фольклордук чыгармаларга бай экендиги баарыбызга маалым. А[illegible] кы учурга ылайыкташтырып, кайрадан иштеп чыгуу — адабиятыбыздын [illegible] орчундуу маселелеринен болуп саналат. Бул маанилүү ишке жаш жазуучулар [illegible] жаш акындардын активдүү катышышын кызуу колдоо, кубаттоо гана керек. [illegible] М. Аматовдун «Асан-Кайгы тууралуу кайгылуу ыры» ушул жөрөлгөнүн [illegible] кошулат. Элибизде эзелтеден айтылып жүргөн Асан-Кайгы жөнүндөгү уламыш [illegible] негизин түзөт. Лирикалык каарман качандыр бир кезде көзү өтүп кеткен, бирок эл оозунда түбөлүк жашап калган Асан-Кайгы менен эл тагдыры, жер тагдыры тууралуу ой бөлүшөт.

Кан күсөп, курал камдап оолуккандын
Көздөрүн келмек анда оюп салгын.
Колундан келээр болсо шашаар элең
Калкыңдын калкаңычы болуп калгын!
(36-бет).

Бул жерде Асан-Кайгы — боорукерликтин, адамгерчиликтин символу катары көрсөтүлөт.

Айтмакчы, автордун бул жыйнагында ар кандай темадагы көптөгөн ыр циклдери орун алган. Булар өз-өзүнчө турганы менен тематикалык жактан өз ара жакын, бир бүтүн идеяга баш ийдирилген. Маселен, «Капчыгайдагы жаз», «Баба жолу», «Айыл сүрөттөрү» циклинен, «Үч кайрык» өңдүү ырлар циклинде жаш акындын чоңураак темага, масштабдуу ой айтууга умтулгандыгы байкалат. Айтылган ырлар цикли, балким, авторго поэзиянын көлөмдүү формасы болгон дастанга, поэмага өткөөл катары кызмат өтөмөкчү.

Назир СЫДЫКОВ

◆ ◆ ◆

АЙ САЙЫН ЧЫГА ТУРГАН АДАБИЙ-КӨРКӨМ ЖАНА КООМДУК-САЯСИЙ ЖУРНАЛ

КЫРГЫЗСТАН ЖАЗУУЧУЛАР СОЮЗУ МЕНЕН МАДАНИЯТ МИНИСТЕРСТВОСУНУН ОРГАНЫ

ГБ Киргизской ССР
1987
им. В. И. Ленина

№ 12

ДЕКАБРЬ

1987

1931-жылдан бери чыгат

МАЗМУНУ

Чыңгыз АЙТМАТОВ: Ушундай бир адабият жараталы... 3

Насирдин БАЙТЕМИРОВ. Ой токою, төрт саптар 17

Мухтар БОРБУГУЛОВ. Элеттик жигит, роман (уландысы) 24

Түмөнбай БАЙЗАКОВ. Баратамын сересине өмүрдүн, ырлар 63

Мурза ГАПАРОВ. Биздин үйдүн Карлсону, пьеса 71

Нинакан ЖҮНДҮБАЕВА. Тынчтык данын айдайлы, ырлар 95

ИЗДЕНҮҮ, ТАБЫЛГА, ЭСКЕРҮҮ

Имель МОЛДОБАЕВ. Рерихтер кыргыздар жөнүндө 98

ТОКТОГУЛ САТЫЛГАНОВДУН ТУУЛГАН КҮНҮНҮН 125 ЖЫЛДЫГЫНА КАРАТА

Төрт акындын айтышы 107

УСТАТТЫН ӨНӨРКАНАСЫ

Василий ШУКШИН: адабият жөнүндө . . 111

МИДИН АЛЫБАЕВДИН ТУУЛГАН КҮНҮНӨ 70 ЖЫЛ

Жапар КЕНЧИЕВ. Мидикемди эскерип . . 118

ОЧЕРК, ПУБЛИЦИСТИКА

Игорь БЕЛЯЕВ. Ислам жана саясат . . . 125

ӨНӨР

Амантур АКМАТАЛИЕВ. Көркөм кол өнөрчүлүк 135

АДАБИЙ СЫН, АДАБИЯТ ТААНУУ

Нуржан НАРЫНБАЕВА. Ажарынан айрылган түп нускалар (Талкууну улантабыз) . . 147

АЗИЛ, МЫСКЫЛ, ТАМАША

Достук азилдер 154

БИБЛИОГРАФИЯ

Журналдын 1987-жылдагы мазмуну . . 157

★

«АЛА ТОО»
ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

ОРГАН СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ КИРГИЗИИ И МИНИСТЕРСТВА КУЛЬТУРЫ КИРГИЗСКОЙ ССР

★

БАШКЫ РЕДАКТОР **Кеңеш ЖУСУПОВ**

РЕДАКЦИЯЛЫК КОЛЛЕГИЯ: **Шабданбай АБДЫРАМАНОВ, Сагы АКМАТБЕКОВА, Мар БАЙЖИЕВ, Камбаралы БОБУЛОВ, Өскөн ДАНИКЕЕВ, Ашым ЖАКЫПБЕКОВ, Асан ЖАКШЫЛЫКОВ, Төлөгөн КАСЫМБЕКОВ, Эсентур КЫЛЫЧЕВ** (жооптуу секретарь), **Акбар РЫСКУЛОВ, Жалил САДЫКОВ, Асанбек СТАМОВ, Каныбек ЭДИЛБАЕВ** (башкы редактордун орун басары), **Сүйүнбай ЭРАЛИЕВ.**

Техн. редактор Н. Кузиненко. Корректорлор З. Мамбетсалиева, Ж. Айткулова.

«АЛА-ТОО» БАСМАСЫ

Кол жазмалар кайтарылып берилбейт

Редакциянын адреси: 720301. ГСП. Фрунзе ш., Киров кечесү, 205. Телефондор: Башкы редактор — 26-49-95; Башкы редактордун орун басары — 26-40-16; Жооптуу секретарь — 26-55-12; Бөлүмдөр — 22-38-29, 22-18-94.

Терүүгө 25. 09. 1987-ж. берилди. Басууга 12. 11. 1987-ж. кол коюлду. Кагазы типограф. № 3, форматы $70 \times 108^{1}/_{16}$. 13,65 усл. кр.-отт. Бардыгы 10 басма табак. 14 усл. печ. л. Учеттук табак 15,8. Заказ 2409. Д—07106. Тиражы 61000. Баасы 70 т. Инд. 77300.

720301. ГСП. Фрунзе, типография издательства ЦК Компартии Киргизии, ул. Правды, 24.

© Издательство «Ала-Тоо», 1987 г.

УШУНДАЙ БИР АДАБИЯТ ЖАРАТАЛЫ...

— «Мезгил» программасынан «Ысык-Көл форумунун» өкүлдөрүн Кремлдеги кабыл алуу көрсөтүлүп жаткан учурда мен Самаркандын чет-жакасындагы кыштакта, бир чабан абышканын үйүндө элем. Ал орус тилин билбегендиктен, диктордун сөздөрүн ага которуп отурдум.

«Жазуучу деген, болсо ушундай болсун! Бүтүн дүйнөнүн кыйындарын топтогон тура! Мына, сага эки Чыңгыз. Бири кылычын жаландатып, дүйнөнү жексен кылмакчы болгон эле. Биздин Чыңгыз болсо аалам кыдырып, тынчтык туусун желбиретип барат. Иши кылып, өмүрү узун болсун»... — деди ал тамшанып.

Ошо кезде мен чыдай албай, чалга: «Жакында Айтматовго жолукмакмын, эгер шарт келишсе, а киши менен аңгемелешем».—дедим шерденип.

«Эгер жолугушуп калсанар, ага менден, бүткүл кыштактагылардын атынан салам айтып кой. Дүйнөнү согуш апаатынан куткарып калуу ишинде ага ийгилик тиле. Анын жаңы-жаңы китептери көбөйө берсин»,— деди чал.

— Ыракмат, жол түшүп аякка дагы барып калсаңыз, ал абышкага менден салам айтыңыз, эң жакшы каалоолорумду жеткириңиз.

— «Ысык-Көл форуму» чынында да дүйнөлүк маанидеги окуя болду! Чыңгыз Төрөкулович, аны уюштуруу идеясы кантип ишке ашкандыгы тууралында айтып берсеңиз.

— Албетте, ал кокустан эле пайда болгон жок. Менимче, форумдун уюштурулушун доорубуздун бүгүнкү чындыгы шарттады. Ал баарыдан мурда, адамдын ой жүгүртүүсүнүн жаңы баскычка көтөрүлгөндүгүнүн көрүнүшү болду.

Ачыгын айтканда, мындан он-жыйырма жыл илгери доорубуздун эң жетилген маселелери боюнча дидарлашып сүйлөшүү максатында бүтүн дүйнөдөгү пикирлеш адамдарды мына ушинтип өз үйүндө топтош эч кимдин оюна келбейт эле. Менимче, бул идея өз учурунда ишке ашырылды. Биз ар бирибиз таптакыр башка-башка адамдар, ар түрдүү социалдык, саясий, маданий түзүлүштөгү өлкөлөрдүн өкүлдөрү болгондугубузга карабай, болжолго же тобокелге негизделбеген, анткени, мен бул адамдардын ар биринин кимдигин, мүмкүнчүлүгүн, даражасын билер элем. Алардын көпчүлүгү менин сунушума каршы болбостугун мурдатан жүрөгүмдөн сезчүмүн, себеби бул адамдар менен көптөн бери таанышмын — биз эл аралык түрлүү жыйындарда тез-тез жолугушуп, аңгемелешип турабыз, сөз көбүнчө бүткүл адамзатты тынчсыздандырган учурдун эң кыйын маселелери жөнүндө болот. Мына ушу аңгемелешүүлөрдөн улам планетабыздагы эң глобалдуу көйгөйлөрдү тең бөлүшүүгө даяр, руханы боюнча бири-бирине жакын адамдарды өз чөйрөсүнө топтой турган бир уюм түзүү зарылдыгы туулду.

— Кечиресиз, бул көбүнчө саясатчыларга таандык иш эмеспи?

— Бул маселелер чынында да биринчи кезекте ...көлөрдүн саясий ишмерлери, түрдүү партиялардын өкүлдөрү кийлигишчү иш. Бирок саясий жалан саясий бүтүмдөр, келишимдер түзүүдөн гана турбайт эмес. Менин оюмча маданият ишмерлери жана, баарыдан мурда, интеллигенттер белгилүү даражада жаамы-журттун ой-пикирин чагылдырат.

— Неге?

— Себеби, интеллигенттер карапайым калктын, бүткүл эмгекчилердин ал-абалын, түпкү ой-дилин изилдеп, өз чыгармачылыктарында чагылдырат. Жалпылап айтканда, турмуш — алардын эң зор жана түгөнбөс изилдөө объектиси. Мен бу жерде көркөм чыгармачылык менен алектенген интеллигенцияны көңүлгө тутуп жатам. Буга табигый илимдер, анын бардык тармактары жана коом таануу илимдери менен алектенген интеллигенттер да кирет. Бир сөз менен айтканда, интеллигенттер коомдун эң татаал карама-каршылыктуу маселелерин да оң чечерлик кудуретке ээ эл өкүлдөрү. Анан калса, саясатчылар да өзүнө таяныч боло ала турган күчкө абдан муктаж. Мамлекеттик ...малар арасында өзүнчө чатышкан, согуштук, стратегиялык жактан ...таалдашкан карама-каршылыктар болот экен, мындай кырдаалдарда жогорку даражада талкуу уюштуруу кыйынга турат. Мына азыр биз XX кылымдын экинчи жарымы бүт бойдон адамдар ортосунда жалпы бир тил табыш маселесине сарпталып жатканына күбө болуп отурабыз. Саясатчылар бул иште кандай натыйжаларга жетишээрин биз эч ...шебиз жоктой, кайдыгер, кол куушуруп карап тура беришке, албетте акыбыз жок. Ушул себептен, адегенде бири-бирибиз менен жалпы тил табышууга аракеттендик, ошондон соң биргелешип иштеп чыккан идеяларыбызды жамы журтчулукка жана саясат ишмерлерине сунуш кылууга бел байладык. Бул форумдун пайдубалы мына ушулардын негизинде курулду.

Кеп биздерди ким бирөөнүн бир жерге чакырып, чогултушунда калган эле. Бул милдетти өз мойнума алып, колдон келишинче анын өтөсүнө чыгууга аракет жасадым, дүйнөдөгү атактуу адамдарга чакырык кагаздарын жибердим, алардын он беши келди.

— Аз эмеспи?

— Биринчи жолугушууга мындан көп адам келишин күткөн эмесмин. Бирок өз тармактарындагы эң абройлуу, эң беделдүү адам топтолушту, алар менен, алардын айткан пикирлери менен мамлекет башчылары да эсептешишет. Алардын ар биринин ысымдарын атап отурбайын, басма сөздө өз кезегинде ар бири тууралуу кеңири маалыматтар берилди.

Биз беш-алты күн бою чогуу баарлаштык. Анын эки күнү Ысык-Көл боюнда өттү. Менимче, негизги пикирлер да ушул жерде айтылды.

— Демек, «Ысык-Көл форуму» деп аталышына да ошол себеп го? Ушинтип атоону ким биринчи сунуш кылды?

— Биз адегенде Фрунзенин жанындагы Аларча капчыгайында чогулуп, алгачкы жыйыныбызды шарттуу түрдө «Достордун Аларчадагы жолугушуусу» деп атаганбыз. Жогоруда айтылгандай, негизги маектешүүбүз Ысык-Көлдүн боюнда өткөндүктөн, жалпы баарлашуубузду «Ысык-Көл форуму» деп атадык. Ким биринчи болуп ушундай атты сунуш кылганы азыр эсимде жок. Аны жалпы келишилген түрдө койдук.

Ошентип, биз бул форумду өзүбүздүн ички талаптарыбыздын негизинде жана жолугушуунун оптималдуу бир формасын издөө жолунда уюштурдук. Мындай мүнөздөгү баарлашуунун зарылдыгын, айрыкча Ысык-Көл боюнда айкын сездик, ошол өкүнүчтүү, кыска күндөр азыркы доордун эң бышып жетилген маселелери жагдайындагы ири маектешүүлөргө арналды. Биз табигый түрдө, адегенде азыркы учурдагы маданият, таалим-тарбия, экология, искусство маселелерине токтолдук. Бири-бирибизди жаңы-жаңы маалыматтар менен байыттык, өз ара тажрыйба алмаштык.

Форумдун эң бийик жери — Михаил Сергеевич Горбачев менен жолугушуубуз болду. Бул жолугушуу үч саатка созулду. Бизди ташпишке салган нерселер, биз көтөрүп чыгууга ниет кылган маселелер КПСС Борбордук Комитетинин Баш секретары тарабынан колдоого алынып, кубатталганы рухубузга дем берди. Ырасын айтыш керек, биздин ушул баштаган ишибиз туурабы, жокпу? — деп күмөнсүрөгөндөр да бар эле. Кремлдеги кабыл алуу — бул күмөнсүрөөлөрдү жокко чыгарды. Бул жолугушуу жалпы адамзаттын кайгөйлөрү бардык үчүн бирдей экендигин дагы бир жолу бекемдеди.

— Форумдун уставы, басма сөз органы барбы?

— Уставы жок. Анткени биз өз алдынча өнүгүү алууга жөндөмдүү.
— эркин группабыз. Сиз «Ысык-Көл форумунун» Билдирүүсүн окуганыңызда (ал басма сөздө жарыяланган) сезгеи болсонуз керек — ал эркин бирөөлөргө жоопкерчилик, милдет жүктөбөй, көрсөтмөлөрсүз жазылган.

Басма сөз органыбыз да жок. Биз өз форумубуз түзүлгөнгө чейинки уюмдарды туурабашыбыз керек.

— «Ысык-Көл форумунун» штаб-квартирасы бар экен. Ал Фрунзеде жайгашканбы?

— Ооба, бар. Москвада жайгашкан. Анын жооптуу кызматкери форумдун бардык иш кагаздарын координациялап турат.

Москвада өткөн «Ядросуз дүйнө үчүн, адамзаттын аман калышы үчүн» деген темадагы эл аралык кеңешме жүрүп жаткан учурда «Ысык-Көл форумунун» катышуучуларынын кезектеги жумушчу жыйыны болду. Анткени Москва кенешмесине биздин форумдун өкүлдөрүнүн көпчүлүгү катышкан эле. Биз өз жыйналышыбызда жакын арада бүтүрө турган иштерибиз туурасында келишип алдык. Питер Устиновдун сунушунун негизинде форумубуздун экинчи жыйыны быйыл күздө Женева шаарында өтө турган болду.

— Москва кенешмеси өз структурасы боюнча Сиздердин форумга окшошпу?

— Кандай десем. Москва кенешмеси — бир гана жолку жыйын, ал «Ысык-Көл форумуна» окшоп дайыма ишмердик көрсөтүп туруучу уюм эмес. Мен «Ысык-Көл форумунун» үлгүсү Москва кенешмесине негиз болду деп айтмакчымын. Анын катышуучулары да жекече чакырык боюнча жыйылышты, тактап айтканда, тиги же бу мамлекеттердеги таанымал адамдар, өзүбүздүн өлкөбүздөгү адабияттын, илимдин, искусствонун көрүнүктүү өкүлдөрү жекече мейман түрүндө чакырылды.

— Гарсиа Маркести Москвадан көрдүк. Аны сиздер форумга чакырган жок белениздер?

— Маркеске өзүм чакырык кагаз жөнөткөн элем. Бирок чакырылгандын баары эле келе албайт эмеспи, ар түрдүү себептер болот, зарыл жумуштар чыгып калат.

— Сиздердин форум агартуу системасын радикалдуу түрдө өзгөртүү зарыл деген пикирди ортого салганынын себеби эмнеде?

— Мектептеги азыркы таалим талапка жооп береби же жокпу? — деген суроо азыр катуу коюлуп отурат. Ушул жагдайда олуттуу ойлонуп көрүш керек. Мектептердеги таалим келечектеги талаптарды канааттандыра алабы же жокпу? Мектеп келечекте адамзат дуушар боло турган зор өзгөрүштөргө, биринчи кезекте экономикалык турмушта, эсептеп чыгаруу жана маалымат таратуу тармагында пайда боло турган өзгөрүштөргө даярбы же жокпу? Ушу тапта отуз-кырк баланын бир класста таалим алышы, алардын класстарга батпай жатышы, ар бир кырк беш мүнөттө предметтер боюнча окуткан мугалимдердин алмаша бериши көңүлдөгүдөй натыйжа бербей жаткандыгы улам ачыгыраак сезилүүдө. Мектептерде ушул тартипте иш жүргүзүү системасы үч жүз жылдан ашуун убакыттан бери улантылып келе жатат.

— Демек, сиздер балдарды окутуунун бул тартибин өзгөртө турган жаңы бир система иштеп чыгууну ойлонуштуруп жатсаңыздар керек?

— Жок. Себеби биз бул маселелер боюнча адис эмеспиз, ушул себептен эч кандай система ойлоп чыгарбайбыз.

— Анда...

— Биз маселе көтөрүп чыгабыз жана ошол маселени чечүү процессине көпчүлүктүн көңүлүн бура беребиз.

Чынында окутуучулардын жана агартуу тармагында иштегендердин алдында эң зор милдеттер турат. Анткени ар бир тармактын, ар бир илимдин өзүнө таандык «көрөңгөсү» болот. Мындай абал чынында адамзатка мүнөздүү нерсе — новаторлукка кадам таштаган адамзаттын желкесинде консерваторлуктун кутулгус жүгү болот. Агартуу ишиндеги артта калуучулук да ушул жүктүн кысымынан келип чыккан.

— Сиз бүткүл дүйнөдөгү мектептерди көңүлдө тутуп айтып жатасызбы?

— Ооба. Биздеги да, Америкадагы да. Ким билет, балким Америка жана Европа мектептери техникалык жабдылышы жагынан биздегиден жакшыраактыр, анткени ал жакта көпчүлүк окуу сабактарында компьютерлер колдонулат. Ырас, компьютер биздеги айрым мектептерге да киргизилип жатат, бирок абдан аз санда. Эгер компьютер системасы бүтүн дүйнөдөгү мектептердин бардыгында кеңири таралбаса, артта калуу дагы да терендей берери бышык. Форумда мына ушулар тууралуу сында да сөз болду.

— Форумдун катышуучулары эч кандай регламентсиз, ким канча кааласа, ошончо сүйлөптүр. Америкалык футуролог Олвин Тоффлер эки саат сүйлөдү деп уктук. Албетте, ал өз кесибинин багыты боюнча адамзаттын келечегинен маалымат берген болсо керек. Эгер жашыруун болбосо, ал нелерди айтты экен?

— Чынында да ал илимпоз көп сүйлөдү. Нелерди айтканын азыр толук эстей албайм. Бирок Тоффлердин элестетүүсүндөгү келечек өтө татаал жана кызыктуу экени эсимде.

— Көңүл көтөрөрлүк келечекпи деги?

— Жапжарык же капкаранғы деп ачык айтыш кыйын. Тоффлер бюрократизмге ыктаган коомдук түзүлүш кандай болорлугуна катуу ой буруп, адамзаттын өнүгүү жолундагы тоскоолдорду жана бул стратегиялык түзүлүштөн адамзаттын эртерээк арылышынын зарылдыгын баса белгиледи.

— Ошол тоскоолдордон кутулуунун жолу тууралында конкреттүү пикир айттыбы?

— Айткан жок. Анткени, ал бир секирүү менен эле өтүп кете турган тоскоолдук эмес. Адамзат бюрократизмдин сазынан эч качан бир секирүү менен чыга албайт, андан акырындык менен чыгуусу тийиш.

— Форумдун катышуучуларынын арасында тигил же бул маселелер боюнча келишпестиктер да болгондур?

— Мен арабызда бир катар чоң келишпестиктер болду деп айталбайм. Ар бирибиз өз таанымыбызга, өз ишенимибизге таянып сүйлөдүк. Ушу жерде дагы Тоффлерге кайрылайын. Анын оюу боюнча компьютерлештирүү жана илимий-техникалык революциядан улам жер жүзүндө жумушчу күчүнө болгон талап кескин төмөндөп, акыр-аягында көпчүлүк адам ишсиз калат. Ошол ишсиз калгандарды же Тоффлер айткандай «артыкбаш адамдарды» эмне кылыш керек? Илимпоз ушундай суроону ортого койду. Бул тууралында түрдүүчө ойлор айтылды. Америкалык жазуучу Жеймс Болдуин менен Тоффлердин ортосунда ушул «артыкбаш адамдар» деген сөз айтылышы тууралында кызуу талаш-тартыш болду. Болдуин бул терминге каршы чыкты. «Адамды артыкбаш деп айтпоо керек, себеби минтип айтуу аны кемситет, адамга карата эң этиеттик менен мамиле жасоо зарыл, эч ким эч качан, айрыкча биздин заманыбызда өзүн артыкбаш деп эсептебейт. Бу дүйнөгө жаралган ар бир инсан өзүн керектүү деп билет, ошон үчүн бул термин тегинен туура эмес. Жаныны жаратууда жана бүгүнкү индустриалдык шарттарда инсандын социалдык ордун аныктоого кызмат кыла ала турган башкача бир аталыш табуу зарыл» — деди ал. Дагы бир жолу айтайын, биздин талаш-тартыштарыбызда өтө курч кырдаалдар болгон жок. Биздин аңгемелешүүбүз бир темадан экинчи темага билинбей женил өтө бергендей кырдаал түзүүгө аракеттендик.

— Форумга биздин өлкөбүздөн кимдер кирген?

— Москвадагы жолугушууга чейин эки киши элек: мен жана башкалар катарында ишмердик көрсөтүүчү тажикстандык философ Акбар Турсунов. Москвадагы жыйналышыбыздан кийин биздин уюмга СССРдин эл артисти Михаил Ульянов да мүчө болду.

— Мындан бир нече жылдар мурдараак Сиз Бириккен Улуттар Уюмунун Түштүк Африка республикасындагы расизмге каршы күрөш комитетинин атайын чогулушунда ошондой эле Американын Тынч океанындагы «Пасифик» радиостанциясы аркылуу сүйлөгөн сөзүңүздө расизмге каршы күрөш тууралында кыйла маанилүү пикирлерди айткан элеңиз. Мындай күрөш «Ысык-Көл форумунун» программасына да киргизилгенби же жокпу?

— Жогоруда айтып өткөндөй, форумубуздун жыйындары негизинен консультативдик мүнөздө эле жана ушул себептен расизмге каршы күрөш биздин жолугушууларда сөздүн толук маанисинде от чачылдырылышын тапкан эмес. Ырас, мен да, форумубуздун башка мүчөлөрү да расизмди илдет катары карайбыз. Биздин негизги вазифабыз — коомдун кандай болушуна чечкиндүү көңүл буруу, инсанды чыныгы инсан калыбында сактоо маселеси жагдайында пикир жүргүзүү.

— Ушул жылдын башында Парижде Сиз «Ысык-Көл форумунун» президенти катары форумдун бир топ мүчөлөрү менен бирдикте ЮНЕСКОнун жетекчилери, ошонун катарында анын Башкы директору Амаду Махтар М'Боу менен жолугушуп, пикир алмашуу жүргүздүңүз эле. Ошонун жыйынтыгы кандай болду?

— Ишигилик, көңүлдөгүдөй. Биз жаңы уюшулган жаш уюм катары мындан ары ЮНЕСКО менен дайыма алакада болобуз. Эми кээригэ жыйналбайлы, жыйындарыбызга ЮНЕСКОнун өкүлдөрү да катышып, тиешелүү маалыматтарды алып, өз басма сөздөрүндө жарыялайт. Мындан тышкары ЮНЕСКО жолугушууларыбызды уюштурууга бизге да түздөн-түз көмөк көрсөтө турган болду.

Форумубуздун дагы бир милдети — дүйнөдөгү өзүнө окшош башка бир катар жаш уюмдарга камкордук кылуу. Биз ушул жакынкы убакыттын ичинде Рим клубу, ошондой эле Бүткүл дүйнөлүк илим жана искусство Академиясы менен да мамиле түздүк.

— Чыңгыз Төрөкулович, Сиз СССРден жалгыз өзүңүз (жазуучулардан) Европа илим жана искусство Академиясынын мүчөсүсүз. Жакында Сиздин Бүткүл дүйнөлүк илим жана искусство Академиясынын академиги болуп шайланганыңызды жана Швециянын СССРдеги элчилигинде Сизге ошол Академиянын дипломун анын президенти, атактуу физик илимпоз Харел Халенг тапшырганын угуп, айбай кубандык. Көптөгөн өзбек окурмандарыбыздын атынан Сизди дагы бир бийик наамыңыз менен куттуктайм.

— Рахмат.

— Ушул эки Академия тууралында кыскача кеп салып бересиз.

— Экөөнө тең дүйнөдөгү ири окумуштуулар, маданият менен адабияттын өкүлдөрү шайланышкан. Бул академиктер ар жылы эки мертеден жыйналып турушат жана чоң маселелер тууралында докладдар жасашат, өз ара пикир алмашышат. Албетте, алар менен, алардын ой пикирлери менен мамлекеттердин башчылары эсептешишет. Ушул эки Академиянын тең президенттери, дайыма иштеп турган жооптуу секретарлары, ошондой эле жаңы академиктерди шайлоочу советтери бар.

— «Известия» газетасынын чет өлкөдөгү кабарчысы өз макалаларынын биринде мындай деп жазган эле: «Францияда болгон бардык совет жазуучулары анын борборундагы «Глоб» деп аталган китеп дүкөнүнө сөзсүз түрдө келип, ердеги француз китепкөйлөрү менен жолугушат. Бул дүкөндө Паустовский, Симонов, Катаев, Айтматовдор болушкан жана алар менен жолугушуу абдан кызыктуу өткөн».

Чыңгыз Төрөкулович, ушу жолугушуу жана жалпы эле «Глоб» дүкөнү жөнүндө бир аз аңгеме куруп берсеңиз көпчүлүк окурмандар үчүн көңүлдөгүдөй иш болор эле.

— «Глоб» Париждин борборунда жайгашкан. Анда негизинен советтик авторлордун китептери сатылат.

— **Француз тилиндеги китептериби?**

— Француз жана Советтер Союзунда чыгарылган орус тилиндеги китептер. Бул абдан атактуу дүкөн, мында дайыма эл көп болот, айрыкча жаштар.

Жакында «Глобго» мени дагы бир жолу чакырышты. Жолугушуунун жүрүшүндө китептерим сатылды. Суроолор абдан көп берилди. Жалпысынан алганда бул дүкөн, анын китепкөй кардалдары СССР менен Франция ортосундагы маданий мамилелердин дагы да бекемделиши тарабында эң чоң иштерди жасап жатат.

— **Турцияда Сизге эстелик тургузулуптур деген сөз эшиттим...**

— Дагы кандай «кеп» уктуңуз? Бул жалган кабар. Олда, адамдар э-эй...

— **«Ботогөз» повестиңиз немис (ГДР) мектептеринин адабиятты окутуу программасына киргенине көп болду. Дагы кайсы чыгармаларыңыз кайсы чет өлкөлөрдүн мектептеринде өтүлөт?**

— Дээрлик бардык повесттерим. Негизинен Европа өлкөлөрүнүн адабият сабактарында өтүлөт.

— **Чет өлкөлөрдө Сиздин китептериңиз Лев Толстойдун китептерине караганда да көбүрөөк чыгат экен. Алардын санын так айта албайсызбы?**

— Мындайча салыштыруу орунсуз. Жазуучулук иште бухгалтерлик эсеп жүргүзүүнүн кереги жок. Толстойдун заманы башка, биздики башка. Азыркы китептер абдан тездик менен которулуп, көп чыгарылып жатат. Анан дагы айтаарым — жазуучунун кандайлыгы — анын китептеринин саны менен өлчөнбөйт. Толстой да, Достоевский да чыныгы классиктер.

— **Сиздин оюңузча советтик жана чет өлкөлүк китеп окурмандардын ортосунда кандай айырма бар?**

— Мында чоң айырма деле жок. Бизде да, чет өлкөлөрдө да көркөм адабиятты өтө маанилүү санап, ага аздек менен мамиле жасаган окурмандар көп.

— **Сиз «менин окуучуларым азайып баратат» дегениңизге түшүнө албай, таңкалып жүрөм. Тескерисинче алардын саны артып жатпайбы. Китеп дүкөндөрдөн чыгармаларыңызды түк да табалбайбыз, романдарыңыз басылган журналдардын сандарын китепканалардан алып окуш үчүн айлап кезек күтүшкө туура келет...**

— Окуучуларым бир жагынан азайса, экинчи жагынан көбөйүп жатат. Билсеңиз, жазуучу жашы өйдөлөгөн сайын өзгөрөт, анын рухий дүйнөсүндө, турмушка көз карашында билинбеген өзгөрүүлөр жүрөт. Жана, табигый түрдө, жылдардын өтүшү менен чыгармаларында мазмунду дагы да тереңдетүүгө ышкысы артат. Ал эми кээ бир окурмандарга мындай терең ойлорго ык койгон чыгармалар жакпайт, себеби алар оңой түшүнүлө турган чыгармаларга көнүп калышкан. Мен окуучуларым азайып баратат дегенимде мына ушундай окурмандарды көңүлдө тутам.

Бирок олуттуу ойлорго ык койгон окуучуларымдын саны улам артып баратканына кубанамын. Муну мага келип жаткан каттар айкын бекемдейт. Адегенде көпчүлүк каттарда окурмандар же фактыларды келтиришээр эле, же өз сезим толкундоолорун билдиришчү. Эми болсо бир топ терең мазмундуу каттарды алып жатам, алардагы ой-байкоолорду жана талдоолорду окуп кубаттанам.

— **«Жазуучулук иште мен карапайымдыкты дурус сапат деп эсептейм. Бирок ким канчалык карапайым жазууга аракеттенсе, ошол деңгээлдеги карапайым жазуучу бойдон кала берет. Ошон үчүн намыскөйлүк менен куралданып, өз алдына бийик үлгүлөргө теңелүү максатын**

коюу керек. Мен үчүн андай үлгүлөр Софокл, Достоевский жептелет. Мен кайсы негизде ушундай улуу чеберлерден начар жазууга аракеттенүүм керек? Менин максатым — алардан да мыкты жазуу». Бул Габриэль Гарсиа Маркестин сөздөрү. Сиз буга кандай карайсыз? Сиз үчүн кайсы жазуучулар мына ушундай үлгүлөрдөн болуп жептелет?

— Албетте, бул сөздөр Маркес тарабынан абдан таасирдүү айтылган экен. Бирок анын айткандарынын баары эле бүткүл чындык боло бербейт го. Экинчиден, жазуучу данкка жетемин деп канчалык намыскөйлөнсө да талант-кудурети болбосо бардык аракеттери ийгиликсиз аяктайт. Анан, калеми Достоевскийдикинен өткүр жазуучу гана аны менен күч сынашышы мүмкүн, болбосо бели сынат.

Көркөм сөз өнөрү дайыма алга кадам таштай берет. Бул — закон ченемдүүлүк. Ар бир жаны муун жаны тажрыйба, жаны билимдер менен куралданат, ар бир жаны доордо жаны ысымдар пайда болот жана табигый түрдө, алар өткөнгө биротоло жүгүнүп калбай, жалпы өнөрдүн өнүгүшүнө өз үлүштөрүн кошуусу шарт.

— Кабарыныз болсо керек, жазылбаган бир ишенимде, жазуучу кембагалдыкты, кыйынчылык азаптарды жана бактысыздыкты баштан өткөргөн күндө гана жакшы жазуучу болот экен.

— Кабарым бар. Бирок, айрыкча, биздин учурубузда жазуучуга бул шарт эмес. Жазуучу болом деген адам турмуштун бардык өйдө-төмөнүн билгичтик менен иргеп чагылдырышы зарыл. Өзүнүн жеке дүйнөсүнүн чөлкөмүнө түшалып, тар көйгөйлөргө оролушуп калбашы керек.

«Турмуш үйрөнүү» максатында атайлап беш-алты күндүк командировкаларга чыгып келип турган жазуучулар да учурайт. Мен мындайды эч түшүнө албайм. Кызык, кантип эле турмушту ушундайча түрдө үйрөнүүгө мүмкүн болсун... Аны атайлап үйрөнөм деп баш катыруу кажатсыз, ал табигый түрдө, өз дээринде болушу керек. Күндөлүк турмуш агымынан сыртта калбан, өз байкоолорун терендештирип, замандаштардын сөздөрүнө, ой-санааларына астейдил кулак төшөп, улуу классик чеберлердин тажрыйбаларын ар тараптан үйрөнүп, алардын баарынан өзүнө керектүү нерселерди ала билиши абзел.

— Сиздин оюнузча жазуучунун иштөө тартиби кандай болушу керек?

— Бу жагданда мен жалпы мүнөздө гана пикир айтышым мүмкүн, себеби өзүм да туруктуу бир тартип сактай албайм. Бирок жазуучулук иште да катуу бир тартип сакталышы, албетте, керек.

— Көбүнчө күндүн кайсы маалдарында жазасыз?

— Эрте танда.

— Бир күндө нече бет?

— Түрдүүчө. Кээде он бет жазсам, кээде бир бет да жазалбайм.

— Жазгандарыңызды кайра көчүрөсүзбү?

— Сөзсүз.

— Жаны чыгарманы оной эле жазып баштайсызбы?

— Жок. Башташ абдан кыйын.

— Басмадан чыккан чыгармаларыңызды кайра окуйсузбу?

— Окугум келет, бирок убактым жетишпейт.

— Кээ бир жазуучулар: «Жазып жаткан чыгармамдын каарманы менин эркиме көнбөйт. Ойлогондорум калып кетип, ал өз билгенинче аракет кыла баштайт. Мен эч аргасыз анын артынан ээрчишке мажбур болом»,— деп айтышат. Сизде дагы ушундай абалдар болуп турабы?

— Түшүнбөдүм. Каарман кантип өз авторунун чийген чийминен чыгып кете алат. Эгер чыгып кетсе, анда сюжет мурда чийки ойлонулган болуу керек.

— Жазуучу өз ичинде актер болушу керек деген элениз. Бул пикиринизди кененирээк түшүндүрүп айтып бере аласызбы?

— Айтайын. Жазуучу өзү жазып жаткан чыгармасынын ар бир эпизодун эркин элестете алышы, кейипкерлеринин кыймыл-аракетин жана алар кандай абалда сүйлөшүшөөрүнөн бери өз оюнда иштеп чы-

тыны зарыл. Ошондо гана анын сүрөттөөсү ишенимдүү чыгышы мүмкүн.

— **Сиз үчүн кандай чыгарма идеал эсептелет?**

— Менимче, бардык замандар үчүн жарактуу, бир бирдей идеал болуп кала турган китеп жок. Бүгүн идеал эсептелген чыгарма убакыттын өтүшү менен өз күчүн жоготуп коюшу ыктымал.

— **Адабиятта жылына бир-экиден роман жазып койчу жазуучуларыбыз да бар...**

— Алар түшүмдүү иштеген жазуучулар болсо керек.

— **Мүмкүн ошондойдур. Бирок Сиз жашыңыз элүүдөн ашып, он чакты повесттердин автору болгондон кийин гана роман жазууга киришпедиңизби?**

— Ким билет, мүмкүн, мен роман жазышка абдан көпкө даярдангандырмын... Анан калса, көп жанрда деле эмес го.

— **Азыр да эсимде, Сиздин «Ак кеме» повестиңиз жагдайында кызуу талаш-тартыштар жүрүп жаткан учур эле, ошондо кимдир бирөө (адабиятка түздөн-түз тиешеси бар адам): «Айтматовдун повесттеринин дайыма кызыгуу туудуруп жатканынын себеби — мифтерди көп пайдаланып жатканында. Миф деген — бул экзотика. Ага миллиондогон чет өлкөлүк окурмандар кызыгат, мифке айрыкча европалык окурмандар өч болот. Мына ошон үчүн...» деп кобураган эле. Анын ушундайча аныктамасы таасир кылдыбы, же башка себептенби, айтор мифтерге берилүү тенденциясы ошондон тарта абдан күч алып кетти. Бирок таанылууну эңсеген жазуучуларга мифтер дагы пайда келтире албады.**

— Чыгармага мифти кийирүүнүн кереги бар же жок экенин жазуучунун ички туюгусу билет. Аны орунсуз эле кийире берсе, миф чыгармадагы негизги идеяга эч тиешеси жок, керексиз бир нерсеге айланат. Менимче, мифологизм азыркы заман прозасынан оолак, өзгөчө чындык. Адабият таануу илими бул маселенин өйдө-төмөнүн аныктоого дагы тереңирээк киришүүсү тийиш.

— **Бизде китеп соодасы мыкты өнүккөн, күнүгө жүз миңдеп китеп сатылат. Бирок ошол китептердин арасында начар жазылгандары да көп. Экинчиден, бизде китеп басып чыгаруу иши да дурус жолго түшүп калды, кайсы китеп дүкөнүнө кирбеңиз, бири-биринен чырайлуу жасалгаланган калың, калың китептер кардал таппай жатканын көрөсүз.**

Көркөмдүк татымы аз чыгармалар адамдардын рухий дүйнөсүн байытмак турсун, кайра жардылантат, сатылбай чаң басып жатканы өзүбүзгө экономикалык зыяныи тийгизет. Бул үчүн алардын авторлоруна, басып чыгарган адамдарга эч кандай жаза берилбейт. Ушул тарапта же кандайдыр чара иштеп чыгыш керекпи?

— Маселени чаташтырыштын эмне кереги бар. Муну чийки жазылган чыгармаларды чыгарбай коюп гана чечүү керек. Бул үчүн союздагы басмаларда иштеген жоопту адамдар принципиалдуу, катуу талапчыл жана чечкиндүү болуулары зарыл. Анын автору катар-катар наамы бар адам болсо да, «Урматтуу жолдош, сиздин жазганыңыз жарабайт» деп эле жүзүнө тике айтуу керек. Азырынча эч бир басма мындай чечкиндүүлүккө барбай жатат.

— **Принципиалдуулуктан сырткары бул иште бийик табит, жакшы чыгарманы жамандан ажырата билген кадик жөндөмдүүлүк да керек го.**

— Албетте.

— **Сиз өзүңүз окуш үчүн китептерди кандай тандайсыз?**

— Өзүмчө ыкмам бар, колума тийген жаңы китепти адегенде бир сыйра барактап чыгамын, анан окуй баштайм, алгачкы сүйлөмдөрдөн эле анын мыкты же начар жагын сеземин. Жакшы болсо аягына чейин окуйм.

— **Баш жагы начар болгону менен калгандары жакшы болуп кетиши да мүмкүн го.**

— Мүмкүндүр. Бирок мындай сейрек учурайт. [illegible] кезге чейин өз табитимден бир жолу да алдана электимин, ал көп жылдык тажрыйбадан улам калыптанган.

— Мен кээ бир жаш жазуучуларды [illegible], бир-эки китеби чыккандан кийин эле өздөрүнөн башканы, чоң устаттарды да чекине тенебейт, таанымал жазуучулардын чыгармалары... [illegible] да эч нерсеге арзыбайт» деп коюшат.

— Дүйнөдө кем акылдар азбы, андайлар жазуучулар арасында да учурайт. Классиксиз дешсе, деше беришсин. Жазуучу бой көтөрүүчүлүккө берилбей, ооз көптүрбөй, кара терге түшүп [illegible] изденгени оң.

— Чыңгыз Төрөкулович, карьеризм адабиятка да улам көбүрөөк аралашып келаткан жокпу?

— Тилекке каршы, ушундай. Адабият бизде көп учурларда карьера каражатына айланып кетип жатат. Себеби, адабият дүйнөсүндө үюмдар көп, үюм бар жерде, албетте, мансапкорлук да болот. Экинчиден, жазуучулар Союзу деген абдан абройлуу үюм. Ошондон улам карьеризмге да жол берилип кетип жатат.

— Азыркы көп жаш жазуучулар Япония жана Америка жазуучуларын туураганга ык коюшууда. Буга кандай карайсыз?

— Албетте, ар бир жаш жазуучу өз жолун изденгенине не жетсин. Мейли, тууран болсо да жаза беришсин, кептин баары жазылган чыгарманын түпкү натыйжасында, анын кандай чыгышында.

— Сиз отуз беш жашыңызда Ленин сыйлыгына татыктуу болгонсуз. Азыр жашы кырктан ашкандар да жаш жазуучу эсептелет.

— Бу дагы тарыхын бир агымдын өнүгүү процессине таандык көрүнүш болушу мүмкүн. Биз адабиятка келген мезгил, сыягы, бир аз башкачараактай эле. Биз тез өсүп жетилдик, адабиятты да ыкчам өздөштүрдүк. Ошондон соң акырындык менен оожала турган туруктуу бир мезгил башталды. Анын туруктуулугу адабиятка да өттү. Адабият жаңы горизонтторду, объектилерди табалбай, көбүнчө, майда-чүйдө нерселерге оролошуп калды. Ошол турмуштук бир калыптагы агым адабиятка келип жаткандарга да өз таасирин тийгизди көрүнөт. Жазуучулар көпкө «жаш» саналып жүргөнү да ошондон улам болсо керек.

— Адатта, прозага жаш өйдөлөгөндө киришүү керек, анткени, проза — накта турмуш тажрыйбасынан жаралат дешет. Бирок, он алты, он сегиз жашында деле проза жазгандар көп, аларда каяктан турмуштук тажрыйба болсун. Ырас, Шолохов прозаны жаш кезинен баштаган, бирок ал доор башка, биздин доор башка.

— Албетте, дүйнөнү көбүрөөк таанып-билгендердин прозага киришкени максатка ылайык, анткени, алардын башкаларга айта турган кеп-сөзү болот, бирок бир парадокс бар: көбүнчө жашы улгайгандар, өздөрүндө адабиятка шыгы бар экенине карабай, тартынып, арсарланып калем шилтешет, кокус жаман чыгып калса мага эл күлөбү деп, өзүнө көп ишеңкирей бербейт. Менимче, прозага ар кандай куракта: элүү жашта да, жүз жашта да кирише берсе болот. Албетте, он жети-он сегиз жашта да, аларда да өзүнө жараша тажрыйба бар.

— Сиз Өзбекстанда көп жолу болгонсуз, биз ошону менен сыймыктанабыз. Алтымышынчы жылдардын башында биздин республикабыз жөнүндө жазган «Пахтанын айдың жолу» деген очеркиңизди «Правда» газетасынан окуганым азыр да эсимде. А кезде Сиз Абдулло Каххардын «Чыпалак» повестине жогору баа бергенсиз.

«Өзбек кызы Зулфиянын шандуу кадамы менен Советтик Чыгыш адабиятына таланттуу жаңы үн кошулду, жаш жана келечектүү акын кыздардын бүтүндөй бир муунунун авазы ачык жаңыра баштады»... деп жазгансыз биздин ардактуу акыныбыз туурасында. Өзбек жазуучулары жөнүндөгү Сиздин айткандарыңызды келтире берсек...

— Өзбек адабияты туурасында көп эле айтууга болот. Эң негизгиси — ал алга карай бара жатат, ошол жолунда дайыма ийгиликке жетише берүүсүн каалайм.

Өзбек калемдештерим жөнүндө сөз болгондо талант[illegible] Пиримкул Кадыровду жана менин чыгармаларымды өзбек тилине [illegible] торгон которуучулардын ысымдарын да дайыма көңүлдө [illegible].

Кыргыз жана өзбек адабияттарынын өз ара мамилеси туурасында айта кетүүгө тийишмин. Биз, замандаштар, бири-бирибиз менен [illegible] чоодон эмес, жүзмө-жүз көрүшүп, жалаң чыгармачылык [illegible] эле эмес, жалпы маданияттын алдында турган маселелерди да [illegible] же бул даражада, биргелешип ишке ашырууга активдүү катыш[illegible]. Иши кылып, достук мамилелерди чыңдоонун чеги жок. Биз [illegible] дерин да бекемдешибиз зарыл. Эгер убакыт таап, бир-эки мерте Та[illegible] кенде же Фрунзеде учурашып, баарлашып турсак дурус иш болор эле.

— Евгений Евтушенко өзүнүн макалаларынын бириндe мындай деп жазат: «Мурас сезими — бүгүнкү тарыхый жана адабий процесстин эң таза багыты. Мурастын белгисиздиги — дилдин бузулушуна алып келет. «Эч ким, эч нерсе унутулбайт» деген девиз адабиятта да колдонулушу парз». Моюнга алуу керек, бул тарапта орус жазуучулары жана адабиятчылары чоң-чоң иштерди жүзөгө ашырып жатышат. Кимдир бирөөнүн субъективдүү пикиринен улам тарых катмарында канчадан бери катылып келген бир катар жазуучулардын, алардын катарында Гумилевдун, Хлебниковдун жана башкалардын ысымдары соңку кездерде акталып, чыгармалары жарыкка чыгарылып жатат. Бунинди ала[illegible]лы. Анын жазгандарынын арасында Улуу Октябрь социалисттик революциясын каралаган «Кесептүү күндөр» чыгармасы да бар эле. Эгер орус агаиндер бу жазуучуга карата али күнгө чейин кек сактай беришкенде, биз Буниндей чоң жазуучунун бир да чыгармасын окуй албаган болор элек.

Бизде да кээ бир адабий мурастарга бир жактуу көз караш бар. Буга жазуучу Фитрат менен акын Чолпондун чыгармаларына карата жасалган мамилени мисалга тартууга болот. Репрессия курманы болгон бул эки таланттуу жазуучу Советтик түзүлүштүн артыкчылыгын даңазалаган мыкты чыгармаларды жаратышкан. Ырас, алардын дүйнөгө көз карашында кээ бир кемчиликтер болгон, бирок алар каталыктарын өз учурунда моюнга алып, ондоого аракеттенишкен. Ошого карабастан алардын чыгармалары өзбек адабият тарыхынын барактарын толуктап турса да, айрым кишилердин: «Алар туурасында сөз кылуу, чыгармаларын басмадан чыгаруу — өткөндү идеалдаштыруу же улутчулдуктун маселелерин козгоо болуп саналат» деп жалган бүтүм чыгарышкан (чынында мындай адамдар «дагы бир чатагы чыгып, кызматтан түшүп калбайын» деп ушинтишкен), кээ бир адабиятчылардын чоңдорго жаман көрүнүп калбайлы деп иш тутушканынан улам жогорку эки жазуучунун китептерин адамдар окуй алышпады.

Бүгүнкү айкындык мезгилинде буларга жана булар сыяктуу башка жазуучулардын чыгармачылыгына жанычa, калыс мамиле жасоо мүмкүнчүлүгү туулду. Республикабыздын жазуучулар Союзунун пленумунда бул маселе туурасында ачык-айкын сөз болду, эми Фитрат менен Чолпондун адабий мурасы үйрөнүлө турган болду. Бу маселе боюнча атайын комиссия иштеп жатат. Мына, Абдулла Кадырини алалы.

— Мен бул жазуучунун чыгармачылыгын жакшы билем. Анын чыгармаларына Мухтар Ауэзов дайыма жогору баа берчү.

— Алексей Толстой жана таанымал Чыгыш изилдөөчү окумуштуу Бертельс бул жазуучубуз туурасында: «Дүйнөдө француз, орус, англис, немис жана инди роман мектеби сыяктуу романчылыктын беш мектеби бар эле. Алтынчысын Абдулла Кадыри жаратты» деп жазышкан.

— Айтмакчы, Кадыринин музейи уюштурулдубу?

— Мен Кадыринин уулу Хабибулло Кадырини жакшы тааныймын. Жашы бир топко барып калган, көп кыйынчылыктарды башынан кечирген, өз кесиби врач болсо да, дурус жазуучу. Анын атасы жөнүндөгү эскерүү китеби басмадан бир нече ирет чыгарылды. «Эгер менин көзүмдүн тирүүсүндө атама музей ачылса, аны уюштурууга көп пайдам тий-

[illegible] эле» дейт ал. Хабибулло аке Абдулла Кадыринин [illegible] анын чыгармаларынын толук жыйнагын басып [illegible] чыгаруу үчүн көп аракеттенди. Акыры бир топ адабиятчылар [illegible] үй-музейин ачуу, ру «Өзбекстан адабияты жана искусствосу» газетасына жазуучуга үй-музей уюштуруу туурасында ачык [illegible] жарыялашты. Бирок жакында Хабибулло акеге жолугуп сүйлөшсөм, азырынча [illegible] өзгөрүш боло электигин айтты.

— Чынында бул чоң жазуучуга үй-музей [illegible] керек... А Абдулла Каххардын музейи барбы?

— Азырынча жок. Бирок атайын чечим [illegible] музей-бак уюштуруу [illegible] Өзбекстан жазуучулар Союзу [illegible] ништиктүү [illegible] Бу тарапта [illegible] көрсөтүп жатат.

Чыңгыз Төрөкулович, менин көпчүлүк кесиптештеримдин жүрөгүн өйүп келаткан башка маселелер туурасында да Сиз менен кеңешүүнү [illegible] кылып жүрдүм эле. Себеби, сиз биздин түшүнүгүбүздө, чынында да, бүткүл Чыгыш калктары адабиятынын аксакалысыз.

— Кош.

— Алгач «Правда Востока» газетасында басылган «Тарых чындыкка каршы» (автору М. Вахобов) деген макала жөнүндө сүйлөшсөк.

— Мен кечээ кечкурун ошол макаланы, ага карата келген стаджтерди да окуп чыктым. Көпчүлүгү макаланын авторунун пикирин четке кагат, кээлери аны колдоп, кубаттайт. Мен кимдики туура, кимдики ката экенин тастыктап отургум келбейт. Менимче, макаладагы келишпес нерселер талашып-тартышууга да арзыбайт. Мени окумуштуу адамдын ушундай даражада ой жүгүртүүсү таң калтырат, адабиятка карата мындайча вульгардык-социологиялык мамиле жасоонун доору эчак өтпөдү беле!

— Мисалы, Чыңгыз Төрөкулович, андагы бир фразага токтолоюн. Автор «Жылдыздуу түндөр» туурасында сөз кылып жатып, мындай дейт: «Бабурдун жеке турмушуна тиешелүү көрүнүштөрдө, ал алтын идиштерден, алтын чөйчөктөрдөн тамак жана шарап ичкенин, аскерлерине алтын кымкаптарды тартуулаганын Кодиров маашырланып сүрөттөйт... Советтик жазуучу мындай байлыктардын кайдан алынгандыгы туурасында жазышы тийиш эле» (?!).

Логикасын карабайсызбы!

— Жалпысынан Бабур туурасында макалада ачуу сөздөр бар. Жакында мен индиялык бир окумуштуу жана жазуучу менен аңгемелештим. Мен ага: «Сиздер Бабурга кандай карайсыздар?» деп суроо бердим. «Биз Бабурду Индустандын чыныгы уулу катары эсептейбиз. Ал адегенде бизге баскынчы катары келсе да, кийинчерээк биздин жашоо өнүгүүбүздө чоң күчкө айланган. Бабур негиздеген Улуу Монгол империясынын цивилизациясы калкыбыздын өнүгүп-өсүшүнө чексиз чоң үлүш кошкон», — деп айтты ал сыймыктуу түрдө.

— Бабур туурасында Неру да көп жакшы сөздөрдү айткан.

— Кабарым бар. Бабурду чоң падыша дебесек да, улуу акын катары баалоого тийишпиз.

— Сизге Бабурдун поэзиясы жагабы?

— Бабур өз доорунун акыны, анын поэзиясы мен үчүн чыныгы чыгарма катары кадырлуу.

— Баса, силер Нооруз майрамын майрамдабай калыпсыңар го!

— Ошондой болду. Биреөлөр аны диний салт деп чыгышты.

— Анын динге эч тиешеси жок го, ал эчак исламдан алда канча мурда жаралган керемет салты эмес беле?

— Бул жагдайда бизде көп талаштар болду. Мындай кемчиликтер азыр түзөтүлүп жатат.

— Кызык иш болуптур!

— Чыңгыз Төрөкулович, Сиздин оюңузча Орто Азия жана Казакстан жазуучуларынын алдында турган эң чоң маанилүү проблемалар кайсылар?

— Орто Азия жана Казакстанды өзүнчө бөлүп айтпай эле азыр туура болбосо керек. Себеби, кийинки жылдарда маданият, адабият

алдындагы маселелер Союзубуздун бардык региондору үчүн универсал болуп калды. Ар бир региондун, албетте, өз-өзүнчө өзгөчөлүктөрү бар.

Жакында мен «Ала-Тоо» журналынын кызматкерлери менен жолугушуп, аларга адабият алдында турган вазифалар тууралуу айттым. Көпчүлүк адамдар биз бардык нерсени тиешелүү деңгээлде өздөштүрүп бүткөндөй, эми алдыбызда кең жана даңгыр жол жаткандай. Бардык кыйынчылыктар социалисттик түзүлүшүбүздүн алгачкы мезгилинде эле чечилип бүткөндөй ойлошот экен. Менимче, азыр илгеркиден, так тап айтканда, Орто Азия профессионал адабияты алгач кадам таштай баштаган мезгилдегиден алда канча татаал милдеттер турат.

Азыркы китеп окурмандар эки тилди билишет. Алардын китеп текчелеринде өз эне тилинде жазылган китептер менен кошо орус тилинде жана башка тилдерден орусчага которулган көптөгөн китептер бар.

Илгерки китеп окуучулар жакшы, жаман деп тандабай эне тилинде чыккан китептерди окуй беришер эле. Азыр алар орусчаны да мыкты билишет, эне тилинде жазылган китеп начар болсо, аны мындай жылдырып коюп, орусча чыккан жакшы китептерди окуй беришет. Орус тили аркылуу бүтүн дүйнө адабияты менен тааныша алышат.

Бул абал бир жагынан конкуренцияга да окшоп кетет. Эгер эне тилдеги чыгарма өзүнүн көркөмдүк таасир күчү менен, турмуштук камтышы менен ошол конкуренцияга туруштук бере албаса, аны окуй тургандардын саны кемийт. Ушундай өксүк болбос үчүн адабиятыбыз бүткүл дүйнө адабияты жана эң абалы орус адабиятынын котормолоруна таянып, өзүн-өзү кайра жаратышы, жаңы бийиктиктерге көтөрүлүү керек.

Мен адабиятыбызды улуттук рамкада кармап туруунун тарапкери эмесмин. Бирок биз ушундай бир адабият, ушундай бир көркөм ой жараталы, окуучуларыбыз андан башкаларга тартылбагандай болсун. Бул — өтө кыйын маселе.

Эми өз окуучуларыбыз үчүн мурдагыдан эки-үч эсе көбүрөөк күрөшүшүбүз керек.

Бизди күтүп жаткан жаңы-жаңы сыноолордон өтө алар бекенбиз? Өз көркөм оюбузду бүткүл дүйнөлүк көркөм ойдун даражасына көтөрө алаар бекенбиз? Биздин ушу кезге чейинки жараткан чыгармаларыбыз анчейин гана примитивдүү нерселер экенин ойлоп ташпиш тартам. Бул — түшүнүктүү, анткени, өткөн мезгилдер биз үчүн өздөштүрүү, окуп-үйрөнүү мезгили эле, эми эч нерсени шылтоо кылалбайбыз, антүүгө акыбыз жок.

Азыркы жазуучу өз элинин тилин мыкты билүү менен бирге орус тилин да терең өздөштүрүүсү тийиш экенин баса белгилегим келет.

— ***Орус тилинде да жазыш үчүнбү?***

— Орусча жазуу — милдет эмес, ал ар кимдин колунан келе бербес, орус тилин мыкты билген жазуучу курчураак рухий куралга ээгедер болот. Бу тил чоң билимдин каражаты го. Ал аркылуу өз улутунун адабиятын дагы жогорку баскычка көтөрүшү мүмкүн.

Эми бактысыз сүйүү же аялдарга феодалдарча мамиле жасоо тууралуу, же сентименталдуу чыгармаларды жазуу — майдалык, бул эчак артта калган баскыч. Азыр адамдарга терең философиялык ой зарыл. Мисалы, Өзбекстандын кайсы бир четки кыштактарында болуп өткөн окуяны жазыш үчүн бирөө колуна калем алса, ал дээрлик азыркы бүтүн дүйнөнү билиши, дүйнөлүк адабияттын тажрыйбасын өздөштүргөн болушу шарт. Ошондо гана чыгарма өз мураатына жетет.

— **Демек, бул үчүн жазуучу көп окуш керек экен да?**

— Албетте, бирок, тилекке каршы, «мен окурман-жазуучу эмесмин» деп, колуна эч китеп албай турган жазуучулар да бар...

— **...Жакында бир кушкабар уктум. Сиз туулуп-өскөн Шекердеги орто мектептин коллективи мектепке Сиздин атаңыздын атын коебуз деген чечимге келишиптир...**

— Ким айтты сизге?

— Уктум...

— Ошону туура табышкан болсо, мен үчүн абдан кубанычтуу кушкабар.

— **Балалык кезиңизден өздөштүргөн кайсы сапат Сиз үчүн өмүр бою кымбат?**

— Адилеттүүлүк. Өз тажрыйбамдан ушундай бүтүмгө келгенмин: адамдардагы бардык оң сапаттар башкы нерсе болгон Адилеттиктен башталат.

— **Чыңгыз Төрөкулович, эми сөздүн мазмунун жаңы романыңызга бурсак. «Кыяматты» талдоого алган айрым илимпоз-адабиятчылардын Сизди кудай издөөчү деп айыптап жатканына кандай карайсыз?**

— Мен китеп окурманды Библия мотивине ыңгайлаткандым үчүн эле алар ушундай бүтүм чыгарып жатат. Бул — адилетсиздик. Чыгармада мен болгону Библиянын көпчүлүккө белгилүү эпизоддорун көркөм метафора түрүндө пайдалангам. Ушу романды окуган жаштар динчилдерге айланып кетет дегендерн да — беймаанилик.

— **Романдагы Бостондун образы түшүнөрлүк — ал Сиздин чыгармачылыгыңызга мүнөздүү...**

— Бостон, чынында да, мен бала кезден бери биле жүргөн, аздектеген жана чексиз урматтаган Танабай, Едигей менен ага-инидей образ.

— Авдийчи?

— Авдий Каллистратов — мен үчүн жаңы образ. Бирок ал мага абдан жакын деп ойлоймун, чыгармачылык ишимде Авдийге окшош инсандар менен көп кез келишем.

— **Мени, айрыкча, романыңыздагы эки образ — эки бөрү: Акбара менен Ташчайнар күчтүү таасирлендирди. Алар назарымда, куду эле адамдардай сезиле берди.**

— Бөрү бардык чыгармаларда, айрыкча жомоктордо биздин эң жырткыч душманыбыз сыпатында сүрөттөлөт. Реалисттик адабият, менимче, бөрүлөргө мындай мамилени кескин өзгөртүшү жана аларга объективдүү көз караштa болушу абзел. Мен аларды жазып жатканда ушундай ойдо болдум. Будда дининде ушундай бир накыл бар; аларда адамдар качандыр бир кезде кандайдыр бир жаныбар болот экен. «Кыяматты» окуган бирөө мага: балким сиз илгери бөрү болгондурсуз?» дейт. Балким, болгондурмун...

— **Роман туурасында көп талаш-тартыштар, сын пикирлер да болду.**

— Сынга да өтө кең пейилдик менен карайм. Албетте, чыгарманын кээ бир жерлери бирдей деңгээлде жазылбаган, көңүлдөгүдөй чыга бербеген.

— **Газета, журналдарда басылган сын пикирлердин айрымдары тымызын көралбастык катары сезилбейби Сизге?**

— Көралбастыкпы, же башкабы... турмуштун андай арзыбас майда-чүйдөлөрү туурасында баш катырганга менин убактым жок — алга басышым керек.

Негизгиси — мен романдын тагдырына курсантмын. Себеби, ал боюнча мен абдан көп кат алдым. Кээ бир каттарга айран каласың — катардагы окурмандын чыгармадагы окуяларды терең сезе алышынан, аларды өтө кылдаттык менен талдашынан көңүлүм кушбак болуп кетет.

Негизгиси ушу — романда айтышым керек болгон сөздү толук айта алганмын.

— **Жакында бул роман «Шарк Юлдузи» журналында өзбекче басылат.**

— Ушул романдын өзбек тилине которулушун мага, менин чыгармачылыгыма карата болгон чоң урматтын белгиси деп билемин. Бирок бир нерсе мени тынчсыздандырат: котормо кандай чыгаар экен? Өзбек адабий тили абдан күчтүү тил, ушундан улам баары көңүлдөгүдөй болот го деп ойлойм жана ушул ой мага канагат берет.

шы өнөрү беленген бөлдүү адамдардан болууга Анн

«Жаңагыл, Межин, жашагын.
Чарбага кон кой жасадын
Часкынн мыкты уулу деп.

Кыйлага кетти атагын» деп мындан да ыргытып бир топ жөбөлөсүн көтөрө ыр жаздыртып бар. Жогорку ырга караганда мына башы бар. Жогорку ырга караганда бул ыры башкача, эрак эмес болбой эмгектин өзү, бөлдүү жигит экенин айтып жатат. Эгер анык кыныр ишин билген ле Мидинди өлгөнүнө кылып чымчып коймок «Межинди Мидикем минткен» деп эл оозун да калмак. Межинге арналган ыр анчалык көркөмдүү жок, жөнөкөй уйкаштыгы бар, келегейирээк болгону менен анын ак эмгегин даңазалап, көңүлүн көтөрүп жатпайбы. Эмгек адамын бөлбөгөндө сөзсүз кемчили гин чукулуп, тагдыгы же көзүнүн жыртактыгы кошо айтыла кетмек. Кемчилигин чукуп какшыкташуу кыргыздарда, өзгөчө чоңколордо адат. Бир сокур менен таз экөө табакташ болуп калып аларга баш тартылыптыр. Бирөө «Башын ал, деле төбөсү каш кайып бышыптыр», – десе, тигиниси «Ушуну сен эле алчы, оң көзүн бекем жуумп алыптыр», – деп кайра жылдырыптыр.

Мидин Алыбаевдин чыгармачылыгынын эң бир мүнөздүү өзгөчөлүгү – ал үйүнө камалып алып, үстөлгө маталып отуруп алып эми бир ыр же сатира жазып саланынчы деп жазган эмес. Дайым эл арасында, турмуштун кайнаган жеринде жүргөн, анын ырларынын каармандары, темалары, айтайын деген идеялары да так, ошол түбүнөн таш күлдүрөткөн арашан турмуш кайнамынын өзүнөн каймакталып пайда болгон да, акын аны ошол эле жерден уйкалыштырып, экспромт менен айтып салган. Ошолордун ичинен социалдык маныздуулары кийин атайын иштетилип өзүнчө көөнөргүс лирикалык жана сатиралык чыгармаларга айландырылган. Айрымдары болсо ошол айтылып калган жеринде кала берген, аны уккан эл, жанындагы кишилер ооздон-оозго өткөрүп, «Мидикем миттн да, мындайча айтты» деп айтып жүрүп таралуу жолу менен жашап калган.

Мидиндин бүт өмүрү көрүнөө, дайын, ачык өттү. Эл арасында, топ ичинде болду баштан аяк. Андыктан ага карата айтылган кеп-сөз да ар түрдүүчө тарап кетмейин болгон, эл оозунда элек болбогон соң. Бирок майда сөздүн арымы узарбай сөнүп жок болуп, Мидикемдин нукура талантынан учкундаган эки ооз экспромт же узата айтылган эпиграмма, чымчыкей, чакан мүнөздөмөлөрү ушу кезге чейин калың эл оозунан түшпөй оозеки тарап келет. Алардын айрымдары так ошол турмуштук жагдай, андагы ошол чөйрөдөгү катышкан адамдардын кулк-мүнөзү, жорук-жосундарын кошо сүрөттөмөйүнчө жалаң эле ырдын өзүн айтып койсон анчалык кооштогонсуп калат. Ошондуктан Мидикем аларды өзүнчө жарыялаган эмес. Бирок алар элге керек экен, элде жашап да жүрөт оздон-оозго, муундан муунга өтүп. Ушуларды бузбай сактап, табарик кылып эске түйүп келгендерге, сөз кадырын урматтап көңүлгө төтөк кылган, талантка таазим эткен элден айлансаң аз.

«Тантыратып көп черткиче, таамай бир эле күү чертип бер» деген экен илгери бирөө. Мидикем тантыратып көп жазбай, аз, чакан эмгеги менен поэзиядан өз ордун таптыго деп ойлойм. Акындын жарык көрө элек ырларын жыйнап, анын жаралуу жагдайындагы көмүскө сырын ачып элге тартуулоо адабиятчылардын үлүшүнө тийешелүү.

Биз болсок колдо барын, эсте калганын учурунда кандай айтылса, ошону жасап-түзөбөй ошо айтылган нукура бойдон берүүгө аракеттендик. Мидикемин көп чыгармалары унутулуп да кеткен. Мугалимдер жөнүндө жазылып, бирок жарык көрбөй калган бир сатирасын эстей албай койдум. Аттестациядан өтүп жаткан мугалимдер жөнүндө жазылган.

«Ал кетпейт экен өзгөрүп,
Өкүл аттестация өткөрүп,
Бир мугалимден,
«Космополит» деген эмне? — деп сураса,
Токтолбостон эч бир:
Космосун билбейм,
Полити саясатко дептир» — ушул саптар гана эсимде калыптыр. Калганын такыр эстей албай койдум. Учурунда кагазга түшүрүп койбогон менде чоң күнөө. Эл казынанын булагы, чалкар мурастар элде сакталат эмеспи. Балким, бул сатиранын аягы табылаар...

Мидиндин табышмактуу, кайгылуу өлүмүн Ысык-Көлдүн сыртында кен издеп жүрүп уктум. Кайран гана куйкум сөздүү керемет акын! Кейинбеген кишн калган жок.

...Ырынды жатка билет далай адам,
Кайрылгыз болуп кеттиң кайран агам
Капилет чукугандай сөз тапчу элең,
Тубаса бүтсө керек талант саган.
Төрөбөйт сендейди эне, тулпар элең,
Айчылык жолго чуркап чаалыкпаган.
Өзү өлсө ыры да өлөт кээ акындын,
Чынында баарысынан ошол жаман.
Сакталсын эл ичинде мурастарың,
Эскерип айта жүрөм келсе чамам...

□ □ □

Игорь Беляев

ИСЛАМ ЖАНА САЯСАТ

Биздин материалисттик көз караш менен исламдын ортосунда кескин айырмачылыктар жашап келет. Минин өзү, айрым батыш саясатчылары эсептегендей, көптөгөн советтик мусулмандар ушу кезге дейре социализмге каршы күрөштү токтотпой жүргүзүп келаткан башка өлкөлөрдөгү диндештеринин таасирине дуушар болууда дегендикке жатабы?

А. МИХАЙЛОВ, студент.
Горький шаары

Ай календары боюнча мусулмандардын динине 1407 жыл болуп барат. Мындай караганда узак мезгил көрүнөт. Бирок да кай бир дин халимдери бул дүйнөлүк дин жаш дегенге ык коюшат, андыктан мунун азырынча ачылбаган, пайдаланылбаган мүмкүнчүлүктөрү толо имиш. Маселен, жашы андан небак өтүп кеткен будда жана христиан диндерине салыштырганда ошондой имиш.

Мусулман демөөрү

Ислам жөнүндө азыр көп жазылып, көп айтылып, көп ой жүгүртүлүүдө. Ар кандай ... ар кандай себептерге байланыштуу. Муну негизги кылган ишинен улам мукүйөөлөр, мусулман халимдери, Куран сүрүүчүлөрү же христиан кудайгерлери менен башка диндердин ... йык жолдоочулары гана жасап жаткан жок. Кийинки кездерде университет профессурасы, окумуштуулар дүйнөсү, чалгынчылар жана журналисттер тарабынан исламга кызыгуу ачыктан ачык күчөп отурат. Өтө кызыктуу, а түгүл өтө ажайып байланыш, ырaспы? Мындай байланыш 70-жылдардын экинчи жарымынан тартып, ислам фундаментализминин — Мухаммед пайгамбардын дин окуусунун түпкү башаттарына кайрылууга чакырган кыймылдын таасири күчөп, эл аралык терроризмдин масштабы кеңейген кезде ачык байкала баштады... Мусулмандардын дини менен бейкүнөө адамдарга каршы багытталган көз көрүнөө каракчылыктын үрөй учурган көрүнүштөрү ортосунда деп караганда түшүндүрүүгө болбой тургандай сезилген кандайдыр бир байланыштын бар экендигин кайтадан эске алууга туура келет (адамдарды барымтага уурдаштын өзү эле аз жерден ислам түсүнө боёлгон саясий аңчылык болуп калбай отурбайбы). Моюнга аламын, батыштын атайын кызматындагы мусулмандарга кызыгуум ...яктуу эле, бул байланыш да барган сайын мени көбүрөөк тынчсыздандырчу болду. Өзгөчө мына муну эске алчу болсок эгерим: ушу тапта ислам динин тутунган адамдардын саны дүйнөдө 850 миллиондон көбүрөөк. Алар дүйнөнүн көптөгөн өлкөлөрүндө жашап турушат.

Ар кандай дин, анын ичинде ислам дагы, дүйнөнү таанып-билүүдө, албетте, күндөлүк турмушта инсан маселелерин чечүүдө өзгөчө бир каражат катары кызмат өтөө муктаждыгынан жаралган жана улам түптөлүп бекемделип отурган. Эң бери дегенде өзүнүн пайда болуусунун алгачкы этаптарында ушундай кызмат өтөгөн. Ал кезде коомдун табийгый өнүгүшүнө анчейин кедерги болгон эмес. Араб өлкөлөрүндө, Чыгыштын башка мамлекеттеринде ислам жаралган соң алгебра, тригонометрия, химия, география, философия илимдери пайда болгондугун жана гүлдөп өнүккөндүгүн эч ким тана албайт. Албетте, мен жалаң гана исламдын шарапаты менен деп жаткан жерим жок.

Ошону менен бирге мезгил өткөн сайын ислам, андан мурунку буддизм, христианство, дүйнөлүк эмес башка диндер уламдан-улам консервативдүү боло баштагандыгы да төгүндөлбөй турган чындык. Мусулман реформаторлору — Мухаммед Абдо менен Джемаль эд-Дин аль-Афгани (алардын эмгектери бизде кеңири белгилүү) өткөн кылым менен биздин кылымдын тогошуусунда исламды модернизациялоого (жаңылоого), тагыраак айтканда Чыгыштын чет өлкөлөрүндө, айрыкча араб өлкөлөрүндө капитализмдин дүркүрөп өнүгүшүнөн келип чыккан жаңы шарттарга ыңгайлаштырууга

умтулушкан. Башка диндер да андай реформацияны баштан кечирген эмесин. Ар бири өз мезгилинде, өз тарыхый шарттарына жараша. Демек, бул же тигил диндин, ишенимдин прогрессивдүүлүгү жана консервативдүүлүгү, абройлуулугу жөнүндөгү ой жоруулар ар качан шарттуу. Айланып келип, баары адамдар жашаган турмуш жагдайларына байланышкан. Бир нерсе айдан ачык: кеңири эл катмарларынын диничилдиги көп учурда аларда социалдык проблемалардын чечилбей жатышына багынычтуу.

Бир мисал келтирели. Социализм Египеттин социалдык революциясынын максаттары (1962-жыл, июль) жарыяланганда көп өтпөй, президент Насер сүйлөгөн учурларында «Баарыбызга кайрымдуу жана боорукер Алланын атынан?» деген өңдүү сөздөрдү айтпай калды. Бир аз убактан соң аны кайта пайдалана баштады. Журналисттер буга көңүл бурушту. Күндөрдүн биринде мен да президенттен исламга кайрылуу себебин сурап калдым.

— Адамда жана адамдын тегерегинде өтүп жаткан өзгөрүштөрдү түшүндүрүп берүүдө мен илимдин салтанат курулушун каалаймын. Диндер, мисалы ислам, чегинүүдө. Мен илимдин салтанаты үчүн үн кошом. Бирок да миллиондогон египеттиктердин көз алдында илим өзүнүн тууралыгын али далилдеп бере элек. Эл Мухаммед пайгамбардын окуусуна ишенет. Кантип анан бул төгүндөлгүс факты менен мен эсептешпей коё алам? Революциялык кайра курууларды негиздеш үчүн мен айрым учурларда Курандын жоболорун, сүрөлөрүн пайдаланып жүрөм, маселен, ири жер ээликке, карызга берилген акчадан банкалык процент алууга ж. б. тыюу салуулар. Мунун эмнеси жаман экен?..

Каирдеги кеңири белгилүү «Аль-Азхар» мусулман университетин модернизациялоо үчүн Насер көп иштерди жасады. Атап айтканда, ага советтик башкарууну киргизди (ректор мамлекет тарабынан дайындалчу), так илимдердин факультетин, кыз-келиндер факультетин ачты. Кыскасы, мусулман өлкөлөрүнүн баарынан келген студенттер окуп жаткан бул диний окуу жайын ал жердеги турмушка жакындаштырды.

Египетте президент Насер жүзөгө ашырган революциялык жаңыруулар ар качан мусулман дин өлкөлөрүндө, айрыкча алардын башкаруучу чөйрөсүндө жактырбоочулук, ишенбөөчүлүк пайда кылган. Бирок да ачыктан ачык каршылык көрсөтүү болгон эмес. Анткени, ошо кезде Нил жээктеринде жүрүп жаткан социалдык революция акыйкатта өздөрүнүн турмуштук таламдарына, кызыкчылыктарына таламдаш экендигин күн сайын өз көздөрү менен көрүп, өз туюмдары менен сезип-туюп жаткан өңчөй сабатсыз, артта калган көпчүлүк мусулман массасынын симпатиясы, колдоосу Насер тарапта болгон. Мунун өзү да, эгер кааласаңар, өтө бир кызыктуу тарыхый феномен.

Исламга кызыгуу — 1979-жылы Иранда өткөн исламдык революциянын ченде жок көрүнүшү дегенге чейин баргандарды кээде угуп калууга туура келет. Чын эле ошондойбу? Ошондой да, ошондой эмес да. Ошондойлугу — күтүүсүз себептерге байланыштуу улам өзү жөнүндө эске салып жаткан «иран фактору», албетте, бүткүл дүйнөдө исламга кызыгуунун күчөшүнө көмөктөштү. Ошондой эместиги — миллиондогон мусулмандардын күндөлүк милдеттерди чече албай, жардам тилеп мечиттерге кайрылуусу Ирандагы ислам революциясынан он жыл мурда башталган. 1969—1970-жылдары Каирде жана Дамаскада жүргөнүмдө 1967-жылдын жазына салыштырганда жума намазына жыгылгандардын саны болуп көрбөгөндөй көбөйүп кеткендигин байкадым. Алла менен сырдашууга умтулгандарды мечиттер сыйдыра албай калган. Борбор шаарлардын мусулмандар толуп кеткен ортолук аянттарын жана көчөлөрүн полицейлер кайтарып турушчу...

Исламга кызыгуунун ташкыны ошол кезде улантылып жаткан терең коомдук өзгөрүүлөргө карата Египет менен Сириянын элдеринин нааразылыгына байланышканбы? Көзүм жетип турат, андай эмес. Далил катары эске салып коеюн: социалдык революциянын үстөмчүл күчүн солчул тенденция түзгөн. Египетте жана Сирияда жумушчу табынын таасир этүүсүнүн кыйшаюусуз өсүшү көңүлдү бурган, коомдогу анын ролун күчөткөн закондор пайда болгон. Анан эмне үчүн ушуга карабай бул өлкөлөрдө, дагы башка араб өлкөлөрүндө мечитке сыйынуучулардын саны көбөйүп кеткен?

Баарыдан мурда египеттиктер, сириялыктар, палестиндер 1967-жылы Израиль менен болгон согуштан кийин улуттук баш-аламандыкта, тепсендиде калган башка бардык арабдар сыяктуу эле (алардын кадыр-баркы, сыймыгы бүткүл адамзаттын көз алдында өтө орой-одоно түрдө тебеленип тепселди), ошол учурда араб дүйнөсүнүн башында тургандар агрессияга жана империализмге татыктуу каршы тура алгыдай реалдуу программаны массага сунуш кыла албайт го деген соболду өздөрүнө көбүрөөк бере баштады. Израиль менен АКШга каршы туруунун оор жүгүн өздөрүнө алган Египет, Сирия, Иордания, Ливан жана Ирак улам жаңы жеңилиштерге дуушарлана берди. Араб өлкөлөрүндөгү социалдык революция кадимкидей деформацияланды, кескин өзгөрүүлөргө учурады. Улуттук боштондук кыймылынын айкын келечегин көрө албаган эл массасы, араб жаштары мечиттерге бой таштады. Араб дүйнөсүнүн саясий жетекчилигинде 1970-жылдын сентябринде президент Насер өлгөндөн соң ого бетер өтүшүп кеткен аябагандай курч кризис башталды. Ал күнү бүгүнгө дейре уланууда.

Ушул кезде биерде «советтик улутчулдуктун» кризиси болгон экен, 1962-жылы президент Насер жарыя кылган социалисттик үгүт-үндөөлөр кыйроого учурап, египеттик социалдык революциянын бүткүл тажрыйбасы жараксыз болуп чыккан экен, дагы ушул сыяктуу имиш-имиштер кулактын кужурун алат. Менимче, бул өңдүү сын пикирлерде мезгил фактору эске алынбай жатат. 60-жылдардын башында айрым реформалар ишке ашырылганына карабастан, Египет өтө артта калган өлкө бойдон турган эле. Анын экономикасын, консервативдик социалдык түзүлүшүн, көп миллиондуу калкынын кат-сабатынын өтө төмөндүгүн эске түшүрүп көрүңүздөр. Бир заматта түп та-

[illegible] бери баарын жаңыртып, өзгөртүп жиберүү табы[illegible] түрдө. Насердин колунан [illegible] эле. Советтер Союзунун, башка социалисттик өлкөлөрдүн жардамы болгон күн[illegible] жок дегенде эң негизги социализмдин пайдубалына байланышкан өзгөрүүлөрдү, [illegible]рууларды ишке ашырууга өмүр, тарых ага көп жыл бердиби? Бар болгону беш [illegible] 1962-жылдын июнунан 1967-жылдын июнуна чейин? Насердин ордунда «насе[illegible] кыйроосу» жөнүндө азыр ооз көптүрө сүйлөгөн анын оппоненттеринин кимиси [illegible] да, мындан көптү жасай алмак эмес. Аз жасашы мүмкүн эле, бирок көп жа[illegible] мүмкүн эмес болучу?

1967-жылдын июнундагы улуттук катастрофадан — ааламаттан соң араб калкы мечитке кайрылуусу мага закон ченемдүүдөй көрүнөт. Кутулуунун жеңил жолун [illegible]адамдарга мүнөздүү эмеспи. Өзгөчө каран түн башка түшкөндө андан кутулууну [illegible] калышат. Айрыкча тиги жактарда — Чыгыштын чет өлкөлөрүндө. Кий[illegible] гана арабдар, биринчилерден болуп палестиндер колдоруна курал алышты. [illegible] АКШ менен Израилге кыңк этпей, өзүн кемсинтип багынып берүү альтерна[illegible] гана калган эле.

ЖАҢЫ ОБОНДОГУ ЭСКИ МҮДӨӨЛӨР

Ирандагы окуялар шах бийлигинин устундарын солкулдатып, АКШнын ошол ө[illegible]дөгү, Булуңдагы, Жакынкы Чыгыштагы жана Африкадагы кызыкчылыктарына коо[illegible]дук туудура баштаары менен исламга көңүл буруу ого бетер күчөп кетти. Жер-жер[illegible] жыл сайын Африка континентинде Мухаммед пайгамбардын окуусунун миллион[illegible]уулары чыга келди. Вашингтондо жана Лондондо исламга болгон мамиле [illegible] жолдо[illegible] өзгөчөлөнүүгө ык койду — тагыраак айтканда бузуп-жарууга ыктады. АКШнын [illegible] кездеги президенти Дж. Картердин улуттук коопсуздук боюнча жардамчысы [illegible] Бжезинский «исламдык жарылууга» өзүнчө үн кошту. Ислам фундаментализмин [illegible] коммунизмге каршы чеп» санап келген Э. Бжезинский «Нью-Йорк таймс» газетасына [illegible]рген интервьюсунда: АКШ исламдын баш көтөрүп жаткан күчтөрүн куттуктоого [illegible] деди. Советтер Союзунун союздаштары менен исламдын, кыязы, курч конф[illegible]иктиде болуп жатышын американыктардын пайдаланып калышы өтө азгыртмалуу бо[illegible] көрүндү ага. Маселен. Сирияда, Ливияда, Түштүк Йеменде. Ал эми советтик таа[illegible] басаңдатуу үчүн бардык каражаттар жакшы. Ошентип, президенттин жардам[illegible] Жакынкы жана Орто Чыгышта «Боордош мусулмандар» катышкан, а түгүл же[illegible]текчилик кылган өкүмөттөрдү жана режимдерди түзүү жөнүндөгү эски британдык ойду [illegible] чыга келди.

Сөз эмне жөнүндө бараткандыгын түшүндүрө кетейин, «Боордош мусулмандар» ассоциациясы 1928-жылы Лондондун жардамы аркасында негизделген. Англичандар [illegible]емейкисиндей эле сыртта, обочодо турумуш этишкен (мындай учурларда алар дайы[illegible] ошентишет). Анткен менен алардын кишилери Каирде өлкөнү тезинен британдык [illegible]дөн бошотуу үчүн көтөрүлгөн чыныгы улуттук күчтөргө карама-каршы коюлган [illegible], бардык жагынан жылчыксыз жашырылган саясий уюмду даярдап жүрүштү. Ди[illegible], ислам ураандарынын астында бийлик үчүн күрөшкө чыгуу ал уюмдун биринчи [illegible]дети болгон. «Боордош мусулмандардын» лидерлеринде англичандарга каршы ара[illegible]кеттер көп эле болгон. Ал түгүл ашып-ташып турган. Бирок бул жагдай Лондондогу[illegible]ардын — жанагы уюмдун башатында тургандардын бетин чымыратып койгон эмес. Тескерисинче, алар имандай — ак улутчуларды бөлүп-жаруу, алсыздандыруу «боордоштордун» колуна келээрине толук ишенишкен.

1950-жылдар англичандарга араб дүйнөсүндө удаа-удаа катастрофаларды алып келди. Биринчи кезекте Египетте. 1952-жылы башталган июль революциясы адегенде «Боордош мусулмандарга» тыюу салууга, андан төрт жыл өткөн соң Суэц каналынан англичандардын кетишине алып келди. «Боордоштордун» аскер күчтөрү туш-тушка таркатылып, жетекчилери өлүм жазасына тартылган, ассоциациянын өзү теренге жашырынган.

1967-жылы июнь согушунан кийин «Боордош мусулмандар» токтоосуз активдешүүгө өттү. Азыр алар Азиянын жана Африканын 30 мамлекетинде аракеттенип жатат. Бжезинский дал ошолорду Советтер Союзуна каршы «ислам оюнун» жүргүзүүгө тандаган. Ошондо эле аган, Канадада Мак Гиллдин иезуит университетинин бүтүрүүчүсүнө, диндер менен өзгөчө ислам менен глобалдык деңгээлде маскарапоз оюнун куру[illegible] Чыгышта Пакистандан баштап, Батышта Марокко чейинки региондо АКШнын кы[illegible]зыкчылыктарын гана гарантиялабастан, советтик орто — азиялык республикал[illegible] албетте, ал кезде тымызын даярдалып жаткан ыңгайлуу шарттардын түзүлү[illegible] «мусулман бомбасын» жардыруу мүмкүнчүлүгү да болчудай көрүнгөн.

Мындай ниеттин өнүгүшүндө 1979-жылы Вашингтондо «ислам оюн[illegible]нышкан стратегиялык проблемалар боюнча официалдуу доклад пайл[illegible] айтканда, анда СССРдин түштүк чек араларында изин билгизбе[illegible]рынган, биздин өлкөнүн ичинде бузуп-жаруу иштерин жүргүз[illegible] мусулман уюмдары пайда болууга тийиш деп көрсөтүлгөн [illegible]туу таралган жерлеринде жашаган советтик гражд[illegible]нышмакчы.

Мына ушундай пландар! Советтер Сою[illegible] мамлекеттер менен гана чулгабастан, сов[illegible] да шарттарды түзө баштоо? Балким, [illegible] окуучу.

умтулушкан. Башка диндер да андай реформацияны баштан кечирген эмеспи. Ар бири өз мезгилинде, өз тарыхый шарттарына жараша. Демек, бул же тигил диндин, ишеним дин прогрессивдүүлүгү жана консервативдүүлүгү, абройлуулугу жөнүндөгү ой жоруулар ар качан шарттуу. Айланып келип, баары адамдар жашаган турмуш жагдайларына байланышкан. Бир нерсе айдан ачык: кеңири эл катмарларынын диничилдиги көп учурда аларда социалдык проблемалардын чечилбей жатышына багыныштуу.

Бир мисал келтирели. Социализм Египеттин социалдык революциясынын максаты катары (1962-жыл, июль) жарыяланганда көп өтпөй, президент Насер сүйлөгөн учурларында «Баарыбызга кайрымдуу жана боорукер Алланын атынан?» деген өңдүү сөздөрдү айтпай калды. Бир аз убакттан соң аны кайта пайдалана баштады. Журналисттер буга көңүл бурушту. Күндөрдүн биринде мен да президенттен исламга кайрылуу себебин сурап калдым.

— Адамда жана адамдын тегерегинде өтүп жаткан өзгөрүштөрдү түшүндүрүп берүүдө мен илимдин салтанат курулушун каалаймын. Диндер, мисалы ислам, чегинүүдө. Мен илимдин салтанаты үчүн үн кошом. Бирок да миллиондогон египеттиктердин көз алдында илим өзүнүн тууралыгын али далилдеп бере элек. Эл Мухаммед пайгамбардын окуусуна ишенет. Кантип анан бул төгүндөлгүс факты менен мен эсептешпей коё алам? Революциялык кайра курууларды негиздеш үчүн мен айрым учурларда Курандын жоболорун, сүрөлөрүн пайдаланып жүрөм, маселен, ири жер ээликке, карызга берилген акчадан банкалык процент алууга ж. б. тыюу салуулар. Мунун эмнеси жаман экен?..

Каирдеги кеңири белгилүү «Аль-Азхар» мусулман университетин модернизациялоо үчүн Насер көп иштерди жасады. Атап айтканда, ага советтик башкарууну киргизди (ректор мамлекет тарабынан дайындалчу), так илимдердин факультетин, кыз-келиндер факультетин ачты. Кыскасы, мусулман өлкөлөрүнүн баарынан келген студенттер окуп жаткан бул диний окуу жайын ал жердеги турмушка жакындаштырды.

Египетте президент Насер жүзөгө ашырган революциялык жаңыруулар ар качан мусулман дин өлкөлөрүндө, айрыкча алардын башкаруучу чөйрөсүндө жактырбоочулук ишенбөөчүлүк пайда кылган. Бирок да ачыктан ачык каршылык көрсөтүү болгон эмес. Анткени, ошо кезде Нил жээктеринде жүрүп жаткан социалдык революция акыйкатта өздөрүнүн турмуштук таламдарына, кызыкчылыктарына таламдаш экендигин күн сайын өз көздөрү менен көрүп, өз туюмдары менен сезип-туюп жаткан өнчөй сабатсыз, артта калган көпчүлүк мусулман массасынын симпатиясы, колдоосу Насер тарапта болгон. Мунун өзү да, эгер кааласаңар, өтө бир кызыктуу тарыхый феномен.

Исламга кызыгуу — 1979-жылы Иранда өткөн исламдык революциянын ченде жок көрүнүшү дегенге чейин баргандарды кээде угуп калууга туура келет. Чын эле ошондойбу? Ошондой да, ошондой эмес да. Ошондойлугу — күтүүсүз себептерге байланыштуу улам өзү жөнүндө эске салып жаткан «иран фактору», албетте, бүткүл дүйнөдө исламга кызыгуунун күчөшүнө көмөктөштү. Ошондой эместиги — миллиондогон мусулмандардын күндөлүк милдеттерди чече албай, жардам тилеп мечиттерге кайрылуусу Ирандагы ислам революциясынан он жыл мурда башталган. 1969—1970-жылдары Каирде жана Дамаскада жүргөнүмдө 1967-жылдын жазына салыштырганда жума намазына жыгылгандардын саны болуп көрбөгөндөй көбөйүп кеткендигин байкадым. Алла менен сырдашууга умтулгандарды мечиттер сыйдыра албай калган. Борбор шаарлардык мусулмандар толуп кеткен ортолук аянттарын жана көчөлөрүн полицейлер кантарып турушчу...

Исламга кызыгуунун ташкыны ошол кезде улантылып жаткан терең коомдук өзгөрүүлөргө карата Египет менен Сириянын элдеринин нааразылыгына байланышканбы? Көзүм жетип турат, андай эмес. Далил катары эске салып коёюн: социалдык революциянын үстөмчүл күчүн солчул тенденция түзгөн. Египетте жана Сирияда жумушчу табынын таасир этүүсүнүн кынаюусуз өсүшү көңүлдү бурган, коомдогу анын ролун күчөткөн закондор пайда болгон. Анан эмне үчүн ушуга карабай бул өлкөлөрдө, дагы башка араб өлкөлөрүндө мечитке сыйынуучулардын саны көбөйүп кеткен?

Баарыдан мурда египеттиктер, сириялыктар, палестиндер 1967-жылы Израиль менен болгон согуштан кийин улуттук баш-аламандыкта, тепсендиде калган башка бардык арабдар сыяктуу эле (алардын кадыр-баркы, сыймыгы бүткүл адамзаттын көз алдында өтө орой-одоно түрдө тебеленип тепселди), ошол учурда араб дүйнөсүнүн башында тургандар агрессияга жана империализмге татыктуу каршы тура алгыдай реалдуу программаны массага сунуш кыла албайт го деген соболду өздөрүнө көбүрөөк бере баштады. Израиль менен АКШга каршы туруунун оор жүгүн өздөрүнө алган Египет, Сирия, Иордания, Ливан жана Ирак улам жаңы жеңилиштерге дуушарлана берди. Араб өлкөлөрүндөгү социалдык революция кадимкидей деформацияланды, кескин өзгөрүүлөргө учурады. Улуттук боштондук кыймылынын анык келечегин көрө албаган эл массасы, араб жаштары мечиттерге бой таштады. Араб дүйнөсүнүн саясий жетекчилигинде 1970-жылдын сентябрында президент Насер өлгөндөн соң ого бетер өтүшүп кеткен аябагандай курч кризис башталды. Ал күнү бүгүнгө дейре уланууда.

Ушул кезде биерде «советтик улутчулдуктун» кризиси болгон экен, 1962-жылы президент Насер жарыя кылган социалисттик үгүт-үндөөлөр кыйроого учурап, египеттик социалдык революциянын бүткүл тажрыйбасы жараксыз болуп чыккан экен, дагы ушул сыяктуу имиш-имиштер кулактын кужурун алат. Менимче, бул өңдүү сын пикирлерде мезгил фактору эске алынбай жатат. 60-жылдардын башында айрым реформалар ишке ашырылганына карабастан, Египет өтө артта калган өлкө бойдон турган эле. Анын экономикасын, консервативдик социалдык түзүлүшүн, көп миллиондуу калкынын кат-сабатынын өтө төмөндүгүн эске түшүрүп көрүңүздөр. Бир заматта түп та-

…нан бери баарын жаңыртып, өзгөртүп жиберүү табийгый түрдө, Насердин колунан …йт эле. Советтер Союзунун, башка социалисттик өлкөлөрдүн жардамы болгон күн… …да. Жок дегенде эң негизги социализмдин пайдубалына байланышкан өзгөрүүлөрдү …рууларды ишке ашырууга өмүр, тарых ага көп жыл бердиби? Бар болгону беш… — 1962-жылдын июнунан 1967-жылдын июнуна чейин? Насердин ордунда «насе…нин кыйроосу» жөнүндө азыр ооз көптүрө сүйлөгөн анын оппоненттеринин кимиси …нда да, мындан көптү жасай алмак эмес. Аз жасашы мүмкүн …, бирок көп жа… …ы мүмкүн эмес болучу?

1967-жылдын июнундагы улуттук катастрофадан — ааламаттан соң араб калкы… мечитке кайрылуусу мага закончемдүүдөй көрүнө… Кутулуунун жеңил жолун …адамдарга мүнөздүү эмеспи. Өзгөчө каран түн башка түшкөндө андан кутулууну издеп калышат. Айрыкча тиги жактарда — Чыгыштын чет өлкөлөрүндө. Кий… …рүүк гана арабдар, биринчилерден болуп палестиндер колдоруна курал алышты. …АКШ менен Израилге кыңк этпей, өзүн кемситип багынып берүү альтерна…сы гана калган эле.

ЖАҢЫ ОБОНДОГУ ЭСКИ МҮДӨӨЛӨР

Ирандагы окуялар шах бийлигинин устундарын солкулдатып, АКШнын ошол өл… Булуңдагы, Жакынкы Чыгыштагы жана Африкадагы кызыкчылыктарына коопсуздук туудура баштаары менен исламга көңүл буруу ого бетер күчөп кетти. Жер-жерлерде жыл сайын Африка континентинде Мухаммед пайгамбардын окуусунун миллион жолдочулары чыга келди. Вашингтондо жана Лондондо исламга болгон мамиле өзгөчөлөнүүгө ык койду — тагыраак айтканда бузуп-жарууга …. АКШнын … эле кездеги президенти Дж. Картердин улуттук коопсуздук боюнча жардамчысы … Бжезинский «исламдык жарылууга» өзүнчө үн кошту. Ислам фундаментализмин коммунизмге каршы чеп» санап келген Э. Бжезинский «Нью-Йорк таймс» газетасына берген интервьюсунда: АКШ исламдын баш көтөрүп жаткан күчтөрүн куттуктоого … деди. Советтер Союзунун союздаштары менен исламдын, кыязы, курч конфликтинде болуп жатышын америкалыктардын пайдаланып калышы өтө азгыртмалуу болуп көрүнгү ага. Маселен, Сирияда, Ливияда, Түштүк Йеменде. Ал эми советтик тааасирди басаңдатуу үчүн бардык каражаттар жакшы. Ошентип, президенттин жардамчысы Жакынкы жана Орто Чыгышта «Боордош мусулмандар» катышкан, а түгүл жетекчилик кылган өкүмөттөрдү жана режимдерди түзүү жөнүндөгү эски британдык ойду … чыга келди.

Сөз эмне жөнүндө бараткандыгын түшүндүрө кетейин, «Боордош мусулмандар» ассоциациясы 1928-жылы Лондондун жардамы аркасында негизделген. Англичандар … жемейкисиндей эле сыртта, обочодо турумуш этишкен (мындай учурларда алар дайыма ошентишет). Анткен менен алардын кишилери Каирде өлкөнү тезинен бөтөндүк … бошотуу үчүн көтөрүлгөн чыныгы улуттук күчтөргө карама-каршы коюлган, бардык жагынан жылчыксыз жашырылган саясий уюмду даярдап жүрүштү. Ди… ислам ураандарынын астында бийлик үчүн күрөшкө чыгуу ал уюмдун биринчи милдети болгон. «Боордош мусулмандардын» лидерлеринде англичандарга каршы арачечтер көп эле болгон. Ал түгүл ашып-ташып турган. Бирок бул жагдай Лондондогулардын — жанагы уюмдун башатында тургандардын бетин чымыратып койгон эмес. Тескерисинче, алар имандай — ак улутчуларды бөлүп-жаруу, алсыздандыруу «боордоштордун» колуна келээрине толук ишенишкен.

1950-жылдар англичандарга араб дүйнөсүндө удаа-удаа катастрофаларды алып келди. Биринчи кезекте Египетте. 1952-жылы башталган июль революциясы адегенде «Боордош мусулмандарга» тыюу салууга, андан төрт жыл өткөн соң Суэц каналынан англичандардын кетишине алып келди. «Боордоштордун» аскер күчтөрү туш-тушка таркатылып, жетекчилери өлүм жазасына тартылган, ассоциациянын өзү тереңге жашырынган.

1967-жылы июнь согушунан кийин «Боордош мусулмандар» токтоосуз активдешүүгө өттү. Азыр алар Азиянын жана Африканын 30 мамлекетинде аракеттенип жатат. Бжезинский дал ошолорду Советтер Союзуна каршы «ислам оюнун» жүргүзүүгө тандаган. Ошондо эле аган, Канадада Мак Гиллдин иезуит университетинин бүтүрүүчүсү, диндер менен өзгөчө ислам менен глобалдык деңгээлде маскарапоз оюнун куруу… Чыгышта Пакистандан баштап, Батышта Марокко чейинки региондо АКШнын кызыкчылыктарын гана гарантиялабастан, советтик орто — азиялык республикаларда, албетте, ал кезде тымызын даярдалып жаткан ыңгайлуу шарттардын түзүлүшү менен «мусулман бомбасын» жардыруу мүмкүнчүлүгү да болчудай көрүнгөн.

Мындай ниеттин өнүгүшүндө 1979-жылы Вашингтондо «ислам оюндарына» байланышкан стратегиялык проблемалар боюнча официалдуу доклад пайда болду. Тагыраак айтканда, анда СССРдин түштүк чек араларында изин билгизбей өтө тереңге жашырынган, биздин өлкөнүн ичинде бузуп-жаруу иштерин жүргүзүүгө багытталган атайын мусулман уюмдары пайда болууга тийиш деп көрсөтүлгөн. Ал уюмдар исламдын салттуу таралган жерлеринде жашаган советтик граждандарды өз керектерине пайдаланышмакчы.

Мына ушундай пландар! Советтер Союзун түштүк тараптан жат идеологиялуу мамлекеттер менен гана чулгабастан, советтик «мусулман бомбанын» жарылышы үчүн да шарттарды түзө баштоо? Балким, мен апыртып жаткандырмын? Өзүңүз байкаңыз, окуучу.

1979-жылы жаңагы аталган докладдын артынан АКШнын улуттук коопсуздук советинин координациялоо комитети «Эркиндик» жана «Эркин Европа» радиостанцияларынын өзбек жана башка орто-азиялык тилдердеги бузукулук уктурууларына шыдыр жол ачты. Болгондо да өтө так аныкталган: уктуруулар баарыдан мурда динге ишенген советтик мусулмандарга багышталган. Бирок да алар эле эмес...

1980-жылдын январында президент Картер ислам фундаментализмин иликтөөнү талап кылгандыгын сенатка билдирген эле. Дегеле изилдөө проблемаларын толуктоо ниетинде эмес, алынган билим маалыматтарды Советтер Союзуна каршы пайдалануу максатында. Бул саясий феномен жөнүндө чалгын атайын доклад даярдасын деп ак үй ЦРУга көрсөтмө бергендигин «Вашингтон пост» ошол замат кабарлаган эле. Карацызчы, саясий доклад, диний эмес?

АКЫЙКАТТЫН КЕЗИБИ?

Ислам фундаментализми кандайдыр бир «жаңы улутчулдук» экенине мен ишенбеймин — анткени дал ушул агымдын лидерлери диндин алгачкы башаттарына, улуттук маданияттын тазалыгына чакырып жатпайбы. Мында башка мандем барбы деген ойго келем: билгичтик менен өзгөрүлүп жаткан жагдайды чукул сезип, бул кыймылды оюнчуктай ойнотуп жаткандар — мейли регионалдык лидерлери болсун же советтик саясатчылары болсун — өз өлкөлөрүндө бийликти тартып алууга болбосо да, ага катуу таасир этүүгө умтулууда. Андан пайда көрүүгө жүткүнүүдө.

Барган сайын таанымал болуп бараткан ислам фундаментализминин бир өзгөчөлүгү — анын түркүн кыймылдарынын жана уюмдарынын көптүгүндө. Көп учурда экстремисттик мааниде. Санына эсеп жетпейт. Дагы эле көбөйүүсүн улантууда. Көпчүлүгү жашыруун, атайылап изин терениге калкалаган. Алардын түзүлүшү көп жагынан масондук (XVIII кылымда пайда болгон философиялык-диндик реакциячыл агым — ред.) бөлүмдөрдү эске салат. Баса, эми мусулмандык — «жашыл» — масончулук жөнүндө кеп кылууга өтөлү.

«Кожолук» деп аталган сырдуу уюм тууралында укканыңыз барбы? Укпасаңыз керек. Ал кырк жылдан ашыгыраак убактан бери Иранда жашап келет. Бул уюмга исламдын ыйык дин өкүлдөрү, дипломаттар, аскер адамдары, ири мамлекеттик чиновниктер, курал соодагерлери, жашыруун кызматтын жетекчилери, шылуундар, сүткорлор жана технократтар кирет. Кыскасы, ислам республикасынын «каймагы», «Кожолук» англиялык эки масондук уюм менен — «Аструм Аргенциум» жана «Голден Доуин Аутер»— тыгыз байланышта турат. Анын кызыкчылыктарынын алкагы өтө кенен — банкалардан, соодадан, тегеран базарынан тартып, америкалык, израилдик жана башка куралдарды тымызын сатып алууга, иран армиясынын куралына кирген «Ф-14» истребителин азыркы электрондук курал-жабдуулар, запастык бөлүктөр менен камсыз кылып турууга чейин. Батыш Европа менен биринчи кезекте Англия менен Иран өзүнүн саясий байланыштарын кеңейтип, чындашы үчүн баарын иштеп жаткан бул уюмдун жетекчилери ошол эле учурда АКШдагы ирандык былык-чылыкты да кызуу колдоп жатат. «Билбегендерден» катылган, таасири кыйла күчтүү бул ислам уюмунун ишмердигинин башкы максаты мына ушундай. Дагы бир жолу айтып коеюн: Иран тууралында ооз ачканда эле сөз жок «англиялык изди» көрөсүн?

Ислам өлкөлөрүндө күчтөнүп жаткан «Боордош мусулмандар» жөнүндө да өтө аз билерибизди моюнга аламын. Алардын уюмдарында жасалып жаткан көп нерселерди, аттиң, көрө албайбыз... А чынында өткөн он беш жыл аралыгында баарыбызды чочулата турган бирдеме болуп өттү. «Боордош мусулмандардын» филиалдары башка аттар менен пайда боло баштады. Оголе көп филиалдар? Көп учурда кадыресе респектабелдүү, а турсун агартуучулук жайы да бар. Бир жолу Кувейтте «Боордоштор» менен узакка созулган талашка түшүүгө туура келди, ошо кезде атын жашырбай ачык жашачу «Аль-Мужтама' эль-Ижтимаий» («Социалдык коом») уюмунун өкүлдөрү талкууланып жаткан маселелер боюнча биринен сала экинчиси сөзгө аралашты. Дискуссия башталаар алдында мен аларга мындай суроо таштаган элем:

— Сиздер советтик атеистерди «мульхидиндер», башкача айтканда «диндин көрчүлөрү» деп эсептейсинерби?

Өз учурунда англичандар ушундай бир болбогон ойду арабдардын коомдук аңсезимине жан үрөп киргизишкен болучу.

— Жок, андай эсептебейбиз, — деди бир аз ойлонуп, менин көзүмө карап туруп, коомдун жооптуу секретары Ибрагим Шати.

Биз эмнелер жөнүндө гана талашпадык? Атап айтканда алар мага Афганистандагы абал тууралында суроо беришти. Кабулдук бийликтерге асылбай бейтарап турушкандыгы үчүн гана душмандар 5 миң (?) молдону күм-жам кылгандыгын эстерине салып, мен мына муну белгиледим: законду өкмөттүн суроосу боюнча бул өлкөдө туруп жаткан советтик чектелген аскер контингенти Афганистандагы мечитти коргоп турат. «Боордоштордон» — душмандардан...

Жүз миңдеген адамдардын тагдырын калчагандар, өз тагдырларын жана өз мамлекеттеринин келечегин «Боордош мусулмандарга» аркалагандар кайда жүрүп, кайда күн өткөрүүдө? Батышта? Бул өзү таң калаарлык — алардын жетекчи борборлорунун, башка фундаменталисттик ассоциациялардын, коомдордун көпчүлүк бөлүгү Мюнхенде, Ахенде, Гамбургда (ФРГ) жайгашкан. Мусулман борборлору Парижде, Лондондо да бар. Булардын эң маанилүүлөрү Израиль менен тымызын байланышкан. «Боордоштор» менен иштешүү үчүн ЦРУ, ПИ-6, француз атайын кызматтары, МОССАД өзгөчө бөлүмдөрдү түзгөн. ФРГда, АКШда, Англияда жана Францияда ислам боюнча адабияттар басылып чыгат.

Боордош мусулмандардын» уюмдары түзүлүшү жагынан да бир кыйла өзгөчөлө… Жер-жерлердеги «ылдыйда», «төмөндө» деңгээлинде «бешпай» же «үчпай»лар иш… Ар бир пай ассоциациянын жогорку диний баштоочусу тарабынан дайындал… жык этней баш иет. Өз кезегинде шайык жетекчилер менен катнашта… шайыкка «байланышчыга» баш иет. Жогоруда тургандардын буйруктары милдеттүү түр… тийиш. Укпай койгон адам өлүмгө буйрулат. Коопту иш үчүн «боор… луу» чогултуу укугу шайыкка гана жүктөлгөн. Чогулуучу жай-мечит же башка… жашыруун жер. Ишин кылып, бөлөк бөтөн эч ким барбас, эч ким көрбөс купуя жай… Боордош мусулмандардын» мүчөлөрүнүн тартиби таң каларлыктай. Кунейттеги дис… тагында талаш-тартыш канчалык курчуп баратса да, Ибрагим Шати колун… койсо эле, тын басыла калып жатты. Бүркөлгөн кабактар ошол замат жазы… жүздөрүндө жылмаюу пайда болот. Кайдан-жайдангы белгисиз чай ташыгандары… келет...

«Боордош мусулмандардын» ишмердиги канчалык коркунучтуу дейсиз? Афгани… дагы душмандардын басымдуу көпчүлүгү — «боордоштор». Ассоциациянын мыкты… бири, жакында каза болгон америкалык Ричард Митчелл бир жолу мы… деген эле: «Боордош мусулмандар» — Батыштын эң ишенимдүү, перспективду… союлу.

Америкалык чыгыш изилдөөчүсүнүн берген баасын жакшылап ойлоп көргүм ке… Чынында эле Митчелл тамырдын түбүнө үңүлгөн. Эчтемеге таң калган да эмес. …айтканда жанагы «Кризис дарбазасы»... Советтер Союзуна тараганына да таң… эмес?

«Кризис дарбазасы» жөнүндөгү сөзүбүздү мындай буруп жибергенибиз, биздин За… казьеге жана Орто Азияга анын таралып кетиши көпчүлүк окурманга күтүүсүздүк… ишенемин. Ошондуктан дагы бир чочулата турган пикирди эске салгым…

1981-жылы Бейрутка баратып, мен анда «ЛГ»нын өз кабарчысы элем, ирандык… саясий ишмер Джеляль-эд-Дин аль-Фарси менен маектешүүгө туура келди. …ал Ирандын президенттигине кандидаттардын бири болгон. Анын кадыре… …үчүлүктөрү бар эле. Бирок да күтүлгөн жерден чыга калган бир жагдай жол… болду. Анын атасы афган атуулу. Фарси муну бекем жашырып жүргөн экен. Бул… ачыкка чыккан соң, ал президенттике шайлануудан өз кандидатурасын алып… арагасыз болот. Ойлоп көрүңүздөрчү, эгер ошол жабылуу аяк жабылуу бой… кантмек эле? Ирандын башында... Афганистандын атуулу туруп калмак? Бирок мунун биздин ишибизге тиешеси жок эле. Биз арабча сүйлөшүп бараттык, тү… калуу деген болбойт эле бизде. Ошо күнү эртең менен мага берилген суроолор… ичинде мына мындайы да бар эле.

— Эмне үчүн Советтер Союзу Афганистандан өз аскерлерин чыгарып кетпейт?

— Чын-чынына келгенде неге сени (арабча сүйлөшүү дайыма «сен» менен жүрөт) …асеге мынчалык кызыктырып калды? Сен ирандык эмессиңби, кызы, биздин …керлердин ал жерде турушунун чыныгы себептерин билсең керек?

— Жайынча эле, — деп койду Джеляль эд-Дин аль-Фарси. — Биз Иранда ислам революциясын жасадык. Аны дүйнөлүк ислам революциясына айландырууну биз өз …тибиз деп эсептейбиз. Демек, бул үчүн сүннөт Афганистанында да ислам рево…циясынын болушу зарыл. Силердин аскерлердин турушу ага жолтоо кылып жатат. …дагы революция — шейит революциясы. Шейиттер дегенин — бөлүп-жаргычтар. …мусулман дүйнөсүндө алардын азчылыгы гана бар. Афганистандагы ислам революция… артынан бүткүл дүйнөлүк чыныгы ислам революциясы башталмакчы. Ал фран… …революциясынан, калган бардык соңку революциялардан кубаттуураак болот. Андан… биз (ошондойбу?) үчүнчү бир ислам революциясын чыгарабыз?.. — Эгер жашыр… …сан, каерден чыгаар экен?

— Силердин Орто-Азияда. — Анан сынагандай мага карады...

Менин ирандыктан укканым да, «боордошторго» Батыштын таянуусу жөнүндөгү Митчеллдин сөзү да, муну байкоо кыйын эмес, бир эле туюкка барып такалат.

Советтер Союзунда Мухаммед пайгамбардын окуусуна ишенген ар бир адам Ку…андын жол-жобосун тутунууга мүмкүнчүлүгү бар. Мечиттер, алардын саны 365, дайы…а ачык, табынгандарга жык-жыйма, муну биздин өтө кыжырдуу оппоненттерибиз да …юнга алат. Түркмөндөрдүн, тажиктердин, өзбектердин, казактардын, азербайжандар…нын арасында динге ишенгендер бир кыйла бар. Ислам боюнча иштеген батыш эксперт…тери айткандай 60 же 45 миллионго жетпесе да, андан бериреэк, албетте, бар. Эртең эле Орто-Азиядан жана Азербайжандан Москвага жөнөлчү «ислам маршынын» күбөсү бо…луунну өтө каалап, АКШда, өзгөчө Англияда, Батыш Европада жан аябай учуп-күйгөн…лөр булардын кимисине же кайсы бөлүгүнө белсенип жатышат болду экен?

Ооба, марксизм-ленинизм — биздин материалисттик көз караш менен исламдын ортосунда принциалдуу айрымачылыктар жашап келет. Бул жөнүндө араб өлкөлөрүн…дө, Иранда мени менен маектешкендер көп эле жолу эске салышты. Чындык. Бирок ушундай эле төгүндөлгүс дагы бир чындык бар. Биздин кооптуу, опурталдуу заманда …р кандай айрымачылыктарга карабай жалпы адамзаттын кызыкчылыгын ойлоо, жал…ы аман калуусу ойлоо зарыл экенин, мунун өзү Вашингтон менен Лондондун оюнан …кетпей жаткан «ислам картаа» ойнун жокко чыгараарын ошол эле маектештерим акыр…ыгында макул табышты. Мусулмандарга кыйраткыч оюндардын кереги жок. Ядролук …чылымда жанынча ой жүгүртүү абзел. Өмүрдү коргоп калууда адамдарга ажал эмес, өз

ара түшүнүшүү зарыл — бөтөндөн сактануунун, күтүлүүнүн каражаты мына ушул. Бир дел бир гана.

Биз жакында Бакуда мусулман дин уюмдарынын тынчтык, бейкут турмуш үчүн өткөргөн иштерин жактырабыз. Мусулман дин уюмдары Афганистан проблемасына тактап айтканда, ал жерде кимдер кимдерди коркутуп жатканына түшүнүп мамиле кылаарына Советтер Союзу ишенүүгө акылуу. Биздин түштүк чек аралагы «Ислам оюндарын» Москвада чечкиндүүлүк менен четке кагышат.

Вашингтондо жана Лондондо, Парижде жана Мюнхенде кантсе да ал оюндардан биздеме чыгарууну унуттөнүшөт. Алар анча-мынча натыйжалар чыга баштады деп айтууга да дилгир. Алсак, лондондук «Таймстын» билдирүүсү боюнча (гезит бул маселе боюнча атайын изилдөө жарыялаган) көптөгөн советтик мусулмандар же жашыруун сопулар уюмуна, же «Боордош мусулмандар» ассоциациясына кирген имиш.

Урматтуу англис газетинин ушунчалык сенсациялуу билдирүүсүнүн чын тогуунун шектенип койгонубуз жүйөөлүүдүр. А мүмкүн, бул жөн эле бир айтылып калган кептир? Баса, Батышта кай бирөөлөр дал ушундай кылышкан. Бирок да «Таймстын» жарыялоосуна кантип көңүл бурбай коесуң? Токтоосуз түрдө көптөгөн суроолор чыга келди: суфизм деген эмне, деги сопулук уюмдар жашайбы? Алар саясат менен да алпурушабы же жалаң эле ислам мистикасы менен алагдыбы?..

ФАКТЫЛАР ТИЛГЕ КИРГЕНДЕ...

Адеп карагында бири-бирине байланышпагандай көрүнгөн эки фактыны келтирели. Ташкендеги республикалык спецбайланыш түйүнүндө, айтмакчы, ал жерде түзүк эле илим-билимдүү адамдар иштечү, эки күндүн биринде кулактандыруулар тактасында «эскиче» жазуулар илинип калчу болду. Айрым кызматкерлер, алардын ичинде КПСС-тин мүчөлөрү бар, бирге иштегендерди ар түркүн... диний иш-чараларга чакыра баштады. Көз жоосун алган ошол кулактандыруулар тактайын түйүндүн начальниги, сөз жок КПССтин мүчөсү, С. Таировдун тапшыруусу боюнча даярдашчу. Тексттерди жасалгалап, анын илинишине көз салып турган киши да КПССтин мүчөсү фельдшер М. Кадыров эле.

Айталы, ага диспетчер С. Турсунов (жаш коммунист, түйүндүн комсомол уюмунун секретары) маркум кайнатасынын үйүнө кишилерди кара ашка чакырып, куран окуткан. Эскертип коеюн: бул жерде мусулман салты болгондуктан, сөз куран түшүрүү жөнүндө баратат. Шофер Т. Юсупов, ал да КПССтин мүчөсү, бирге иштегендерин ислам майрамы болуп эсептелген «Сүннөт тойго» чакырган...

Ошол «эскиче» жазууларды эл алдына илып чыгуу алардын биринин да бетин чымыратып койгон эмес. Тескерисинче, көптөн бери кай бирөөлөр андай жөрөлгөлөрдү мекеменин коомдук турмушунун ажырагыс бөлүгү катары көрүп калган. Таң калып жатасыңарбы? Бекер айтасыз. Дал ушундай эсептен калган, мисалы, түйүндүн партуюмунун секретары К. Хикматуллаева, ал жанагындай жазууларды көрүп туруп, камырабай жүрө берген. Ал эми кызматкерлердин исламга кызыгуусу тууралуу чуу көтөрүлгөндө, начальниктин орун басары Н. Вахабов мусулман динине «берилип кеткендерди» калкалоого өткөн. Өзбекстан Компартиясынын Борбордук Комитетинин пленумунун чечимдерине ылайык идеологиялык ишти жакшыртуунун жолдорун талкуулаган партиялык ачык чогулушта Н. Вахабов ислам жөрөлгөлөрүнө, куран окутууга коммунисттердин катышкандыгы тууралуу фактыны өтө эмоционалдуу, жаңы ачылган кишиче «жалган жалаа» деп мүнөздөп, андайларга каршы... аёосуз күрөш ачууга чакырды?..

Экинчи факт. Түркмөн ССРинде мындан бир нече жыл илгери динге ишенген мусулмандардын табынуу жайына айланган мүрзө-кабырлар пайда болду. Эмне үчүн «Кичи ажыга» барчудай сапар карытып, табынуучулар көбөйгөнүн сурагым да келген жок, бирок ошо жаңыдан пайда болгон «ыйык жайлар» кандай жер экенин билгим келди. Көрсө, кеп мындай экен: бу капысынан «ыйык, олуя» аталган маркумдар диний түшүнүктөрүнөн улам (??) Улуу Ата Мекендик согуш жылдарында Советтик Армиянын катарында кызмат өтөөдөн баш тарткан качкын — дизертирлер экен...

Муну уккандагы абалымды сиздер элестете аласыздарбы? Бирок ачыгын айтсам, жаңылыктарды улам майда-чүйдөсүнө дейре уккан сайын менин таң калуум күчөп отурду. Ал кабырларга келчү асфальтталган жолдор... Колхоз эсебинен салынган. Табынуучуларды ал жерлерге жеткирип туруу да ошол эсептен уюштурулган. Демек, ташкен байланыш түйүнүндөгү окуя сыяктуу эле, ал жоомарт чарбаларды башкарган КПССтин мүчөлөрү ислам жөрөлгөлөрүнө акча-каражат бөлүп жаткандарын, албетте, билишкен?

Илеп белгисине кайрылган себебим — бул белгилүү өлчөмдө болсо да көңүл иреңжигидей жагымсыз реалдуулукту каттап, баса белгилечүдөй: биздин орто-азиялык республикаларда туруп-турун эле үрөй учургудай фактылар чыгып калып жатат. Ал жакта өтө сезимтал, сергек чөйрө, мындайча айтканда өзгөчө бир ислам инфраструктурасы жашап келет — диний дейбизби, улуттук дейбизби, кандай айтсак да боло берет. Эмне үчүн маселени так ушундайча коюуга туура келип жатат?

Баарыдан мурда мына мындан улам: «ислам оюндары» дал ушул инфраструктураны пештеп турат. «Боордош мусулмандардын», дагы башка мусулман уюмдарынын чет өлкөлүк борборлору иштеп жаткан Вашингтондо, Лондондо, Мюнхенде, Парижде ишенимдүү таяныччы дал ушул инфраструктурадан издеп жатышат.

«Америка үнү», «Эркиндик», «Эркин Европа» радиосу Орто Азиянын башка ...ындай эле өзбек тилиндеги программасынын 90 процентин исламга арнайт ...исламга. Ал радиостанциялардын студияларына кирип алгандар өт узап ...дал билбеген кайдагы бир кеңкелес миңкоолор деп ойлобош керек. Тескери ...ал ишканган тажрыйбалуу мыктылар КПССти да, биздин «мусулман» пол...ктарыбыздагы Совет бийлигин да түш келди эле чабуулга ала бербейт деп ...алам. Алардын программаларынын негизин бардыгы терең ойлоштурулган, ...ларга формасы жактан өтө кызыктуу исламдык агиттуу. Андан соң, ...отуруп, эч кандай таңуулоосуз эле аллахтын илагга рухий, диний, ...айтканда исламдык маңызы кабылдоо чиккидай кылып табигти тарбия ... Ооба, Мухаммед пайгамбардын окуусу. Кошумчалап коеюн: Совет ...кирет. Орто Азияга жана Закавказьеге багытталган биздин республикалардын улуттук ...ериндеги «ислам акценттүү» радиоуктуруулардын АКШ гана жүргүзүп жаткан ... жок. Советтик — иран чек арасынын өзүндө эле ислам жана «ислам революциясын» уктуруучу 38 (отуз сегиз) радиостанция иштеп жатат. Сөз мусулман дини ... болуп жаткандай көрүнгөнү менен, алардын уктурууларынын максаты ...бузуп-жаруу. Демек, «ислам революциясын» экспортко чыгаруу дегени ... жатпайт имиш?

...ыбызга белгилүү, Советтер Союзунда дин мамлекеттен ажыратылган, би... Аллага же Христоско ишенбе деп эч ким тыюу салбайт. Күтүлбөгөн ... да биздe ... дал ушул жерден башталат. Буларга көңүл буруу абдан пайдалуу.

Ушу кезде Орто Азияда жана Азербайжанда, Поволжье жана Урал райондорунда... башка исламдын салттуу таралган жерлеринде «удаалаш же кошмо» ме...тер деген ишке кириши. Алардын саны 1800дөн ашыптырбы? Ал жайларда ... диний үгүт насааттар окулат, кимдер окуп жатат? — Аллидан башка эч ким билбейт. Ушул жерде белгилей кетели: чакан мечитти жок дегенде адам жашаган ...дүн бир жагына тургуза коюу анча деле татаал эмес. Куран, беш убак намаз ...ирекети сыяктуу эле, кандайдыр бир аткарууга кыйын, өзгөчө эрежелерди ... кылбайт. Ошондуктан, айталы, кайсы бир өзбек кыштагында же казак ай...кошуна үйдө мечиттин иштей баштаганы адамдарга дароо эле угулбайт.

Москвада да динге ишенген мусулмандар жашайт. Алар Измайлово багында ...чогулуп турушат. Албетте, ошол эле ислам проблемаларын талкуулоо ...үстүндө чогулушат.

«Динге ишенген мусулмандар жашаган жерде» дегенди улам ондон айтууга ... келип жатат мага. Айрым шаарлар менен айылдарда мусулман коомчулугу ...дуу болушу да ыктымал. Чынын айтканда ошолор үчүн мусулман мекемелери жашап жана иштеп жатпайбы. Бардыгы абдан ачык, жеткиликтүү.

Ушундан улам өзүнөн өзү дагы бир суроо туулат: эгерде баары жайында болгандa эмнеликтен «кошмо» мечиттер пайда боло калды? Айталы, бул же тигил ...такта, райондун ортолугунда же шаарда исламга кызыгуу өрчүп кетсе, бар... «кошмо» мечиттерди тезинен ачыкка чыгаруу акылдуулук да, керектүүлүк да ... бекен? Заматта жергиликтүү бийликтер үчүн да, мусулмандар үчүн да ...түшүнүктүү боло калмак.

Өзбектердин, тажиктердин, казактардын, түркмөндөрдүн, азербайжандардын, ...лардын жана башка советтик граждандардын улуттук каада салттарын көп ...уларда диний ырым-жырымдар менен, кээде атайылап эле, чаташтырылып жүргөнүн угуп калууга болот. Баса, «адат» деген сөз «арабчадан» которгондо «каада», «салт», «көнүмүш» дегенди билгизет. Бизде болсо ал сөз диний термин катары гана түшүнүлүп жүрөт. Чаташтыруулар мына ушундан келип чыккан. Диний ырым-жырымдарды тегерегиндеги кишилер, өзгөчө мусулман эместер улуттук салт катары эсептешип кимдир-бирөөлөр өтө каалайт окшойт. Өзүнүн да, өзгөлөрдүн да башын айландыруу кандай гана оңой? Атап айтканда, бардык улуттук салт-санаалар түпкүлүгүндө исламга байланышкан, ошонун үчүн андай байланыш бул же тигил элге органикалык түрдө таандык дегенге чейин барган ой жоруулар га жашынып алышкан. Ушундан кийин сын айтып тийишип көр, ал эми жектеп-жекселдөөнү быякка эле кой — анда эле тыюу салынбадыбы?! Маселеге болгон мына ушундай мамилени талашып көрүңүзчү...

Калың, беш ирет намаз (намаз окууну физзарядка деп коюшканын кантесиң), орозо тутуу (Орто Азияда орозо, Советтер Союзунун башка областтарында рамазан аталат), ислам айттары, өзгөчө орозодон кийинки курман айт жөнүндө көптөгөн макалалар, изилдөөлөр жазылган. Көпчүлүккө жеткиликтүү, түшүнүктүү жазылган. Мени таң калтырганы — айрым партиялык комитеттердин исламга болгон кызыгууларга кош көңүл мамилеси. Маселен, Жизак областында бир мечитти калыбына келтирүүгө... 500 миң сом сарпталган. Партиянын обкому ушуну билип турса да, унчукпай койгон!

Бирок да каада-салттарга кайта келели. Жүздөгөн жылдардын аралыгында чиркөө менен мечит алардын түшөөсүн кесип, аларды сактоочулардан болгондугун айтсам, мен Американы ачкан болбойм. Канткенде да айкын түшүнүк бул же тигил салтта улуттук же диний белгилердин кайсынысы үстөмдүк кылаарын так ажырата билүүгө жардам бермек. Эмне үчүн бул маанилүү? Баарыдан мурда адамдарды болбогон жерден ызалантып, капа кылып албаш үчүн.

Эми терминдер менен аттар тууралуу бирин-экин сөз айталы. Кара-Кумдун кайсы бир жеринде... Ислам айылы бар. Ал жөнүндө өз кулагым менен радиодон уккамын. Кош маанилүү сүйлөгөндү көп пайдаланбайт элем. Зарылдыгы жок жерде орусча котормосунда «Мухаммеддин дини», же «дин шооласы», «ислам жары-

гы» ыңдуу угулган адам аттарынан, фамилияларынан баш тартмакмын... Албетте, өз ыктыярым менен. Бизде ушундай кабыл алынган деп айткандар болушу мүмкүн. Ким тарабынан кабыл алынган? Качан? Бул суроого менин оппоненттерим [illegible] менен жооп бере албас деп ойлойм.

Вокалдык — эспаптык «Ялла» ансамблине көптөн бери көңүлүм түшөт. Мунун аты кайдан алынган — акылга жетпейт. Бирок арабчадан которгондо бул сөз «О, Алла!» дегенди билгизээрин мен так билемин. Мүмкүн, ансамблдин аты менин мындай түшүндүрмөнүн эч кандай жалпылыгы жок дешер мага. Ошондой эле болсун, мейли. Бирок да — эгерде бул сөз [illegible] аты исламга түздөн-түз [illegible] бар бирдеңке катары чечмелөөгө мүмкүн болсо, анда ат тууралуу дайыма жакшылап ойлонуу керек! Антпесе кээ бирөөлөр көп маанилүүлүктү пайдалана баштайт. Буга жол берүү жарабайт!

Имиш—миштерби же реалдуулукпу?

Орто Азияда жана Советтер Союзунун ислам салттуу тараган жерлериндеги дин [illegible] арасында [illegible] бир [illegible] белгилүү. Алар [illegible] Каирдеги дүйнөгө атагы чыккан «Аль-Азхар» ислам университетинде окуп жүргөн жылдарынан бери билчүмүн. Өткөн жылы Персид булуңундагы өлкөлөргө жөнөгөн учурда (1986-жылы, ноябрь) советтик маданият ишмерлеринин тобунда эки мусулман дин өкүлү кошулду — Ташкент мечитинин имамы менен Бухарадагы Мир Араб медресесинин директору. Алардын биринчиси [illegible] экинчиси сүйлөргө жакындан калган. Бул жерде баса [illegible] Кувейтте жана Бириккен Араб Эмиратында аларды өтө кызыгуу менен, [illegible] урмат-сый менен кабыл алышты. Совет бийлиги менен мамилелер кандай деп [illegible] бир жолу.

— Жакшы жашап жатабыз, — дешти алар...

Алардын жообу мени канааттандырды. Чынында эле республиканын дин уюмдарынын [illegible] эркиндиктүү орунду ээлеген ... мусулман ишмерлери бийликтер менен [illegible] ойлоп да койбойт. Эмне себептен мен бул тууралуу кеп козгоп отурам?

Кеп төркүнү мына мында. Батыштын чыгышты изилдөөчүлөрүнүн, журналисттеринин каламына таандык кийинки китептер менен таанышып жатып, алардын «мусулман оппозициясы» жөнүндөгү ой жорууларына көңүлүм түштү: Советтер Союзунда «мусулман оппозициясы» жашайт имиш, Мухаммед пайгамбардын окуусу салттуу таралган жерлерде ислам басылып жаткан имиш. Бул кокустукбу? Жок, менимче.

Жогоруда айтпадымбы, кай бир батыш эксперттери менен көп эле абройлуу басма сөз органдары Советтер Союзунда жашыруун уюмдар жашай баштады, кандайдыр бир секталар, «боордоштуктар», бирикмелер уюшулду деп айта баштады. Сөз жок, алар өтө кылдат жашырынган. Мындай болбогондо лондондук «Таймс» андай ишмердиктер тууралуу кабарлабайт эле да.

Кимдир бирөөлөрдө батыштын кайсы газетинде болбосун, бир маалымат жарыяланды дегиче, бизде ошол замат коопсуздануу шылтоо чыга келет деген пикирдин туулушун каалабас элем. Аталган жаңылыкты «Таймс» мындан бир нече жыл мурда кабарлаганынан баштайын. Белгилей кетейин: лондондук бул гезит, эреже катары, көз көрүнөө жалганды, караандай калптарды басууга дит бакпайт. Англистер исламды, анын түркүн түшүндүрмөлөрүн, агымдарын, «Боордош мусулмандар» сыяктуу купуя уюмдарын эң сонун билишет. Мен аларды асти мактап жатканым жок. Мусулман бирикмелеринин инфраструктурасын британ бийликтеринин мыкты билгендиги убагында аларга таасир тийгизүүгө мүмкүндүк берген.

Жакынкы эле бир окуяны бүгүн эстеп койсок болчудай. Ошентип, 1947-жылы Индия менен Палестинаны диний белгилери боюнча бөлүштүрүү англистер тарабынан өтө кылдат даярдалган жана ишке ашырылган. Натыйжасы кандай болду? Бөлүштүрүүдөн келип чыккан индия — пакистан жана израиль — араб конфликттери ушу бүгүнгө дейре созулууда. Лондондун пайдасына. Аттиң ай, ал чатактардын качан бүтөөрү али көрүнбөйт! 1980-жылы кызыккан империалисттик чөйрөлөр иран-ирак согушун: ислам ичиндеги диний-саясий конфликтини — чатакты чыгарып жиберишти. Мунун аягы да али көрүнбөйт... Диний согуштардын басылышы өтө кыйын экендигин тарых көрсөтүп отурбайбы. Аларды кандайдыр бир саясий чечимдердин нугуна салуу барып турган татаал иш...

Советтер Союзунда мусулман подпольеси — жашыруун уюмдары жашай баштагандыгы дагы кимдерге белгилүү? Менин алдымда сер Эдвард Мортимердин 1982-жылы Лондондон басылып чыккан «Дин жана бийлик. Исламдын саясатчылары» деген олчойгон изилдөөсү жатат. Аны менен таанышып чыгып, мен автордун эрудициясына — билим деңгээлинин бийиктигине жана тереңдигине таң бердим. Ошондуктан анын советтик мусулмандар жөнүндөгү күтүүсүздөй каңшаарларына кайдыгер карай албадым. Сер Эдвард чындап эле таңданып алыптыр: эмне үчүн Азербайжандын мусулмандары Ирандагы өздөрүнүн диндеш-шейиттеринин жолун жолдоп көтөрүлүшкө чыкпайт? Ал республикадагы духовенство — дин өкүлдөрүнө эмес, жанагы «Таймс» жашап жатат деп жазган антикоммунисттик маанайдагы сопулук боордошторго маңдайы жаркып кубанып, «мусулман оппозициясы» тууралуу ой жоруйт. Алардын көңүл-черин кристалдаштыруу — тазартуу, дейт Мар-

[illegible] бөлүм жылда оңбогондой ислам [illegible]. Англистин ойу боюнча, [illegible] дизм Түндүк Кавказда да көтөн алат. Советтер Союзунун ислам [illegible] башка аймактарында да анчалык билинбей [illegible] бербейт. Маселен, Татарстанда, [illegible] Поволжьеде.

[illegible] жүрүп жаткан кубулуштун бир кызыгы [illegible]

Ислам мистицизминин түпкү тамыры суфизм [illegible] ушундайча түшүндүрүлөт, шиизмге барып такалат. Ошондуктан анын [illegible] башталышы (анын мааниси, формалары жөнүндө [illegible]) [illegible] жактан катуу наразылыкты, ал түрсүн [illegible] пайда [illegible] эле. Тилекке каршы, андай болбоду. Исламдын сүннит [illegible] тараган Советтер Союзунун жерлеринде суфизм эч кандай [illegible]

Анын себеби, Мортимердин айтуусуна караганда, ислам мистицизминин [illegible] эле мусулман дининин кеңири [illegible] турат. Дагы бир китеп «Газават», менин оюмча, [illegible] Анын автору — Вильгельм Дитль, батыш герман журналисти. Ал [illegible] Орто Чыгышка көп каттайт. Афганистанда болгон контрреволюциялык [illegible] ишмердиги менен, алардын көптөгөн жетекчилери менен таанышкан. Ал [illegible] түзүлүшү жагынан сириялык «Боордош мусулмандардын» окшоштуктары [illegible] Автор «боордоштордун» колдоосу астында өткөн [illegible] конференциясы жөнүндө да маалымдаган. Дитль өз китебинде суфисттерге — [illegible] мистиктери деген бир кыйла өзгөчөлүү аныктама берилтер. Жана [illegible] дервиштер деп атап койгон.

Дитлдин пикири боюнча, Советтер Союзундагы мусулмандар дин эркиндиги [illegible] көп нерсеге жетишкен. Ал бизге мына мындай бир [illegible]: «Азыр кошөгөнүн артында жашырынып турган ислам [illegible] чыкса дегиче агрессивдүү фундаменталисттер [illegible] чыгарат да, Кремль [illegible] Польшаны алат, бу жолу накта өзүнүн чек араларында алат».

Советтер Союзунан Орто Азияны бөлүү жана кандайдыр [illegible] ислам [illegible] (?) негиздөө милдетин тастыктаган 1986-жылы АКШта [illegible] бир эл аралык конференциясынын чакырылышы кокусунан болбосо керек [illegible] Болду-болбоду, Вашингтондо жанагы «ислам ойондорун» [illegible] учуру келип жетти деп ойлошот көрүнөт. Бул ойондордун [illegible] жүрүшүнө байланыштуу көңүл бура турган нерсе — анын катышуучуларынын [illegible] ичтен бузуп-жаруу мүнөзүндөгү конкреттүү саясий милдет коюлууда. [illegible]-максаты советтик орто азиялык республикаларда абалды татаалдаштырууда. Мына ушундай иштер!

Х. Коль менен Н. Кидданын редакциясы астында [illegible] басылып чыккан дагы «Шиизм жана социалдык протест» деген китептер негизги басым советтик му[illegible] — шейиттерге жасалган. Тагыраак айтканда, Памирде жашачу исмаилиттерге [illegible] 100 миңден көбүрөөк адам), ошондой эле ислам революциясынын идеяларынын кый[illegible] эле күчтүү таасирине басым жасалган.

Афганистанда болуп келгенден кийин жанагы эле Дитль мындай жооп айткан [illegible] жакта жашыруун күчтөр бар».

Кай «жакта?» Дитль тактап берет. «Түштүк чек аранын (Советтер Союзунун) жагында... Душмандардын кай бир топторунун мүчөлөрүнүн (Дитль аларды «моджахиддиндер» деп атайт) совет жагындагы туугандарыбыз, досторубуз менен [illegible] түзүлө баштады» дешкендерин уккамын. Атүгүл, маанилүү объектилерге [illegible] жасадык деп да айтышкан. Албетте, Москвада муну ырастай турган далил [illegible] өтө кыйын. Лидерлердин (душмандардын) бири мага мындай деген: «Биз со[illegible] шурави өлкөсүнө (Советтер Союзуна) алып өттүк!»

Былжыр сөзбү? Тилекке каршы, андай эмес! Жалпыга белгилүү фактыларды [illegible] салайын. Үстүбүздөгү жылдын 8-мартында афгандык душмандар чек арага жакын Пянджги кыштагын аткылады, ал жөнүндө борбордук басма сөз маалымдаган. Ап[illegible] 9на караган түнү душмандар Москва кыштагынын чыгыш тарабында турган [illegible] арачыларга кол салышты. Набыт болгондору болду. Бул көз көрүнөө каракчы[illegible] шердентүүчүсү — Мир Мухаммед, Тахар провинциясында шимшилеп жүргөн «Ислам партиясындагы» афган баш кесерлеринин көзөлү Баширдин жакын тууганы. «Жаңы басмачылардын» ролуна жүткүнгөндөрдүн андай качып тийүүсү Советтер Со[illegible] кандайдыр бир зака кетирет деп ойлош, албетте, күлкүңдү келтирет. Бирок да Москва кыштагынын жанында өткөн окуяны шуравилерге (советтерге) каршы согуш [illegible], согуштун алар тарапка өтүшүнүн белгиси катары бааласак, анда ал такыр башка жагынан, башкача түс менен көзгө урунат. Душмандардын башчыларынын былжыр сөздөрү үрөй учургудай мааниге ээ боло калат. Кызы, Вашингтондо «ислам ойондорун» уюштуруучулардын чыдамы кетип жаткан көрүнөт. Алардын шашып жат[illegible] айдан ачык... «Такия» деген сиздерге таанышпы? Бул өзү шейиттердин арасына [illegible] тараган көрүнүш, алардын кай бирлери көпчүлүк алдында ооз жүзүндө ис[illegible] баш тарткан болот да, а иш жүзүндө ага баш оту менен берилген чыныгы мусулман бойдон кала берет. Мына ушул «такия» баарыдан мурда жашыруун мусулман уюмдарын түзүүдө пайдаланылат. Айталы, жүздөгөн параллель — кошмо [illegible] иштеп жаткан Азербайжанда өздөрүн атеистпиз деп атаган сектанттар өтө [illegible] (бул өзгөчө суфисттерге — сопуларга тиешелүү).

Алма-Атадагы белгилүү декабрь окуяларына катышкан жаштарды оюнчуктай ой[illegible] арасында студенттик чөйрөгө биротоло синип кеткен мусулман фана[illegible], суфисттер — сопулар да болушкан. Мен жогорку курстун студенттерин, [illegible] профессурасын айтып жатам. Ушуга байланыштуу бизди эмне тынчсыздан-

[illegible] кооптондурат? Кооптондурганы — көптөгөн жаш адамдар 16-декабрда болгон Казакстан Компартиясынын Борбордук Комитетинин Пленумунан кабары жок болсо да, [illegible] атын угуп айтуудан чочулаган кайдагы бир каранғы күчтөрдүн жетекчилигинде. Ушул себептен алар окуя болуп жаткан жерге [illegible] келишти...

Эми, бул эмне, «мусулман оппозициясыбы?» Жооп көп туралы. Анткени менен мындан [illegible] болушун Батышта кимдир бирөөлөр абдан каалап жатат. Менин алдымда өткөндүн этегинде париждик «Пуэн» журналынан берген ислам боюнча авторитеттүү эксперт Александр Беннигсондун интервьюсу жатат. Француз айтымына караганда, ислам Батыштын демократиясы үчүн эмес, коммунизм үчүн алда канча кыйратуучу келет имиш. Ал адегенде Чыгыштын душманы болуп, андан кийин гана Батыштын душманына айланат. Алма-Атадагы дүрбөлөңгө [illegible] арасынан Беннигсон дале болсо баягы суфисттерди — сопуларды белгилеп көрсөткөн. Анын ою боюнча, суфисттер — сопулар көбүнесе Түндүк Кавказда, өзгөчө Дагестанда, ошондой эле Орто Азияда жана Азербайжанда аракет кылып жатат... Беннигсон атайылап апыртып жиберген деп деле коёюн. Кандай максат менен? Кандай болбосун, бурмаланган картина түзүш үчүн. Максаты ошол эле максат — ислам инфраструктурасы жашамак турсун, иштеп жатканын далилдеп берүү.

Сопу бирдиктүүлүктары кандай аракет кылышат? Жашыруун уюмдар катары, көбүнчө «ишкер клубдар» дегендердин чатырлары астында иш жүргүзөт. Бир жаман жагы, дейт Беннигсон, СССРдин территориясында алардын катарына «чоочундар» али келип кошула элек. Башкача айтканда тиги, кордон жактан келип кошула элек. Ал бирдиктүүлүктар кайдагы жаңы мүчөлөр менен толукталууда? Биринчи кезекте жаштар эсебинен, интеллигенциянын эсебинен. Албетте, сопулардын бири да марксистик-лениндик идеологияга жана Совет бийлигине ачык түрдө каршы чыкпайт. Анткен менен...

Советтик мусулмандар арасында суфизм барган сайын активдүү пропагандалоодо, жайылтылууда. Алардын «исламбасмасы» да иштеп жатат: машинкада басып таратуу, диний темадагы китептердин ксеро көчүрмөлөрү, касиеттүү мусулман тексттери, ислам абройлорунун айткандары жазылган кассеталарды жайылтуу ж. б.

Кассеталардын бир бөлүгү Өзбекстан менен Тажикстанга чет өлкөдөн келип түшөт, андан ары, балким, Советтер Союзунун түштүк тарабына таркатылат дегенди кулагым чалса, мисалы, мен анчалык деле таң калбайм.

Беннигсондун айткандарында канчалык чындык бар? Буга көңүл буруууга кезек келди окшойт. Андан калса, ой жорууларында ал өтө эле алыска-алыска кетиптир. Француз эксперти а түгүл жагдайдын курчуп кетиши да этимал деп болжойт. Азырынча кеп анын жоромолдору жөнүндө гана баратканы түшүнүктүү го. Бирок да анын жана дагы башка батыш эксперттеринин айткандарында, жазгандарында бизди тынчсыздандыра турган, бизди кооптондура турган нерселердин көптүгү ушунчалык, биз өз үйүбүздө исламды дыкаттык менен карап, талдап чыгышыбыз зарыл.

Ошону менен мусулмандардын динин Ата Мекенибизге — Советтик Социалисттик Республикалар Союзуна зыян кылуу максатында пайдаланууга эч качан жол бербешибиз тийиш!

«Литературная газетасынан»
которулуп басылды,
13-май 1987-жыл, № 20

□ □ □

Амантур Акматалиев

КӨРКӨМ КОЛ ӨНӨРЧҮЛҮК

(АЙРЫМ САЛТТУУ БУЮМДАР ЖАНА АЛАРДЫ ЖАСОО ЫКМАЛАРЫНЫН КЫСКАЧА СӨЗДҮГҮ)

Эгер өнөрдү биз жалпысынан «адамзаттын көркөм дүйнөсү» деп түшүнсөк, ...лык кол өнөрчүлүк ошонун бир тармагы. Төмөндө бул туурасында азын оолак сөз ...малкчыбыз.

Оюм — /оймо-чийме/. Бул жердиктин бетине түшүрүлгөн сүрөт, кооздук, түр, ...

Оюм кыргыздын кол өнөрчүлүгүнүн бүтүндөй түрлөрүндө — үй жасалгалары... кийим-кечектерде, кыз-келиндерге таандык эсем нускаларда, салттуу эмеректерде, идиш-аяктарда, ат жабдыктарда, кен /шиои/ буюмдарында кеңири колдонулат. Уюткулуу элибиздин жердик бетине чагылдырылган ар кыл оюмдары жарык дүйнөнү көркөмдөп таанып-билүүнүн санжыргалуу салтына жатат.

Оюм — музыка, анын кубулма сызыктары түбөлүктүү ырдын ыргактарындай. ...дун түрлөрүндө комуз куусунун жүрөк-жүлүндү титиреткен кайрыктары, жакшы ...тын басыгы, суу чайпалбас жоргонун мемиретип, делебеңди козгоп, оштонгон ...корүгү, сулуунун кыялы сезимтал адамга туюлуп турат.

Кутмандуу калк арасынан өнөрү ... чеберлер чыгышып, адамзат таң калган буюмдарды жаратып, кардар калың журтчулуктун мүдөөсүн өтөгөн. Кене...рлык кезинен көзгө көрүнгөн, колго алынган сырдана көркөм оюмдар көкүрөккө ...лып калат да, оюмдун башаты негизинен «элдики» дегени менен аге ар бир ...дун өзүнчө чыгармачылык улушу кошулат.

Көркөм оюм — сүрөтчүлүк өнөрдүн ата башы, элибиздин бир учурдагы жазуу... Азыр анын айрым эски айкалыштары мезгил санына турушттук бере албаи унутулуп баштады. Бүгүнку замандаштарыбыздын дүйнө таануусунун өнүп баратканына байланыштуу жаңы түшүнүктү камтыган айкын көркөм өзектер да пайда болууда.

Оймо-чиймелер жөнөкөй да, татаал түрдө да, бири-бирине кыналыша айкалышып, анда бизди курчап турган көрүнүштөр, өсүмдүктөр жана айбанаттардын сөрөкеттөрү, айтор, шайма-шай элестер ич ара жуурулуша имерилишип кеткенин баамдайбыз. Ошол колдон-колго алымча-кошумча менен өзгөрүп-өзгөрбөй өтүп келе жаткан оюм-чийимдерди негиз тутуп, ага өзүнүн үнүн кошкон адамдарды гана даана ...дик оймочу дейбиз.

Оюм — бул адамдын чыгармачылык оюнунун түшүмү. Ар кандай нерселердин кыябын таап, оюм-чийим түшүрүү — сүрөт тартуунун негизи. Элдин мындай көңүл эргүүсү, ой-тилеги, кыялы чагылдырылган кооздуктар — дүйнөнү таамай таанып билүүнүн баа жеткис наркы жана булагы.

Оюм — бул кандайдыр бир элес. Мунун түпкүлүгү шарттуу чындык.

Кийиз буюмдарында «кош мүйүз оюму» арбын пайдаланылат. Ал мүйүз оюмдарынын ичинен уздар үйрөнүп пайдаланууга ыңгайлуу келет. Табакчылардын, башкача айтканда, төрт бурчтуктун ичине адатта төрт «кош мүйүз оюму» орун алат. Бул «кочкор мүйүз оюмунан» айырмаланат. «Кочкор мүйүз» ичин карай чагарактала оролсо, мында ичин карай бир аз имерилип турат. «Ит куйрук оюмунун» учтары абдан чагаракталат. Ал кийизде жазылгак түшөт де, «жарым чагарак» болуп көрүнөт. «Карга тырмак оюму» төрт бурчтун ичинде төрт курдай кайталанат да, сайма кечеттөрүнө караганда «ит куйрук оюму» сыяктуу жазы.

Амантур Акматалиев — журналист искусство таануучу. 1934-жылы туулган. Нарындагы педагогикалык окуу жайын, мугалимдер институтун, Кыргыз Мамлекеттик университетинин филология факультетинин журналистика бөлүмүн бүтүргөн. Мугалим. журналист болуп иштеген.

Ал азыр «Кыял» бирикмесинде эмгектенет. Элдик искусствонун маселелерине арналган бир нече макалалардын жана китептердин автору.

АЗИЛ
МЫСКЫЛ
ТАМАША

Достук азилдер

Сүрөттөрү
Абдысалам АБДЫРАХМАНОВдуку

КИНОРЕЖИССЕР ТӨЛӨМҮШ ОКЕЕВгө

Чукугандай сөз тапкан,
Чуңкур жерде көз тапкан.
Таланттуусуз — жалган жок,
Талант кайда жанган жок.
Танабы кең дүйнөдө
Тааныбаган калган жок.
Кожожаштай «кокуйгүн»,
Бактыгулдай балбан жок.
Даңк жамгыры бекерден
Дамаскыга жааган жок,
(Бул жагынан арман жок!)
«Күлүк деген күчүндө,
Тулпар деген тушунда»
Төкө маани ушунда:
Мүнүшкөрдүн атагы
Мүнүшкөрдө эмес кушунда.
Жалын жалаң отто эмес,
«Жалгыз таруу ботко эмес...»

ЖАЗУУЧУ КУБАТБЕК ЖУСУБАЛИЕВге

«Күн автопортретин тартып бүткүчө» деп,
Күнеске иүүгүм түшкүчө деп
Токтогул даган ырчысын,
Толубай деген сынчысын,
Насир чолок,
Мати калжаң,
Раисин быржыйган,
Кабарчысын тыржыйган,
Бей-бечара берендерин,
Мен Кердегей дегендерин
Асфальт шаарда тажаттырып,
«Айчүректен» адаштырып,
Ай камбагал кетип барат,
Автобуссуз «безип» барат,
Туш-туш жактан озуп алга,
Тунукедей шапкасинан
Турна мойнун созуп алга
Куйтуңдашат хальтурщиктер
Кубатбакти окуганда.

АКЫН СҮЙӨРКУЛ ТУРГУНБАЕВге

Шартын иштин чүргөп коюп,
Шашпай секин сүйлөп коюп.
Шарпа салган бул чылымды
Шакек кылып үйлөп коюп.

Анда-санда сындап коюп,
Албан духта жыргап коюп,
Айлампалуу зор турмушта
Араттарча ырдап коюп,

Сүкөм кирген КИТЕПКАНА
Сүкөм түшкөн троллейбустай
Жаз жыттанат,
Жаздыктан чач жыттанат,
Сыр жыттанат,
Китеп алса... Ким болду экен?
Оо шоркелдей! Жаштардан го жашабагыр,
Жалгыз сабак ыр жыттанбай
Жалаң эле сын жыттанат...

СҮРӨТЧҮ ЖАМБУЛ ЖУМАБАЕВге

Черделеңдеп чыкканда эле тигинден
Чебер сүрөтчү экениң билинген.
«Чардакта» кала бербей эмгегиң
Чет өлкөлөп барып илинген.

Кыйла жыл кыйналсаң да жумуштан,
Кыргызга кылганың жүрөк жылыткан.
Кыл калемиңди бүлөп келатасың
Кылы түгөнсө кырка коюп муруттан.

Тажап бүттүк түтүн менен айдоодон,
Тажап бүттүк кур убада алдоодон.
Тайга мнниип чаап бараткан баланы
Тартып келсең боло татыиакай жайлоодон.

Аңтарбайбыз кара сумкаңды асынган,
Айтчы шаарда көргөзмөң барбы ачылган?
Жаштар Сизди тааныштыр деп жатышат
Жамбул аке! Жашынбаң?..

Достук азилди жазган
Шайлообек ДҮЙШЕЕВ

□ □ □

ЖУРНАЛДЫН 1987-жылдагы МАЗМУНУ

УЛУУ ОКТЯБРДЫН 70 ЖЫЛДЫГЫНА

Октябрдын жолу менен. XI, 3—7.

* * *

ДАЛБАЕВА Мираида. «Жан-дилим менен кастарлайм...» XI, 25.
ЖАНГОРОЗОВА Алиман. «Октябрь таңы атпаса...» XI, 22.
ЖАРКЫНБАЙ Нурпаис. Революциянын каармандарына (публицистикалык ой толгоо) IX 3—7.
ЗАТАЕВИЧ А. В. — Улуттук музыканын жарчысы VIII, 132—137.
ИГНАТЬЕВ Александр. «Зор иштердин чыйыры ачылганда...» XI, 24.
НИКСДОРФ Виктор. «Манастын» алгачкы изилдөөчүсү, VIII, 137—142.
ТОКОМБАЕВ Аалы. «Таалайыбыздын батпас күнү...» XI, 10.
ҮМӨТАЛИЕВ Темиркул. «Жапыз элек, бийик болдук...» XI, 12.
ШИВАЗА Ясыр. «Жаш экем ал кезде мен...» XI, 14.
ЭРМАТОВ Таштан. «Күүдөн симфонияга чейин...» XI, 23.

БООРДОШ ЭЛДИН АДАБИЯТЫНАН: ХАКАСИЯ

МАЙНАШЕВ Валерий. «Алгачкы кар айтат эмне жөнүндө...» ы р VI, 31—32.
МОЛДОБАЕВ Имель. Достуктун шарапаты. VI, 25—29.
КИЛЬЧИЧАКОВ Михаил. Марал, ы р VI, 29—31
КОКОВ Михаил. Хакас жери, ы р VI, 29
КОСТЯКОВ Иван. Ак кайың, «Москва. Жол. Метро...», ы р л а р, VI, 32.
КОТЮШЕВ Иван. Күзгү шамал, ы р VI 31.
ТИСПЕРЕКОВ Яков. Баскан жол, ы р VI. 32
Хакас макал — лакаптары. VI, 33.
Хакас эл жомоктору жана уламыштары. Чыгаан мерген, Кара боор, Кыргыз эли, Кыргыздар VI, 34.

АРМЕНИЯ

ДАВОЯН Размик. «Жер жарылат... Шүүдүрүмү көрүнбөйт...», Жер, ы р л а р, VII, 8.
ДУРЯН Людвиг. «Суктанбастаи көпүрөдөн...», ы р VII, 7—8
ИСААКЯН Аветик. «Салко деген кең талаада майданда...», ы р VII 4.
МАТЕВОСЯН Грант. Көк тиреген карт тоолор, а ң г е м е VII, 16—39.
ПЕТРОСЯН Вардгес. Түн ортосуидагы маек, а ң г е м е VII, 10—16
СЕВАК Паруйр. Жалгыз дарак, Жинди болдум, Ич күйүп, ы р л а р VII, 6.
ТУМАНЯН Ованес. «Соп-соп өгүз, баса көр!..», Ашуг Степаниос, ы р л а р VII, 3.
ШИРАЗ Ованес. Эне, Армения ыры, «Мага айтты секин гүл бурак...». ы р л а р VII, 7.
ЭМИН Гаворг. Армян элине, Келечекке, ы р л а р VII, 5.

АЛТАЙ

АБДЫРАКУНОВ Турдубай. Көгүлтүр Алтай ыргактары X, 3—8.
АДАРОВ Аржан. Белгилер, баллада X, 8.
БЕДЮРОВ Боронтой. Наристенин төрөлүшү, ы р X, 10.
БЕЛЕКОВ Диман. Жылдыздуу асман. ы р X, 13.
ЕРЕДНЕЕВ Александр. «Алтайым барда мен бармын...», ы р X, 12.
КАИНЧИН Дибаш. Кактанчи, а ң г е м е X, 26—32.
ПАЛКИН Эркемен. Алтай, ы р X, 9.
УКАЧИН Борис. Жалгыз уул, а ң г е м е X, 13—26.
ШИНЖИН Тыныспай. Байыркы Алтай жомокторун айтуучулар X, 32—36.